

SSN: 1304 – 8880

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Cilt/ Vol: 25

Sayı/No: 2

Yıl/Year: 2016

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences
Sahibi/Owner
Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Enstitü Müdürü Prof. Dr. Yıldırım B. ÖNAL

Derleyen / Managing Editor
Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Yayın Kurulu / Board of Editors
Prof.Dr. İ. Çetin DERDİYOK (Başkan)
Prof.Dr. Hasan KAYIKLIK
Prof.Dr. Nurçay TÜRKOĞLU
Doç.Dr. Meral KILIÇATICI
Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ
Doç.C. Hakan ÇUHADAR
Doç.Dr. Ömer KORKUT
Yrd.Doç.Dr. Oya AYGÜN
Yrd.Doç.Dr. Fatih GÜLŞEN

Derleme Sekreteri / Editorial Secretary
Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ

Dizgi-Mizanpaj / Typesetter
Seren YOKSULABAKAN

Copyright©Nisan 2016
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

TÜBİTAK / ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına (SBVT) dâhildir.

Dergimiz EBSCO-CEEAS veri tabanında taranmaktadır.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dahil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz.

Adres / Address:
ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
01330 Balcalı / ADANA
Tel: 0 (322) 338 65 74
Faks: 0 (322) 338 69 47
E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: *Metin AYGÜN*

Baskı: *Çukurova Üniversitesi*

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL Johann Wolfgang Goethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Cahit KAVCAR Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEİNKEL Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Banu İNANÇ, Çukurova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1	Yrd.Doç.Dr Meryem ARSLAN	Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvüd Fi İlmî't-Tıbb	1-16
2	Yrd.Doç.Dr. Mutlu Yüksel AVCILAR Yrd.Doç.Dr. Emre YAKUT	Tüketicilerin İndirim Mağazası Tercihlerinin Analitik Hiyerarşi Süreci Ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemleri İle Tespiti: Osmaniye İlinde Bir Uygulama	17-40
3	Öğr.Gör. Can MAVRUK Yrd.Doç.Dr. Ersin KIRAL	Prediction Of Central Government Budget Tax Revenues Using Markov Model	41-56
4	Doç.Dr. Ozan ŞENKAL Arş.Gör.Dr. Serkan DİNÇER	Türkiye'de Fizik Eğitimi-Öğretimi İle İlgili Yapılan Çalışmaların Eğilimi	57-70
5	Dr. Tolga GENÇ	Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'dan Seçilen İllerin Sosyo-Ekonomik Değerlendirilmesine İlişkin Bir Hibrit Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı	71-88
6	Arş.Gör. İksun Didem ÜLBEĞİ	Makyavelizm Ölçeğinin Güverlik Ve Geçerlik Çalışması	89-100
7	Arş.Gör. İksun Didem ÜLBEĞİ	Örgütsel Adaletin Meta Analiz Yöntemiyle İncelemesi	101-112
8	Doç.Dr. Hilal İNAN Öğr.Gör.Dr. Meltem CANOĞLU	Türkiye'de Medikal Turizm Kapsamında Sağlık Kuruluşlarının Örgütsel Pazarlama Etkinliği İle Promosyon Stratejilerinin İncelenmesi	113-126
9	Yrd.Doç.Dr. Bedri AYDOĞAN	"Bir İhtimal Daha Var" : İhtimal Sözcüğünün Belirteç Olarak Kullanımı	127-138
10	Yrd.Doç.Dr. Ali Eren ALPER	History Of Exchange Rate Regimes	139-150

11	Prof.Dr. Mehmet Fatih CİN	Post-Keynezyen İktisatta Açık Sistem Ontolojisi: Sheila C. Dow'un "Babylonian Düşünce Yaklaşımı" Üzerine Bir İnceleme	151-166
12	Doç.Dr. Osman ÜNLÜ	Nâbi Divânı'ndaki Manzum Hikayeler	167-184
13	Dr. Ali Serdar AKSOY	Kamu Üniversitelerinde Bütçe Tahsisine Alternatif Bir Öneri	185-198
14	Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ Öğr.Gör. Süleyman PORTAKAL	Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Bağlılık Bileşenlerine Etkisi: Gaziantep İlindeki Seyehat Acentaları Örneği	199-212
15	Doç.Dr. Kemal Can KILIÇ Arş.Gör. Ayşe ÖZER Dr. Yavuz AYDIN	Mesleki İş Etiği Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlaması: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması	213-232
16	Yrd.Doç.Dr. Mustafa KESEN Yrd.Doç.Dr Bülent AKYÜZ	Duygusal Emek Ve Prososyal Motivasyonun işe Gömülmüşlüğe Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama	233-250
17	Prof.Dr. Songül TÜMKAYA	Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Tükenmişlik ve Yabancılaşma Düzeylerinin İncelenmesi	251-268
18	Yrd.Doç.Dr Orhan ÖZDEMİR	Orhan Kemal'in "Oyuncu Kadın" Adlı Öyküsünün Okuyucunun Eleştirel Düşünme Becerilerine Katkısı Açısından Değerlendirilmesi	269-282
19	Dr. İsmail ŞENESEN	Türkiye'deki Define ve Definecilikle İlgili İnanışlar ve Bu İnanışların Motif Index'e Göre Değerlendirilmesi	283-298

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal

HAKEMLER/REFEREES

PROF.DR. MUSTAFA SARI	MEVLANA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. FATMA DEMİRCİ OREL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. AZMİ YALÇIN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. SERAP ÇABUK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. KERİME ÜSTÜNOVA	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. SAYIM IŞIK	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. İ.ÇETİN DİRDİYOK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. ALİ YILDIRIM	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. ZEYNEP TÜRK	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. NİHAT KÜÇÜKSAVAŞ	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
PROF.DR. CENGİZ ALYILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. JALE ÖZTÜRK	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MUNA ÖZEZEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. M.FEDAİ ÇAVUŞ	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. GÜLİN TABAKAN	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MEHMET ÖZMEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. FUNDA YURDAKUL	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. KEMAL CAN KILIÇ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. NURİYE GÜNEŞ	İSKENDERUN TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

DOÇ.DR. YETER TORUN ÖĞRETMEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. OKYAY UÇAN	NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. SÜLEYMAN DEĞİRMEN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. BÜLENT ÖZKAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. NİLGÜN CIBLAK COŞKUN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. SEVAL SÜZÜLMÜŞ	OSMANİYE ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. M.EMRE SEZGİN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. BİRSEL AYBEK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. MEHMET TEKDAL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. HARUN SULAK	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. MUTLU YÜKSEL AVCILAR	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. RÜSTEM YANAR	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. YELDA TEKGÜL	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. JALE SAĞLAR	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. OĞUZHAN ÇOLAKKADIOĞLU	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. ZÜLAL ERKAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. MUSA ŞANAL	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
YRD.DOÇ.DR. AYHAN KARAKAŞ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

1. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda **en az iki kez** yayınlanan **hakemli** bir dergidir.
2. Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması zorunludur.
3. Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir.
4. Makaleler, **MS Word 97** ve/veya üzeri sürümlerde yazılıp diskete kopyalanarak, **disket ile birlikte 4 nüsha çıktı (1 nüsha isimli, 3 nüsha isimsiz olarak)** olarak gönderilmelidir.
5. Makalelerde; **Kağıt Boyutu:** A-4, sayfa yapısı olarak **Alt:** 6 cm, **Üst:** 5 cm, **Sol:** 4,5 cm, **Sağ:** 4 cm, **Üst Bilgi:** 4 cm ve **Alt Bilgi:** 5 cm, **Yazı Tipi:** Times New Roman, **Punto:**10, **Satır Aralığı:** Tek olarak ayarlanacaktır. Makalenin tümü **15 sayfayı** geçmemelidir.
6. Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
 - **Özet (en çok 200 kelime),**
 - **Abstract (en çok 200 kelime),**
 - **Giriş (en çok 3 sayfa),**
 - **Araştırma bulguları, tartışma ve sonuçları,**
 - **Kaynaklar.**

7. Makalelerin başlığı metne uygun; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
8. Yazar adı, başlığın sol alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazar adı veya adları altına sırasıyla bağlı oldukları üniversite, fakülte, bölüm veya kurum adı, **e-posta adresi** yazılmalıdır.
9. Ana bölüm başlıkları, her iki bölümün sol üst kenarına gelecek şekilde ve küçük harflerle yazılmalıdır. Özet ve Abstract büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
10. Makalede resim, şekil ve grafikler "**Şekil**" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimler, parlak fotoğraf kağıdına net olarak siyahbeyaz basılmış ve numaralandırılmış olmalıdır. **Şekil adları**, her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun alt tarafına bilgisayarda yazılmalıdır.
11. Makalede **tablo adları**, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde tablonun üst tarafına yazılmalıdır.
12. Kaynaklara yapılan göndermeler, dipnot yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla, **yazarın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası** yer almalıdır (**Horngren, 2002: 124**). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "**vd.**" kısaltması kullanılmalıdır.
13. Kaynak listesi, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Kaynak bildiriminde sıra; "**yazar soyadı, adının baş harfi, eserin yayın tarihi, eserin adı, basımevi ve basım yeri**" olarak düzenlenmelidir. Dergi alıntılarında, cilt, parantez içinde sayı ve iki noktayı takip eden sayfa numaraları verilmelidir. Metin içinde verilmemiş kaynaklar bu listede gösterilmemeli, kaynağın yazarı belli değilse yerine "**Anonymus**" deyimini yazılmalıdır.
14. Makale dilekçe ekinde sunulmalıdır.
15. Yukarıdaki kurallara uygun olmayan makale dikkate alınmaz.
16. **REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES**

Submission guidelines:

1. Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences is published at least twice a year and is a peer-reviewed journal.
2. It is obligation that the article which will be sent mustn't be published in anywhere before.
3. Articles can be published in the following languages: **Turkish, English, French and German.**
4. Articles must be written on **MS word 97** or above and they must be copied, then they must be sent **with a diskette and four print copies. (One of the hard copies should be named, the rest three will be sent unnamed.)**
5. In articles, **page layout** has to be arranged as to leave 5 cm **from above**, 6 cm **from below**, 4.5 cm **from left**, 4 cm in **from right**. And also they have to be written on **A4 pages**. Articles have to be written in Times New Roman with **10 points**. Articles mustn't exceed **15 pages**. It must be set as **single spaced**.
6. In original articles, section must be arranged in the way shown below:
 - **Summary (maximum 200 words)**
 - **Abstract (maximum 200 words)**
 - **Introduction (maximum 3 pages)**
 - **Findings, discussion and the results**
 - **Bibliography**

7. The title of the articles should be fit with the content; they should be short and understandable, written with capital letters.
8. The name of the writer should be written below the article and left side. If there is more than one writer, the names should be written side by side. Under the name of the writers, their universities, faculties, sections name and an **e-mail address** have to be written.
9. Titles of main sections should be written with small letters and they have to be written in a way that they have to be left side and above on each of two sections.
10. In an article, pictures, graphics have to be shown under the name of **the figure**. Figures and graphics have to be drawn on the computer. Photographs and pictures have to be published in white-black colours clearly, they have to be numbered and the name of **the figures** have to be written below the table on the computer with the way first letter will be capital in every word.
11. In an article, **name of the table** should be written with the way first letter will be capital every word.
12. Citations or references to the sources have to written in the parentheses in the article. The surname of the writer, the year of the source and the number of the page have to become left side by side. If there are more than two writers, it should be shortened like “et. al.” and left by semicolon.
13. Source lists have to be arranged as the surname of the writers alphabetically. These lists have to be followed the name of the **writer, the first letter of the name, the date of the article, the name of the article and publishing place** of it. The volume of the sources must be written in the parentheses with the numbers and page numbers followed by colon. If the writer of the article is uncertain, **Anonymous** must be written.
14. The article must be presented to the Institute of Social Sciences, Çukurova University with a letter of application.
15. Those articles, not written according to the above mentioned rules, cannot be published.

KİTÂB-I TERCÜME-İ TEZKİRE-İ DÂVÛD FÎ İLMİ'T-TİBB

Meryem ARSLAN*

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yararlanılan ilk üç tıp kitabından biri olan *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb* adlı eser tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu eser, Dâvûd-ı Antâkî tarafından 16. yüzyılda yazılmış *Tezkiretü Uli'l-Elbâb Ve'l-Câmiü'l-Acebü'l-Ucâb* adlı eserin 3. bâb'ının 17. yüzyılda Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî tarafından yapılmış çevirisidir. Bu çevirinin tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi 566 numarada kayıtlıdır.

Anahtar Kelimeler: Tıp, tarihî tıp kitabı, sözcüğü, Klasik Osmanlıca, Dâvûd-ı Antâkî, Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî

ABSTRACT

In this study the work called *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb* which is one of the three medical book benefited in the Ottoman Empire Period will be tried to be introduced. This work is a translation of *Tezkiretü Uli'l-Elbâb Ve'l-Câmiü'l-Acebü'l-Ucâb* written by Davud-i Antaki in 16th century and made 3. part by Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî in 17th century. There is only one copy of this translation. This copy is recorded with the number 566 in Süleymaniye Library.

Key Words: Medical, the book of medicine history, vocabulary, Classical Ottoman Turkish, Dâvûd-ı Antâkî, Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî

Giriş

Gerek Türkiye gerekse dünya kütüphanelerinde araştırılmayı, günümüze kazandırılmayı bekleyen Osmanlı Türkçesiyle yazılmış binlerce eser bulunmaktadır. Bunların tamamı incelenmeden Türkçenin söz varlığı, gramer özellikleri, ifade kabiliyeti hakkında doğru ve kesin yargılara ulaşmak mümkün değildir. Yine Türklerin edebî ve sanatsal özellikleri yanında, bilime hizmetlerinin ortaya konulması, bilime verdikleri değerlerin anlaşılması için de bu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Sözelimi çalışılacak herhangi bir tıp eserinin dil çalışmaları ve tıp yanında eczacılık, coğrafya hatta tarih, felsefe, kimya, fizik, kültür tarihi (eserin yazıldığı dönemde sağlıkla ilgili hassasiyetler, dönemin sağlık anlayışı vb. bakımlardan) gibi bilimlere de veri sunduğu düşünülürse bu eserlerin çalışılmasının değeri bir kez daha anlaşılacaktır. Bu çalışmanın temel amacı da *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb* isimli tıbbî eserin bilim dünyasına kazandırılmasını sağlamak ve söz varlığının ağırlıklı noktalarını belirlemektir.

Günümüzde Türkiye'de, özellikle son on yılda, el yazması tıp metinleri üzerine yapılan çalışmaların arttığı gözlenmektedir. Yapılan bu çalışmayla, bu tıp metninin

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Türkçenin tıp tarihindeki ve diğer tıp metinleri arasındaki yeri ve önemi de ortaya çıkacaktır. Nitekim Dâvûd-ı Antâkî'nin eserinin, bitki isimleri, ilaç hammaddeleri bakımlarından kendisinden önceki tıp metinleri kadar çağdaşı tıp metinlerinden de zengin olduğuna dair görüşler vardır (Erdemir, 1994, s. 26-27). Tıp tarihçilerinin ortak görüşlerine göre, İbn-i Sina'nın *Kânûn* kitabında 800'den fazla ilaç hammaddesi bulunurken, Dâvûd-ı Antâkî, kısaca *Tezkire-i Dâvûd* olarak bilinen eserinde 1700'den fazla ilaç hammaddesi tanıtmıştır. Bundan dolayı, Dâvûd'un eserinde geçen bitki isimlerinin çoğuna şimdiye kadar çalışılan tıp kitaplarında rastlanmamaktadır. Hatta bu kelimelerin çok büyük bir bölümü, Türkçenin tarihî söz varlığını betimleyen kimi sözlüklerde de (Meninski'nin, Tietze'nin sözlükleri gibi) yer almamaktadır. O halde şöyle bir amaç kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır: Mustafa El-Gûrânî tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilen *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb*'in günümüz araştırmacılarının dikkatine sunulmasıyla, çeşitli alanlarda kullanılabilecek zengin içerikli (çoğu sıra dışı ve genel dilde yer almayan 1700 madde başı kelimeyi aşan) bir sözlüğe de kavuşulmuş olacaktır.

Türkçenin bütünlüklü tarihî tıp terminolojisinin, bu konuda az ya da çok veri sunan Orhun Kitabeleri'nden Uygur metinlerine, Uygur metinlerinden Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi sahalarına uzanan bir yelpazede yapılacak geniş kapsamlı bir çalışmayla ortaya konulabileceği açıktır. Bu eser, böylesi bir çalışmaya en çok malzeme sunabilecek eserlerden biri olması bakımından da son derece değerlidir.

Dâvûd-ı Antâkî'nin Hayatı

16. yüzyılda yaşamış olan (Miladî 1541 (?)-1599) Dâvûd-ı Antâkî, İslam tıp tarihinin en tanınmış tabiplerinden ve müelliflerinden biridir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen hekim, Kuzey Suriye İdlip Eyaleti'nin 12 km. kuzeydoğusunda bulunan Feva köyünde doğmuş ve Miladî 1599 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Doğuştan kör olan hekim, bazı kaynaklara göre sonradan kötürüm olmuştur. Habibi Neccar'da bulunan Dergah'a gitmiştir. Orada bulunan İranlı Şeyh Muhammet Şerif, Dâvûd-ı Antâkî'deki olağanüstülükleri görmüş ve onun kötürümlüğünü tedavi etmiştir. Hekim kendisini iyileştiren İranlı Muhammet Şerif'in derslerini çok önemsemiş ve ondan mantık, fizik ve tıp dersleri almış; Batı kaynaklarının okunması için gerekli dil olan Yunanca'yı öğrenmiştir. Böylece Antakî, Galenos, Sokrates gibi düşünürlerin eserlerini okumuş ve çalışmalarında bunlardan yararlanmış (İA C 1, 1977, 454-456; AB C 7, 1986, 23-24; Karasu M., Nazik S., 2009; Muhibbî, (t.y.), 141).

Zamanındaki doktorların başı, ilimlerin üstadı, zamanının efsane kişisi diye bilinen hekime Antakya'da doğduğu için *Antakî*, anadan doğma kör olduğundan dolayı da *Darîr* ve *Ekmeh*, bilgisinin genişliği ve zekâsının parlaklığından dolayı *El-Basîr* lakapları verilmiştir. *Ucûbetu'd-Dehr* "Zamanın Harikası" vasfı ise, körlüğüne rağmen gerek tıp gerek astronomi ve gerekse fen bilimlerinde üstat sayılacak dereceye geldiğini göstermek için kullanılmıştır (Muhibbî, (t.y.), 141).

Yaşadığı dönemlerde yeterince Türkçe kaynaklara geçmeyen Antakî, Antakya'da halk arasında efsanevî bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Onun yaşayan efsaneleri Antakyalı hekim E. Kızıldağlı tarafından derlenip yayımlanmıştır (Kızıldağlı, E., 1950, 153-154).

Dâvûd-ı Antâkî'nin Eserleri

58 yaşında vefat ettiği tahmin edilen Dâvûd-ı Antakî'nin tıpla ilgili 29 ve felsefe, geometri ve astronomi gibi alanlarla ilgili 23 olmak üzere toplam 52 eseri bulunmaktadır. Onun ününü sağlayan en önemli eseri kısaca *Tezkire-i Dâvûd* olarak bilinen *Tezkiretü Uli'l-Elbâb Ve'l-Camiü'l-Acebü'l-Ucâb*'dir. Bu eser, M. 1568-69'da Şam'da yazılmaya başlanmıştır (Sarman, MA., 2014, 19). Bu eserin Türk ve dünya kütüphanelerinde 170'den fazla yazma nüshası bulunmaktadır (Sarman, MA., 2014, 219). Yazarın kör olduğu düşünülürse onun kendini farklı alanlarda geliştirmesi, o alanlarda bazıları birden fazla cilt olacak şekilde eserler vermesi daha da anlamlı bir hal almaktadır. Çünkü, onun bu alanlarla ilgili kitapları nasıl okuduğu, bitkilerin özelliklerini görmeden nasıl sayabildiği, yaptığı ilaç karışımlarını nasıl ayarlayabildiği gerçekten çok şaşırtıcı bir durum olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, Dâvûd-ı Antâkî, ilk defa sifilisin civa ile tedavi edilmesinden bahsetmiştir. Yine ilk defa gonore yani belsoğukluğu için "*dâû'l-nokta*" terimini kullanmıştır. Gonorenin sebebi, gonokok ismi verilen yuvarlak kahverengi bakterilerdir (Zakkur, 2009, s. 82-86). Görmeyen birisinin sözü edilen bakterilerin yaptığı, bu kahverengi noktaları seçmesi ve isimlendirmesi şaşırtıcıdır.

Dâvûd-ı Antâkî'nin diğer eserleri şunlardır:

Tıpla ilgili eserleri:

Behcetü'n-Nazır ve Nüzhetü'l-Hatır,

Bugyate'l-Muhtac Fi'l-Mücerreb Mine'l-İlac,

Dusturu'l-Acaip,

El-Behce Ve'd-Dürre,

El-Müfîd Fi't-Tıbb

El-Malîkî Fî Tıbbe'l-Mülûk,

El-Manzum Fi't-Tıbb,

Elîfiye Fi't-Tıbb,

En-Nüzhetü'l-Mübhice Fî Teşhizi'l-Ezhânı Ve'l-Emzice,

Gayetü'l-Merâm Fi't-Tıbb,

İltiksa E'l-İlel Ve Meşafî E'l-Emraz Ve'l-İlel Veya İstiskau'l-İlel Fi't-Tıbb

Veya İstiksa

Keşfe'l-Hümûm,

Kıfayetü'l-Muhtac Fî İlmi'l-İlac (Nazm Kıfayetü'l-Muhtac Fî İlm Ahkamü'l-

İlac,

Mecma'u'l- Menâfi'i'l-Bedeniyye (Camiü'l-Fevaidü'l-Bedeniyye şeklinde de geçer.),

Mücerrebat Fi't-Tıbb

Muhtasar Fi't-Tıbb,

Nabza Fi'l-Fasd Ve'l-Hacama,

Nabza Min Müellefât Dâvûd bin Ömer E'l-Antakî,

Nazm-ı Kânûnçek (El-Kanun E's-Sagir),

Nüzhetü'l-Ezhan Fi İslahi'l-Ebdan,

Risaletün Fi Islah El-Ayn,

Risaletün Fi's-Sinnî ve El-Müzacü'l-Barid,

Risaletün Fi's-Sinni Es-Salisi ile Ahiri'l-Umr,
Risaletün Fi't-Tıbb En-Nefsî,
Risaletün Fima Yeteallaku Bi's-sefer Mine'l-Mesail E't-Tıbbiye,
Tabakatu'l-Hukema Ve Lataifu'l-Etibba,
Tezkiretü Uli'l-Elbab Ve'l-Camiü Li'l-Acebi'l-Ucab,
Tuhfetü'l-Bekriye Fi Ahkami'l-İstihmam (Et-Tuhfetü'l-Bekriyye fî Ahkâmi'l-
İstihmâmi'l-Küllîye Ve'l-Cüz'îyye),
Vasfatu Macun Munaşşit,
Felsefe, astroloji, mantık, geometri ve psikoloji üzerine eserleri:
Kitabü'l-Nevâdir,
Kitabü'l-Kihlî'n-Nefis,
Kitab Şerhü Ebyatü's-Suhreverdi,
Şerhu Kasideti'l-Ayniyye,
Gayetü'l-Merâm Fi'l-Mantıkı Ve'l-Kelam,
Risale Fi't-Tayrı Ve'l-Ukab,
Risâle Muhtasara Fi'l-Cebr,
Ziyetü't-Tarus Fi Ahkami'l-Ukulı Ve'n-Nüfûs,
Risâle Fi'l-Hey'e,
Tezyinü'l-Esvâk Bi-Tafsili Eşvaki'l-Uşşak,
El-Keşf Ani'l-Müşkilât
Şiirlerinden bir kısmı ise *Silafetü'l-Asr*'da yayımlanmıştır (Adivar, 1977, s. 455; Erdemir, 1994, s. 26-27; İhsanoğlu-Şeşen vd., 2008, s. 197-215).
Mevaldî (2009)'nin çalışmasından öğrenildiğine göre, hekimin başka eserleri de vardır. Nüshaları hakkında bilgi edinilemeyen bu eserler şunlardır:
Enmuzec Fi İlmi'l-Felek,
Risaletü'n Fi İlmi Ahkamü'n- Nücum,
Risaletü'l-Harekât,
Risaletül Huyuli Ve's-Sura,
Risaletü'l-Kevn Ve'l-Fesad,
Analotika E's-Sugra,
Kavaidi'l-Müşkilat,
Lataifu'l-Minhac Veya Lataifu'l-Münhac Fi't-tub,
Risaletu'l-Ecram E's-semaviyye,
Es-Semau Ve'l-Alem,
Risaletun Fi El-heya Veya Risaletü'n Fi İlmi'l-Heya Veya Risaletün Fi İlmi'l-
Felek (s. 19-26).

Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî'nin Hayatı

Dâvûd-ı Antâkî'nin kısaca *Tezkire-i Dâvûd* olarak bilinen eserini, 17. yüzyılda Sultan İbrahim'in veziri Kemankeş Mustafa Paşa'nın isteği üzerine Osmanlı Türkçesine çeviren Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî hakkında bilinenler, yalnızca çevirdiği eserle sınırlıdır. Bu bilgilere göre 1640 yılında hayatta olan mütercim, Mısır'da bir devlet adamının himayesinde yaşamaktadır. Mısır'a Gûrân şehriden gittiği düşünülen mütercim kimya alanında uzmandır (Sarman, 2014, 25).

Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb

Bu eser, Dâvûd-ı Antakî'nin *Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Camiü'l-Acebü'l-Ucâb* isimli Arapça eserinin 3. bâb'ının çevirisidir. *Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Camiü'l-Acebü'l-Ucâb*, birinci ciltte 344, ikinci ciltte 209 sayfa olmak üzere toplam 553 sayfadan oluşmaktadır. El-Gûrânî, bu eserin 34-342 sayfaları arasında yer alan 3. Bâb'ının (yaklaşık 308 sayfanın) çevirisini yapmıştır. Bu bâb, *hurûf-ı heca* “alfabetik” sırasına göre verilmiş olan ilaç yapımı ve hammaddelerinin tanımlandığı bölümdür.

El-Gûrânî, Arapça nüshadaki birinci, ikinci ve dördüncü bâblarının tıp bilimiyle ilgili zaruri bilgiler içermediğini düşünerek çevirmemiş, bunu da girişte şu şekilde dile getirmiştir: “(15) *ammâ dibâcesinde olan üavâeid ve üavânin ehemmi-øaryriyyâtta olmaduâ ecilden terk (16) idüp ibtidâ'en öurj-fı hecâ ile yazılanlara şürÿe ittik. Ümiödür ki öayyız-ı üabyilde (17) vâüie olup müntefaün-bih ola ve bi'l-lâhi'l- tevfü*” Bu eksiltmenin biraz da eserin hacimli olmasından kaynaklandığı tahmin edilebilir. 308 sayfa olan 3. bâb'ın 363 varak yani 726 sayfa olarak çevrildiği düşünülürse buna ihtiyaç duyulmasının nedeni kendiliğinden anlaşılabilir olacaktır (Sarman, 2014, 26). Yoksa, eser çok hacimli olacaktır.

Eser, esas olarak 363 (2a-364a aralığında) varaktır. Eserin başında *Tezkire-i Tercüme* yazılı bir sayfa, küçük bir Farsça manzum parça ile birlikte üç beyitlik küçük bir Türkçe manzum parça ve varak sayısını belirten bir açıklama ile eser isminin (*Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb*) bulunduğu bir sayfa bulunmaktadır. Kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bu manzum parçalarla, küçük mensur parça, eserin çeviri yazısında ilgili sayfada dipnotlarla betimlenmiştir. Eserin her bir sayfasında 21 satır (2 sayfa'da 20 satır) yer almaktadır. Metin harekeli ve genel olarak okunaklı bir nesih yazısıyla istinsah edilmiştir. Şu ana kadarki incelemelerle, metnin Dâvûd-ı Antakî'nin Arapça yazmış olduğu *Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Camiü'l-Acebü'l-Ucâb* isimli eserinin tek Türkçe yazma nüshası olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erdemir, 1994, s. 26; Mevaldi, 2009, s.21).

Eser, besmele, Allah'a hamd ve Hz. Muhammet, ailesi ve ashabına salat u selam ile başlar. Sonra Sultan İbrahim Han, veziri Kemankeş Mustafa Paşa, Kemankeş Mustafa Paşa'nın Mısır'da divan kâtibi olan Ahmet Efendi övülür. Bu bölümden sonra mütercim de kendisinin kimya ile ilgilendiğini ve eserin Türkçeye çevrilmesi için Ahmet Efendi tarafından, Hicri 1050/ Miladi 1640 yılında görevlendirildiğini ve eibâret-i müşkil'ler “zor ibareleri” ve iâulâóAt-ı âaribe'leri “garip terimleri” bulunan bu eseri Allah'ın inayetiyle çevirmeye başladığını belirtir. 363 varak olan bu çeviri de “Allah Sübhane ve Teala, doğruyu en iyi bilendir. Bu kitap Allah'ın yardımı ve onun güzel muvaffakiyetiyle Rebiüssaninin 28. Günü olan Cuma'nın sabahında, peygamberin hicretinin 1052. yılında (Miladi 26 Temmuz 1642) tamamlandı.” açıklamasıyla bitirilir. Verilen tarihlerden anlaşıldığına göre eser yaklaşık iki yılda çevrilmiştir.

Metnin genel görünümü ve kurgusu ile ilgili bilgiler şöyle sıralanabilir. Eserde madde başı olarak geçen bitki, hayvan ve cevher isimleri, “*Alÿsen: YÿnÂni'dir. Ricli'l-âurÂb daöi dirler. Ve Miâir ehli cezerü's-şeyüAn dirler. Ve ŞAm ehli öaşışü's-süluöfAt dirler. èArabca mübriyü'l-keleb dirler*” (2b/18-19); “*Acâü: èArabca öÿö dirler. Türkce şeft-Âly dirler*” (6a/9). şeklinde varsa Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanice ve Türkçe karşılıkları ile verilmiştir. Ayrıca, Irak ehli, Mısır ehli, Şam ehli şöyle der gibi ifadeler de kullanılarak kelimelerin yöresel isimleri de verilmiştir.

Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb'da, sıklıkla “*Ve ol kimse dimiş eyüsü sarusıdır*” (35a/17); “*Ve anın yuıarusın saóú idüp acı bÂdÂmila şefÂdır bevÂsire ve sÂyir maüèada eger aña serpseler bir müdÂr edhÂndan ãõnra*” (37a/15-16) şeklinde devrik cümleler kullanılmıştır. Bundan dolayı, eserin okunması esnasında devrik yapılara dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, bazı cümlelerin anlamsız olduğu izlenimi doğar.

Eserde yer alan bazı madde başlarındaki açıklamalar, “*ÂõÂni'l-cedi: E'l-kebir min-lisÂni'l-óameli*” (8a/15); “*ÂõÂne'd-dübb: Mine'l-byâir*” (8a/15) şeklinde Arapça özgün şekliyle verilmiş ve çevrilmemiştir. Bunun mütercimim çeviremediği veya hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığı parçalar olduğu düşünülmektedir.

Eserdeki bazı madde başlarının altına, utruc “ağaç kavunu”, urz “pirinç”, erneb “tavşan” da olduğu gibi o maddenin Türkçe ismi yazılmıştır. Madde başlarının altında verilen bu Türkçe isimler, eserin yazı stilinden farklı olarak küçük talik harflerle yazılmıştır. Bundan dolayı bu açıklamaların bir başka kişi tarafından eser üzerine sonradan eklendiği izlenimi doğmaktadır.

Eserdeki “*Óekim dir ki ol, bizim èindimizde baãalı'l-óayye dimekle maeryfdır*” (48a/9); “*Óekim DÁvyd (10) dir ki bizim èindimizde aña elbiri dirler*” (49a/9); “*Ve mü'ellif dir ki bizim iótiyÂr ittügümüz óabbü'l-ârdan altı*” (68b/14); “*Ve Óekim DÁvyd dir ki bizim diyÂrımızda óarâi'n-nil (13) dirler*” (215b/12); Bu “*èibÂretler kimiyÂ èilmine müteèallúdır*” (39a/15); “*Ve bu èibÂretler simiyÂ èilmine müteèallúdır*” (50b/20); “*vallahü aèlem bi'â-âvÂb*” (203b/21) şeklinde geçen bazı açıklamalar eserin Arapça aslında bulunmamaktadır. Mütercim, metnin özelliğini bozmayacak şekilde kendinden de eklemelerde bulunmuştur. Bundan dolayı çeviri, eserin birebir çevirisi değildir.

Eserde ilaç hammaddeleri, dört unsura ve bitkilerin etki derecelerine göre anlatılmaktadır. Bundan dolayı metinde sık sık ilaç hammaddelerinin *barid*, *huşk*, *ratib* ve *har* özellikleri ile *birinci dereceden*, *ikinci dereceden*, *üçüncü dereceden* ve *dördüncü dereceden* ile *birincinin evvelinde*, *ikincinin ahirinde*, *üçüncünün vasatında* ifadeleri yer almaktadır. Dönemin tıp anlayışı ile ilgili olan bu ifadelerin ilgili yerlerde açıklaması yapılmıştır.

Metinde bazı ek uyumsuzlukları tespit edilmiştir. Ek uyumsuzlukları, Eski Anadolu Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde Türkçe kelimelerde sıklıkla görülmektedir. Metnimizde Arapça ve Farsça kelimelerde de bu tür uyumsuzluklar görülmektedir. Bu uyumsuzlukları göstermek tezimizin ana amacı olmadığı için biz bu konuya değinmekle yetindik. Metinde geçen ek uyumsuzluklarından bazıları şunlardır:

ãarulik (124b/6)
acılık (40b/4),
úabölik (127a/8),
òastelikde (129b/6),
òušklikde (141a/15),
aàulikden (147b/21),

beyÂölik (188a/21),
úAbölik (192b/5),
şÂdiliú (62b/21),
ekşilnú (73a/19),
fesÂdligin (9b/8-9),
úutdügi (330b/14).

Ek uyumsuzluğu bulunan bu kelimelerin bazısının metinde ek uyumuyla yazıldığı da gözlenmiştir:

<i>acılu</i> (14b/2)	<i>úabølu</i> (14b/2)
<i>aàulu</i> (53a/15)	<i>beyÀøluída</i> (58b/11)
<i>azacı</i> (84a/4)	<i>aàulu</i> (53a/15)

Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb'da bazen bir kelime bazen de bir ibare sığacak boşluklar bulunmaktadır. Konunun akışını bozmamak ve ifadelerin doğru anlaşılmasını sağlamak için, bu boşluklarda yer alan ifadeler metnin orjinalinden Arapça bilenlerin yardımıyla bulunmuş ve ilgili yerlerde açıklanmıştır. Boşluktaki ifadeler bulunmaya çalışılırken bazı satırların çevrilmediği veya bazı kelimelerin yanlış yazıldığı fark edilmişse bu durumlar da olabildiğince belirtilmiştir. Nüshada geçen ve okunamayan kelimeler de Arapça nüsha ile karşılaştırılarak okunmaya çalışılmış ve ortaya çıkan farklı durumlar yine gösterilmiştir. Bundan dolayı, çalışmada sınırlı da olsa Arapça nüsha ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bu eserin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar aşağıda verilecektir.

Sonuç

Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî, *Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb* adlı tıbbi eserin mütercimidir. Hayatı hakkında bilinenler çevirdiği eserle sınırlı olan mütercim, bu eseri, Dâvûd-ı Antakî'nin *Tezkiretü Uli'l-Elbâb Ve'l-Câmiü Li'l-è Acebi'l-èUcâb* isimli meşhur Arapça eserinden 17. yüzyılda çevirmiştir. Ancak, bu kitap, bu eserin tamamının çevirisi değildir. Çeviri, Arapça eserin 3. bâbı ile sınırlıdır. Bugün, 1642 yılında Arapçadan Türkçeye çevrilen eserin tek nüshası bilinmektedir. O da Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu'nda 566 numarada kayıtlıdır.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü I kitabında, çalışılan eserin bir nüshasıymış gibi gösterilen "Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu 567 numarada" kayıtlı eser, çalışılan eserin bir nüshası değildir. Bu durum, eserlerden yapılan karşılaştırmayla ortaya konulmuştur.

Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî, eserin çevirisinde madde başı kelimelerin Türkçe karşılıklarını çok büyük oranda vermemiştir. Eserdeki kelimelerin çoğu olduğu gibi aktarılmıştır. Eserde verilen birkaç Türkçe karşılık eserin orjinalinde Dâvûd-ı Antakî'nin yaptığı açıklamalardan ibarettir. Bunun dışında, 86 kelimenin Türkçe karşılığı, eserden yararlanan okuyucu veya okuyucularca veya belki de mütercim tarafından kırmızı mürekkeple yazılan madde başlarının altına talik yazı tipiyle verilmiştir. Bunlar, ilgili yerlerde dipnotlarla açıklanmıştır.

Dönemin aynı zamanda kimyageri olan Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî, ilk çevirisi ile bilim literatüründe yer almış ve kimya dalındaki eserlerinin varlığı öğrenilmiştir. Ancak, mütercimin, diğer eserlerine ulaşamamıştır.

Sultan İbrahim'in veziri Kemankeş Mustafa Paşa'nın kültür alanındaki katkıları konusunda kaynaklarda verilen bilgiler sınırlıdır. Kendisi söz konusu eserin çevirisini istemekle dönemin kültür hayatına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmayla, bu katkı da ortaya çıkarılmıştır.

Tercüme eser hareketli olması bakımından son derece değerlidir. Ancak zaman zaman eserde aynı sözcüğün farklı şekillerde hareketlenmesi farklı okumalara da fırsat

yaratmaktadır. Elbette bu aynı zamanda tutarlı bir okuma güçlüğü yaratmaktadır. Bu özellikleri ile, eser, imla-telaffuz çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır.

Eserde bazı ek uyumsuzlukları tespit edilmiştir. Bu uyumsuzluklar, *acılık* (40b/4), (127a/6); *úabölik* (127a/8); *ðastelikde* (129b/6) şeklinde hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça kelimelerde görülmektedir. Ancak, bu ek uyumsuzluklarının nedenlerini ortaya koymak çalışmamızın amacı olmadığı için bunlar yalnızca birkaç örnekle ortaya konulmuştur.

Eserin imla ve gramer özellikleri, çalışmanın hacimli olmasından dolayı detaylı bir şekilde ortaya konulamamıştır. Ancak eser, bu açılardan da mutlaka incelenmelidir.

Eser, Arapçadan çeviri olduğu için metinde devrik cümleler, teklik çokluk uyumunda bozulmalar (Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sarı, 2012), sıklıkla da Arapça ibareler bulunmaktadır. Tıbbi yararlılıklar ölçüsüyle tespit edilmiş Arapça ibareler, *Arapça İbareler Dizini*'nde açıklanmıştır. Burada ±124 adet Arapça ibare, olabildiğince Türkçeye çevrilmeye çalışılmıştır.

Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb metninde yer yer bir kelime veya bir ibare sığacak boşluklar bulunmaktadır. Bu boşluklarda yer alan kelimelerle, okunamayan veya anlamlandırılmayan kelimeler veya cümleler için metnin Arapça orjinal nüshasından karşılaştırmalar yapılmış ve eksiklikler böylece tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu karşılaştırma esnasında, Arapça orjinal nüsha ile incelenen metin arasındaki farklılıklar da tespit edildiği kadarıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu karşılaştırmanın dağılımı şöyledir:

Metinde okunmasında güçlük çekilen sözcük ve cümlelerle ilgili ±720;

İncelenen metindeki boşlukları doldurmak için ±450;

İncelenen metinde bulunan boşluklarda herhangi bir sözcüğün bulunmadığına dair ±110;

Arapça nüshada olup incelenen metinde yer almayan ±18;

İncelenen metinde bulunan ama Arapça nüshada olmayan ±13 olmak üzere toplam ±1311 karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırma sonucu yapılan düzeltmelerde, ifadeler olabildiğince Türkçeye çevrilmiş ve bunlar, dipnotlarda gösterilmiştir.

Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmi't-Tıbb, genel olarak Klasik Osmanlı Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Bu dönemde kullanılan tıp terimlerinde, özellikle, bitki, maden, hayvan ve yiyecek adlarında, Arapça ve Farsça başta olmak üzere pek çok dilden alıntı yapılmıştır. Çalıştığımız eserin Osmanlı Türkçesine Mısır'da çevrilmesi, özellikle Arapça ödünçleme kelimelerin yoğunluğunu artırmış olabilir. Çünkü, çeviride ilaç hammaddeleri Türkçesiyle değil, orjinal halleriyle verilmiştir. Ayrıca, bazı kelimelerdeki açıklamalar hiç Türkçeleştirilmemiş, Arapça sözdizimleriyle bırakılmıştır. Ancak eserin halkın konuştuğu dille harekelenmesi, onun Türk dilinin tarihî fonetik özellikleriyle ilgili çalışmalara kaynaklık edebilecek en önemli eserlerden biri haline getirmektedir. Çünkü, bu eser, Osmanlı döneminde yazılmış 5607 tıp metni içerisinde en önemli üç tıp kitabından biridir. Eser, nüsha sayısına göre Osmanlı döneminde yazılmış ilk üç tıp kitabı arasında yer almaktadır.

İlaç ve ilaç hammaddelerinin alfabetik düzende, sözlük şeklinde tanıtıldığı eserde, çoğu kırmızı mürekkeple yazılmış ±2015 madde başı bulunmaktadır. Bu madde başlarından 6 tanesi, ([aâl], [bÄderencyye], [tüffÁói'l-arø], [zelem], [zeytÿn-ı Beni İsrA'îl], [fülfülmÿne]) orjinal eserden çevirisi unutulmuş; 17 tanesi de ilaç

hammadelerinin içinde *ve'l-Yehudiyye*, *ve'l- Ayışete* şeklinde tanıtılan madde başlarıdır. 2015 madde başının dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1: Eserde Arapça alfabetik sıraya göre verilen ilaç ve ilaç hammaddelerinin konulara göre dağılımı ve oranları

Madde Başlarının Dağılımı	Bitki	İlaç Terkibi	Hayvan	Yiyecek ve İçecek	Maden	Taş ve Toprak	Diğer	Toplam
Sayı	1311	257	203	106	67	62	9	2015
Oran	%65,06	%12,75	%10,07	%5,26	%3,32	%3,07	%0,47	%100

Eserde aynı adla yazılmış ilaçlar ayrı madde başı olarak görülmüştür. Çünkü, bu ilaçların terkipleri, kullanımları ve yararları birbirinden farklıdır. Tablo 1’de *Diğer* olarak gösterilen *NÂr-ı FÂris*, *Vesaò*, *HavÂ*, *Herme*, *Heftpehly*, *ÓammÂm*, *MÿmiyÂ*, *DuòÂn*, *RumÂd* madde başları, eserde, genellikle *bu meçhul bir şeydir* ifadesiyle açıklanmıştır.

Eserin tam metni ortaya konulurken, eserdeki 2015 madde başı başta olmak üzere, bunların eş anlamlıları, kullanıldığı hastalıklar, kullanım şekilleri, yararlı olduğu organlar, ilaç hazırlama yolları ve sağlık bilgileri de ortaya çıkarılmıştır. Son derece kapsamlı olan eserin sözcüğü, 17. ve 18. yüzyıl tıp terminolojisini ortaya koyduğu gibi Türkçenin tarihî tıp terminolojinin ortaya konulmasında da önemli veriler sunacaktır.

Eserin hacimli olmasından dolayı, sözcüğünün tamamını gösterecek bir dizin, hazırlanamamıştır. Bunun yerine, eserdeki tıp ve tıpla ilgili kelimeler, *Tematik Dizinler* başlığı ile incelenmiştir. Eserin tıp metni olmasından dolayı, tematik dizinlerde yer alan kelimeler, metnin büyük çoğunluğunu içermektedir. *Tematik Dizinler*’deki sözcüklerin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Tematik dizinlerde geçen sözcüklerin, geçiş sayıları ve oranları

Kelime Çeşidi	Kelimelerin Kategorisi	Konuların Kategorisi	Terim Sayısı	Oran	Geçiş Sayısı	Oran	
İsimler	2.Dereceden Tıpla İlgili İsimler	Bitki İsimleri ve Bitki İsimleri İle İlgili Kelimeler	±2312	% 34,20	±12290	% 16,15	
		Hayvan İsimleri ve Hayvan İsimleri İle İlgili Kelimeler	±464	% 6,84	±1843	% 2,45	
		Maden İsimleri ve Maden İsimleri İle İlgili Kelimeler	±199	% 2,94	±1186	% 1,57	
		Yiyecek ve İçecek İle İlgili Kelimeler	±513	% 7,59	±3009	% 3,97	
		Toprak ve Toprakla İlgili Kelimeler	±118	% 1,75	±556	% 0,73	
	1.Dereceden Tıpla İlgili İsimler	Öncesi ve Sonrası Süreçleriyle Hastalık, Rahatsızlık İle İlgili Kelimeler	±980	% 14,42	±19247	% 25,28	
		Organ, Doku, Salgı ve Vücut Sistemleri İle İlgili Kelimeler	±376	% 5,57	±9554	% 12,55	
		İlaçlar, İlaç Hazırlama ve Kullanım Şekilleri İle İlgili Kelimeler	±511	% 7,58	±12655	% 16,65	
	Özel İsimler	Hekim İsimleri	±108	% 1,60	±436	% 0,57	
		Tıp Eserleri	±27	% 0,39	±76	% 0,10	
		Yer İsimleri	±143	% 2,11	±1154	% 1,51	
	Arapça İbareler		±122	% 1,80	±126	% 0,16	
	Tıbbi Fiiller Dizini			±893	% 13,2	±14009	% 18,34
	Toplam			±6766	% 100	±76141	% 100

Eserin tamamında yaklaşık 172.000 sözcük bulunmaktadır. Hazırlanan *Tematik Dizinler*'le bu sözcüklerin % 44, 27'si gösterilmiştir.

Özellikle bitki isimleri ile ilgili kelimelerin anlamlandırılması, kökeni ve okunuşu ile ilgili çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun sebebi kelimelerin, farklı eserlerde farklı anlam, köken ve okunuşlarla gösterilmesidir. Bu durumda araştırmacı, hangi anlamı, hangi kökeni ve hangi okunuşu tercih edeceği ile ilgili tereddütlere düşmektedir. Bu kelimelerin ortak bir çatı altında, ortak okunuş özellikleri ve anlamlarla düzenlenmesi bu sorunların çözülmesinde büyük rol oynayacaktır. Ayrıca bu kelimelerin, yöresel anlamlarının da bulunduğu düşünülürse bu konu ile ilgili yapılacak çalışmaların önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Dâvûd-ı Antakî'nin İslam tıp tarihindeki yerini belirlemek için onun diğer çalışmalarının da incelenmesi gerekmektedir. Yine, eserin girişinden kimya dalında eserlerinin bulunduğu öğrenilen mütercim Muhammed Mustafa el-Gürânî'ni de hayatı ve eserleri ile ilgili detaylı bilgiler bulunabilirse, İslam tıp tarihindeki yeri daha iyi ortaya konulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acıduman, A., Özay İ. (2009). Antakya'lı Ünlü Hekim Dâvud el-Antakî'nin Nöroanatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslâm Tıp Tarihindeki Yeri. *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi*, 2, 106-118.
- Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi.
- Adıvar, A. A. (1977). Antakî. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 1). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 454-456.
- Ahmed İsa Bey, (1930). *Dictionnaire des Noms Des Plantes En Latin- Français*. Imprimerie Nationale, Anglais Et Arabe, Le Caire.
- Akbayar, N. (2003). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. (2. bs.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aktaş, E. G. (2010). *Abdulvehhab'ın Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İnceleme- Metin-Dizimli Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Al-Buşrî, S.A.S. (2009). Dr. Dâvûd El-Antakî'ye Göre Çevre Ve Çevrenin İnsanoğluna Etkisi. *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antakî*, (2. bs.), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 43-58.
- Al-Naser, F. A. (2009). Dâvûd-ı Antakî'ye Göre, İnsanın Hastalıklardan Korunma ve Psikolojik Durumunun, Vücudunda Gelebilecek Hastalıklara Olan Etkileri. *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antakî*, (2. bs.), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 33-42.
- Altıntaş, A., Şahin, O. (2003). *Yâdigâr (Tabîb İbn-i Şerîf)*. (C. 1), İstanbul: Yerküre Yayınları.
- Altıntaş, A., Okutan Y., Koçer D., Yıldız M. (2004). *Yâdigâr (Tabîb İbn-i Şerîf)*. (C. 2), İstanbul: Yerküre Yayınları.
- Ana Britaninnica (1986). Davud Antaki. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. (C. 7), İstanbul: Ana Yayıncılık, 23-24.
- Armenag, B. (1936). *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*. Cairo: Argus and Papazian Presses.
- Ayhan, Z. A. (2011). *Kitabü Emrazi'l-Ayn (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

- Bayat, A. H., Okumuş, N. (2004). *Muhammed Bin Mahmûd-ı Şirvani, Mürşid (Göz Hastalıkları)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Baytop T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. (3. bs.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bedevian, K. A. (1936). *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Language*. Kahire: Argus and Papazian Presses.
- Brockelman, C. (1960). Al-Antaki, Da'ud B. 'Umar Al-Darir. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, (Vol. 1), Leiden: E.J. Brill, 516.
- Büyük Türkçe Sözlük*. (2011), (11. bs.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canpolat, M. (1973). 14. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede. *DTCF Türkolji Dergisi*, 5, 20-47.
- Canpolat M., Önlü Z. (2007). *İshâk bin Murâd, Edviye-i Müfrede (Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağırın, Ö. (1992). *Ahmed-i Dâi: Tıbb-ı Nebevî*. (C. 1-3), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Demir, H. (2002). *Zahire-i Muradiye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. (19. bs.), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diñer, F. (1969). Hastalık Adlarına Halk Dilindeki Türkçe Karşılıklar. *Türk Dili*, 20, 60-63.
- Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrahâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- (2010). XVI. ve XVII. Yüzyıl Başlıca Türkçe Tıp Yazmaları Ve Buldukları Kütüphaneler. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 18 (3), 162-77.
- (2011). Onyedinci Yüzyılda Kaleme Alınmış Bir Tıp Ve Eczacılık Sözlüğü: Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (C. 12), 2.
- Elbir, Z. G. (2000). *Salih bin Nasrullah (İbn Sellum el-Halebi) / Gayetü'l-Beyan fi Tedbiri Bedeni'l-İnsan (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. (C. 1-2). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- El-Nassan, M.H. (2009). Mühendislik ve Bitkiler Arasında Dâvûd El-Antâkî. *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antâkî*, (2. bs.), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 27-32.
- Erdağı, B. (2001). *Tuhfe-i Mübarizi. (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erdemir, A. D. (1982). *Kısa Tıp Tarihi*. Bursa.
- (1989). Ahlat-ı Erbaa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 2), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 24.
- (1994). Dâvûd-i Antâkî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 9), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 26-27.
- Erkan, A. (2006). *El-Beyan Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Günargun, F. (1986). *14.-17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Anorganik İlaçlar*. İstanbul.
- Gürlek, M. (2011) *İbrahim Bin Abdullah'ın Cerrahname (Alâ'im-i Cerrâhîn) Adlı Eseri (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- (2011). Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Cerrahî Yazmalara Bir Örnek: Alâ'im-i Cerrâhîn. *Turkish Studies*, (C. 6), Yaz, 3, 1423-1434.
- Güven, M. (2005). *Abdülvehhâb Bin Yusuf'un Münteheb-ı Fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- (2008). Kitâbu'l-Münteheb fi't-Tıbb'daki Organ Adları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar*, 23, 111-135.

- (2012). İslâmî Dönem İlk Türkçe Tıp Yazmalarının Türk Tıp Bilimi ve Deontolojisi Açısından Görüngesel “Perspektifi” Bağlamda Değerlendirilmesi. *Lokman Hekim Journal*, 2(1), 1-10.
- Hatemi, H., Işıl, Y. (1989). *Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi (1978). *Yabani Bitkiler Sözlüğü*. (C. 1), (Çev. H. Tuncer), Atak Matbaası.
- İhsanoğlu, E., Unat, E. K. (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*. (Yayımlayan: S. Vural), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., v.d. (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. (C. 1), İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Kafadenk, N. (1996). *Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübârizi Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve Akrabadin Kısımının İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kâhya, E. (1978). İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri. *Bilim ve Kültür Dalı Olarak Türkçe*, 233-269.
- (1992). On Beşinci Yüzyılda Yaşamış Bir Hekimimiz Mümin Bin Mukbil. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 93-102.
- (1992). İbn Nefis ve Eseri, El-Mucez. *Araştırma*, (C. 14), 189-200.
- (1995). *İbn-i Sinâ El-Kanûn Fi't-Tıbb*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- (1996). *Şemseddin İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- (2009). *İbn-i Sinâ El-Kanûn Fi't-Tıbb 2. Kitap*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kahya E., Erdemir A. (2000). *Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kanar M. (2000). *Farsça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Karasu, M.-Nazik, S. (Yayına hazırlayanlar) (2009). *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antâkî*, (2. bs.), Ankara: Omay Ofset.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn An-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. (Arapçadan tercüme eden: R. Balcı (2007)), (C. 5), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kavsara, F. (2009). Antakyalı Davut. *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antâkî*. (2. bs), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 59-64.
- Kaya, E. (2002). *Hekim Hayreddin Amasyavi'nin Hulasatu't-Tıbb Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- (2006, 16-18 Haziran). Hekim Hayreddin'in Hulasatu't-Tıbb Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme. *VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, 297-315.
- (2008). *Muhyiddin Mehi'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kaya, Ö. (2006). Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları VI: Doğu Türk Yazı Dili Alanına Ait Bir Tıp Metni. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (C. 3), 4, 111-129.
- Kılıçoğlu, V. (1956). *Cerrahiye-i İlhanîyye*. Ankara Üniversitesi: Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kırkkılıç, A. (1999). *Lehçetü'l-Lugat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kızıldağlı, E. (1950). Dâvûdu Antakî'nin Antakya'da Yaşayan Haturaları. *Türk Folklor Araştırmaları*, (C. 1), 10, 153-154.
- Kızıldağlı, E. (1979). Hekim Davudu Dariri Antaki. *Dirim*, (C. 54) 9-10, 309-10.
- Köktekin, K. (2007). Hazâinü's-Saadât'ta Geçen Tıp Terimleri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 13-27.
- Kutlar, F.S. (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîrname*. Ankara: Öncü Kitap.

- Lev, E. (2005). The Contribution of the Sixteenth-Century Turkish Physician Daud al-Antaki to the Research of Medical Substances in Use in the Levant (Bilad al-Sham) (16. Yüz Yıl Türk Hekimi Daud al-Antakî'nin Doğu Akdeniz Bölgesi'nde (Bilad al-Sham) Kullanılan Tıbbî Maddelerin Araştırılmasına Katkısı). *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, (C. 13), 75.
- Meninski, F. M. (2000). *Thesaurus, Linguarum Orientalium, Turcicae- Arabicae-Persicae, Lexicon, I-II-III-IV*. (Hazırlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Mevaldî, M. (2009) Dünya Kütüphanelerinde Dâvûd El-Antâkî'nin El Yazması Eserler. *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antâkî*, (2. bs.), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 19-26.
- Meyerhof, M. (1984). *Studies in Medieval Arabic Medicine, Theory and Practice*. London: Variorum Reprints.
- Muhibbî, M. E. (t.y.). *Hulasatü'l-Eser Fi A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşr*. (C. 4), Beyrut: Daru Sadır.
- Mutçalı S. (1995). *Arapça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*. (Hazırlayan: Mürsel Öztürk- Derya Örs (2009)), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nazima A., Reşad, F. (2005). *Mükemmel Osmanlı Lügati*. (Hazırlayan: Necati Birinci-Kâzım Yetiş-Fatih Andı vd), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okumuş, N. (1998, 27 Temmuz). Ünlü Türk Hekimi Şirvanlı Mahmud'un Sultâniyye Adlı Eserinin Bilinmeyen Nüshası. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 3, 30-33.
- Önler Z. (1985). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri. *TDAY Belleten*, 89-130.
- (1990). 14 ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri. *Journal of Turkish Studies*, (Vol.14), (Fahir Öz Armağanı), 357-392.
- (1990). *Celâlüddin Hızır Paşa, Müntahab-ı Şifâ I, (Giriş-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1998). XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı. *Kebikeç*, 6, 157-168.
- (1999). *Müntahab-ı Şifâ II (Sözlük)*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- (2004). XIV.-XV.Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 52, 53-63.
- (2006). Divanü Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri. *Kebikeç*, 22, 135-150.
- Özçelik, S. (1990). *Nidayî, Menâfiü'n-Nâs (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- (2001). *Kitabü'l-Mühimmât*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özden, H. (2002). *Kutadgu Bilig'de Âhlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Özer, A.A. (2009.). Şeyhî, Hayatı Sanatı ve Eserleri. *Yağmur, Ekim-Kasım-Aralık*, 45.
- Pamuk, H. A. (2002). *Şifalı Bitkiler ve Emraz*. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Plessner, M. (1962). Daud al-Antaki's Sixteenth-Century Encyclopedia On Medicine, Natural History and Occult Sciences. *International Congress of the History of Science*, (Vol. 26), 635-637.
- Plessner, M. (1964). On Daud al-Antaki's Medical and Magical Encyclopedia and Some of its Sources. *Eretz-Israel*, (Vol. 138), 138-41.
- Redhouse, *Turkish And English Lexicon*. (2006). (3. bs.), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Rehber Ansiklopedisi, Dâvud-ı Antakî. <http://www.yolgecenhani.biz/davud-antaki-t294726.html>. Erişim tarihi: 13.01.2009.
- Rıfat, A. (2004). *Lügât-i Tarihiyye ve Coğrafıyye* (C. 1-7). (2. bs.) Tıpkıbasım/Faksimile, Ankara: 2004.
- Sarı, M. (1984). *El-Mevârid, Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul: İpek Yayınları.

- Sarı, M (2012). Eski Anadolu Türkçesinde Teklik-Çokluk Uyumunda Bozulmalar. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana.
- Siggel, P. A. (1950). *Arabisch-Deutsches Wörterbuch Der Stoffe*. Berlin: Akademie Verlag.
- Steingass, F. (1930). *Persian-English Dictionary*. London.
- Steingass, F. (1993). *Arabic-English Dictionary*. New Delhi, First Reprint.
- Süveren, K. (1987). *Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Mücerrebname Eserinin Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- (1991). *İbni Sina(980-1037)'nin Akabadin Eseri İle Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468)'nin Akabadin Eserinin Tıp Ve Bilim Tarihi Açısından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. GATA Tıp Fakültesi, Ankara.
- Şahin, H. (2007). Câmî'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri. *Türkoloji Araştırmaları*, (C. 2) 2, 570-602.
- Şahin, M. Ü. (1994). *Mü'min bin Mukbil, Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Surûr (Dil İncelemesi-Metin- Söz Dizini)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Şakaik-ı Numaniyye ve Zeyilleri, *Vekayii'l-Fudala II-III Şeyhi Mehmed Efendi (1500-1650)*. (Hazırlayan: Abdülkadir Özcan (1989)), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1961). *Eşref bin Muhammed, Hazâinü's-Saadat (Dizin ve Tıpkıbasım)*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (1970). *Eczacılık Tarihi Dersleri*. İstanbul.
- (1978). Dâvud-ı Antakî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 125 – 126.
- (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.
- Şemsettin Sami (1896). *Kamusü'l-Alâm* (C. 1-6). Mihran Matbaası.
- Şenel, Ü. (1988). *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Eseri -Mücerrebname- (İnceleme-Metin-Transkripsiyon-İndeks)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Terzioğlu, A. (1983, Eylül). Osmanlı Yükseliş Devrinin Ünlü Hekimbaşısı: Ahi Çelebi, *Tarihte Tıp*, Yıl 4, S 11.
- (1997). Yeni Kaynaklar Işığında Karahanlı Hastane ve Tıp Tarihine Bir Bakış. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* (Hazırlayan: Azize Aktaş Yaşa- Sevay Okay Atılğan (1989, 4-7 Eylül)), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 359-369.
- Tokat, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhfetü'l- Eribi'n- Nâfia Li'r-Rûhâni Ve't-Tabîb'i (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Turan, Z. (1992). *Hacı Paşa, Teshil (Dil Özellikleri-İnceleme-Söz Dizini)*. (C. 1-2), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Uçar, İ. (2009). *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb-Cerrâh Mesûd (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. (C. 1), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Uludağ, O. Ş. (1935). Eski Tıbbımızda Değerli Kitaplar. *Ülkü*, (C. 5), 1935.
- Uzel, İ. (1979). *İlk Türkçe Yazmalarının Ağız ve Diş Hastalıkları Yönünden İncelenmesi*. İstanbul.
- (1992). *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*. (C. 2), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzel, İ., Süveren, K. (2000). *Mücerrebname (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri-1468)*. Ankara: AKM Yayını.
- (1978). Antakî. *Küçük Türk İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- (1993). Asırlara Göre Osmanlı Türklerinde Hekimlik, *Tıp Tarihi Yıllığı II*, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Üşenmez, E. (2008). XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri: Kemâliye, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, Mayıs*, (C 2), 20-24.

- (2008). Terimsel Açıdan Divanu Lugati't-Türk, *Akademik Araştırmalar Dergisi 2008 Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı*, Kasım 2008-Ocak 2009, İstanbul, 166-181.
- Yavuz, Y. (2008). *Hekim Hayreddin'in Kitâb-ı Akrabâdin'i*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yelten, M. (1993). *Şirvanlı Mahmud–Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- (1988). Şirvanlı Mahmud'un Hayatı ve Eserleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 57.
- Yıldırım, N. (1986). Alâim-i Cerrâhîn'in Bilinmeyen Bir Özeti: Nebzeti'n-Mine'l-Cerrâhîn. *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 100-104.
- (2000). İbrahim bin Abdullah, Alâim-i Cerrahin Adlı Türkçe Eseriyle Tanınan Osmanlı Cerrahı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 21), İstanbul, 284-286.
- Yurdakul, Y. (2001). *Risale-i Hasatü'l-Külye ve'l-Mesane (Giriş-İnceleme- Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Zakkur, M. Y. (2009). Bedenlerin İyileştirilmesinde Zihinlerin Yolculuğu Kitabı Ömer Oğlu Dâvûd El-Antâkî (Miladi 1539- 1599/ Hicri 942-1008). *Antakyalı Bilge Hekim Dâvûd El-Antâkî*, (2. bs.), (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Karasu, Sadık Nazik), 77-89.
- <http://www.seslisozluk.net> (10.07.2009)
- <http://www.sozluk.net/index.php?word=azbe&sozluk=osmanlica> (31.03.2014)
- <http://www.loghatnaameh.com> (Loghatname Sözlüğü ya da Dehkhoda Sözlüğü 12.09.2013)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimli%C4%9Fi (30.09.2014)

TÜKETİCİLERİN İNDİRİM MAĞAZASI TERCİHLERİNİN ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ VE BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMLERİ İLE TESPİTİ: OSMANİYE İLİNDE BİR UYGULAMA

Mutlu Yüksel AVCILAR*

Emre YAKUT**

ÖZET

Günümüzde tüketicilerin değişen istek ve ihtiyaçlarını karşılayan gıda perakende mağazalarının sayısı ve çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. Gıdaya dayalı mağazalı perakendecilik türleri içerisinde indirim marketlerinin toplam mağazalı perakende pazarından aldığı paylar ve indirim marketlerinin satışlarındaki artış oranlarındaki büyüme düzeylerinin hipermarket ve süpermarketlerden daha fazladır. Bu kapsamda tüketicilerin indirim market tercihlerini ve bu tercihte etkili olan faktörlerin ağırlıklarını tespit etmek gıda perakendecileri arasında yaşanan rekabeti anlamada oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin indirim market tercihini ve bu tercihte etkili olan faktörlerin ağırlıklarını Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) ve Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemlerinden (BAHP) yararlanarak tespit etmektir. Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemlerinden, bulanık sayıların sıralanmasında Chang, Kareli Ortalama ve Kwong-Bai yöntemi kullanılarak tercihler arasında sıralama yapılmıştır. Çalışmada, analiz için gerekli olan veriler Osmaniye ilinde yaşayan tüketicilerden, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 200 tüketiciye 01.10.2014 ve 30.11.2014 tarihleri arasında yüz yüze anket yöntemi ile elde edilmiştir. Analizler, MATLAB 12 ve Microsoft Excel programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hem AHP hem de Bulanık AHP yöntemine göre ürün kalitesi, hizmet kalitesi, temiz ve ferah mağaza atmosferi, marka çeşitliliği ve özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları değişkenlerinin tüketicilerin indirim marketi seçim kararında yüksek etkiye sahip değişkenler olduğu; buna karşın, mağaza reklamları değişkeninin ise tüketicilerin indirim marketi seçim kararında görece düşük etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, hem AHP hem de Bulanık AHP yöntemine göre, BİM mağazası ŞOK ve A101 mağazalarına göre birinci sırada tercih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHP), Tüketici İndirim Market Tercihi.*

*Yrd.Doç.Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İ.İ.B.F, YBS Bölümü,
myukselavcilar@osmaniye.edu.tr

**Yrd.Doç.Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İ.İ.B.F, YBS Bölümü,
emreyakut@osmaniye.edu.tr

ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS AND FUZZY ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS APPROACHES FOR CONSUMERS DISCOUNT STORE EVALUATION AND SELECTION DECISION: A RESEARCH IN OSMANİYE

ABSTRACT

Recently, the number and variety of the retail store format has diversified to meet consumers' changing wants and needs. The discount store format has received increased level of the share from the total retail market. Also, the level of the discount store format growth rate is higher than hypermarket and supermarket format. In this context, consumers' preferences for the discount stores and determining the weights of the preference factors are very important subject in understanding the competition, which takes place between retailer formats. The purpose of this study is to determine the consumers' preferences for discount stores and the importance weights of preference factors by utilizing the Analytic Hierarchy Process (AHP) and the Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP) methods. During the Fuzzy Analytic Hierarchy Process we used three different methods (Chang, Quadratic Mean and Kwong-Bai methods) in application. In addition, data were obtained by using convenience-sampling and face-to-face survey method from the total 200 discount store customers between 01.10.2014 and 30.11.2014 in Osmaniye. In the AHP and Fuzzy AHP analysis process we used MATLAB 12 and Microsoft Excel statistical package program. Both AHP and Fuzzy AHP analysis results reveal that product quality, service quality, the cleanliness and freshness of the store atmosphere, brand assortment, special day price reductions and payment facilities are the most important criteria for consumer decision, while store advertisement is the least important criterion affecting the consumer discount store selection. In addition, according to AHP and Fuzzy AHP as well, BİM ranked first preferred discount store with respect to ŞOK and A101 discount stores.

Keywords: Analytic Hierarchy Process (AHP), Fuzzy Analytic Hierarchy Process (FAHP), Consumers Discount Store Preferences.

1. Giriş

Günümüzde tüketicilerin değişen istek ve ihtiyaçlarını karşılayan gıda perakende mağazalarının sayısı ve çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. Bu kapsamda tüketicilerin indirim market tercihlerini ve bu tercihte etkili olan faktörlerin önem ağırlıklarını tespit etmek gıda perakendecileri arasında yaşanan rekabeti anlamada oldukça önemlidir.

Perakendeciler, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için perakende satış noktalarını dizayn ve organize ederek mağaza formatlarını oluşturmaktadırlar (Zentes vd., 2007, s.9). Mağaza formatları, farklı tüketici tiplerinin alışveriş ihtiyaçlarını karşılamak adına özel fayda sağlayan mağaza tipleri olarak tanımlanmaktadır (Zielke, 2010, s.751). Gıda perakendeciliği bağlamında self servis marketlerin ortaya çıkışını,

hipermarketlerin ve süpermarketlerin sayısının artması ve çeşitli indirim marketi formatlarının gelişimi takip etmiştir (Benito, 2005, s.457). Gıda perakendeciliğinde; geleneksel süpermarketler, indirim marketleri, süper merkezler (hipermarketler), karma mağazalar, kolaylık mağazaları, depo mağazaları başlıca mağaza formatlarıdır (Levy ve Weitz, 2012, s.35).

İndirim marketleri, maliyet liderliği için çabalamaları sebebiyle mağaza dizaynı ve ambiyansı ile ilgili yatırımlarını minimize etmekte ve çok az temel müşteri hizmeti sunmaktadırlar (Schmitz, 2009, s.82). İndirim marketleri sınırlı çeşitlilikte üretici firma markası sunarken; ağırlığı, düşük fiyatlı market markalı ürünlere verir. Bu yüzden fiyatlar diğer perakendecilere göre daha düşüktür (Zentes vd., 2007, s.16-17). Genellikle ürünleri yüksek stok devir hızıyla sunan indirim marketlerine Aldi, Dia, Lidl örnek olarak verilebilir (Zielke, 2010, s.752). Ülkemizdeki başlıca indirim marketleri ise BİM, Diasa, A101, Şok, Piyu, Kipa Ekspres'tir (Kaya, 2009, s.39). İndirim marketleri genellikle kolay ulaşılan yerlere, araç ve yaya trafiğinin yoğunluğu ve düşük maliyet göz önüne alınarak kurulmaktadır (Zentes vd., 2007, s.17).

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin indirim market tercihini ve bu tercihte etkili olan faktörlerin önem ağırlıklarını Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) ve Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemlerinden (BAHP) yararlanarak tespit etmektir. Literatürde indirim marketi tercihini etkileyen faktörleri tespit etmeye yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu anlamda çalışmanın, hem literatüre hem de uygulayıcılara önemli katkılar sağlaması düşünülmektedir.

2. Literatür İncelemesi

Günümüzde, gıda perakendecileri arasındaki yoğun fiyat rekabetine karşı koyabilmek için marketlerin tüketicileri çekmek adına uyguladıkları; ürün ve hizmet kalite düzeylerini arttırma, çeşitli promosyonlar uygulama, mağaza atmosferini iyileştirme ve satış sonrası hizmetleri geliştirme gibi yüksek değer stratejileri önemli hale gelmiştir (Erciş, vd., 2008, s.99). Bu bağlamda, konuyla ilgili literatür incelemesi aşağıda verilmiştir.

Eroğlu (2013), tüketicilerin hipermarket mağaza seçim kararlarında önemli olan faktörlerin ağırlıklarını AHP yönteminden yararlanarak tespit etmiştir. Araştırmacı çalışmasının sonucunda mağaza seçim kararında etkili olan faktörlerin önem ağırlıklarını sırası ile ürün kalitesi (0.23), fiyat uygunluğu (0.19), ürün çeşitliliği (0.16), hizmet düzeyi (0.11), mağazanın kuruluş yerinin uygunluğu (0.10), mağaza atmosferi (0.08), marka imajı (0.08) ve son olarak çalışan personel (0.06) olarak belirtmiştir. Teller ve Gittenberger (2011), tüketicilerin süpermarket tercihlerinde; ulaşılabilirlik, mağaza içinde rahat hareket edebilme, raf yönetimi, fiyat değer uyumu ve ürün çeşitliliği değişkenlerinin etkili olduğunu tespit etmiştir. Mortimer ve Clarke (2011), yüksek ürün kalitesi ve tazeliğin; Ruiz vd. (2010) müşteri hizmetlerinin; Beynon vd. (2010) alışveriş kolaylığının ve geliştirilmiş müşteri hizmetlerinin; Theodoridis ve Chatzipanagiotou (2008), ürünlerin çeşit ve kalitesinin; Herstein ve Yavetz (2007), mağazanın fiyat düzeyinin tüketicilerin süpermarket tercihlerini etkilemede önemli değişkenler olduğunu saptamışlardır. Tüketicilerin indirim marketi tercihleriyle ilgili yapılan başka bir araştırmada, Koo (2003), mağaza atmosferi, satış özendirici unsurlar

ve çalışan personel değişkenlerinin tüketici tercihlerini etkilemede önemli olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir araştırmada Kim ve Jin (2001), kuruluş yeri, hizmet kalite düzeyi, mağaza trafiği, temiz ve ferah atmosfer, fiyat, moda mallar ve mağaza kartları değişkenlerinin indirim marketi tüketicilerinin tercihini önemli oranda etkilediğini belirtmişlerdir.

Çakır vd. (2013), diğer mağazalara yakınlık, uygun ödeme seçenekleri, genel olarak fiyatların düşük olması, ünlü markaların mevcut olması, aranan ürünlerin kolay bulunması, personelin müşteri şikayetlerine önem vermesi ve marketin ismi değişkenlerinin tüketicilerin süpermarket tercihini önemli ölçüde etkilediğini saptamışlardır. Konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda, tüketicilerin süpermarket tercihini etkileyen önemli değişkenler olarak; müşteri ilişkileri eğilimi, alışverişin pozitif etki bırakması ve mağaza imajı (Noyan ve Simsek, 2011, s.2137); hizmet kalitesi, mağaza atmosferi, kuruluş yeri, süpermarket olanakları, satış sonrası uygulamalar, karşılaştırmalı fiyat algısı, ürün kalitesi algısı, indirim algısı, değer algısı, güven algısı (Erciş, 2008, s.109); fiziki şartlar, fiyatla ilgili satış özendirici unsurlar (Çatı, 2007, s.163); kaliteli ürün satılması (Akdoğan vd., 2005, s.67), güvenilirlik, ürün çeşidinin fazla olması, kolay ulaşım ve cazip fiyat (Okumuş ve Bulduk, 2003, s.80) değişkenleri tespit edilmiştir.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda, tüketicilerin indirim marketi tercihini etkilediği düşünülen ve üzerinde en çok çalışılan temel faktörler: ekonomiklik (fiyat düzeyinin uygunluğu), ürün kalitesi, hizmet kalitesi, temizlik ve ferahlık, marka çeşitliliği, özel gün fiyat indirimleri, ödeme kolaylıkları, çalışan personelin ilgisi, ürün çeşitliliği, mağazanın fiziksel yakınlığı, mağazanın fiziksel şartları, mağaza markası, mağazanın kuruluş yeri, mağazanın reklamları ve mağazanın kişiliği olarak tespit edilmiştir.

3. Analitik Hiyerarşi Prosesi

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Saaty (1977,1980) tarafından geliştirilmiş karmaşık bir karar problemini bileşenlerine ayırarak basit hiyerarşik yapıya dönüştüren, güçlü ve esnek bir, çok kriterli karar verme yöntemidir (Yu ve Ting, 2011, s.929). AHP yöntemi, karar vericinin çok sayıda nitel ve nicel faktörü sistematik bir şekil çerçevesinde bir arada değerlendirmesine olanak sağlamaktadır (Min, 1994, s.27). AHP karmaşık, yapılandırılmamış ve çok kriterli problemlerde basit bir karar verme aracıdır (Razmi, vd., 2000, s.202). AHP yöntemi, kriterleri veya karar alternatiflerini ikili tarzda birbiriyle karşılaştırır (Forman ve Gass, 2001, s.469).

AHP uygulamalarının; proje seçimi, bütçe tahsisi, taşımacılık, sağlık ve üretim gibi sayısız alanda örnekleri mevcuttur (Razmi, vd., 2000, s.203). Forman ve Gass'ın (2001) çalışmasında AHP'nin fiili olarak başarı ile kullanıldığı alanlar: Ürün, tedarikçi, organizasyon türü, politika alanlarında tercih, öncelik belirleme, kaynak tahsisi, benchmarking, kalite yönetimi, kamu politikası, sağlık, stratejik planlama şeklinde sıralanmıştır. AHP uygulaması genellikle dört ana adımı kapsamaktadır (Min, 1994, s.27).

3.1. Karar Verme Probleminin Tanımlanması

İlk aşamada karar vericinin amacı doğrultusunda karar noktaları ve ona ait karar noktalarını etkileyen alt faktörler belirlenip hiyerarşik bir yapı oluşturulur. Daha sonra her bir karar noktası için alternatifler belirlenir. Karar için hiyerarşik bir yapı oluşturulur (Scholl, vd. 2005, s.763). AHP'nin kullanımında problemi ve ikili karşılaştırmaları temsil eden hiyerarşik yapıya veya ağ yapısına ihtiyaç duyulur (Saaty, 1987, s.161). Bir karar modeli oluşturmanın en kolay yolu; ana hedefi, en genel ve en kolay kontrol edilebilir faktörlere ulaşıncaya kadar bileşenlerine ayrıştırmasıdır (Saaty, 1994, s.22).

3.2. Faktörler Arasında İkili Karşılaştırma Matrisi Oluşturulması

Hiyerarşi yapılandırıldıktan sonra, karar verici her bir elementin her bir kademedeki önemini değerlendirir. Bunu yapabilmek için ikili karşılaştırma yapılması gerekir (Chandran vd., 2005, s.2236). İkili karşılaştırma, insanların belirli nesnelere arasında tercih, önem ve olasılık bakımından karşılaştırma yaparken duygularını açıklamada kullandıkları doğal bir süreçtir (Saaty, 2001). Daha basit bir ifadeyle ikili karşılaştırma, iki kriterin veya alternatifin birbiriyle karşılaştırılması demektir. (Chandran vd., 2005, s.2236). İkili karşılaştırma yapabilmek için bir kriterin karşılaştırılan özelliğinin diğerine göre ne kadar daha önemli ve baskın olduğunu gösteren ölçüğe ihtiyaç duyulmaktadır (Saaty, 2008, s.86). Tablo 1'de bu ölçük gösterilmektedir.

Tablo 1: Analitik Hiyerarşi Süreci Ölçek Tablosu

Değerler	Tanım	Açıklama
1	Eşit derecede önemlilik	İki kriter hedeflenen olaya eşit düzeyde katkı sağlar
3	Bir kriterin diğerine göre orta düzeyde önemliliği	Hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından çok az fark eden bir durumda tercih edilir.
5	Güçlü derecede önemlilik	Hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından kuvvetli bir oranda fark eden bir durumda tercih edilir.
7	Çok güçlü derecede önemlilik	Hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından güçlü ve baskın bir oranda fark eden bir durumda tercih edilir.
9	Aşırı derecede önemlilik	Hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından kesinliğe yakın çok güçlü bir güvenilirliğe sahip bir durumda tercih edilir.
2-4-6-8	İki komşu kriter arasındaki ara değerler	Hedeflenen olaya ilişkin tecrübe ve yargısal değerler açısından uzlaşma gereken durumlarda ara değerler olarak tercih edilir

Kaynak: (Saaty, 2008, s.86)

İkili karşılaştırmaya göre önem ölçüğü değerleri atanmış elemanların her birinin birbiriyle karşılaştırılması için bir matris oluşturulur. Karşılaştırılacak eleman sayısı n olan bir matriste $n(n-1)/2$ adet karşılaştırma yapılması gerekir. Aynı elemanlar birbiriyle çakışacağı için matristeki değerleri 1 olarak kabul edilir (Vaidya ve Kumar, 2006, s.2).

3.3. Faktörlerin Görelî Önem Ağırlıklarının Belirlenmesi

Üçüncü adımda AHP çözüm tekniği ikili karşılaştırmaları girdi olarak alır, elementlerin her düzeydeki görelî önem ağırlıklarını çıktı olarak verir (Zahedi, 1986, s.98). Faktörlerin görelî önem ağırlıklarını belirleme öz değer yöntemiyle yapılır (Min, 1994, s.27). Bu adımda; öz değer (λ_{max}), tutarlılık göstergesi (CI), tutarlılık oranı (CR) ve her kriter için normalize edilmiş değerleri bulmak amacıyla hesaplamalar yapılır (Vaidya ve Kumar, 2006, s.2). Öncelikler vektörü ile başlangıçtaki karşılaştırma matrisi çarpılarak “Tüm Öncelikler Matrisi” hesaplanır. Elde edilen matris elemanları öncelikler vektörü elemanlarına bölünür. Elde edilen değerlerin aritmetik ortalaması λ_{max} 'ı verir (Timor, 2011, s.49-50). Karşılaştırma matrisinin en büyük öz değeri matrisin tutarlılığını değerlendirmede kullanılır. λ_{max} satır veya sütun sayısına ne kadar yakın olursa karşılaştırma matrisi o kadar tutarlı olur. Tutarlılık ayrıca CI ve CR ile de ölçülebilir. Formülleri şu şekilde gösterilebilir (Vila ve Beccue, 1995, s.994):

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1), \quad CR = CI / ARI$$

ARI, ortalama rassallık göstergesine karşılık gelmektedir. Eğer tutarlılık oranı 0,1'in altında olursa matrisin tutarlı olduğu kabul edilir.

3.4. Karar Noktalarındaki Alternatiflerin Tercih Sıralamalarının Tespiti

Bu adımda en alt seviyede bulunan karar alternatiflerinin sonuç ağırlıklarını elde edip sıralamalarını yapabilmek için ikili karşılaştırma matrislerinden elde edilen karar değişkenleri öncelikleri birleştirilir. Her değişkene uygun belirlenen öncelik vektörlerinin ağırlıklı ortalamaları bulunur ve böylece problemin genel hedefinin gerçekleştirilmesinde karar alternatiflerinin sıralaması olacak bir öncelikler vektörü oluşturulur. Karar verici sonuçları değerlendirerek en iyi alternatifi belirleyebilir (Zahedi, 1986, s.99-100). Alternatiflerin sıralamaları oluşturulduktan sonra, yargıların kişiden kişiye değişmesi veya bir kişinin düşüncesinin zamanla değişmesi gibi kesin olmayan faktörlerin yapılan seçimin güvenilirliğini ne derece etkileyebileceğini görmek için duyarlılık analizi yapılır (Özdemir ve Saaty, 2006, s.352).

Kullanılan bütün metotlarda olduğu gibi AHP'nin de birtakım avantajları ve dezavantajları vardır. Sübjektif veya objektif kriterleri ikili olarak tek tek karşılaştırabilmesi uygulamasının kolay olması AHP'nin öne çıkan avantajlı özellikleridir (Bhutta ve Huq, 2002, s.128). Karmaşık bir problemin bileşenlerine ayrılarak hiyerarşik bir yapı oluşturulabilmesi diğer bir avantajlı özelliğidir. İkili karşılaştırmaların artması sonucu işlemlerin zorlaşması ve yeni bir kriter eklendiğinde tüm sıranın değişmesi AHP'ye getirilen önemli eleştirilerdir (Macharis vd., 2004, s.311). AHP, tercih edilen çok kriterli metot olmasına rağmen birtakım dezavantajları mevcuttur. AHP, kriterlerin ve tercihlerin ikili karşılaştırılmasında tutarsız oranlar oluşturabilmektedir. AHP, kesin ifadelerin olduğu karar verme problemlerinde kullanılması daha uygundur. Buna karşın, AHP'de alternatiflerin sıralanması her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Karar vericinin sübjektif değerlendirmesi mümkün

olabileceğinden AHP'nin sonuçları üzerinde etkisi olabilecektir. Buna bağlı olarak, AHP ile yapılan değerlendirme yanlış olursa, kararın da yanlış olmasına neden olacaktır. AHP belirsizlik ortamlarında kişilerin kararlarını tam olarak yansıtmadıklarında dolayı yanlış kararlara neden olabilir. Kriterler ve alternatiflerin sayıca fazla olması durumunda AHP'nin uygulanması yanlış hesaplamalara yol açabilir. Bulanık AHP'de, AHP yöntemine nazaran ikili karşılaştırmada dilsel ifadelerle yapılması daha doğru sonuçlar alınabilmektedir. AHP metodunda tutarlılığı CR (tutarlılık oranı) ile hesaplanabilirken, bulanık AHP'de tutarlılığı ölçebilecek bir oran bulunmamaktadır. AHP'nin problem çözmedeki bu olumsuzluklarına karşın bulanık ölçeğin uygulanması önerilmektedir (Bali ve Gencer, 2005, s.41).

4. Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi

AHP çok kriterli karar verme problemlerini çözmede yaygın kullanılan metotlardan bir tanesidir. Ancak bu metot belirsizlik ve kararsızlık durumlarını ele almada yetersiz olması konusunda eleştiriler almaktadır (Deng, 1999, s.215). Bulanık mantıkla AHP'nin birleştirilmesiyle ortaya çıkan BAHP'de kesin değerlerin kullanıldığı AHP'den farklı olarak kıyaslama oranları bir değer aralığında verilmektedir ve böylece karar vermedeki belirsizliğin daha kolay üstesinden gelinmektedir (Paksoy, vd. 2013, s.122). BAHP konusunda yapılan ilk çalışmada Van Laarhoven ve Pedrycz (1983) üçgensel bulanık sayılarla ifade edilen bulanık oranları kıyaslamıştır. Daha sonra Buckley (1985), yamuk bulanık sayıları kullanarak bir model geliştirmiştir. Chang (1996), BAHP'nin ikili karşılaştırma ölçeği için üçgensel bulanık sayıları kullanmış ve ikili karşılaştırmaların yapay mertbe değerleri için mertbe analizi yöntemini önermiştir (Kaptanoğlu ve Özok, 2006, s.199).

BAHP literatürde, tedarikçi seçiminde (Kilinci ve Onal, 2011; Shaw, vd. 2012; Kazançoğlu ve Ada, 2010) vb. birçok karar alma probleminde uygulanmıştır. BAHP'nin en önemli avantajı çoklu kriterleri ele alırken getirdiği kolaylıktır. Karar verici için deterministik tercihleri oluşturmak daha zor olduğundan bunların yerine algı tabanlı yargı aralıkları kullanılabilir (Kuo, 2006). Dezavantajı ise sadece bulanık üçgensel sayıların kullanılabilmesidir (Göksu ve Güngör, 2008, s.8).

4.1. Genişletilmiş BAHP Algoritması

$X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ ölçüt (nesne) kümesi, $U = \{u_1, u_2, \dots, u_m\}$ amaç (hedef) kümesi olsun. Chang'ın (1992) yöntemine göre, her bir nesne bir amacı gerçekleştirmek üzere ele alınır. Böylece ikili karşılaştırma matrisi uygulanarak m tane genişletilmiş ya da mertbe analiz değerleri elde edilir. Bu değerler şu şekilde gösterilir (Şengül vd., 2012, s.151):

$$\tilde{A}_{g_i}^1, \tilde{A}_{g_i}^2, \dots, \tilde{A}_{g_i}^m \quad i = 1, 2, \dots, n(1)$$

Burada tüm $\tilde{A}_{g_i}^j$ ($j = 1, 2, \dots, m$) 'ler Triangular Fuzzy Number (TFN) yani üçgen bulanık sayılardır.

Adım 1: i. Nesneye göre bulanık sentetik mertbe değeri şu şekilde tanımlanır;

$$\begin{aligned}
 S_i &= \sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j \\
 &\otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j \right]^{-1}
 \end{aligned} \tag{2}$$

Burada $\sum_{j=1}^m M_{g_i}^j$ değerini elde etmek için $j=1,2, \dots, m$ tane merteye analiz değerinin bulanık toplanması ile şu şekilde elde edilir;

$$\sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j = \left(\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j \right) \tag{3}$$

(2)'deki denklemde $[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j]^{-1}$ elde etmek içinde $M_{g_i}^j (j = 1,2, \dots, m)$ değerleri üzerinde bulanık toplama işlemi yapılır;

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j = \left(\sum_{i=1}^n l_i, \sum_{i=1}^n m_i, \sum_{i=1}^n u_i \right) \tag{4}$$

(4) nolu vektörün tersi alınır;

$$\begin{aligned}
 &\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \tilde{A}_{g_i}^j \right]^{-1} \\
 &= \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right)
 \end{aligned} \tag{5}$$

İfadesi elde edilir. Bu aşamadan sonra elde edilen bulanık sayıların sıralanması yapılır.

4.2. Bulanık Sayıların Sıralanması

Bulanık sayıların kesin tariflenemeyen ortamlarda belirsiz değerleri sayısallaştırabilmek için kullanılmasından dolayı, çeşitli uygulamalar açısından bulanık sayıların birbiriyle kıyaslanabilmesi ya da sıralanabilmesi önemlidir (Kaptanoğlu ve Özok, 2006, s.194). Bulanık değerlerin sıralanması bulanık kümelerin farklı özelliklerine göre gerçekleştirilmektedir. Bunlar çekim merkezi, üyelik derecesi fonksiyonu altındaki alan veya bazı kesişim noktalarıdır. Farklı sıralama yöntemleri aynı veriler için farklı sonuçlar doğurabilir (Şengül, vd., 2012, s.152). Bu yöntemlerin avantajlarının yanında dezavantajları da söz konusu olabilmektedir. Bu yöntemlerin bazıları, sezgisel sıralama, bulanık ortalama değer ve sapma, α -kesme metodu ile sıralama metotlarıdır (Göksu ve Güngör, 2008, s.3).

Bulanık sayıların sıralanması hakkındaki ilk çalışma Jain (1976) tarafından yapılmıştır (Şengül, vd., 2012, s.152). Baas ve Kwakernaak (1977), Ezziati vd. (2012)

bulanık sayıların sıralamasıyla ilgili çalışma yapan diğer önemli araştırmacılarıdır. Üçgen sayıları sıralamada birçok metot vardır. Bu yöntemlerden bazıları(Göksu ve Güngör, 2008: 4):1.Chang Yöntemi, 2. Kareli Ortalama Yöntemi, 3. Kwong-Bai Yöntemidir.

4.2.1. Chang Yöntemi: BAHP algoritmasında elde edilen sentez değerlerinin karşılaştırılması ve bu karşılaştırılma değerlerinden ağırlık değerlerinin elde edilmesine dayanmaktadır. Sıralanacak bulanık sayılar \tilde{A}_1 ve \tilde{A}_2 olarak tanımlanırsa,

$\tilde{A}_2 = (l_2, m_2, u_2) \geq \tilde{A}_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ifadesinin olasılık derecesi aşağıdaki şekilde tanımlanır:

$$V(\tilde{A}_2 \geq \tilde{A}_1) = \sup_{y \geq x} [\min(\mu_{\tilde{A}_1}(x), \mu_{\tilde{A}_2}(y))] \\ V(\tilde{A}_2 \geq \tilde{A}_1) = hgt(\tilde{A}_1 \cap \tilde{A}_2) = \mu_{\tilde{A}_2}(d)$$

$$\begin{cases} 1, & \text{eğer } m_2 \geq m_1, \\ 0, & \text{eğer } l_1 \geq u_2, \\ \frac{l_1 - u_2}{(m_2 - u_2) - (m_1 - l_1)} & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

Bağıntıdaki d değeri $\tilde{A}_1=(l_1, m_1, u_1)$ ve $\tilde{A}_2=(l_2, m_2, u_2)$ üçgen bulanık sayılarının kesişim noktasının ordinatıdır. Yani \tilde{A}_1 ve \tilde{A}_2 yi karşılaştırabilmek için, hem $V=(\tilde{A}_1 \geq \tilde{A}_2)$ hem de $V=(\tilde{A}_2 \geq \tilde{A}_1)$ değerlerinin bulunması gerekir (Şengül, vd. 2012: 153).

4.2.2. Kareli Ortalama Yöntemi: Sıfır ya da negatif sayıların bulunduğu durumlarda kullanılmaktadır. Burada bulanık sayının sınırlarından biri sıfır ya da negatif olma durumunda sıralamaya imkan verebilmektedir. Bu yöntemde $\tilde{A}_k=(l, m, u)$ üçgen bulanık sayı için.

$$K(A_k) = \sqrt{\frac{l^2 + m^2 + u^2}{3}}$$

Şeklinde hesaplanmakta ve $K(\tilde{A}_k)$ değerleri sıralanmaktadır (Göksu ve Güngör, 2008, s.4).

4.2.3. Kwong-Bai Yöntemi: Üçgen bulanık sayıları sıralamak için aşağıdaki denklemi kullanmışlardır. $\tilde{A}_k = (l, m, u)$ üçgen bulanık sayı olmak üzere:

$$M_k = \frac{l + 4m + u}{6}$$

şeklinde sıralama yapar(Göksu ve Güngör, 2008, s.4).BAHP’de kullanılan birkaç ölçek türü vardır. Chang’in yöntemine göre belirlenen Ölçek dereceleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo2: Chang Yöntemine Göre BAHP’de Kullanılan Ölçek

Sözel Önem	Bulanık Ölçek	Karşılıklı Ölçek	Sözel Önem	Bulanık Ölçek	Karşılıklı Ölçek
Eşit Önemli	(1,1,1)	1/1,1/1,1/1)	Çok kuvvetli derecede önemli	(5,7,9)	1/9,1/7,1/5)
Biraz daha fazla önemli	(1,3,5)	1/5,1/3,1/1)	Tamamıyla önemli	(7,9,9)	1/9,1/9,1/7)
Kuvvetli derecede önemli	(3,5,7)	1/7,1/5,1/3)			

Kaynak: (Kaptanoğlu ve Özok, 2006, s.194).

5. Analiz ve Bulgular

Çalışmada, analiz için gerekli olan veriler Osmaniye ilinde yaşayan ve BİM, A101 ve ŞOK indirim marketlerinden alışveriş yapan tüketicilerden, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 200 tüketiciye 01.10.2014 ve 30.11.2014 tarihleri arasında yüz yüze anket yöntemi ile elde edilmiştir. Ankete cevap veren katılımcıların özellikleri frekanslar ve yüzdeler şeklinde Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Yanıtlayıcıların Demografik Özellikleri

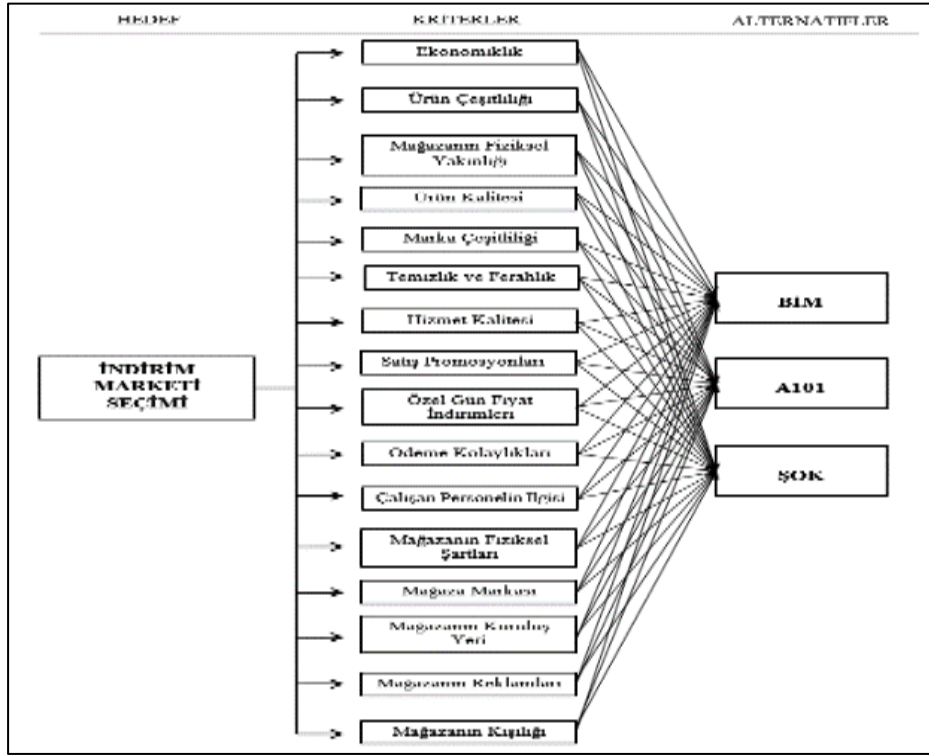
Değişkenler	N= 200	%	Değişkenler	N= 200	%
Cinsiyet			Gelir Düzeyi		
Erkek	90	45	0-899 TL	18	9
Kadın	110	55	900-1.899 TL	33	16,5
Medeni Durum			1.900-2.899 TL	45	22,5
Bekar	28	14	2.900-3.899 TL	41	20,5
Evli	172	86	3.900-4.899 TL	27	13,5
Yaş			4.900-5.899 TL	24	12
18-25	24	12	6.000 ve üzeri TL	12	6
26-33	25	12,5	Eğitim Düzeyi		
34-41	78	39	Ortaokul	14	7
42-49	59	29,5	Lise	37	18,5
50-57	12	6	Üniversite	68	34
58-65	2	1	Yüksek lisans	79	39,5
Meslek			Doktora	2	1
Serbest Meslek	15	7,5	H. Yaşayan Kişi Sayısı		
Memur	65	32,5	1 kişi	4	2
Esnaf	6	3	2	13	6,5
İşçi	23	11,5	3	21	10,5
Emekli	13	6,5	4	69	34,5
Ev hanımı	34	17	5 den fazla	93	46,5
Öğrenci	21	10,5	Aylık Ort. Alışveriş Tutarı		
İşsiz	23	11,5	100 TL'den az	9	4,5
Aylık Ziyaret Sıklığı			100-200 TL	48	24
Her gün	7	3,5	201-300 TL	59	29,5
Haftada birden fazla	53	26,5	301-400 TL	32	16
Haftada bir defa	52	26	401-500 TL	19	9,5
15 Günde bir defa	41	20,5	501-600 TL	13	6,5
Ayda bir defa	47	23,5	601-700 TL	20	10

Ankete cevap verenlerin % 55'i kadın, % 45'i erkektir. Ankete cevap verenlerin % 86'sı evli, % 80'i 26-49 yaş aralığındadır. Ankete cevap verenlerin % 52'si lise ve üniversite düzeyinde eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. Ankete cevap verenler, % 32'si memur, % 7,5 serbest meslek, % 11,5 işçi, % 17 ev hanımı olduklarını ve geri kalanların çeşitli mesleklere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ankete cevap verenlerin % 60'ı 900-3.899 TL aylık ortalama hane halkı gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ankete cevap verenlerin % 34,5'i hanelerinde 4 kişi, % 10,5'i ise 3 kişi yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ankete cevap verenlerin % 62'si indirim

marketlerinden aylık ortalama alışveriş tutarlarını 301-600 TL olarak belirtmişlerdir. Ankete katılanların % 26,5'i haftada birden fazla, % 26'sı haftada bir defa, % 3,5'i ise her gün düzenli olarak indirim marketlerini ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir.

5.1. AHP ile Tüketicilerin İndirim Mağazası Tercihlerinin Belirlenmesi

AHP analiz sürecinin ilk aşamasında, karar vericinin amacı doğrultusunda karar noktaları ve ona ait karar noktalarını etkileyen kriterler belirlenip hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Daha sonra her bir karar noktası için alternatifler belirlenip araştırmanın kavramsal modeli geliştirilmiştir. Önerilen kavramsal model Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Ankete katılan tüketicilerden elde edilen karşılaştırma verileri, Matlab 12 yazılımına aktararak tek bir grup kararına dönüştürmek için geometrik ortalamaları alınmıştır. Ardından Microsoft Excel programı yardımıyla kriterlerin kendi aralarında ikili karşılaştırılması yoluyla kriterlerin göreceli ağırlıkları hesaplanmıştır. Ardından AHP ve BAHF analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 3'te AHP tercih sıralaması verilmiştir.

Tablo 3: AHP Tekniği ile İndirim Mağazası Tercihini Etkileyen Kriterlerin Önem Ağırlıkları ve Tercih Sıralaması

AHP	KRİTERLER																
	Reklam	Kurul	Organizasyon	Marka	Ekonomiklik	Kalite	Kalite	Fiziki	Çeşitli	Fiyat	lik ve	Ferah	Kolay	Personel	Yakın	Promo	syonla
Kriter Ağırlıkları	0,041	0,043	0,044	0,046	0,066	0,073	0,075	0,062	0,064	0,069	0,072	0,069	0,067	0,063	0,061	0,061	0,071
BİM (%40,24)	0,412	0,409	0,383	0,422	0,397	0,397	0,404	0,392	0,389	0,401	0,407	0,393	0,418	0,401	0,418	0,418	0,389
A101 (%29,8)	0,308	0,298	0,288	0,293	0,318	0,298	0,303	0,298	0,303	0,307	0,307	0,297	0,292	0,301	0,272	0,272	0,288
ŞOK (%29,96)	0,298	0,293	0,329	0,285	0,285	0,305	0,296	0,301	0,311	0,292	0,286	0,301	0,289	0,289	0,301	0,301	0,2923
CR	0,07	0,02	0,05	0,00	0,02	0,01	0,03	0,08	0,05	0,05	0,03	0,01	0,03	0,04	0,00	0,00	0,02

Tablo 3'te tüketicilerin indirim mağazası tercihini etkileyen en önemli kriterlerin sırasıyla %7,5 ile ürün kalitesi, %7,3 ile hizmet kalitesi, %7,2 ile temizlik ve ferahlık, %7,1 ile marka çeşitliliği, %6,9 ile özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları kriterleri oldukları saptanmıştır. Tüm kriterlerin tutarlılık oranları $CR \leq 0,10$ altında gerçekleştiği için tutarlılık oranlarının kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre %40,24 ile birinci sırada BİM, %29,96 ile ikinci sırada ŞOK ve %29,8 ile üçüncü sırada A101 gerçekleşmiştir.

5.2. Bulanık AHP ile Tüketicilerin İndirim Mağazası Tercihlerinin Belirlenmesi

Çalışmanın ikinci analiz yönteminde ise Bulanık AHP tekniği ele alınmıştır. İndirim mağazası tercihinde sıralama yapmak için BAHP yöntemiyle üçgen bulanık sayılar kullanılarak, sayılara yönelik sentez değerleri hesaplanmış ardından bulanık sayıları reel sayılara çevirmek için Chang, Kareli Ortalama ve Kwong-Bai yöntemleri denenmiştir.

$\tilde{A}_{g_i}^j = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij})$ olarak ifade edilen üçgen bulanık sayıların toplam işlemini gerçekleştirmek için BAHP algoritmasındaki (3) nolu eşitliğe göre $j=1,2, \dots, 16$ tane tekrar düzenlenirse;

$\sum_{j=1}^{16} \tilde{A}_{g_i}^j = (\sum_{j=1}^{16} l_j, \sum_{j=1}^{16} m_j, \sum_{j=1}^{16} u_j) = (9,05, 10,87, 13,71)$ değerleri elde edilir.

Her bir kriter için bulunan toplam değerler Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Kriterler İçin Üçgen Sütun Vektörü Değerleri

	l	m	u		l	m	u		l	m	u
$\sum A_{1j}$	9, 05	10,8 7	13, 71	$\sum A_{6j}$	16 ,29	20,0 0	23, 94	$\sum A_{11j}$	15 ,69	19,3 6	23, 35
$\sum A_{2j}$	9, 59	11,5 6	14, 37	$\sum A_{7j}$	16 ,63	20,5 6	24, 73	$\sum A_{12j}$	15 ,15	18,5 6	22, 57
$\sum A_{3j}$	10 ,05	12,1 9	15, 24	$\sum A_{8j}$	13 ,61	16,6 4	20, 27	$\sum A_{13j}$	14 ,47	17,8 1	21, 75
$\sum A_{4j}$	13 ,61	16,6 8	20, 29	$\sum A_{9j}$	13 ,96	17,2 3	21, 04	$\sum A_{14j}$	13 ,66	16,7 7	20, 57
$\sum A_{5j}$	14 ,64	18,0 1	21, 91	$\sum A_{10j}$	15 ,22	18,6 5	22, 54	$\sum A_{15j}$	13 ,33	16,3 0	19, 83
								$\sum A_{16j}$	15 ,52	19,0 8	23, 01

Üçgen sütun vektörleri elemanlarının bulunmasının ardından (2) nolu formüle göre sentez mertebeye değerleri hesaplanır. (2) nolu formülün uygulanabilmesi için (4) ve (5) nolu formüllerin hesaplanması gerekir.

$$\sum_{i=1}^{16} \sum_{j=1}^{16} \tilde{A}_{gi}^j = \left(\sum_{i=1}^{16} l_i, \sum_{i=1}^{16} m_i, \sum_{i=1}^{16} u_i \right)$$

(4)no formül elde edilmesi için bulanık toplama işlemi gerçekleştirilir. Ardından (4) nolu vektörün tersi alındığında (5) nolu denklem elde edilmiş olunur.

$$\left[\sum_{i=1}^{16} \sum_{j=1}^{16} \tilde{A}_{gi}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^{16} u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^{16} m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^{16} l_i} \right)$$

(3) ve (5) nolu denklemler çarpılarak aşağıdaki (2) nolu denklem bulunur. Sentez mertebeye değerleri elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^{16} \tilde{A}_{gi}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^{16} \sum_{j=1}^{16} \tilde{A}_{gi}^j \right]^{-1}$$

Tablo 5’de her bir kriter için sentez değerleri verilmiştir. Bulanık sayıların sıralanması için sırasıyla Chang, Kareli Ortalamalar ve Kwong-Bai yöntemleri ele alınmıştır.

Tablo 5: Her Bir Kriter İçin Sentez (Genişletme) Mertebe Değerleri

Mağaza Seçim Kriterleri	l	m	u	Mağaza Seçim Kriterleri	l	m	u
Mağaza Reklamları	0,02 75	0,04 02	0,06 22	Ürün Çeşitliliği	0,04 24	0,06 37	0,09 54
Mağazanın Kuruluş Yeri	0,02 91	0,04 28	0,06 52	Özel Gün Fiyat İndirimleri	0,04 62	0,06 90	0,10 22
Mağaza kişiliği	0,03 05	0,04 51	0,06 91	Temizlik ve Ferahlık	0,04 77	0,07 16	0,10 59
Mağaza Markası	0,04 13	0,06 17	0,09 20	Ödeme Kolaylıkları	0,04 60	0,06 87	0,10 24
Ekonomiklik	0,04 45	0,06 66	0,09 94	Çalışan Personelin İlgisi	0,04 40	0,06 59	0,09 86
Hizmet Kalitesi	0,04 95	0,07 40	0,10 86	Fiziksel Yakınlık	0,04 15	0,06 21	0,09 33
Ürün Kalitesi	0,05 05	0,07 61	0,11 22	Satış Promosyonları	0,04 05	0,06 03	0,09 00
Mağaza Fiziki Şartları	0,04 13	0,06 16	0,09 19	Marka Çeşitliliği	0,04 71	0,07 06	0,10 44

5.2.1. Chang Yöntemine göre BAHF değerlerinin elde edilmesi

Her bir kriter için sentez değerleri hesaplandıktan sonra (7) nolu formül kullanılarak üçgen bulanık sayıların üyelik dereceleri belirlenir. (7) nolu formül yardımıyla elde edilen V değerleri ise aşağıdaki gibidir:

$$V(S_{MR} \geq S_{MKY})=0,929, \quad V(S_{MR} \geq S_{MK})=0,867, \quad V(S_{MR} \geq S_{MM})=0,493, \quad V(S_{MR} \geq S_E)=0,401, \quad V(S_{MR} \geq S_{HK})=0,273, \quad V(S_{MR} \geq S_{ÜK})=0,245$$

$$V(S_{MR} \geq S_{MFŞ})=0,494, \quad V(S_{MR} \geq S_{ÜÇ})=0,457, \quad V(S_{MR} \geq S_{ÖZFI})=0,357, \quad V(S_{MR} \geq S_{TF})=0,316, \quad V(S_{MR} \geq S_{ÖK})=0,362, \quad V(S_{MR} \geq S_{ÇPI})=0,415$$

$$V(S_{MR} \geq S_{FY})=0,487, \quad V(S_{MR} \geq S_{SP})=0,519, \quad V(S_{MR} \geq S_{MC})=0,331, \quad V(S_{MR} \geq S_{MKY})=\frac{l_1-u_2}{(m_2-u_2)-(m_1-l_1)} = \frac{(0,0291-0,0622)}{(0,0402-0,0622)-(0,0428-0,0291)} = 0,929$$

Her bir kriterin tek tek V değerleri hesaplanır. Daha sonra her bir kriterin sahip olduğu V değerleri yardımıyla, seçim kriterleri için ağırlık vektörü hesaplanır.

$d(MR)=\min(0,929, 0,867, 0,493, 0,401, 0,273, 0,245, 0,494, 0,457, 0,357, 0,316, 0,362, 0,415, 0,487, 0,519, 0,331)=0,245$ olarak hesaplanır diğer kriterlere ait hesaplanmış ağırlık değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Tüketicilerin İndirim Mağazası Tercih Kriterlerine Ait Ağırlık Değerleri

d(MR)	d(MKY)	d(MK)	d(MM)	d(E)	d(HK)	d(ÜK)	d(MFŞ)	d(ÜÇ)	d(ÖZFİ)	d(TF)	d(ÖK)	d(ÇPİ)	d(FY)	d(SP)	d(MÇ)
0,245	0,306	0,375	0,743	0,838	0,965	1	0,74	0,785	0,88	0,926	0,875	0,826	0,753	0,714	0,907
w(MR)	w(MKY)	w(MK)	w(MM)	w(E)	w(HK)	w(ÜK)	w(MFŞ)	w(ÜÇ)	w(ÖZFİ)	w(TF)	w(ÖK)	w(ÇPİ)	w(FY)	w(SP)	w(MÇ)
0,021	0,026	0,032	0,063	0,071	0,081	0,084	0,062	0,066	0,074	0,078	0,074	0,077	0,063	0,066	0,076

Tablo 6’da tüketicilerin indirim mağazası tercih kriterlerinin ağırlık değerleri gösterilmiştir. Tercih kriterlerinin ağırlık değerlerini belirlemek için kriterlerin ağırlık vektörü normalize edilerek bulunmuştur. Marka reklamları kriterinin normalize edilmiş ağırlık vektörü 0,245/11,849 (toplam ağırlık vektörü) =0,021 olarak hesaplanmıştır. Tablo 7’de Chang BAHP tekniğine göre tercih sıralamalarına yer verilmiştir.

Tablo 7: Chang Tekniği ile İndirim Mağazası Tercihini Etkileyen Kriterlerin Önem Ağırlıkları ve Tercih Sıralaması

CHANG BAHP	KRİTERLER																
	Mağaza Reklamları	Mağazanın Kuruluş Yeri	Mağaza kişiliği	Mağaza Markası	Ekonomik	Hizmet Kalitesi	Ürün Kalitesi	Mağaza Fiziki Özellikleri	Ürün Çeşitliliği	Fiyat Özel Gün	Fiyat İndirimleri	Temizlik ve Ferahlık	Ödeme Kolaylıkları	Çalışan Personelin İleri	Fiziksel Yakınlık	Satış Promosyonları	Marka Çeşitliliği
Kriter Ağırlıkları	0,021	0,026	0,032	0,063	0,071	0,081	0,084	0,062	0,066	0,074	0,078	0,074	0,077	0,063	0,066	0,076	0,076
BIM (%52,76)	0,565	0,504	0,463	0,597	0,475	0,505	0,504	0,471	0,465	0,551	0,556	0,472	0,472	0,583	0,669	0,494	0,494
A101 (%24,73)	0,274	0,263	0,224	0,222	0,302	0,246	0,267	0,265	0,265	0,275	0,278	0,255	0,254	0,261	0,161	0,209	0,209
ŞOK (%22,50)	0,162	0,233	0,313	0,181	0,223	0,249	0,229	0,263	0,277	0,174	0,176	0,274	0,188	0,155	0,203	0,297	0,297

Tablo 7’ye göre, tüketicilerin indirim mağazası tercihini etkileyen en önemli kriterlerin sırasıyla %8,4 ile ürün kalitesi, %8,1 ile hizmet kalitesi, %7,8 ile temizlik ve ferahlık, %7,6 ile marka çeşitliliği, %7,4 ile özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları kriterleri oldukları saptanmıştır. Bu sonuçlara göre %52,76 ile birinci sırada BIM, %24,73 ile ikinci sırada A101 ve %22,50 ile üçüncü sırada ŞOK gerçekleşmiştir.

5.2.2. Kareli Ortalama Yöntemine Göre BAHP Değerlerinin Elde Edilmesi

Sentez (genişletme) değerlerinin ardından (8) nolu formül kullanılarak üçgen bulanık sayılar sıralanmaktadır. Tablo 8’de yer alan sentez değerleri, S(MR)=(0,0275,

0,0402, 0,0622), S(MKY)=(0,0291, 0,0428, 0,0652), S(MK)=(0,0305, 0,0451, 0,0691) kareli ortalama yöntemine uygulandığında;

$$K(MR)=\sqrt{\frac{(0,0275^2+0,0402^2+0,0622^2)}{3}}=0,0456, K(MKY)=\sqrt{\frac{(0,0291^2+0,0428^2+0,0652^2)}{3}}=0,0481, K(MK)=\sqrt{\frac{(0,0305^2+0,0451^2+0,0691^2)}{3}}=0,0508$$

K değerleri hesaplanmıştır. Her bir kriterin K değerleri yardımıyla, seçim kriterleri için ağırlık vektörü hesaplanır. Elde edilen bu değerlere göre ağırlık vektörü aşağıdaki gibidir.

$$W^*=(0,0456, 0,0481, 0,0508, 0,0683, 0,0737, 0,0811, 0,0835, 0,0682, 0,0706, 0,0760, 0,0788, 0,0760, 0,0730, 0,0690, 0,0668, 0,0777).$$

Bu vektör normalize edildiğinde kriterlerin ağırlıkları bulunur.

$$W=(0,0412, 0,0434, 0,0459, 0,0617, 0,0666, 0,0732, 0,0754, 0,0616, 0,0638, 0,0687, 0,0712, 0,0686, 0,0660, 0,0623, 0,0603, 0,0702).$$

Tablo 8’de Kareli Ortalama BAHF tekniğine göre tercih sıralamalarına yer verilmiştir.

Tablo 8: Kareli Ortalama Tekniği ile İndirim Mağazası Tercihini Etkileyen Kriterlerin Önem Ağırlıkları ve Tercih Sıralaması

Kareli Ortalama BAHF	KRİTERLER															
	Mağaza Reklamları	Mağazanın Kuruluş Yeri	Mağaza kişiliği	Mağaza Markası	Ekonomiklik	Hizmet Kalitesi	Ürün Kalitesi	Mağaza Fiziki Şartları	Ürün Çeşitliliği	Özel Gün Fiyat İndirimleri	Temizlik ve Ferahlık	Ödeme Kolaylıkları	Çalışan Personelin İlgisi	Fiziksel Yakınlık	Satış Promosyonları	Marka Çeşitliliği
Kriter Ağırlık.	0,041	0,043	0,045	0,062	0,066	0,073	0,075	0,060	0,066	0,069	0,071	0,066	0,062	0,060	0,066	0,070
BI M (%40,23)	0,415	0,407	0,385	0,422	0,395	0,395	0,403	0,394	0,391	0,399	0,405	0,392	0,417	0,414	0,424	0,392
A101 (%30,21)	0,309	0,302	0,291	0,295	0,317	0,302	0,305	0,303	0,304	0,314	0,314	0,303	0,299	0,308	0,276	0,299
ŞOK (%29,56)	0,276	0,291	0,324	0,283	0,288	0,303	0,292	0,303	0,305	0,287	0,281	0,308	0,284	0,281	0,304	0,318

Tablo 8'e göre tüketicilerin indirim mağazası tercihini etkileyen en önemli kriterlerin sırasıyla %7,5 ile ürün kalitesi, %7,3 ile hizmet kalitesi, %7,1 ile temizlik ve ferahlık, %7 ile marka çeşitliliği, %6,9 ile özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları kriterleri oldukları saptanmıştır. Bu sonuçlara göre %40,23 ile birinci sırada BİM, %30,21 ile ikinci sırada A101 ve %29,56 ile üçüncü sırada ŞOK gerçekleşmiştir.

5.2.3. Kwong-Bai Yöntemine Göre BAHP Değerlerinin Elde Edilmesi

Tablo 8'de yer alan sentez (genişletme) değerlerine (9) nolu formül kullanılarak üçgen bulanık sayılar sıralanmaktadır. Tablo 8'e göre elde edilen sentez değerler Kwong-Bai yöntemine uygulandığında; S(MR)=(0,0275, 0,0402, 0,0622), S(MKY)=(0,0291, 0,0428, 0,0652), S(MK)=(0,0305, 0,0451, 0,0691)

$$M(MR) = \frac{0,0275+4*0,0402+0,0622}{6} = 0,0418, \quad M(MKY) = \frac{0,0291+4*0,0428+0,0652}{6} = 0,0442, \\ M(MK) = \frac{0,0305+4*0,0451+0,0691}{6} = 0,0467, \text{ değerleri hesaplanmıştır.}$$

Her bir kriterin M değerleri yardımıyla seçim kriterleri için ağırlık vektörü hesaplanır. Elde edilen bu değerlere göre ağırlık vektörü aşağıdaki gibidir.

$$W^* = (0,0418, 0,0442, 0,0467, 0,0634, 0,0684, 0,0757, 0,0778, 0,0633, 0,0655, 0,0707, 0,0734, 0,0705, 0,0677, 0,0638, 0,0619, 0,0723). \text{ Vektör normalize edildikten sonra kriterlerin ağırlıkları bulunur.}$$

$$W = (0,0407, 0,0431, 0,0454, 0,0617, 0,0666, 0,0737, 0,0758, 0,0616, 0,0637, 0,0689, 0,0714, 0,0687, 0,0659, 0,0622, 0,0603, 0,0704)$$

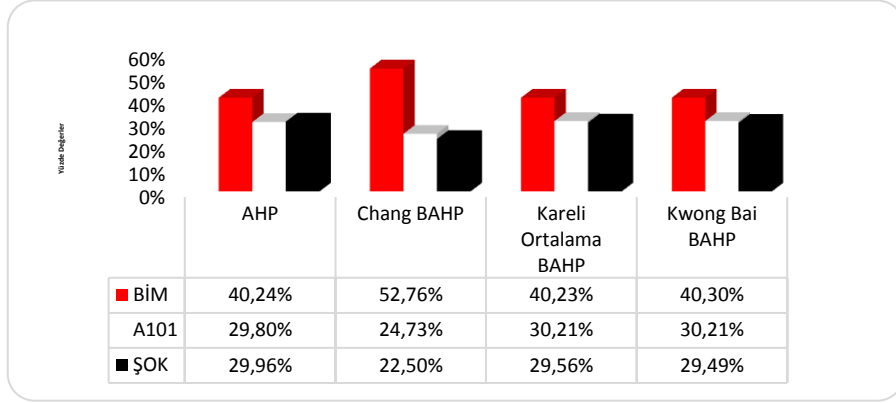
Tablo 9'da Kwong Bai BAHP tekniğine göre tercih sıralamalarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Kwong Bai Tekniği ile İndirim Mağazası Tercihini Etkileyen Kriterlerin Önem Ağırlıkları ve Tercih Sıralaması

Kwong Bai BAHP	KRİTERLER															
	Mağaza Reklamları	Mağazanın Kuruluş Yeri	Mağaza kişiliği	Mağaza Markası	Ekonomik	Hizmet Kalitesi	Ürün Kalitesi	Mağaza Fiziki Sarrları	Ürün Çeşitliliği	Fiyat İndirimleri	Temizlik ve Ferahlık	Ödeme Kolaylıkları	Çalışan Personelin İleisi	Fiziksel Yakınlık	Satış Promosyonları	Marka Çeşitliliği
Kriter Ağırlıkları	0,041	0,043	0,045	0,062	0,067	0,074	0,076	0,062	0,064	0,069	0,071	0,069	0,066	0,062	0,066	0,067
BİM (%)40,3	0,416	0,408	0,387	0,421	0,395	0,396	0,404	0,395	0,391	0,404	0,406	0,393	0,418	0,411	0,402	0,393
A101 (%)30,21	0,309	0,302	0,299	0,295	0,318	0,302	0,305	0,303	0,304	0,314	0,313	0,303	0,299	0,307	0,276	0,299
ŞOK (%)29,49	0,275	0,289	0,323	0,283	0,287	0,302	0,291	0,301	0,305	0,286	0,281	0,307	0,283	0,281	0,304	0,317

Tablo 9'a göre tüketicilerin indirim mağazası tercihini etkileyen en önemli kriterlerin sırasıyla %7,6 ile ürün kalitesi, %7,4 ile hizmet kalitesi, %7,1 ile temizlik ve ferahlık, %7 ile marka çeşitliliği, %6,9 ile özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları kriterleri oldukları saptanmıştır. Bu sonuçlara göre %40,3 ile birinci sırada BİM, %30,21 ile ikinci sırada A101 ve %29,49 ile üçüncü sırada ŞOK gerçekleşmiştir.

Şekil 2’de AHP ve BAHP tekniklerine göre indirim mağazalarının tercih sıralanması yer almaktadır.

Şekil 2: AHP ve BAHP tekniklerine göre İndirim Mağazalarının Sıralanması

Yapılan analizler sonucunda, Şekil 2’de görülebileceği gibi, AHP tekniğinin kullanılması ile birinci sırada BİM, ikinci sırada ŞOK ve üçüncü sırada A101 indirim marketinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Üç farklı BAHP tekniğinin uygulanması ile birinci sırada BİM’in yeri değişmez iken, A101 ve ŞOK mağazasının 2. sıra ve 3.sıranın yeri değişmiştir. Bunun sebebi ise çalışan personelin ilgisi (7. sıra) ile ekonomiklik (8. sıra) kriterinin; mağaza fiziki şartları (sıra 12) ile satış promosyonları (8. sıra) ve mağaza markası (13. sıra) kriterlerinin sıralamasının değişmesinden kaynakladığı söylenebilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, tüketicilerin indirim mağazası tercihini etkileyen faktörlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Faktörlerin ağırlıklarının belirlenmesinde Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHP) ve Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemlerinden (BAHP) yararlanılmıştır. Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemlerinden, bulanık sayıların sıralanmasında Chang, Kareli Ortalama ve Kwong-Bai yöntemi kullanılarak tercihler arasında sıralama yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, hem AHP hem de Bulanık AHP yöntemi, ürün kalitesi, hizmet kalitesi, temiz ve ferah mağaza atmosferi, marka çeşitliliği ve özel gün fiyat indirimleri ve ödeme kolaylıkları değişkenlerinin tüketicilerin indirim marketi seçim kararında yüksek etkiye sahip değişkenler oldukları belirlenmiştir. Mağaza reklamları, mağazanın kuruluş yeri ve mağazanın kişiliği kriterlerinin ise tüketicilerin indirim mağazası seçim kararında görece olarak diğer değişkenlere göre düşük etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca analizler sonucunda BİM mağazasının tüketiciler tarafından diğerler mağazalara göre birinci sırada tercih edildiği tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları literatürde yer alan çalışmalarıyla karşılaştırıldığında, Eroğlu (2013) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Eroğlu (2013), AHP yönteminden yararlanarak tüketicilerin hipermarket mağaza seçim kararlarında önemli olan faktörleri;

ürün kalitesi, fiyat uygunluğu ve ürün çeşitliliği şeklinde sıralamıştır. Ayrıca, tüketicilerin indirim marketi tercihleriyle ilgili yapılan başka bir araştırmada, Koo (2003) mağaza atmosferi, satış özendirici promosyonların ve çalışan personel değişkenlerinin tüketici tercihlerini etkilemede önemli olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir araştırmada Kim ve Jin (2001), kuruluş yeri, hizmet kalite düzeyi, mağaza trafiği, temiz ve ferah atmosfer, fiyat, moda mallar ve mağaza kartları değişkenlerinin indirim marketi tüketicilerinin tercihini önemli oranda etkilediğini belirtmişlerdir. Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların sonuçları, çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bir takım kısıtlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu kısıtlardan birincisi, araştırma modelini test etmek için gerekli olan veriler kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiş ve tüketicilerin subjektif değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Bu durum araştırma sonuçlarını anakütleye genelleme imkanını ortadan kaldırmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak, farklı coğrafik, demografik ve sosyo-ekonomik özellikte tüketicilerden elde edilecek verilerle araştırma modelinin test edilmesi araştırma sonuçlarının anakütleye genellemesine imkan sağlayacaktır. Araştırmanın ikinci kısıtı ise tüketicilerin indirim mağazası tercihini belirleyen kriter değişkenlerin ağırlıkları ve tercih sıralaması AHP ve Bulanık AHP yöntemlerinden yararlanılarak tespit edilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı karar verme teknikleri kullanılarak araştırma modelinin test edilmesi hem literatüre hem de uygulayıcılara önemli katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ş., Güllü, K., Babayiğit, S. (2005). Tüketicilerin Süpermarketleri Algılamalarına Yönelik Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 37-70.
- Baas, S. M., Kwarkernaak, H. (1977). Rating and Ranking of Multiple Aspect Alternatives Using Fuzzy Sets, *Automatica*, 13, 47-58.
- Bali, Ö., Gencer, C., (2005) AHP, Bulanık AHP ve Bulanık Mantık'la Kara Harp Okuluna Öğretim Elemanı Seçimi, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1 (4), 24-43.
- Benito, O. G. (2005). Spatial Competitive Interaction of Retail Store Formats: Modeling Proposal and Empirical Results. *Journal of Business Research*, 58 (4), 457-466.
- Beynon, M. J., Moutinho, L., Veloutsou, C. (2010). Gender Differences in Supermarket Choice: An Expositional Analysis in The Presence of Ignorance Using CaRBS. *European Journal of Marketing*, 44 (1/2), 267-290.
- Bhutta K. S., Huq F. (2002). Supplier Selection Problem: A Comparison of the Total Cost of Ownership and Analytic Hierarchy Process Approaches. *Management Science & Operations*, 7 (3), 126-135.
- Chandran, B., Golden B., Wasil E. (2005). Linear Programming Models for Estimating Weights in The Analytic Hierarchy Process, *Computers & Operations Research*, 32 (9), 2235-2254.

- Çakır, M., Çakır, F., Taşdelen, M. (2013). Tüketicilerin Süpermarket Tercihinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (2), 250-258.
- Çatı, K. (2007). Süpermarketlerin Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Elektronik ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (22), 150-168.
- Deng, H. (1999). Multicriteria Analysis with Fuzzy Pairwise Comparison. *International Journal of Approximate Reasoning*, 21, 215-231.
- Erciş, A., Yılmaz, M. K., Ünal, S. (2008). Tüketicilerin Tercih Ettiği Süpermarkete Yönelik Alguları, Tatmin Duyguları ve Bağlılıkları Arasındaki Farklılıkların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 97-114.
- Eroğlu, E. (2013). Factors Affecting Consumer Preferences for Retail Industry and Retailer Selection Using Analytic Hierarchy Process. *Kafkas University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 4 (6), 43-57.
- Ezziati, R., Allahviranloo, T., Khezerloo, S., Khereloo, M. (2012). An Approach For Ranking Of Fuzzy Numbers, *Expert Systems With Applications*, 39, 690-695.
- Forman, E., Gass, S. I. (2001). The Analytic Hierarchy Process- An Exposition. *Operations Research*, 49 (4), 469-486.
- Göksu, A., Güngör, İ. (2008). Bulanık Analitik Hiyerarşik Proses ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1-26.
- Herstein, R., Yavetz, I. V. (2007). Household Income and the Perceived Importance of Discount Store Image Components. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 17 (2), 177-202.
- Kaptanoğlu, D., Özok, A.F. (2006). Akademik Performans Değerlendirmesi İçin Bir Bulanık Model. *İTÜ Dergisi*, 5 (2), 193-204.
- Kaya, B. F. (2009). *Perakendecilik Sektöründe Müşteri Memnuniyet Düzeyinin Belirlenmesi: İndirim Marketleri Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kazançoğlu, Y., Ada, E. (2010). Perakende Sektöründe Tedarikçi Seçiminin Bulanık Ahp İle Gerçekleştirilmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 9 (1), 29-52.
- Kilinci, O., Onal, S. A. (2011). Fuzzy AHP Approach For Supplier Selection In A Washing Machine Company. *Expert Systems With Applications*. 38, 9656-9664.
- Kim, J. O., Jin, B. (2001). Korean Consumers' Patronage of Discount Stores: Domestic vs Multinational Discount Store Shoppers' Profiles. *Journal of Consumer Marketing*, 18 (3), 236-255.
- Koo, D. M. (2003). Inter-relationships among Store Images, Store Satisfaction, and Store Loyalty among Korea Discount Retail Patrons. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 15 (4), 42-71.
- Kuo, M. S., Liang, G. S., Huang, W. C. (2006). Extensions of the Multicriteria Analysis With Pairwise Comparison Under A Fuzzy Environment. *International Journal of Approximate Reasoning*, 43, 268-285.
- Kwong, C.K., Bai, C. (2003)

- Determining The Importance Weights For The Customer Requirements in QFD Using a Fuzzy AHP With An Extent Analysis Approach. *IIE Transactions*, 35, 619-626.
- Levy, M., Weitz, B. A. (2012). Retailing Management. New York: McGraw-Hill.
- Macharis C., Springael J., Brucker K. D., Verbeke, A. (2004). PROMETHEE and AHP: The Design of Operational Synergies in Multicriteria Analysis.; Strengthening PROMETHEE with Ideas of AHP. *European Journal of Operational Research*, 153 (2), 307-317.
- Min, H. (1994). Location Analysis of International Consolidation Terminal Using The Analytic Hierarchy Process. *Journal of Business Logistics*, 15 (2), 25-44.
- Mortimer, G., Clarke, P. (2011). Supermarket Consumers and Gender Differences Relating to Their Perceived Importance Levels of Store Characteristics. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18 (6), 575-585.
- Noyan, F., Simsek, G. G. (2011). Structural Determinants Of Customer Satisfaction In Loyalty Models: Turkish Retail Supermarkets. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30, 2134-2138.
- Okumuş, B. A., Bulduk, S. (2003). Tüketicilerin Süpermarketlerdeki Alışveriş Alışkanlıkları ve Ürün Seçimini Etkileyen Etmenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (4), 2003.
- Ozdemir, M., Saaty, T. L. (2006). The Unknown in Decision Making What to Do about It, *European Journal of Operational Research*, 174 (1), 349-359.
- Paksoy, T., Pehlivan, N. Y., Özceylan, E. (2013). Bulanık Küme Teorisi. Ankara: Nobel.
- Razmi, J., Rahnejat, H. Khan, M. K. (2000). The New Concept of Manufacturing "DNA" Within an Analytic Hierarchy Process-Driven Expert System. *European Journal of Innovation Management*, 3 (4), 199-211.
- Ruiz, M. P. M., Zarco, A. I. J., Yusta, A. I. (2010). Customer Satisfaction's Key Factors in Spanish Grocery Stores: Evidence from Hypermarkets and Supermarkets. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17 (4), 278-285.
- Saaty, R. W. (1987). The Analytic Hierarchy Process – What It Is and How It Is Used. *Mathematical Modelling*, 9 (3/5), 161-176.
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic Foundation of The Analytic Hierarchy Process. *Management Science*, 32 (7), 841-855.
- Saaty, T. L. (1994). How to Make A Decision: The Analytic Hierarchy Process. *Interfaces*, 24 (6), 19-43.
- Saaty, T. L. (2001). Deriving The AHP Scale from First Principles. ISAHP 2001 Proceedings, Berne.
- Saaty, T. L. (2008). Decision Making with the Analytic Hierarchy Process. *International Journal of Services Sciences*, 1 (1), 83-98.
- Schmitz, G. (2009). The Effects of Acquisition and Transaction Shopping Value Perceptions on Retail Format Usage Intentions: An Illustration from Discount Stores. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 19 (2), 81-101.
- Scholl, A., Manthey, L., Helm, R., Steiner, M. (2005) Solving Multiattribute Design Problems with Analytic Hierarchy Process and Conjoint Analysis: An

- Empirical Comparison. *European Journal of Operational Research*, 164 (3), 760-777.
- Shaw, K., Shankar R, S. Yadav, S. S., S. Thakur L. S. (2012), Supplier Selection Using Fuzzy AHP and Fuzzy Multi-Objective Linear Programming for Developing Low Carbon Supply Chain, *Expert Systems with Applications*, 39(9), 8182-8192.
- Şengül Ü., Eren M., Shiraz S. E. (2012). Bulanık AHP İle Belediyelerin Toplu Taşıma Araç Seçimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40, 143-165.
- Teller, C., Gittenberger, E. (2011). Patronage Behaviour of Elderly Supermarket Shoppers - Antecedents and Unobserved Heterogeneity. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 21 (5), 483-499.
- Theodoridis, P. K., Chatzipanagiotou, K. C. (2009). Store Image Attributes and Customer Satisfaction Across Different Customer Profiles Within The Supermarket Sector in Greece. *European Journal of Marketing*, 53 (5/6), 708-734.
- Timor, M. (2011). Analitik Hiyerarşi Prosesi. İstanbul: Türkmen.
- Vaidya O. S., Kumar, S. (2006). Analytic Hierarchy Process: An Overview of Applications. *European Journal of Operational Research*, 169 (1), 1-29.
- Vila, J. ve Beccue, B. (1995). Effect of Visualization on the Decision Maker When Using Analytic Hierarchy Process, Proceedings of the 28th Hawaii International Conference on System Sciences.
- Yu, V.F., Ting H. (2011). Identifying Key Factors Affecting Consumers' Choice of Wealth Management Services: An AHP Approach. *The Service Industries Journal*, 31 (6), 929-939.
- Zahedi, F. (1986). The Analytic Hierarchy Process – A Survey of The Method and Its Applications. *Interfaces*, 16 (4), 96-108.
- Zentes, J., Morschett, D., Klein, H. S. (2007). Strategic Retail Management. Germany: Gabler.
- Zielke, S. (2010). How Price Image Dimensions Influence Shopping Intentions for Different Store Formats. *European Journal of Marketing*, 44 (6), 748-770.

PREDICTION OF CENTRAL GOVERNMENT BUDGET TAX REVENUES USING MARKOV MODEL

Merkezi Bütçe Vergi Gelirlerinin Markov Modeli ile Tahmin Edilmesi

Can Mavruk*
Ersin KIRAL**

ABSTRACT

The aim of this paper is to describe the behavior of the sample data and to predict the realization rates of tax revenues by one step stochastic Markov chain model. The realization rates of the tax revenues are estimated by using 2000-2014 gross annual data extracted from TR Revenue Administration. Four Markov models are constructed for the realization rates of every tax revenue. The realization probabilities for the year 2016 are predicted by constructing probability matrices of transitions between classes described for every model. Revenues are also forecasted by the product of the initial probability matrix and transition probability matrix. Limiting matrix of predictions are found. The best Markov model was found by estimating the sum of mean square errors for every model. The results are compared and interpreted.

Keywords: Tax Revenues, Transition Probabilities, Markov Analysis, Budget Forecast

ÖZET

Bu makalenin amacı örnek verinin davranışını tanımlamak ve bir adımlı stokastik Markov zinciri modeli ile vergi gelirleri kalemlerinin gerçekleşme oranlarını tahmin etmektir. Gelir İdaresi Başkanlığı 2000-2014 brüt yıllık verileri kullanılarak vergi gelirlerinin gerçekleşme olasılığı hesaplanmıştır. Her verginin gerçekleşme oranları için dört Markov modeli oluşturulmuştur. Her model için belirlenen sınıflar arası geçiş olasılıkları matrisleri oluşturularak 2016 yılı gerçekleşme olasılıkları tahmin edilmiştir. Ayrıca gelirler başlangıç matrisi ve geçiş olasılıkları matrisinin çarpımı ile tahminlenmiştir. Tahminlerin limit matrisleri bulunmuştur. En iyi Markov modeli hata karelerinin ortalamasının hesaplanmasıyla bulunmuştur. Sonuçlar karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi gelirleri, Geçiş Olasılıkları, Markov Analizi, Bütçe Tahmin

Introduction

Prediction of central government budget tax revenues has a great importance in planning the distribution of revenues to public expenditures. Tax revenues are generated from taxes collected from income, property, goods, services and foreign trade. The proportion of tax incomes in general budget revenues has been increasing

* Öğr.Gör., Lecturer of Mathematics and Statistics, Nigde University, Vocational School of Social Sciences, can.mavruk@nigde.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Assistant Professor of Operations Research, Cukurova University, School of Business and Economics Dept. of Econometrics, ekiral@cu.edu.tr

(www.ekodialog.com>konular>genel_butce 8.12.2015). Even though tax incomes have increased over time, the realization rates show a decreasing to stationary or increasing to stationary behavior. Since public expenditures are also increasing by time, an increase in realization rates is also expected. Otherwise, indirect tax items would be increased to cover increasing public expenditures, which brings a heavy load to public. Tax increase and revaluation rates are determined by Turkish Statistical Institute (TUIK) from twelve month mean of domestic producer price index (dppi) in October (http://www.zaman.com.tr/ekonomi_2015-yilinda-vergiler-yuzde-1011-oraninda-artacak_2255169.html 10.12.2015). As of January 1st 2016, motor vehicle tax, stamp duty tax, environmental tax, fees, traffic fines and tax fines will increase by the revaluation rate 5.58% unless Council of Ministers increase or decrease this rate (<http://www.hurriyet.com.tr/2016-vergi-artis-oranlari-belli-oldu-40009417> 9.12.2016). Sub-items of tax revenues are individual income tax, corporate income tax, property tax, inheritance and gift tax, motor vehicle tax, value added tax, special consumption tax, banking and insurance transaction taxes, tax on wagering, special communication tax, tax on customs, VAT on imports and stamp duty tax. In this paper, tax revenues are analyzed and predicted by four Markov Models. The best of the four has the least sum of the mean square errors. Predictions of tax revenues are expected to be stationary and to have a limiting matrix.

Literature

Baasch et. al (2010) used Markov models to quantify transitions between successional stages. They presented a solution for converting multivariate ecological time series into transition matrices and demonstrate the applicability of this approach for a data set that resulted from monitoring the succession of sandy dry grassland in a post-mining landscape. They analyzed five transition matrices, four one-step matrices referring to specific periods of transition (1995–1998, 1998–2001, 2001–2004, 2004–2007), and one matrix for the whole study period (stationary model, 1995–2007).

Büyüktatlı et. al (2013) used initial allocations of investment program with actual spending percentages from the years of 1998-2009 of Turkish Atomic Energy Institute (TAEK) to predict annual allowances from Ministry of Energy and Natural Resources. An estimated percentage of realization of investment program for 2011 and results are interpreted with Markov analysis.

Cavers and Vasudevan (2015) directed graph representation of a Markov chain model to study global earthquake sequencing leads to a time series of state-to-state transition probabilities that includes the spatio-temporally linked recurrent events in the recordbreaking sense. A state refers to a configuration comprised of zones with either the occurrence or non-occurrence of an earthquake in each zone in a pre-determined time interval.

Grimshaw and Alexander (2011) used a Markov chain model to forecast outstanding balance of loans in each delinquency state. For that they used a markov chain X_n as the delinquency state of a loan in month n and a Markov Chain model for loan accounts that are 'current' this month having a probability of moving next month into 'current', 'delinquent' or 'paid-off' states. They forecasted 'one month ahead'

portfolio delinquency balance for a portfolio of loans where each loan is n_i months from origination this month $i=1, \dots, N$.

Lazri et.al (2015) adopted a Markovian approach to discern the probabilistic behaviour of the time series of the drought. A transition probability matrix was constructed from drought distribution maps. Markov transition probability formula for four states and a simulation model with an initial probability vector was used to calculate the drought distribution area in the future.

Lukić et. al. (2013) used the stochastic method based on a Markov chain model to predict the annual precipitation in the territory of South Serbia for the period 2009-2013. For this purpose, the precipitation data rainfall recorded on the four synoptic stations were used for the period 1980-2010.

Usher (1979) discussed that complex non-random or Markovian processes are likely to characterize ecological successions, the transition probability matrix elements not being constant but being functions either of the abundance, or of the rate of change of abundance, of a recipient class.

Methodology: Markov Model

Markov chain is a stochastic process which is described by a transition matrix of transition probabilities from one state into another state (Vantika and Pasaribu, 2014, p.2).

A discrete time process $\{X_n, n = 0, 1, 2, \dots\}$ with discrete state space $X_n \in \{0, 1, 2, \dots\}$ is a Markov chain if it has the Markov property: $P(X_{n+1}=j | X_n=i, X_{n-1}=i_{n-1}, \dots, X_0=i_0) = P(X_{n+1}=j | X_n=i) = p(i,j)$ where $p(i,j)$ depends only on the states i, j , and not on the time n or the previous states” (dept.stat.lsa.umich.edu/~ionides/620/notes/markov_chains.pdf 15.12.2015). The numbers $p(i,j)$ are called the transition probabilities of the chain. (galton.uchicago.edu/~lalley/Courses/312/MarkovChains.pdf 15.12.2015).

One step probability is $p_{ij}=P(X_1=j | X_0=i)$ (İlarslan, 2014, s.6190). In a first order Markov chain, the state at any time instant depends only on the state immediately preceding it, and hence is defined as a single-dependence chain and m step probability is $p_{ij}^m=P(X_m=j | X_0=i)$.

Construction of Transition Probabilities

Transition probability matrices are estimated for 2000-2014 for sub-items of tax revenues. The estimator of the transition probabilities is the relative frequency of the actual transitions from phase i to phase j , i.e. the observed transitions have to be divided by the sum of the transitions to all other phases (Lipták, 2011, p.141)

In this paper, $P_{ij} = n_{ij} / \sum_j n_{ij}$ where $i, j = A, B, C, D, E$ and n_{ij} is the number of observed transitions from i to j and $\sum_j n_{ij}$ is the sum of observed transitions from i to j .

Frequency distribution of the realization rate intervals must be mutually exclusive (nonoverlapping) and class width must be equal for each interval (Bluman, 2014, p.45-46). Transition probabilities from X_i to X_j , $i, j = 0, 1, 2, \dots, n$, can be constructed as the following matrix (Taha, 2000, p.726)

$$P_{ij} = \begin{bmatrix} P_{11} & P_{12} & \dots & P_{1n} \\ P_{21} & P_{22} & \dots & P_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ P_{n1} & P_{n2} & \dots & P_{nn} \end{bmatrix}$$

Since p_{ij} are constant and independent of time (time homogeneous), matrix $P_{ij} = P$ is called a stochastic matrix. P_{ij} probabilities must satisfy the following conditions:

$$P_{ij} \geq 0 \quad \forall i, j = 1, 2, \dots, n \quad \sum_i p_{ij} = 1 \quad \forall i = 1, 2, \dots, n$$

Prediction

Given that data at time n is in state X_0 and that the data will be in one of states $X_n \in \{0, 1, 2, \dots\}$ at time $n+1$, then the data at time $n+2$ can be predicted. Given initial probability $P(X_0 = i) = p_i$ for every i , the required probability is matrix multiplication $\sum_k P_{ik} P_{kj}$. Equivalently, next year's probability distribution matrix can be predicted by

$$Q_{n+1} = Q_n P \quad n = 0, 1, 2, 3, \dots \quad (1)$$

Initial probability matrices for four Markov models are $1 \times j$ row matrices. Stationary prediction matrices Q_{n+1} have a limiting matrix Q , which can be written as $\lim_{n \rightarrow \infty} Q_n = Q$.

Best of Four Markov Models

For every year of the sample and for every Markov model, mean square error (mse) is calculated by $\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (r_i - \hat{r}_i)^2$ where i is the number of states, $\hat{Q}_{n+1} = Q_n \cdot P_n = [\hat{r}_1 \quad \hat{r}_2 \quad \hat{r}_3 \dots \hat{r}_n]$ is predicted realization rate at time $n+1$ and $Q_n = [r_1 \quad r_2 \dots r_n]$ is observed realization rate at time n . The least mse gives the best Markov model.

Statistical Significance of the Models

Variations between observed and expected frequencies can be tested by constructing a contingency table of frequency distribution of transitions between the states at 0,05 significance level with a degree of freedom.

To validate Markov model, for every year, the value of the χ^2 statistic is computed based on the null hypothesis, H_0 : model is valid. At 0,05 level of significance and with the degrees of freedom, the χ^2 critical value and χ^2 test value are estimated. The null hypothesis is not rejected whenever χ^2 test value is less than the critical value. Test values are calculated by $\chi^2 = \sum_i (r_i - \hat{r}_i)^2 / \hat{r}_i$ where i is the number of categories, and r_i and \hat{r}_i are the actual and estimated values, respectively.

Income Tax

Income tax targeted, collected (http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_47.xls.htm, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_44.xls.htm, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_46.xls.htm, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_46.xls.htm, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_46.xls.htm

/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_45.xls.htm 5.12.2015) and realization rates for the years 2000-2014 are given in Table 2. In the last fifteen years the highest rate in income tax realized was 113,7% in 2001 and the lowest realized was 85.1% in 2009. Targeted income tax has increased every year except the year 2010. Tax collection has increased every year between 2000-2014. While targeted income tax was increasing 4,47 billion TL per year on average, tax collection was also increasing 4,88 billion TL per year on average.

Income Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Income tax realization rates from smallest to largest are classified as E,D,C,B, A in model 1, D, C, B, A in model 2, C, B, A in model 3 and B, A in model 4. For years between 2000 and 2014 table 2 shows that realization rates are over 100% in three categories of model 1, in two categories of model 2, in two categories of model 3.

Table 1. Income Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
108.3 ≤ r	A	0	1/2	0	0	1/2	106.7 ≤ r	A	1/3	1/3	0	1/3
102.5 ≤ r ≤ 108.2	B	1/5	2/5	2/5	0	0	99.5 ≤ r ≤ 106.6	B	1/3	1/2	0	1/6
96.7 ≤ r ≤ 102.4	C	2/5	2/5	0	0	1/5	92.3 ≤ r ≤ 99.4	C	1/3	2/3	0	0
90.9 ≤ r ≤ 96.6	D	0	0	0	0	0	r ≤ 92.2	D	0	0	1	0
r ≤ 90.8	E	0	0	1	0	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
104.3 ≤ r	A	2/5	2/5	1/5	99.5 ≤ r	A	7/9	2/9				
94.7 ≤ r ≤ 104.2	B	4/7	2/7	1/7	r ≤ 99.4	B	3/5	2/5				
r ≤ 94.6	C	0	1	0								

For the years 2000-2014, the realization rates of income tax, classes and transitions for four Markov models are shown in Table 2.

Table 2. Income Tax (000 TL) and Classification of Realization Rates and Transitions

Year	Targeted	Collected	Real. Rate (%)	Class	M1	Class	M2	Class	M3	Class	M4
2000	6.276.000	6.212.977	99	C		C		B		B	
2001	10.186.000	11.579.424	113,7	A	CA	A	CA	A	BA	A	BA
2002	15.401.000	13.717.660	89,1	E	AE	D	AD	C	AC	B	AB
2003	17.196.918	17.063.761	99,2	C	EC	C	DC	B	CB	B	BB
2004	18.655.000	19.689.593	105,5	B	CB	B	CB	A	BA	A	BA
2005	21.170.000	22.817.530	107,8	B	BB	A	BA	A	AA	A	AA
2006	29.071.000	31.727.644	109,1	A	BA	A	AA	A	AA	A	AA
2007	36.922.897	38.061.543	103,1	B	AB	B	AB	B	AB	A	AA
2008	38.780.119	39.249.867	101,2	C	BC	B	BB	B	BB	A	AA
2009	46.598.274	39.668.595	85,1	E	CE	D	BD	C	BC	B	AB
2010	42.927.809	41.969.451	97,8	C	EC	C	DC	B	CB	B	BB
2011	48.951.204	51.092.935	104,4	B	CB	B	CB	A	BA	A	BA
2012	56.710.510	58.797.752	103,7	B	BB	B	BB	B	AB	A	AA
2013	65.483.652	65.914.727	100,7	C	BC	B	BB	B	BB	A	AA
2014	73.289.337	79.451.776	108,4	A	CA	A	BA	A	BA	A	AA

Prediction For Income Tax Realization Rate

Given that 2014 income tax realization rate 108.4% is in state A and that income tax will be in one of states A, B, C, D or E in 2015, income tax realization rate for 2016 is predicted.

Tablo 3. Income Tax Realization Rates Predictions for 2016

Realization Interval (%)	M1 Pred.	Realization Interval (%)	M2 Pred.	Realization Interval (%)	M3 Pred.	Real. Int. (%)	M4 Pred.
$r \leq 90.8$	0	$r < 92.2$	0.17	$r \leq 94.6$	0.14	$r \leq 99.4$	0.26
$90.9 \leq r \leq 96.6$	0	$92.3 \leq r \leq 99.4$	0.33	$94.7 \leq r \leq 104.2$	0.47	$99.5 \leq r$	0.74
$96.7 \leq r \leq 102.4$	0.70	$99.5 \leq r \leq 106.6$	0.28	$104.3 \leq r$	0.39		
$102.5 \leq r \leq 108.2$	0.20	$106.7 \leq r$	0.22				
$108.3 \leq r$	0.10						

Stationarity of Income Tax Predictions

Predictions are estimated in Excel by formula (1) for all models. According to four models, all probabilities become stationary in 2031, 2026, 2022 and 2020 respectively.

Statistical Significance of The Model For Income Tax

In model 1 of income tax, variations between observed and expected frequencies can be tested by constructing a contingency table of frequency distribution of transitions between the states at 0,05 significance level with 16 df. Since chi square test value 11,23 is less than critical value 26,296, H_0 is not rejected. This shows that there is no significant variations. The values in paranthesis in the Table 4 are expected frequencies which are found from (row sum X column sum)/total. Table 4 shows that in model 1 transitions in higher realization states are stable and in lower states rates are improving.

Table 4. Contingency Table of Observed and Expected Income Tax Rates of Model 1.

	A	B	C	D	E	Total
A	0 (0,43)	1 (0,71)	0 (0,57)	0	1 (0,29)	2
B	1 (1,07)	2 (1,79)	2 (1,43)	0	0 (0,71)	5
C	2 (1,07)	2 (1,79)	0 (1,43)	0	1 (0,71)	5
D	0	0	0	0	0	0
E	0 (0,43)	0 (0,71)	2 (0,57)	0	0 (0,29)	2
Total	3	5	4	0	2	14

Corporate Tax

Corporate tax targeted, collected and realization rates for years 2000-2014 are given in Table 6. In the last fifteen years the highest corporate tax rate realized was 175% in 2001 when targeted at the lowest and the lowest realized was 71,2 in 2000. Targeted corporate tax has increased every year except the years 2001, 2005, 2007 and 2010. Tax collection has increased every year between 2000-2014 except in 2013 when it had a slight decrease. While targeted corporate tax was increasing 2 billion TL per year on average, tax collection was also increasing 2,2 billion TL per year on average.

But, the realization rate was decreasing by approximately 1,5% per year in the given period.

Corporate Tax Transition Probability Matrices

In four categories of model 1, in three categories of model 2, in all categories of model 3 and model 4, realization rates are over 100% between 2000 and 2014.

Table 5. Corporate Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real. Interval (%)		A	B	C	D
154,4 ≤ r 133,6 ≤ r ≤ 154,3 112,8 ≤ r ≤ 133,5 92 ≤ r ≤ 112,7 r ≤ 91,9	A	.5	0	0	.5	0	149,2 ≤ r 123,2 ≤ r ≤ 149,1 97,2 ≤ r ≤ 123,1 r ≤ 97,1	A	.5	0	.5	0
	B	0	0	0	0	0		B	0	0	0	1
	C	0	0	1/3	1/3	1/3		C	0	1/7	5/7	1/7
	D	0	0	1/6	4/6	1/6		D	1/4	0	3/4	0
	E	1/3	0	1/3	1/3	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
140,8 ≤ r 105,8 ≤ r ≤ 140,7 r ≤ 105,7	A	.5	0	.5	123,2 ≤ r r ≤ 123,1	A	1/3	2/3				
	B	0	.5	.5		B	2/11	9/11				
	C	1/6	1/2	1/3								

For the years 2000-2014, the realization rates of corporate tax, classes and transitions for four Markov models are shown in Table 6.

Table 6. Corporate Tax (000 TL) and Classification of Realization Rates and Transitions

Year	Targeted	Collected	Real. Rate	Class	MM1	Class	MM2	Class	MM3	Class	MM4
2000	3.309.000	2.356.787	71,2	E		D		C		B	
2001	2.100.000	3.675.665	175	A	EA	A	DA	A	CA	A	BA
2002	3.595.000	5.575.495	155,1	A	AA	A	AA	A	AA	A	AA
2003	8.918.160	8.645.345	96,9	D	AD	D	AD	C	AC	B	AB
2004	9.335.000	9.619.359	103	D	DD	C	DC	C	CC	B	BB
2005	8.890.000	11.401.986	128,3	C	DC	B	CB	B	CB	A	BA
2006	14.756.000	12.447.354	84,4	E	CE	D	BD	C	BC	B	AB
2007	14.410.186	15.718.474	109,1	D	ED	C	DC	B	CB	B	BB
2008	16.976.161	18.658.195	109,9	D	DD	C	CC	B	BB	B	BB
2009	22.611.359	20.701.805	91,6	E	DE	D	CD	C	BC	B	BB
2010	20.071.108	22.854.846	113,9	C	EC	C	DC	B	CB	B	BB
2011	25.359.580	29.233.725	115,3	C	CC	C	CC	B	BB	B	BB
2012	30.035.121	32.111.820	106,9	D	CD	C	CC	B	BB	B	BB
2013	32.043.560	31.434.581	98,1	D	DD	C	CC	C	BC	B	BB
2014	33.892.413	35.163.517	103,8	D	DD	C	CC	C	CC	B	BB

Realization Rates and Transition Probability Matrices of Other Tax Revenues

Table 7. Property Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real. Interval (%)		A	B	C	D
134,5 ≤ r 123,1 ≤ r ≤ 134,4 111,7 ≤ r ≤ 123 100,3 ≤ r ≤ 111,6 r ≤ 100,2	A	0	0	0	.5	.5	r ≤ 103	A	0	0	.5	.5
	B	0	0	0	0	0	103,1 ≤ r ≤ 117,2	B	0	0	0	0
	C	0	0	0	1	0	117,3 ≤ r ≤ 131,4	C	0	0	.25	.75
	D	0	0	0	.4	.6	131,5 ≤ r	D	1/8	0	1/8	6/8
	E	1/6	0	1/6	1/6	3/6						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
r ≤ 103	A	0	0	1	117,3 ≤ r	A	0	1				
103,1 ≤ r ≤ 117,2	B	0	0	1	r ≤ 117,2	B	1/12	11/12				
117,3 ≤ r ≤ 131,4	C	1/11	1/11	9/11								

Table 8. Inheritance and Gift Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real. Interval (%)		A	B	C	D
125,7 ≤ r 108,6 ≤ r < 125,6 91,5 ≤ r < 108,5 74,4 ≤ r < 91,4 r < 74,3	A	1/3	0	2/3	0	0	121,5 ≤ r	A	.25	.75	0	0
	B	0	1/3	1/3	0	1/3	100,1 ≤ r ≤ 121,4	B	.2	.4	.2	.2
	C	2/5	1/5	2/5	0	0	78,7 ≤ r ≤ 100	C	1	0	0	0
	D	0	0	0	0	0	r ≤ 78,6	D	0	1/3	1/3	1/3
	E	0	1/3	1/3	0	1/3						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
114,1 ≤ r	A	1/3	1/2	1/6	100,1 ≤ r	A	7/9	2/9				
85,8 ≤ r ≤ 114,2	B	3/5	2/5	0	r ≤ 100	B	3/5	2/5				
r ≤ 85,7	C	1/3	1/3	1/3								

Table 9. Motor Vehicle Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
110,8 ≤ r 105,5 ≤ r ≤ 110,7 100,2 ≤ r ≤ 105,4 94,9 ≤ r ≤ 100,1 r ≤ 94,8	A	0	0	1	0	0	109,7 ≤ r	A	0	0	1	0
	B	0	.5	.25	.25	0	103 ≤ r ≤ 109,6	B	0	4/5	1/5	0
	C	0	0	4/6	2/6	0	96,3 ≤ r ≤ 102,9	C	0	0	4/6	2/6
	D	1/3	0	1/3	0	1/3	r ≤ 96,2	D	.5	.5	0	0
	E	0	1	0	0	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
107,4 ≤ r	A	0	1	0	102,9 ≤ r	A	4/6	2/6				
98,5 ≤ r ≤ 107,3	B	1/9	6/9	2/9	r ≤ 102,8	B	2/8	6/8				
r ≤ 98,4	C	1/3	1/3	1/3								

Table 10. Value Added Tax Included Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
109.8 ≤ r 105.4 ≤ r ≤ 109.7 101 ≤ r ≤ 105.3 96.6 ≤ r ≤ 100.9 r ≤ 96.5	A	0	0	1	0	0	108.7 ≤ r 103.2 ≤ r ≤ 108.6 97.7 ≤ r ≤ 103.1 r ≤ 97.6	A	0	1/2	0	1/2
	B	0	0	0	0	1		B	1/2	0	1/2	0
	C	1/4	1/4	1/2	0	0		C	1/6	2/6	3/6	0
	D	0	0	2/5	3/5	0		D	0	0	1/2	1/2
	E	0	0	0	1/3	2/3						
Markov Model 3		Transition Matrix					Markov Model 4		Transition Matrix			
Real. Interval (%)		A	B	C			Real. Interval (%)		A	B		
106.8 ≤ r 99.5 ≤ r ≤ 106.7 r ≤ 99.4	A	0	1/2	1/2			103.3 ≤ r r ≤ 103.2	A	1/2	1/2		
	B	2/5	3/5	0				B	3/10	7/10		
	C	0	2/7	5/7								

Table 11. Special Consumption Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
102,6 ≤ r 98,7 ≤ r ≤ 102,5 95,4 ≤ r ≤ 98,6 91,8 ≤ r ≤ 95,3 r ≤ 91,7	A	1/3	0	2/3	0	0	101,7 ≤ r 97,2 ≤ r ≤ 101,6 92,7 ≤ r ≤ 97,1 r ≤ 92,6	A	2/3	1/3	0	0
	B	0	1/3	1/3	0	1/3		B	1/4	1/4	1/2	0
	C	2/5	1/5	2/5	0	0		C	0	1/3	1/3	1/3
	D	0	0	0	0	0		D	1	0	0	0
	E	0	1/3	1/3	0	1/3						
Markov Model 3		Transition Matrix					Markov Model 4		Transition Matrix			
Real. Interval (%)		A	B	C			Real. Interval (%)		A	B		
100,2 ≤ r 94,2 ≤ r ≤ 100,1 r ≤ 94,1	A	1	0	0			97,2 ≤ r r ≤ 97,1	A	5/7	2/7		
	B	0	4/5	1/5				B	2/4	2/4		
	C	1/2	0	1/2								

Table 12. Banking and Insurance Transaction Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
131,6 ≤ r 114,2 ≤ r ≤ 131,5 96,8 ≤ r ≤ 114,1 79,4 ≤ r ≤ 96,7 r ≤ 79,3	A	1/2	0	1/2	0	0	127,1 ≤ r 105,4 ≤ r ≤ 127 83,7 ≤ r ≤ 105,3 r ≤ 83,6	A	1/3	0	1/3	1/3
	B	0	1/3	1/3	0	1/3		B	1/3	0	2/3	0
	C	1/5	1/5	2/5	1/5	0		C	1/7	1/7	5/7	0
	D	0	0	1/3	2/3	0		D	0	1	0	0
	E	0	0	1	0	0						
Markov Model 3		Transition Matrix					Markov Model 4		Transition Matrix			
Real. Interval (%)		A	B	C			Real. Interval (%)		A	B		
119,8 ≤ r 90,9 ≤ r ≤ 119,7 r ≤ 90,8	A	1/4	1/2	1/4			105,4 ≤ r r ≤ 105,3	A	2/6	4/6		
	B	1/3	2/3	0				B	3/8	5/8		
	C	0	1	0								

Table 13. Tax on Wagering Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
111,5 ≤ r 103,2 ≤ r ≤ 111,6 94,7 ≤ r ≤ 103,1 86, 2 ≤ r ≤ 94,6 r ≤ 86,1	A	1/2	0	1/2	0	0	109,5 ≤ r 98,9 ≤ r ≤ 109,4 88,3 ≤ r ≤ 98,8 r ≤ 88,2	A	1/3	0	1/3	1/3
	B	1/2	0	0	0	1/2		B	1	0	0	0
	C	0	1	0	0	0		C	1/4	1/2	1/2	0
	D	0	1/2	1/2	0	0		D	0	0	1	0
	E	0	0	1	0	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
105,9 ≤ r 91,8 ≤ r ≤ 105,8 r ≤ 91,7	A	1/4	1/2	1/4	98,9 ≤ r		A	1/2	1/2			
	B	1/2	1/2	0	r ≤ 98,8		B	3/5	2/5			
	C	0	1	0								

Table 14. Special Communication Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
125,9 ≤ r 111,9 ≤ r ≤ 125,8 97,9 ≤ r ≤ 111,8 83,9 ≤ r ≤ 97,8 r ≤ 83,8	A	0	0	1	0	0	122,4 ≤ r 104,9 ≤ r ≤ 122,3 87,4 ≤ r ≤ 104,8 r ≤ 87,3	A	0	1	0	0
	B	0	0	0	0	0		B	0	0	1	0
	C	0	0	1/4	1/2	1/4		C	1/9	1/9	2/3	1/9
	D	1/7	0	4/7	2/7	0		D	0	0	1/2	1/2
	E	0	0	0	1	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
116,5 ≤ r 93,2 ≤ r ≤ 116,4 r ≤ 93,1	A	0	0	1	104,9 ≤ r		A	1/2	1/2			
	B	1/8	5/8	2/8	r ≤ 104,8		B	1/11	10/11			
	C	0	3/4	1/4								

Table 15. Tax on Customs Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
116,1 ≤ r 104,6 ≤ r ≤ 116 93,1 ≤ r ≤ 104,5 81,6 ≤ r ≤ 93 r ≤ 81,5	A	0	1/3	1/3	1/3	0	113,3 ≤ r 98,9 ≤ r ≤ 113,2 84,5 ≤ r ≤ 98,8 r ≤ 84,4	A	0	2/3	1/3	0
	B	2/3	0	0	1/3	0		B	2/5	0	2/5	1/5
	C	0	0	1/3	0	2/3		C	2/4	1/4	0	1/4
	D	2/3	1/3	0	0	0		D	0	1/2	1/2	0
	E	0	1/2	0	1/2	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
108,5 ≤ r 89,3 ≤ r ≤ 108,4 r ≤ 89,2	A	2/5	2/5	1/5	98,8 ≤ r		A	1/2	1/2			
	B	1/5	1/5	3/5	r ≤ 98,7		B	4/6	2/6			
	C	3/4	1/4	0								

Table 16. VAT on Imports Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
130,3 ≤ r 114,7 ≤ r ≤ 130,2 99,1 ≤ r ≤ 114,6 83,5 ≤ r < 99 r ≤ 83,4	A	0	0	0	1	0	126,4 ≤ r 106,9 ≤ r ≤ 126,3 87,4 ≤ r ≤ 106,8 r ≤ 87,3	A	0	0	0	1
	B	0	1/2	0	1/2	0		B	0	1/4	3/4	0
	C	0	0	3/5	2/5	0		C	0	2/7	4/7	1/7
	D	0	0	3/5	1/5	1/5		D	0	1/2	1/2	0
	E	0	1	0	0	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
119,7 ≤ r 93,8 ≤ r ≤ 119,6 r ≤ 93,7	A	0	1/2	1/5	106,8 ≤ r		A	1/5	4/5			
	B	0	3/7	4/7	r ≤ 106,7		B	3/9	6/9			
	C	1/5	4/5	0								

Table 17. Stamp Duty Tax Markov Models and Transition Probability Matrices

Markov Model 1		Transition Matrix					Markov Model 2		Transition Matrix			
Real.Interval (%)		A	B	C	D	E	Real.Interval (%)		A	B	C	D
115,8 ≤ r 108,2 ≤ r ≤ 115,7 100,6 ≤ r ≤ 108,1 93 ≤ r ≤ 100,5 r ≤ 92,9	A	0	0	0	1/2	1/2	113,9 ≤ r 104,4 ≤ r ≤ 113,8 94,9 ≤ r ≤ 104,3 r ≤ 94,8	A	0	1/4	1/4	2/4
	B	0	1/4	1/4	1/2	0		B	0	0	1/2	1/2
	C	0	1	0	0	0		C	2/3	0	1/3	0
	D	1/5	1/5	0	2/5	1/5		D	1/5	1/5	1/5	2/5
	E	0	1/2	0	1/2	0						
Markov Model 3		Transition Matrix			Markov Model 4		Transition Matrix					
Real. Interval (%)		A	B	C	Real. Interval (%)		A	B				
110,6 ≤ r 98 ≤ r ≤ 110,5 r ≤ 97,9	A	1/6	3/6	2/6	104,3 ≤ r		A	1/6	5/6			
	B	1/2	0	1/2	r ≤ 104,2		B	4/8	4/8			
	C	1/2	0	1/2								

Predictions of Tax Revenues for 2016

Given that 2014 tax realization rate in a state and this tax will be in one of states A, B, C, D or E in 2015, realization rates matrices are predicted for 2016 by formula (1).

Table 18. 2016 Prediction of Tax Revenues

		A	B	C	D	E		A	B	C	D	E
Income Tax	M1	0,10	0,20	0,70	0,00	0,00	Corporate Tax	0,06	0	0,22	0,56	0,17
	M2	0,22	0,28	0,33	0,17			0,04	0,10	0,62	0,24	
	M3	0,39	0,47	0,14				0,14	0,42	0,44		
	M4	0,74	0,26					0,21	0,79			
Property Tax	M1	0,08	0,00	0,08	0,40	0,44	IGT	0,29	0,15	0,49	0,00	0,07
	M2	0,09	0,00	0,19	0,72			0,33	0,38	0,15	0,14	
	M3	0,07	0,07	0,86				0,44	0,46	0,10		
	M4	0,08	0,92					0,74	0,26			
MVT	M1	0,00	0,50	0,25	0,25	0,00	VAT Include	0,12	0,13	0,50	0,00	0,25
	M2	0,00	0,40	0,60	0,00			0,08	0,42	0,25	0,25	
	M3	0,15	0,67	0,19				0,24	0,56	0,20		
	M4	0,35	0,65					0,40	0,60			
Special Con Tax	M1	0,12	0,13	0,50	0,00	0,25	BITT	0,20	0,20	0,40	0,20	0,00
	M2	0,08	0,42	0,25	0,25			0,33	0,00	0,67	0,00	
	M3	0,24	0,56	0,20				0,33	0,67	0,00		
	M4	0,40	0,60					0,36	0,64			
Tax on Wagerin	M1	0,25	0,00	0,75	0,00	0,00	Special Com Tax	0,07	0,00	0,35	0,52	0,06
	M2	0,34	0,00	0,33	0,33			0,07	0,19	0,61	0,13	
	M3	0,50	0,38	0,12				0,08	0,58	0,34		
	M4	0,55	0,45					0,13	0,87			
Tax on Customs	M1	0,45	0,11	0,11	0,11	0,22	VAT on Imports	0,00	0,00	0,60	0,32	0,08
	M2	0,43	0,08	0,27	0,22			0,00	0,31	0,61	0,08	
	M3	0,39	0,29	0,32				0,11	0,64	0,25		
	M4	0,58	0,42					0,29	0,71			
Stamp Duty Tax	M1	0,08	0,23	0,05	0,46	0,18						
	M2	0,22	0,17	0,28	0,33							
	M3	0,33	0,25	0,42								
	M4	0,33	0,67									

A Better Model For Tax Revenues

Sum of mean square errors for a better model of each tax revenue is given in table 19. Values in bold indicates the better model.

Table 19. Tax Revenues SMSE

Tax Revenues	Sum of Mean Square Errors (SMSE)			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Income tax	2,61	3,65	3,89	5,07
Corporate tax	3,52	3,26	4,80	3,97
Property Tax	2,62	2,36	2,08	2,69
Inheritance and Gift Tax	3,21	4,28	4,75	4,30
Motor Vehicle Tax	3,04	4,21	4,99	4,75
Vat Included	2,91	3,45	4,66	4,14
Special Consumption Tax	2,60	3,14	2,50	3,69
Banking and Insurance Tax	3,02	3,42	3,89	3,83
Tax on Wagering	2,30	2,79	3,14	2,80
Special Communication Tax	2,12	3,08	4,33	2,33
Tax on Customs	3,83	4,26	4,77	4,61
Vat on Imports	2,61	3,88	5,00	4,51
Stamp Duty Tax	3,54	4,15	4,22	3,67

Stationarity of Tax Revenues

Stationary matrices for tax revenues are found for every model and given in table 20. Q_0 is initial probability matrix for 2014 realization rates of tax revenues and SY is the stationarity year when probability matrix becomes stable.

Table 20. Stationary Matrices of Tax Revenues

Tax Revenues	Markov Model 1			Markov Model 2		
	Q_0	$\lim_{n \rightarrow \infty} Q_n = Q_\infty$	SY	Q_0	$\lim_{n \rightarrow \infty} Q_n = Q_\infty$	SY
Income tax	1 0 0 0 0	.19 .36 .30 0 .15	2031	1 0 0 0	.28 .40 .16 .16	2026
Corporate tax	0 0 0 1 0	.10 0 .21 .53 .16	2024	0 0 1 0	.09 .09 .64 .18	2024
Property Tax	0 0 0 0 1	.08 0 .08 .34 .50	2025	0 0 0 1	.09 0 .18 .73	2019
Vat Included	0 0 1 0 0	.09 .09 .35 .22 .26	2036	0 1 0 0	.18 .23 .41 .18	2032
Vat on Imports	0 0 1 0 0	0 .13 .48 .32 .07	2028	0 0 1 0	0 .29 .62 .09	2021
Special Consumption Tax	0 1 0 0 0	.27 .18 .46 0 .09	2032	1 0 0 0	.43 .29 .21 .07	2025
Communication Tax	0 0 1 0 0	.06 0 .41 .43 .10	2027	0 0 1 0	.07 .14 .65 .14	2026
Inheritance and Gift	0 0 1 0 0	.27 .18 .46 0 .09	2030	0 1 0 0	.29 .44 .13 .13	2023
Motor Vehicle Tax	0 0 0 0 1	.07 .14 .52 .20 .07	2029	0 0 0 1	.07 .36 .43 .14	2027
Tax on Wagering	0 1 0 0 0	.29 .28 .29 0 .14	2097	0 1 0 0	.38 .17 .33 .12	2038
Stamp Duty Tax	0 0 0 1 0	.08 .30 .07 .42 .13	2026	0 0 1 0	.26 .13 .29 .32	2023
Customs Tax	1 0 0 0 0	.30 .23 .15 .22 .10	2037	1 0 0 0	.27 .32 .28 .13	2036
Banking and Insurance Tax	0 0 0 0 1	.17 .12 .42 .25 .04	2029	0 0 0 1	.20 .15 .58 .07	2025

Tax Revenues	Markov Model 3			Markov Model 4		
	Q_0	$\lim_{n \rightarrow \infty} Q_n = Q_\infty$	SY	Q_0	$\lim_{n \rightarrow \infty} Q_n = Q_\infty$	SY
Income tax	1 0 0 0	.42 .44 .14	2022	1 0	0,73 0,27	2020
Corporate tax	0 0 1	.14 .43 .43	2020	0 1	0,21 0,79	2019
Property Tax	0 0 1	.08 .08 .84	2020	0 1	0,08 0,92	2018
Vat Included	0 1 0	.19 .48 .33	2027	0 1	0,38 0,62	2032
Vat on Imports	0 1 0	.07 .57 .36	2031	0 1	0,29 0,71	2019
Special Consumption Tax	1 0 0	1 0 0	2015	1 0	0,64 0,36	2020
Communication Tax	0 1 0	.08 .61 .31	2022	0 1	0,15 0,85	2023
Inheritance and Gift Tax	0 1 0	.45 .44 .11	2021	1 0	0,73 0,27	2020
Motor Vehicle Tax	0 0 1	.14 .64 .22	2022	0 1	0,43 0,57	2026
Tax on Wagering	0 1 0	.45 .44 .11	2025	1 0	0,53 0,45	2020
Stamp Duty Tax	0 1 0	.37 .19 .44	2023	0 1	0,37 0,63	2023
Customs Tax	1 0 0	.43 .30 .27	2022	1 0	0,57 0,43	2019
Banking and Insurance Tax	0 0 1	.29 .64 .07	2022	0 1	0,36 0,64	2017

Statistical Significance of Markov Model

In the present study, the validity of model is checked for the years 2013 and 2014. The degrees of freedom (df), χ^2 critical values and test values are given in table 21. The null hypothesis is not rejected since χ^2 test value is less than the critical value. The values of the χ^2 test are less than χ^2 critical values for the years 2013 and 2014, which implies that the estimated realization rates of revenues and the actual realization rates of revenues are not significantly different. Table 21 results show that Markov model is valid.

Table 21. Validity of Tax Revenues

Tax Revenues	2013				2014			
	df	$X^2_{0,05}$ Crit.V	$X^2_{0,05}$ Test V	H ₀ : Valid	df	$X^2_{0,05}$ Crit.V	$X^2_{0,05}$ Test V	H ₀ : Valid
Income tax	2	5,991	1,12	Accept	2	5,991	2,03	Accept
Corporate tax	1	3,841	0,17	Accept	2	5,991	4	Accept
Property Tax	2	5,991	0,29	Accept	2	5,991	0,25	Accept
Vat Included	1	3,841	2	Accept	1	3,841	3,5	Accept
Vat on Imports	1	3,841	0,75	Accept	1	3,841	0,75	Accept
Special Consumption Tax	1	3,841	0,67	Accept	1	3,841	0,5	Accept
Communication Tax	2	5,991	1	Accept	2	5,991	0,75	Accept
Inheritance and Gift Tax	1	3,841	0,4	Accept	1	3,841	0,33	Accept
Motor Vehicle Tax	1	3,841	0,5	Accept	1	3,841	0,4	Accept
Tax on Wagering	1	3,841	2	Accept	1	3,841	1	Accept
Stamp Duty Tax	1	3,841	1	Accept	1	3,841	0,5	Accept
Customs Tax	1	3,841	1	Accept	1	3,841	0,5	Accept
Banking and Insurance Tax	1	3,841	0,8	Accept	1	3,841	0,5	Accept

Findings, Discussion and Results

According to transition matrices, transitions of tax revenues are declining in higher states and improving in lower states. 2016 predictions with respect to middle state using the better models are given in table 22.

Table 22. Tax Revenue Predictions For 2016 According to Better Models

Tax Revenues	Better Markov Model	Realization Rate r (%)	Predictions For 2016 According to Better Models	
			Probability (%)	1 – Probability (%)
Income tax	1	C or higher $96,7 \leq r$	100	0
Corporate tax	2	C or higher $97,2 \leq r$	76	24
Property Tax	3	B or higher $103,1 \leq r$	14	86
Inheritance and Gift Tax	1	C or higher $91,5 \leq r$	93	7
Motor Vehicle Tax	1	C or higher $100,2 \leq r$	75	25
Vat Included	1	C or higher $101 \leq r$	75	25
Special Consumption Tax	3	B or higher $94,2 \leq r$	80	20
Banking and Insurance Tax	1	C or higher $96,8 \leq r$	80	20
Tax on Wagering	1	C or higher $94,7 \leq r$	100	0
Special Communication Tax	1	C or higher $97,9 \leq r$	42	58
Tax on Customs	1	C or higher $93,1 \leq r$	67	33
Vat on Imports	1	C or higher $99,1 \leq r$	60	40
Stamp Duty Tax	1	C or higher $100,6 \leq r$	36	74

According to model 1 of income tax, the probabilities of five states will be stable in 2031. Income tax rate more likely will be realized at 102.5% or higher in the long run. Probability of income tax rate greater than 108.3% is improving from 10% in 2016 to a stable 19.05%. Probability of income tax rate between 102.5% and 108.2% is improving from 20% in 2016 to a stable 35.71%. Probability of $96.7 \leq r \leq 102.4$ is decreasing from 70% to a stable 29.76%. Other tax revenues predictions are compared in table 23.

Table 23. Comparison of 2016 Predictions To Stationary Matrices According to Better Models

Tax Revenues	Better Markov Model	Comparison of 2016 Predictions To Stationary Matrices According to Better Models										
		2016 Prediction					Stationary Matrix					SY
Income tax	1	.10	.20	.70	0	0	.19	.36	.30	0	.15	2031
Corporate tax	2	.04	.10	.62	.24		.09	.09	.64	.18		2024
Property Tax	3	.07	.07	.86			.08	.08	.84			2020
Inheritance and Gift Tax	1	.29	.15	.49	0	0	.27	.18	.46	0	.09	2030
Motor Vehicle Tax	1	0	.50	.25	.25	0	.07	.14	.52	.20	.07	2029
Vat Included	1	.12	.13	.50	0	.25	.09	.09	.35	.22	.26	2036
Special Consumption Tax	3	.24	.56	.20			1	0	0			2015
Banking and Insurance Tax	1	.20	.20	.40	.20	0	.17	.12	.42	.25	.04	2029
Tax on Wagering	1	.25	0	.75	0	0	.29	.28	.29	0	.14	2097
Special Communication Tax	1	.07	0	.35	.52	.06	.06	0	.41	.43	.10	2027
Tax on Customs	1	.45	.11	.11	.11	.22	.30	.23	.15	.22	.10	2037
Vat on Imports	1	0	0	.60	.32	.08	0	.13	.48	.32	.07	2031
Stamp Duty Tax	1	.08	.23	.05	.46	.18	.08	.30	.07	.42	.13	2026

This study can be used to predict the other sub-items of tax revenues. Central government can take the advantages of this study in the planning and improvement of tax collection process.

Resources

- Usher M.B, Jun., 1979, Markovian Approaches to Ecological Succession, *Journal of Animal Ecology*, 48(2):413-426
- Taha H.A, *Yöneylem Araştırması*, 6.baskıdan çeviri, Literatür Yayıncılık, 2000: 726
- Yeh HW, Chan W, Symanski E, Davis B.R, 2010, Estimating Transition Probabilities for Ignorable Intermittent Missing Data in a Discrete-Time Markov Chain, *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 39(2):433-448
- Baasch A, Tischew S and Bruelheide H, June 2010, Twelve years of succession on sandy substrates in a post-mining landscape: A Markov chain analysis, *Ecological Applications*, 20(4):1136-1147
- Grimshaw S.D, Alexander W.P, 2011, *Markov Chain Models for Delinquency: Transition Matrix Estimation and Forecasting*, John Wiley&Sons, Applied Stochastic Models in Business and Industry, 27: 267-279
- Lipták K, 2011, *The Application Of Markov Chain Model To The Description Of Hungarian Labor Market Processes*, *Zarządzanie Publiczne* 4(16):133-149
- Büyüktatlı F, İşbilir S, Çetin E.İ, 2013, Markov Analizi ile Yıllık Ödeneklere Bağlı Bir Tahmin Uygulaması, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* (5):1-8
- Lukić P.,Gocić M., Trajković S., 2013, *Prediction of annual precipitation on the territory of south Serbia using markov chains*, *Bulletin of the Faculty of Forestry*, 108: 81-92.

- Bluman A.G, 2014, *Elementary Statistics*, McGraw Hill Education, New York
- Vantika S., Pasaribu U.S, 2014, Application of Markov Chain To the Pattern of Mitochondrial Deoxyribonucleic Acid Mutations, AIP Conference Proc. 1589, 296
- İlarslan K, 2014, Hisse Senedi Fiyat Hareketlerinin Tahmin Edilmesinde Markov Zincirlerinin Kullanılması: IMKB 10 Bankacılık Endeksi İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, E-Journal of Yaşar University, 9(35): 6099-6260
- Cavers M.S., Vasudevan K., 2015, *Brief Communication: Earthquake sequencing: Analysis of Time Series constructed from the Markov Chain Model*, Nonlinear Process Geophysics, 22:589-599
- Lazri M., Ameur S., Brucker J.M., Lahdir M. and Sehad M., Analysis of drought areas in northern Algeria using Markov chains, February 2015, J. Earth Syst. Sci. 124(1):61–70
- http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_47.xls.htm 5.12.2015
- http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_44.xls.htm 5.12.2015
- http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_46.xls.htm 5.12.2015
- http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_45.xls.htm 5.12.2015
- www.ekodialog.com>konular>genel_butce 8.12.2015
- <http://www.hurriyet.com.tr/2016-vergi-artist-oranlari-belli-oldu-40009417> 9.12.2016
- http://www.zaman.com.tr/ekonomi_2015-yilinda-vergiler-yuzde-1011-oraninda-artacak_2255169.html 10.12.2015
- galton.uchicago.edu/~lalley/Courses/312/MarkovChains.pdf 15.12.2015
- dept.stat.lsa.umich.edu/~ionides/620/notes/markov_chains.pdf 15.12.2015

TÜRKİYE'DE FİZİK EĞİTİMİ-ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN EĞİLİMİ

Ozan ŞENKAL*
Serkan DİNÇER**

ÖZET

Bu çalışmanın ana amacı ulusal alanda yapılmış fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili çalışmaları sentezleyerek, genel çalışma eğilimlerini belirlemektir. Bu belirleme sonucunda alanda açık ya da tartışmalı olan noktaların ileriki çalışmalara yol göstermesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın yöntemi betimsel içerik analizi olarak belirlenmiş, bu yöntem ile alanda önde gelen dergilerden Türk Fen Eğitimi Dergisi'nin 2012-2015 yılları arasında yayımlanan 28 makale çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu makalelere ek olarak Önder vd.'nin (2013) incelemiş oldukları 46 çalışma da yıllara göre eğilimi belirlemek için bu çalışmaya dahil edilmiştir. Sonuç olarak 74 makale genel çerçevede incelenmiştir. İnceleme sonucunda çalışmaların "öğrenme yaklaşımlarına" ve "öğrenme zorlukları ve yanlış kanılar" temalarına odaklandığı, amaca yönelik olarak "akademik başarı", "tutum", "beceri" değişkenlerini inceledikleri, ancak bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemedikleri belirlenmiştir. Buna ek olarak yıllara göre benzer eğilimler gösterdiği, sadece örneklem gruplarının farklılaştığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında araştırmacıların daha çok öğrenme ortamlarına odaklanması, özellikle sanal fizik laboratuvarları ile ilgili çalışma yaparak tartışması önerilmiştir. Son olarak araştırmacıların eğitim-öğretim paydaşları olan birçok grubu çalışmalarına dahil ederek değişkenleri karşılaştırmaları önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fizik Eğitimi, Sanal Laboratuvarlar, Betimsel İçerik Analizi

THE TREND OF THE WORK DONE IN THE FIELD OF PHYSICS EDUCATION IN TURKEY

ABSTRACT

The main purpose of this study is to determine the trend of synthesizing the work done in the field of physics education. As a result of these determinations, it is intended to show the way forward to open or controversial points. In accordance with this purpose, methods determined as descriptive content analysis. The sample of this study was 28 articles which were published at Journal of Turkish Science Education which is the leading journal in the field between the years 2012-2015. In addition to these articles, Önder et al. (2013) have been studying 46 articles in their fields and were included in the study to determine trends over the years. As a result, 74 articles were examined in a general framework. As for examination results, articles were examined the variables called "approach to learning" and "learning difficulties and misconceptions" which focused on the theme. For this purpose, they examined the variables called as "academic achievement", "attitude", "skills". However, It was determined that they did not examine

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, osenk@cu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, dincaserkan@cu.edu.tr

the relationship between these variables. In addition, it showed similar trends over the years, it has been found to vary only the sample group. In light of the findings, the researchers should focus more on the learning environment; the discussion should be on virtual physics laboratories particularly. Finally, variable comparison was proposed by including the research which includes many groups of education stakeholders.

Keywords: Physical Education, Virtual Laboratories, Descriptive Content Analysis.

Giriş

Bilim ve teknolojinin öğretildiği alanlardan birisi fizik bilim dalıdır. Fizik öğretiminin önemi gün geçtikçe artmakta, bu alana yönelik çalışmalar fizik öğretim kalitesinin artırılmasını zorunlu hale getirmiştir (Soslu, 2013). Fizik öğrenimi öğretmenler ve öğrenciler tarafından sıklıkla zor bir uğraş olarak kabul edilmektedir (Jimoyiannis ve Komis, 2001). Bu zorluğun temelinde öğrenenlerin fiziksel kavramları, zihinlerinde şemalandırmada yaşadıkları zorluklardır. Bu şemalandırma için araştırmacılar ve öğretmenler derslerinde uygulama yaptırmakta, fizik laboratuvarlarını kullanmaktadır. Öğretim kurumlarındaki fizik laboratuvarları her ne kadar birçok deney için uygun şekilde kurgulanabilse de güvenlik, ekonomi vb. nedenlerden dolayı laboratuvarlar bazı deneyler için kurgulanmamaktadır. Bu kurgulama için bilgisayar destekli laboratuvar tasarımları yapılarak birçok sınırlılık aşılmış, etkili öğretim sağlanmıştır (Brassell, 1987; Campbell, Bourne, Mosterman, ve Brodersen, 2002; Chang, Chen, Lin, ve Sung, 2008; Colaso vd. 2002; Doering, 1997; Grimes ve Willey, 1990; Jensen, Self, Rhymer, Wood, ve Bowe, 2002; Nakhleh, ve Krajcik, 1994; Lewis, Stern, ve Linn, 1993; Luo, Stravers, ve Duffin, 2005; Naps vd. 2003; Nicolaou, Nicolaidou, Zacharia, ve Constantinou, 2007; Ronen ve Eliahu, 2000).

Araştırmacılar sanal ve gerçek fizik laboratuvarlarında öğrenmeyi açıklayabilmek için farklı teorileri karşılaştırmışlardır. Gerçek fizik laboratuvarlarında öğrenenlerin daha net gözlem yapabilmeleri (Renken ve Nunez, 2013), eğitmen ile etkileşimlerinin daha yüksek olması (Calvo ve Gomila, 2008), analogilerin, örneklerin ve iletişimin dinamik olması (Bivall, Ainsworth, ve Tibell, 2011; Olympiou, Zacharias, ve de Jong, 2013; Ploetzner, Lippitsch, Galmbacher, Heuer, ve Scherrer, 2009; Trey ve Khan, 2008; Trindade, Fiolhais, ve Almeida, 2002) nedeniyle öğrenmeyi artırabilmektedir. Buna karşın bazı deneylerin yüksek maliyetli, daha geniş alanlara ihtiyaç duyması, güvenlik problemleri ya da çıplak gözle gözlenememesi gibi nedenlerden dolayı bu laboratuvarlar istenilen verimi verememektedir (Cooper, 2009; Grober, Vetter, Eckert, ve Jodl, 2007; Scanlon, Morris, Di Paolo, ve Cooper, 2002; Sicker, Lookabaugh, Santos, ve Barnes, 2005). Bu noktada sanal laboratuvarlar öğretmen ve öğrencilere kolaylık sağlamaktadır.

Sanal laboratuvarlar birçok şekilde sınıflandırılabilir. Bu sınıflamada kullanılan araç-gereçlerin yapısı yol göstericidir. Bilgisayar ortamında simülasyonlar yardımıyla yapılan, dijital ortamda simülasyonlar ile gösterilen, artırılmış gerçeklik kullanılarak yapılan deneyler bu sınıflamalardan bazılarıdır. Bu tür uygulamalar oldukça yararlı olarak kabul edilse de öğrencilerin özellikle bilgisayarlarla yeterince etkileşime girememeleri nedeniyle istenilen etkinin sağlanamadığını belirten çalışmalar ilgili alanyazında bulunmaktadır (Bangert-Drowns, Kulik, ve Kulik, 1985; Reamon ve Sheppard, 1997; Regan ve Sheppard, 1996). Bu engeli ortadan kaldırmak için sanal laboratuvarlar ile fiziksel laboratuvarları birleştirmek gerekmektedir (Crosby ve Iding, 1997; Hofstein ve Lunetta, 2004; Hofstein ve Mamlok-Naaman, 2007; Lunetta,

Hofstein, ve Clough, 2007; Ma ve Nickerson, 2006; Satterthwait, 2010; Schulze, Shelby, Treacy ve Wintersgill, 2000; Singer, Hilton, ve Schweingruber, 2006; Teodoro, 1993; Thornton ve Sokolo, 1990; Tobin, 1990; Wilson ve Redish, 1992). Bu birleştirme bilgisayar ve teknolojilerinin özetle teknolojik araçların gerçek fizik laboratuvarlarında kullanılmasıyla yapabilmektedir (Jimoyiannis ve Komis, 2001). Bu önerme birçok teori ile de desteklenmektedir (Daft ve Lengel, 1986; Schubert, Friedmann, ve Regenbrecht, 2001; Schuemie, van der Straaten, Krijn, ve van der Mast, 2001; Sheridan, 1992; Slater ve Ush, 1993).

Yukarıdaki bilgiler ışığında uluslararası alanda fizik laboratuvarı kullanımının sürekli tartışıldığı, bu konu ile ilgili olarak birçok çalışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ulusal alanda fizik öğretimi ile yapılan çalışmalar incelendiğinde ise çalışmaların büyük bir çoğunluğunun öğretim teorileri ile ilişkili olduğu, farklı öğretim yaklaşımlarının akademik başarı, motivasyon, tutum vb. değişkenler üzerine odaklandığı (Kanlı vd. 2014; Önder vd. 2013; Sözbilir, Kutu, Yaşar ve Arpaçık, 2010), farklı öğrenme ortamlarının yeterince tartışılmadığı belirlenmiştir. Bu tür çalışmaların yinelenerek yapılmasındaki etkenlerden birinin daha önce yapılan çalışmaların sentezlenerek tartışılmaması olarak görülmektedir. Doğrudan ya da dolaylı yoldan fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili meta-sentez yapan bazı çalışmalara (Güven, 2014; Kanlı vd. 2014; Önder vd. 2013; Soslu, 2013; Sözbilir vd. 2010; Şen, 2001) erişilmesine rağmen, fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili çalışma konularının sentezlenerek detaylı şekilde tartışıldığı araştırmalara ilgili ulusal alanyazında ulaşılamamıştır. Sanal fizik laboratuvarları ile yapılmış çalışmaları ortaya çıkarmak, buna ek olarak fizik öğretimi-eğitimi ile ilgili çalışma konularına odaklanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Alandaki açıklığı belirlemek, çalışılmamış konuların tespit edilerek raporlaştırılmasının yararlı olacağı düşüncesinden yola çıkarak son dört yıldaki fizik eğitimi-öğretimi alanında yapılan araştırmaların sentezlemesi, bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda bu çalışma 2004-2011 yılları arasındaki çalışmaları sentezleyen Önder vd.'ne (2013) ait çalışmanın sonraki yıllara uyarlanmış halidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır;

1) 2012-2015 yılları arasında fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili yapılan araştırmaların, temalarına göre dağılımları ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların temalarına göre değişimi nedir?

2) 2012-2015 yılları arasında fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili yapılan araştırmaların, araştırma konularına göre dağılımları ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların araştırma konularına göre değişimi nedir?

3) 2012-2015 yılları arasında fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili yapılan araştırmaların, araştırma yöntemlerine göre dağılımları ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların araştırma yöntemlerine göre değişimi nedir?

4) 2012-2015 yılları arasında fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili yapılan araştırmaların, hedef kitlelerine/örneklemelerine göre dağılımları ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların hedef kitlelerine/örneklemelerine göre değişimi nedir?

5) 2012-2015 yılları arasında fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili yapılan araştırmaların, kullanmış oldukları istatistik yöntemlerinin yıllara göre dağılımları ve önceki yıllarda yapılan çalışmaların kullanmış oldukları istatistik yöntemlerine göre değişimi nedir?

6) Fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili ulusal alanda yapılan araştırmaların amaca yönelik genel eğilimleri nedir?

Yöntem

İçerik analizi, genel olarak yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenerek belirli ölçütlerle gruplanıp, bilginin yaygınlaştırılması ve gelecek araştırmalara yol göstermeyi amaçlayan bilimsel bir yaklaşımdır (Suri ve Clarke, 2009; Tavşancıl ve Aslan, 2001). İçerik analizi meta-analiz, meta-sentez ve betimsel içerik analizi olarak üç başlıkta sınıflandırılabilir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-analiz içerik analizine dahil edilen çalışmaların nicel bulgularını, meta-sentez ise nitel bulgularını analiz etmektedir. Betimsel içerik analizi ise belirli bir konu üzerinde yapılan çalışmaların eğilimlerinin tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içermektedir.

İçerik analizinin betimsel içerik analizi yaklaşımı, bu araştırmanın yöntemi için seçilmiştir. Betimsel içerik analizi, Betimsel içerik analizi; belirli bir konu üzerinde yapılan çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içermektedir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Bu yöntem çerçevesinde belirlenen araştırma sorularına cevap verebilmek için 2004-2011 yılları arasındaki araştırmaları inceleyen Önder vd.'nin (2013) yapmış oldukları çalışma referans alınarak, Önder vd.'nin (2013) incelemiş oldukları araştırmalar ve 2012-2015 yılları arasında yayımlanan araştırmalar bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Önder vd. (2013) araştırmalarının örneklemini Türk Fen Eğitimi Dergisi'nde (Journal of Turkish Science Education) yayımlanan çalışmalarla sınırlı tutmuştur. Ulusal veritabanlarının tüm ulusal yayıncıları tarayamaması, ilgili süreli yayının alanda önde gelen dergilerden bir olması ve önceki çalışmaya paralellik sağlayabilmesi için bu süreli yayında 2012-2015 yılları arasında yayımlanan araştırmalar da bu çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Önder vd. (2013) 2004-2011 yılları arasında ilgili süreli yayında 125 çalışmaya ulaştıklarını bunların 46 tanesinin fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili olduğunu tespit ederek çalışmalarına dahil etmişlerdir. Bu çalışmanın bulgularını elde edebilmek için 01.01.2012-01.12.2015 tarihleri arasında yayımlanan, süreli yayının 15 sayısına ait 127 makale incelenmiştir. 2015 yılına ait son sayının bu tarihte yayımlanmaması ve yayımlanacak bu sayıda fizik alanında makale belirtilmemesi nedeniyle bu sayı dikkate alınmamıştır. 127 makale araştırmacılar tarafından incelenmiş, makalelerden birinin yabancı yazara ait olması, 98'inin doğrudan fizik eğitimi-öğretimiyle ilgili olmamasından dolayı, 99 çalışma araştırma dışında tutularak 28 makaleye ait bulgular bu çalışma için kullanılmıştır.

Fizik alanı ile yapılan çalışmalar araştırmacılar tarafından hazırlanan kodlama formu yardımı ile çalışmanın konusu, yöntemi, örnekleme/hedef kitlesi ve değişkenleri başlıklarıyla kodlanmıştır. Bu kodlamalar ve önceki çalışmaya (Önder vd. 2013) ilişkin kodlamalar gruplanarak, aşağıda verilmiştir.

Bulgular

Araştırma kronolojik bir karşılaştırmayı da amaçlaması nedeniyle bulgular 2012 yılı öncesi ile 2012 yılı ve sonrası olarak iki farklı şekilde aşağıda sunulmuştur. Bu sunumda birinci bulgular Önder vd.'ne (2013) ait bulguları, ikinci bulgular bu çalışmanın temel bulgularını içermektedir.

Yapılan sentez sonrasında fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili yapılan araştırma temalarının yıllara göre dağılımını gösteren betimsel istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Fizik Eğitimi-Öğretimini İnceleyen Araştırmalara Ait Temaların Yıllara Göre Dağılımları.

Tema	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004-2011	2012	2013	2014	2015	2012-2015
	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)
Öğrenme yaklaşımları	3	1	4	1	3	1	4	1	18	3	3	2	-	8
	50.00	25.00	33.33	20.00	37.50	12.50	26.66	25.00	29.03	27.27	33.33	40.00	.00	28.57
Öğrenme zorlukları ve yanlış kanılar	1	1	-	2	3	1	4	-	12	3	2	-	1	6
	16.67	25.00	.00	40.00	37.50	12.50	26.66	.00	19.35	27.27	22.22	.00	33.33	21.43
Ölçme ve değerlendirme	-	1	-	-	-	-	2	2	5	4	-	-	2	6
	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	13.34	50.00	8.06	36.36	.00	.00	66.66	21.43
Materyal geliştirme ve değerlendirme	-	-	2	1	-	-	1	1	5	1	2	2	-	5
	.00	.00	16.67	20.00	.00	.00	6.67	25.00	8.06	9.09	22.22	40.00	.00	17.86
Öğrenme ortamı	-	-	1	-	-	1	-	-	2	-	1	1	-	2
	.00	.00	8.33	.00	.00	12.50	.00	.00	3.24	.00	11.11	20.00	.00	7.14
Diğer	-	-	-	-	-	3	-	-	3	-	1	-	-	1
	.00	.00	.00	.00	.00	37.50	.00	.00	4.83	.00	11.11	.00	.00	3.57
Öğretmen eğitimi	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	.00	.00	12.50	6.67	.00	3.24	.00	.00	.00	.00	.00
Cinsiyet etkisi	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	20.00	.00	.00	.00	.00	1.62	.00	.00	.00	.00	.00
Modelleme	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	6.67	.00	1.62	.00	.00	.00	.00	.00
Beceriler	-	-	2	-	2	1	1	-	6	-	-	-	-	-
	.00	.00	16.67	.00	25.00	12.50	6.67	.00	9.67	.00	.00	.00	.00	.00
Akademik başarı	1	-	3	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-
	.00	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	.00	6.45	.00	.00	.00	.00	.00
Teknoloji kullanımı	1	1	-	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-
	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	6.67	.00	4.83	.00	.00	.00	.00	.00
Toplam	6	4	12	5	8	8	15	4	62	11	9	5	3	28
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo 1 incelendiğinde 2012 yılından önce yapılan araştırmaların temalara göre sınıflandırılmasında araştırmacıların (Önder vd., 2013) bir çalışmayı birden fazla tema ile ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Ancak bu sınıflamada değişkenlerin ya da

örneklemenin (öğretmen eğitiminde ki yaklaşımların, hem öğretmen eğitimi hem de öğrenme yaklaşımlarında sınıflanması gibi) dikkate alınmasının yanlış bulgulara yol açabileceğinden, bu çalışmada her araştırma amacına yönelik sadece bir temada sınıflandırılmıştır. Öncelikle fizik alanında yapılan araştırmaların yayım yıllarına göre dağılımı incelendiğinde, önceki çalışmada en fazla araştırmanın 2010 yılında ($f=12$, %25.00) (bu bulgu, ilgili tablo yardımıyla değil, çalışma raporunun diğer bulgularından elde edilmiştir) yayımlandığı, bu çalışma da ise en fazla araştırmanın 2012 ($f=11$, %39.29) yılında yayımlandığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak çalışma temalarının sınıflandırılmasından en fazla araştırmanın gerek önceki çalışma da ($f=18$, %29.03) gerekse de bu çalışmada ($f=8$, %28.57) “*öğrenme yaklaşımları*” temasında yapıldığı belirlenmiştir. Buna karşın genel temalardan yola çıkılarak en az çalışmanın her iki zaman aralığında da “*materyal geliştirme ve değerlendirme*” temasında yapıldığı belirlenmiştir ($f=2$, %3.24; $f=2$, %7.14).

Yapılan sentez sonrasında fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili yapılan araştırma konularının yıllara göre dağılımı incelenmiş, bu inceleme sonucunda elde edilen betimsel istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Fizik Eğitimi-Öğretimini İnceleyen Araştırmaların Ele Aldıkları Konuların Yıllara Göre Dağılımları.

Konu	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004-2011	2012	2013	2014	2015	2012-2015
	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)
Dinamik	-	2	3	1	2	-	2	1	11	2	1	1	2	6
	.00	33.33	33.33	25.00	40.00	.00	16.67	33.33	21.58	18.18	11.11	20.00	66.66	21.43
Elektrik	3	-	2	1	1	1	2	-	10	1	3	-	-	4
	50.00	.00	11.11	25.00	20.00	16.67	16.67	.00	19.62	9.09	33.33	.00	.00	14.29
Temel fizik	1	1	1	1	1	-	1	-	6	1	2	3	-	6
	16.67	16.67	5.56	25.00	20.00	.00	8.33	.00	11.76	9.09	22.22	60.00	.00	21.43
Genel	-	-	2	1	-	-	2	1	6	1	-	1	-	2
	.00	.00	11.11	25.00	.00	.00	16.67	33.33	11.76	9.09	.00	20.00	.00	7.14
Kinematik	-	2	-	-	-	-	2	-	4	-	-	-	-	-
	.00	33.33	.00	.00	.00	.00	16.67	.00	7.84	.00	.00	.00	.00	.00
Manyetizma	2	-	1	-	-	1	-	-	4	-	-	-	-	-
	33.33	.00	5.56	.00	.00	16.67	.00	.00	7.84	.00	.00	.00	.00	.00
Enerji ve atom	-	-	-	-	1	1	-	1	3	3	2	-	1	6
	.00	.00	.00	.00	20.00	16.67	.00	33.33	5.88	27.27	22.22	.00	33.33	21.43
Astronomi	-	1	-	-	-	1	1	-	3	2	-	-	-	2
	.00	16.67	.00	.00	.00	16.67	8.33	.00	5.88	18.18	.00	.00	.00	7.14
Dalgalar	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	.00	.00	16.67	8.33	.00	3.92	.00	.00	.00	.00	.00
Termodinamik	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	1
	.00	.00	.00	.00	.00	16.67	.00	.00	1.96	9.09	.00	.00	.00	3.57
Işık ve Optik	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	1
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	8.33	.00	1.96	.00	11.11	.00	.00	3.57
Toplam	6	6	9	4	5	6	12	3	51	11	9	5	3	28
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaların araştırma konularının sınıflandırılmasından, en fazla araştırmanın gerek 2012 yılından önce yapılan çalışmada ($f=11$, %21.58) gerekse de bu çalışmada ($f=6$, %21.43) “dinamik” konusunda yapıldığı belirlenmiştir. Buna ek olarak 2013 yılı ve sonrasında yapılan çalışmaların konuları incelendiğinde “enerji ve atom” ve “genel fizik” konusunun da en fazla çalışılan konu olduğu belirlenmiştir ($f=6$, %21.43). Bu konulara ek olarak her iki zaman diliminde de “elektrik” konusunun ikinci öncelikli konu olarak çalışıldığı belirlenmiştir.

Yapılan sentez sonrasında fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili yapılan araştırmaların yöntemleri kodlanmış, bu kodlama sonrasında yıllara göre dağılımını gösteren betimsel istatistikler Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Fizik Eğitimi-Öğretimini İnceleyen Araştırma Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımları.

Yöntem	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004-2011	2012	2013	2014	2015	2012-2015
	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)
Betimsel	2	1	2	2	1	1	1	1	11	-	-	-	-	-
	40.00	25.00	25.00	50.00	20.00	14.28	8.33	33.33	22.92	.00	.00	.00	.00	.00
Deneysel	3	1	6	-	3	1	5	1	20	4	5	1	1	11
	60.00	25.00	75.00	.00	60.00	14.28	41.64	33.33	41.67	36.36	55.56	20.00	33.33	39.29
İlişkisel	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	1
	.00	.00	.00	.00	.00	14.28	.00	.00	2.08	.00	11.11	.00	.00	3.57
Durum çalışması	-	-	-	1	1	3	-	-	8	4	3	1	1	9
	.00	.00	.00	25.00	20.00	42.84	.00	.00	16.67	36.36	33.33	20.00	33.33	32.14
Değerlendirme	-	1	-	-	-	1	1	-	3	-	-	-	-	-
	.00	25.00	.00	.00	.00	14.28	8.33	.00	6.25	.00	.00	.00	.00	.00
Eylem araştırması	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	2.08	.00	.00	.00	.00	.00
İçerik analizi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	3	-	4
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	2.08	9.09	.00	60.00	.00	14.29
Gözden geçirme	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	2.08	.00	.00	.00	.00	.00
Ölçme aracı geliştirme	-	-	-	-	-	-	-	1	2	2	-	-	1	3
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	33.33	4.17	18.18	.00	.00	33.33	10.71
Toplam	5	4	8	4	5	7	12	3	48	11	9	5	3	28
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo 3 incelendiğinde gerek 2012 yılından önceki araştırmalarda gerekse de 2012 yılı ve sonrasında yayımlanan araştırmalarda en fazla “deneysel” (deneysel, yarı deneysel) araştırma yöntemlerinin kullanıldığı belirlenmiştir ($f=20$, %41.67; $f=11$, %39.29). Bu yöntem dışında en çok kullanılan yöntemin 2012 yılı öncesinde “betimsel

yöntem” ($f=11$, %22.97), 2012 yılı ve sonrasında ise “durum çalışması” ($f=9$, %32.14) olduğu belirlenmiştir. 2012 yılından önceki çalışmaları sınıflandıran Önder vd.’nin (2013) ele aldıkları araştırmalar incelendiğinde, araştırmacıların “betimsel” olarak tanımladığı çalışmaların da durum çalışması olduğu belirlenmiştir.

Yapılan sentez sonrasında fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili yapılan araştırmaların örneklem/hedef kitlelerinin yıllara göre dağılımları analiz edilmiş, analiz sonrası ilgili kodlamaları gösteren betimsel istatistikler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Fizik Eğitimi-Öğretimini İnceleyen Araştırmaların Örneklem/Hedef Kitlelerinin Yıllara Göre Dağılımları.

Örneklem-Hedef kitle	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004-2011	2012	2013	2014	2015	2012-2015
	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)
İlkokul	1	-	3	-	-	1	1	-	6	1	-	-	-	1
	20.00	.00	37.50	.00	.00	14.29	7.69	.00	11.76	8.33	.00	.00	.00	3.33
Ortaokul	1	1	2	-	1	2	3	1	11	6	6	1	-	13
	20.00	16.66	25.00	.00	20.00	28.57	23.08	25.00	21.57	50.00	66.67	16.67	.00	43.33
Lise	-	2	-	1	3	-	4	3	13	2	1	3	-	6
	.00	33.34	.00	33.33	60.00	.00	30.77	75.00	25.49	16.67	11.11	50.00	.00	20.00
Üniversite	3	3	2	2	1	4	4	-	19	2	2	2	2	8
	60.00	50.00	25.00	66.66	20.00	57.14	30.77	.00	37.25	16.67	22.22	33.33	66.66	26.68
Öğretmen	-	-	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	1	1
	.00	.00	12.50	.00	.00	.00	7.69	.00	3.93	.00	.00	.00	33.33	3.33
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	8.33	.00	.00	.00	3.33
Toplam	5	6	8	3	5	7	13	4	51	12	9	6	3	30
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo 4 incelendiğinde 2012 yılı öncesinde yapılan araştırmaların örneklemelerini en fazla “üniversite öğrencileri”nin oluşturduğu ($f=19$, %37.25), 2012 ve sonrasındaki araştırma örneklemelerini ise “ortaokul öğrencileri”nin oluşturduğu ($f=13$, %43.33) belirlenmiştir. En az çalışılan örneklemin ise her iki zaman diliminde de “öğretmenler” olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak 2012 yılı öncesinde altı, 2012 ve sonrasında ise iki çalışmada da birden fazla grubu içeren örneklemler ile çalışıldığı belirlenmiştir.

Yapılan sentez sonrasında fizik eğitimi-öğretimi ile ilgili yapılan araştırmaların kullanmış oldukları istatistik yöntemleri incelenmiş, bu inceleme sonucunda elde edilen araştırmaların yıllara göre dağılımını gösteren betimsel istatistikler Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde 2012 yılı öncesinde yayımlanan araştırmalarda en fazla “betimsel ve çıkarımsal” istatistiklerin birlikte kullanıldığı ($f=25$, %54.35), 2012 yılı ve sonrasında yayımlanan araştırmalarda ise en fazla “betimsel istatistiklerin” kullanıldığı

(f=16, %57.15) belirlenmiştir. Buna karşın her iki zaman diliminde de “çıkarımsal istatistiklerin” tek başına kullanılmadığı dikkati çekmiştir.

Son olarak araştırmaların amaca yönelik bulguları incelendiğinde 2012 yılı ve sonrasındaki çalışmalarda genel olarak akademik başarı, tutum, beceri ve görüş bağımlı değişkenlerine odaklanıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu bağımlı değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerinin doğrudan incelendiği bir çalışma tespit edilememiştir.

Tablo 5. Fizik Eğitimi-Öğretimi İnceleyen Araştırmaların Kullanmış Oldukları İstatistik Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımları.

Konu	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2004-2011	2012	2013	2014	2015	2012-2015
	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)	f(%)
Betimsel	-	1	1	2	4	3	6	1	18	7	6	1	2	16
	.00	25.00	12.25	50.00	80.00	50.00	54.55	33.33	39.13	63.64	66.67	20.00	66.67	57.15
Çıkarımsal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
Betimsel ve çıkarımsal	5	2	7	1	1	2	5	2	25	4	3	4	1	12
	100.0	50.00	87.75	25.00	20.00	33.33	45.45	66.67	54.35	36.36	33.33	80.00	33.33	42.85
Kullanılmayan	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	.00	25.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	2.17	.00	.00	.00	.00	.00
Uygulanamaz	-	-	-	1	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-
	.00	.00	.00	25.00	.00	16.67	.00	.00	4.35	.00	.00	.00	.00	.00
Toplam	5	4	8	4	5	6	11	3	46	11	9	5	3	28
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Yorum

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular fizik eğitimi-öğretimi ile yapılan çalışmaları karşılaştırılan iki zaman diliminde olmasına rağmen çalışmaların aynı eğilimlerde olduğunu göstermiştir. Fizik eğitimi-öğretimi ile yapılan çalışmaların temaları incelendiğinde araştırmacıların, her iki zaman diliminde de “öğrenme yaklaşımlarına” ve “öğrenme zorlukları ve yanlış kanılar” temalarına odaklandığı anlaşılmıştır. Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker (2012) tarafından tezler üzerine yapılan çalışmanın bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir. Araştırmacılar, 1993-2009 yılları arasında 58 yüksek lisans, 20 doktora tezini inceledikleri çalışmalarında her ne kadar “kavram yanlışlıkları” temasını birinci odaklanılan tema olarak nitelendirse de diğer maddelere bakıldığında öğrenme yaklaşımlarının farklı farklı gruplandırıldığı görülmüştür. Bu gruplamalar birleştirildiğinde “öğrenme yaklaşımlarının” birinci odakta olduğu anlaşılmıştır.

Çalışmaların ele aldıkları konular incelendiğinde, benzer olarak her iki zaman diliminde birinci olarak “dinamik” konusunun ele alındığı anlaşılmıştır. Ataalkın vd. (2012) çalışmalarında da “kuvvet ve hareket” konusunun benzer sonuçta olması

eğilimin sürekli aynı yönde oluşunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Yürütülmesi açısından laboratuvar ya da uygulamalı öğretimi gerektiren bu konunun sadece sunuş yoluyla öğretilmesi bir sınırlılık olarak görülmüştür.

Ele alınan çalışmaların yöntemleri incelendiğinde, araştırmaların deneysel desene göre yapıldığı görülmüştür. Genel olarak kontrol-deney gruplu tasarlanan bu çalışmalar, önceki zaman dilimine göre oldukça farklılaştığı dikkati çekmiştir. 2012 yılı öncesinde çalışmalar betimsel bir yapıda ele alınırken, bu zaman diliminden sonra deneysel çalışmalara ağırlık verildiği dikkati çekmiştir.

Araştırmaların örneklem/hedef kitleleri incelendiğinde, 2012 yılından önce üniversite öğrencilerine odaklanılırken bu zaman diliminden sonra ortaokul öğrencilerine odaklanıldığı belirlenmiştir. Fizik eğitiminde asıl hedef kitlenin ortaokul-lise olduğu düşünüldüğünde bu değişimin alana yarar sağladığı düşünülmüştür. Araştırmacıların daha önceki yıllarda kolay erişebildikleri üniversite öğrencileri ile çalışma yapmalarının, zaman zaman yanlış bulgulara yol açacağı düşünülmektedir. Çünkü araştırmacıların kullanmış oldukları öğretim yöntemleri çoğunlukla daha erken yaşlardaki bireylere yöneliktir. Ancak bu yöntemlerin yetişkin bireylerle yapılmasının temel bulguları ve yorumları değiştirebileceği düşünülmektedir. Buna ek olarak çalışmalarda eğitim paydaşlarının hepsinin birlikte ele alındığı çalışma bulunamamış, sadece iki çalışmada bu paydaş gruplarının birleştirildiği belirlenmiştir. 2012 yılından önce yapılan çalışmalarda da tüm paydaşların birlikte ele alınmadığı, sadece beş çalışmada birden fazla paydaş ile çalışıldığı dikkati çekmiştir.

Çalışmalarda kullanılan istatistik yöntemleri incelendiğinde 2012 yılından önceki çalışmalarda betimsel ve çıkarımsal yöntemlere yönelinmesine rağmen 2012 yılı ve sonrasında eğilimin betimsel istatistik yöntemlerine doğru kaydığı belirlenmiştir.

Çalışmalarda genel olarak akademik başarı ve tutum değişkenlerinin incelenmesinin bir sınırlılık olduğu düşünülmektedir. Eğitim bilimlerinde temel değişken akademik başarı olmasına rağmen akademik başarıyı doğrudan ya da dolaylı yoldan etkileyen değişkenlerin birlikte ele alınmaması, aralarındaki korelasyonların belirlenmemesinin daha net bulguları/yorumları ortaya koymada engel teşkil ettiği düşünülmektedir.

Sonuç

Fizik eğitiminin/öğretiminin öğrenci ve öğretmenler tarafından zor bir uğraş olarak görülmektedir (Jimoyiannis ve Komis, 2001). Bu şekilde bir nitelenin temelinde kavramların öğrenciler tarafından şemalaştırılamaması ve somutlaştırılamaması nedeni yatmaktadır. Öğrencilerin bu şemaları oluşturması için en etkili yollardan birisi uygulama yapmalarıdır. Fizik alanında uygulama yapma yani laboratuvar faaliyetleri imkan-maliyet etkenlerinden dolayı istenilen düzeyde olamamaktadır. Bu sınırlılığı ortadan kaldırmada sanal-bilgisayar destekli laboratuvarların oldukça yararlı olabileceği bir gerçektir. Ancak incelenen çalışmalarda sanal fizik laboratuvarlarına yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle ileriki çalışmalarda sanal fizik laboratuvarlarına odaklanılması önerilmektedir.

Çalışma stillerinin sürekli tekrarlandığı, günümüz çağında farklı materyallerin kullanılarak incelenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ele alınan her iki zaman dilimini de kapsamaktadır. Çalışmalarda öğrenme yaklaşımlarının incelenmesi

sürecinde farklı materyaller kullanılarak bu materyal çeşitlerinin de incelenmesi önerilmektedir.

Çalışmalarda belirlenen fizik konularının, çalışma stilleri gibi tüm yıllarda aynı eğilimde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun elde edilmesinin örneklem gruplarının öğretim programıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma yöntemlerinin giderek deneysel çalışmalara yöneldiği belirlenmiş, özellikle ölçme aracı geliştirme ve eylem araştırmalarına çalışmalarda pek yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacıların ölçme aracı geliştirme çalışmalarına odaklanarak alana katkı sağlaması önerilmektedir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen bu ölçme araçlarının öğretim kurumlarına duyurularak özellikle eğitimcilerin derslerini değerlendirmelerinde yararlı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmaların örneklem/hedef kitleleri incelendiğinde, önceki yıllara göre eğilimin üniversite öğrencilerinden ortaokul öğrencilerine doğru kaydığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu gelişmenin alana ciddi katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak tüm paydaşları bir arada ele alarak genel çerçevenin çizilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bangert-Drowns, R., Kulik, J . ve Kulik, C. L. (1985). Effectiveness of computer-based education in secondary schools. *Journal of Computer-Based Instruction*, 12(3), 59–68.
- Bivall, P., Ainsworth, S . ve Tibell, L. A. E. (2011). Do haptic representations help complex molecular learning? *Science Education*, 95, 700-719.
- Brassell, H. (1987). The effect of real-time laboratory graphing on learning graphic representations of distance and velocity. *Journal of Research in Science Teaching*, 24, 385-395
- Calvo, P . ve Gomila, T. (2008). *Handbook of cognitive science: An embodied approach*. NY: Elsevier.
- Campbell, J. O., Bourne, J. R., Mosterman, P. J . ve Brodersen, A. J. (2002). The effectiveness of learning simulators for electronic laboratories. *Journal of Engineering Education*, 91, 81–87.
- Chang, K. E., Chen, Y. L., Lin, H. Y . ve Sung, Y. T. (2008). Effects of learning support in simulation-based physics learning. *Computers & Education*, 51(4), 1486-1498.
- Colaso, V., Kamal, A., Saraiya, P., North, C., McCrickard, S . ve Shaffer, C. (2002). Learning and retention in data structures: A comparison of visualization, text, and combined methods. In *Paper presented at the proceedings of ED-MEDIA 2002 world conference on educational multimedia/hypermedia and educational telecommunications*.
- Cooper, J. D. (2009). *Science content reading: The role of reading in the seventh and eighth grade science classroom*. Unpublished doctoral dissertation, Bowling Green State University.

- Crosby, M. E . ve Iding, M. K. (1997). The influence of cognitive styles on the effectiveness of a multimedia tutor. *Computer Assisted Language Learning*, 10(4), 375-386.
- Çalık, M . ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Daft, R. L . ve Lengel, R. H. (1986). Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, 32(5), 554-571.
- Doering, E. R. (1997). Electronics lab bench in laptop: Using electronics workbench to enhance learning in an introductory circuits. In *Proceedings of the frontiers in education conference, 27th annual conference. Teaching and learning in an era of change* (pp. 18–21).
- Doğru, M., Gençosman, T., Ataalkın, A. N . ve Şeker, F. (2012). Fen bilimleri eğitiminde çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(1), 49-64.
- Grimes, P. W . ve Willey, T. E. (1990). The effectiveness of microcomputer simulations in the principles of economics course. *Computers & Education*, 14, 81–86.
- Gröber, S., Vetter, M., Eckert, B . ve Jodl, H. J. (2007). Experimenting from a distance-remotely controlled laboratory (RCL). *European Journal of Physics*, 28(3), 121-141.
- Güven, E. (2014). Fen eğitimi alanındaki Türkçe yayımlanmış nitel makalelerin incelenmesi. *Journal of European Education*, 4(1), 1-10.
- Hofstein, A . ve Lunetta, V. N. (2004). The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century. *Science Education*, 88(1), 28-54.
- Hofstein, A . ve Mamlok-Naaman, R. (2007). The laboratory in science education: the state of the art. *Chemistry Education Research And Practice*, 8(2), 105-107.
- Jensen, D., Self, B., Rhymer, D., Wood, J . ve Bowe, M. (2002). A rocky journey toward effective assessment of visualization modules for learning enhancement in engineering mechanics. *Educational Technology & Society*, 5, 150–162.
- Jimoyiannis, A . ve Komis, V. (2001). Computer simulations in physics teaching and learning: a case study on students' understanding of trajectory motion. *Computers & Education*, 36(2), 183-204.
- Kanlı, U., Gülçiçek, Ç., Göksu, V., Önder, N., Oktay, Ö., Eraslan, F. vd. (2014). ulusal fen bilimleri ve matematik eğitimi kongrelerindeki fizik eğitimi çalışmalarının içerik analizi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 127-153.
- Lewis, E. L., Stern, J. L . ve Linn, M. C. (1993). The effect of computer simulations on introductory thermodynamics understanding. *Educational Technology*, 33, 45–58.
- Lunetta, V. N., Hofstein, A . ve Clough, M. P. (2007). Learning and teaching in the school science laboratory: An analysis of research, theory, and practice. In S. K. Abel, ve N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of research on science education* (pp.393-441). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Luo, W., Stravers, J. A . ve Duffin, K. L. (2005). Lessons learned from using a web-based interactive landform simulation model (WILSIM) in a general education physical geography course. *Journal of Geoscience Education*, 53, 489–493.
- Ma, J . ve Nickerson, J. V. (2006). Hands-on, simulated, and remote laboratories: A comparative literature review. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 38(3), 7.

- Nakhleh, M. B . ve Krajcik, J. S. (1994). Influence of levels of information as presented by different technologies on students' understanding of acid, base, and pH concepts. *Journal of Research in Science Teaching*, 31, 1077-1096.
- Naps, T. L., Roßling, G., Almstrum, V., Dann, W., Fleischer, R., Hundhausen, C., et al. (2003). Exploring the role of visualization and engagement in computer science education. *ACM SIGCSE Bulletin*, 35, 131–152.
- Nicolaou, C. T., Nicolaidou, I., Zacharia, Z . ve Constantinou, C. P. (2007). Enhancing fourth graders' ability to interpret graphical representations through the use of microcomputer-based labs implemented within an inquiry-based activity sequence. *Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*, 26(1), 75-99.
- Olympiou, G., Zacharias, Z . ve de Jong, T. (2013). Making the invisible visible: enhancing students' conceptual understanding by introducing representations of abstract objects in a simulation. *Instructional Science*, 41, 575-596.
- Önder, N., Oktay, Ö., Eraslan, F., Gülçiçek, Ç., Göksu, V., Kanlı, U., Eryılmaz, A. ve Güneş, B. (2013). 2004-2011 yılları arasında Türk Fen Eğitimi Dergisi'nde yayınlanan fizik eğitimi çalışmalarının içerik analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 10(4), 151-163.
- Ploetzner, R., Lippitsch, S., Galmbacher, M., Heuer, D . ve Scherrer, S. (2009). Students' difficulties in learning from dynamic visualizations and how they may be overcome. *Computers in Human Behavior*, 25, 56-65.
- Reamon, D . ve Sheppard, S. (1997). The role of simulation software in an ideal learning environment. In *Proceedings of the ASME Design Theory and Methodology Conference* (pp. 14-17).
- Regan, M . ve Sheppard, S. (1996). Interactive multimedia courseware and the hands-on learning experience: an assessment study. *Journal of engineering education*, 85(2), 123-132.
- Renken, M. D . ve Nunez, N. (2013). Computer simulations and clear observations do not guarantee conceptual understanding. *Learning and Instruction*, 23, 10-23.
- Ronen, M . ve Eliahu, M. (2000). Simulation - a bridge between theory and reality: The case of electric circuits. *Journal of Computer Assisted Learning*, 16, 14–26.
- Satterthwait, D. (2010). Why are " hands-on" science activities so effective for student learning?. *Teaching Science*, 56(2), 7-10.
- Scanlon, E., Morris, E., Di Paolo, T . ve Cooper, M. (2002). Contemporary approaches to learning science: technologically-mediated practical work. *Studies in Science Education*, 38, 73-114.
- Schubert, T., Friedmann, F . ve Regenbrecht, H. (2001). The experience of presence: Factor analytic insights. *Presence*, 10(3), 266-281.
- Schuemie, M. J., Van Der Straaten, P., Krijn, M . ve Van Der Mast, C. A. (2001). Research on presence in virtual reality: A survey. *CyberPsychology & Behavior*, 4(2), 183-201.
- Şen, A. İ. (2001). Fizik öğretiminde bilgisayar destekli yeni yaklaşımlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 61-71.
- Sheridan, T. B. (1992). Musings on telepresence and virtual presence. *Presence: Teleoperators and virtual environments*, 1(1), 120-126.

- Sicker, D. C., Lookabaugh, T., Santos, J . ve Barnes, F. (2005). Assessing the effectiveness of remote networking laboratories. In *Frontiers in Education, 2005. FIE'05. Proceedings 35th Annual Conference* (pp. S3F-S3F). IEEE.
- Slater, M . ve Usoh, M. (1993). Representations systems, perceptual position, and presence in immersive virtual environments. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 2(3), 221-233.
- Soslu, Ö. (2013). Türkiye’de fizik eğitimi araştırmalarında genel eğilimler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 201-226.
- Sözbilir, M., Kutu, H., Yasar, M. D. ve Arpacık, Ö. (2010). Türk fen eğitimi araştırmalarında genel eğilimler: Bir içerik analizi çalışması. *IX. National Science and Mathematics Education Congress Abstract Book* (123), Dokuz Eylül University, İzmir.
- Suri, H . ve Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430.
- Tavşancıl, E . ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri. İstanbul, Epsilon Yayıncılık.*
- Teodoro, V. D. (1993). Learning with computer-based exploratory environments in Science and Mathematics. In S. Vosniadou, E. de Corte, ve H. Mandl (Eds.), *Technology-based learning environments*, NATO ASI Series F (Vol. 137, pp. 26 32). Berlin: Springer-Verlag.
- Thornton, R. K . ve Sokolo, D. R. (1990). Learning motion concepts using real-time microcomputer-based laboratory tools. *American Journal of Physics*, 58, 858-867
- Tobin, K. (1990). Research on science laboratory activities: In pursuit of better questions and answers to improve learning. *School Science and Mathematics*, 90(5), 403-418.
- Trey, L . ve Khan, S. (2008). How science students can learn about unobservable phenomena using computer-based analogies. *Computers & Education*, 51, 519-529.
- Trindade, J., Fiolhais, C . ve Almeida, L. (2002). Science learning in virtual environments: a descriptive study. *British Journal of Educational Technology*, 33, 471-488.
- Wilson, J. M . ve Redish, E. F. (1992). The comprehensive unified physics learning environment: Part I. Background and system operation. *Computers in Physics*, 6(2), 202-209.
- Schulze, K. G., Shelby, R. N., Treacy, D. J . ve Wintersgill, M. C. (2000). Andes: An active learning, intelligent tutoring system for Newtonian Physics. *Themes in Education*, 1(2), 115-136.
- Singer, S. R., Hilton, M. L . ve Schweingruber, H. A. (2006). *America’s lab report: Investigations in high school science*. Washington, DC: National Academies Press.

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAN SEÇİLEN İLLERİN SOSYO-EKONOMİK DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR HİBRİT ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMI

Tolga Genç*

ÖZET

Araştırmacılar tarafından son yıllarda ülkeleri, bölgeleri veya benzer demografik yapıları karşılaştırarak göreceli önemlerinin analizlerinin yapılması çok yaygın çalışmalardır. Bu çalışmada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden seçilen illerin sosyo-ekonomik kriterler vasıtasıyla değerlendirilmesi yapılarak sosyo-ekonomik gelişmişlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma yöntemi olarak Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinin bir karması seçilerek, seçilen sosyo-ekonomik kriterler bazında ilk önce değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları uzman personel görüşleri doğrultusunda belirlenmiş, müteakiben ÇKKV yöntemlerinden olan VIKOR yöntemi kullanılarak illerin göreceli sosyo-ekonomik gelişmişlikleri bulgulanmıştır. Genel olarak, kişisel seçim problemlerinde, ekonomik, endüstriyel, finansal ve politik karar problemlerine kullanılan ÇKKV yöntemlerinin, sosyo-ekonomik değerlendirmelerde de kullanılması araştırmanın önemini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik, Çok Kriterli Karar Verme, AHP, VIKOR.

A HYBRID MULTI CRITERIA DECISION MAKING APPROACH FOR EVALUATING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CHOSEN CITIES IN EAST AND SOUTHEAST ANATOLIA REGION

ABSTRACT

Analyzing the countries, regions or similar demographic administrative frames by comparison are common researches in the recent years. In this study, it is aimed to put forth the socio-economic development of the chosen cities in East and Southeast Anatolia Region by evaluating the socio-economic criteria. A Hybrid Multi Criteria Decision Making approach is chosen for the research method. First, the criteria weights are determined through the preferences of the specialist staff. Then, it is determined the socio-economic development of the chosen cities by using VIKOR, a Multi Criteria Decision Making method. The importance of the study is strenghten by using the Multi Criteria Decision Making methods to evaluate the socio-economic criteria, besides personal preferences, economic, industrial, financial and political decision making procedures.

Keywords: Socio-Economic Development, Multi Criteria Decision Making, AHP, VIKOR.

* Dr., Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ekonometri Ana Bilim Dalı, tolga95@yahoo.com

GİRİŞ

Ülkeler, sahip oldukları kaynakları kendi toprakları üzerinde en etkin, en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde tahsis etmesi üzerine gayret sarf ederler. Bu çaba bölgeler arası dengesizliklerin asgari düzeye indirilmesi, kaynakları tahsis etmede sistematik bir yaklaşıma sahip olma gibi temellere dayanmaktadır. Her ülkenin ekonomik gücüne bağlı olarak bu konuda yaptığı çalışmalar ile araştırmalar mevcuttur ve kaynak tahsisinin sosyo-ekonomik faydayı en etkin bir şekilde sağlamak amacıyla da bazı matematiksel yöntemler kullanarak bu çalışmaların artması beklenmektedir.

Kaynak tahsisi genellikle ülkelerin kısa ve uzun vadeli plan ve programlarına dayanmakta ve ülkelerin bu konuda sorumlu kurum ve kuruluşların sorumluluklarında yapılmaktadır. Bahse konu kurum ve kuruluşlar, ülkelerin özelliklerine göre bölgelerin, illerin ve ilçelerin yapılarına göre ayrı ayrı veya bütün olarak ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık, kültür, vb. konularını kapsayacak şekilde araştırmalar yapmakta ve bunları yönetim kademelerine raporlamaktadır.

Değerlendirmeyi çok geniş spektrumda yapmak araştırmamız için uzun olacağı değerlendirildiğinden, bu çalışmada kullanılacak değerlendirme kriterleri olarak ekonomik ve sosyal kavramların bir arada yer aldığı sosyo-ekonomik kriterlerin seçilmesine karar verilmiştir. Sadece ekonomik veya sosyal kriterler yerine, ekonomik ve sosyal alanlardan seçilen ve gelişmişlik düzeylerini en iyi biçimde yansıtabilecek çok sayıda kriterin bu çalışma için daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri için bir çalışma genel bir çerçeve yerine mekansal nitelikli bölgeler seçilerek, çeşitli ölçekteki mekansal birimlerin zaman içinde gelişimlerinin izlenmesini sağlamanın yanında, kamu kaynaklarının tahsisi ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi ile diğer birçok alandaki politika ve stratejilerin belirlenmesinde önemli bir referans niteliği taşımaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 5).

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin/illerinin birbirleriyle ölçülebilir ve görel olarak karşılaştırılabilir sosyal, ekonomik ve kültürel göstergeler yardımıyla gelişmişlik düzeylerinin saptanması, üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu tür tespitlerle, geçmiş dönemlerde uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların, görel gelişmişlik düzeylerinin saptanarak izlenmesi olanağı doğmaktadır. Nitekim bu tür araştırmaların ortaya koyduğu veriler, bir yandan mevcut politikaların başarı derecesini görme olanağı sağlarken diğer yandan da mekansal boyutla tutarlı, günün koşullarına uygun yeni politikalar üretebilme altyapısı da sunmaktadır. Bu kapsamda, sosyo-ekonomik değerlendirme ve ölçümler yapmanın bölgeler/iller hakkında uygulanacak politika ve stratejileri etkilemesi bakımından önemlidir.

Ülkemizde kalkınma politikaları genellikle daha az kalkınmış olarak kabul edilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki iller üzerine uygulanmaktadır. Araştırmamızda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki iller arasından seçtiğimiz illerin değerlendirilmesi yapılarak, bu kalkınma programların ne derece faydalı olduğu konusunda değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Türkiye ile ilgili istatistikler yapılırken iller İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) sistemi kullanılarak

sınıflandırılmaktadır. İİBS, TÜİK tarafından bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi amacıyla tanımlanmıştır.

Araştırmamızda, nisbeten daha az kalkınmış olarak kabul edilen ve coğrafi olarak birbirlerine yakın olan İİBS'ndan TRB2 illeri (TRB21 Van, TRB22 Muş, TRB23 Bitlis, TRB24 Hakkari) ile TRC3 illeri (TRC31 Mardin, TRC32 Batman, TRC33 Şırnak, TRC34 Siirt) seçilmiş ve belirlenen sosyo-ekonomik kriterler vasıtasıyla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden faydalanılarak analiz yapılmıştır.

İllerin sosyo-ekonomik yapısına etki ve onu belirleyen faktörler çok çeşitli olmakla beraber bu göstergeleri sosyal, ekonomik ve coğrafi göstergeler olarak üç ana grup altında toplanmıştır. Sosyal göstergeler altında demografik, eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlikle ilgili göstergeler kullanılmaktadır. Ekonomik göstergeler olarak mali ve finansal, imalat sanayi, tarım, dış ticaret, enerji, konut, altyapı ve diğer sosyoekonomik göstergeler yer almaktadır (Albayrak, 2005, s. 155).

TRB2 ve TRC3 illerinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterler illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıttığı varsayılan ve gelişmişliğin neden ve/veya sonucu olarak ortaya çıkan 9 kriterden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan kriterler eğitim, ekonomi, sağlık, refah ve kültür kriterleri arasından seçilmiştir. Kullanılan kriterler: Yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı (C_1), ilköğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (C_2), okuma yazma bilen oranı (C_3), işsizlik oranı (C_4), bebek ölüm oranı (C_5), kişi başına toplam elektrik tüketimi (KWh)(C_6), belediyeden kişi başına çekilen günlük su miktarı (litre)(C_7), bin kişi başına otomobil sayısı (C_8) ve halk kütüphanesinden ödünç verilen materyal sayısının nüfusa oranıdır (C_9).

Araştırmanın Amacı

Araştırma, TÜİK tarafından kalkınmada öncelikli iller arasında gösterilen TRB2 ve TRC3 illerinde, seçilen sosyo-ekonomik kriterler çerçevesinde iki ana amacı gerçekleştirmek üzere yapılmıştır. Bunlar:

- Sosyo-ekonomik alanlardan seçilen kriterler ile seçilen illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu belirleme doğrultusunda sıralamalarının yapılması,

- Birden fazla seçilen ÇKKV yöntemlerinin hibrit bir yaklaşımla çeşitli alanlardaki uygulamalarına ilaveten sosyo-ekonomik alanlarda da kullanılmasının uygulanabilirliğini denemektir.

Araştırmanın Bölümleri

Araştırmada, ÇKKV yöntemleri hibrit bir yaklaşımla sosyo-ekonomik veriler üzerine uygulanacak ve elde edilen veriler değerlendirilecektir. Literatür araştırmasında, sosyo-ekonomik değerlendirmeler ve karşılaştırmalar ile ilgili araştırma ve çalışmalar sunulmuştur. Müteakiben Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi ve VIKOR (Vise Kriterijumska i Kompromisno Resenje) yönteminin matematiksel notasyonu ve karar verme prosesinde nasıl kullanılacağı hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde AHP ve VIKOR yönteminin hibrit bir yaklaşımla TRB2 ve TRC3 illerininin sosyo-ekonomik

veriler üzerine uygulaması gösterilmiştir. Araştırmanın sonuç bölümünde ise elde edilen sonuçlar tartışılmış ve yorumlanmıştır.

1. Literatür Araştırması

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kriterleri ile incelenen ülkelerin, bölgelerin ve çeşitli idari yapıların ele alınan kriterler doğrultusunda karşılaştırılmaları, analizlerinin yapılması ve sosyo-ekonomik boyutlarının ortaya konulması mümkündür. Bu nedenle, sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmaları gerek sosyo-ekonomik kriterlerin münferit olarak gerekse sosyo-ekonomik kriterlerin karması göz önüne alınarak araştırmacılar tarafından yapılmış ve kamuoyunun faydalanması maksadıyla yayınlanmıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik değerlendirmeleri ülkeler arasında ve ülke içinde yapılan karşılaştırmalar ile çeşitli çalışmalarda yer almış ve durum tespiti için faydalı bir başvuru niteliği taşımaktadır. Eğitim konusunda Eraslan (2009) tarafından yapılan çalışmada, OECD ülkeleri arasından eğitim konusunda öne çıkan Finlandiya ile Türkiye'nin eğitim sistemleri karşılaştırılmış ve çalışmada sosyo-ekonomik kriterlerin alt başlıklarından birisi olan eğitim kriteri kullanılmıştır. Gültekin ve Anagün (2006) tarafından eğitim konusunda yapılan araştırmada, Türkiye'nin, özellikle son yıllarda Avrupa Birliği'ne aday ülke olması sıfatıyla eğitim alanında da çeşitli düzenleme çalışmalarına yoğunluk verdiği ve Avrupa Birliği'nin eğitimle ilgili belirlemiş olduğu göstergeler bakımından Türkiye'nin durumu eğitim alt kriterlerini ihtiva edecek şekilde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Eğitim kriterinin kullanıldığı diğer bir çalışmada Aydın vd. (2012) eğitim alt kriterini incelenmiş ve Türkiye'de bütçeden eğitime ve araştırmaya ayrılan payın, öğrenci başına yapılan harcama düzeyinin ve kişi başına düşen ulusal gelirin oldukça düşük olduğu belirlenmiştir.

Sosyo-ekonomik kriterlerden sağlık kriterinin kullanıldığı araştırmada Tutar ve Kılınç (2007) tarafından Türkiye'nin sağlık statüsü ile Avrupa'nın sağlık statüsü kıyaslanıp değerlendirilerek, Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur. Ekonomik kriter göz önüne alınarak Aydın (2012) tarafından yapılan çalışmada ekonomik mikro veriler, alt kriter olarak kullanılmış, Türkiye'de kişisel gelir dağılımına etki eden sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerin nispi etkileri incelenmiştir. Ekonomik veriler ele alınarak Urfalıoğlu ve Genç (2013) tarafından yapılan çalışmada, AB üye ve aday ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik performansları ÇKKV yöntemleri ile karşılaştırılmış ve ülkelerin ekonomik performansları ortaya konulmuştur.

Literatür taramasında sosyo-ekonomik kriterlerden her biri ile yapılan araştırmaların yanı sıra sosyo-ekonomik kriterlerin aynı anda kullanıldığı çalışmalar da incelenmiştir. Sandal vd. (2005) tarafından yapılan araştırmada, Türkiye dahil 47 ülkenin sosyo-ekonomik verileri incelenmiş ve Türkiye'nin, sosyo-ekonomik kriterler açısından AB ülkelerinin standartlarına ulaşamadığı belirlenmiştir. Genç ve Dinçer (2013) tarafından yapılan çalışmada, okuma yazma oranı, üniversite mezunlarının nüfusa oranı, bebek ölüm oranı, doktor sayısı/1000 kişi, araç sayısı/1000 kişi ve elektrik tüketimi kriterleri kullanılarak AB üye ve aday ülkelerin sosyo-ekonomik

karşılaştırmaları yapılmış ve ülkelerin birbirleri ile göreceli durumları ortaya konulmuştur.

Sosyo-ekonomik karşılaştırmalar, literatür taramasında da görüldüğü gibi çeşitli yöntemler ile yapılmaktadır. Ele alınan kriterlerin analizi istatistik, yöneylem, vb. gibi matematiksel yöntemler ile yapılmasının yanı sıra diğer bilim yöntemleri ile de analizler yapılmaktadır. Sosyo-ekonomik kriterlerin tamamının bir karma olarak kullanıldığı çalışmalar olarak genellikle ÇKKV yöntemleri öne çıkmaktadır. Çünkü ÇKKV yöntemleri mevcut alternatiflerin bir çok kriter bazında incelenmesi ve sonuçların ortaya konulması bakımından ideal yöntemlerdir.

2. Yöntemler

2.1. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Yöntemi

AHP, çok kriterli karar verme problemlerinin; ana hedef, kriterler, alt kriterler ve alternatifler arasındaki ilişkiyi gösteren, hiyerarşik bir yapıda modellenenebilmesine olanak veren bir yöntemdir. Bu yöntemle, birçok değerlendirme kriterin rol oynadığı karar problemlerinde, kriterlerin amaca katkısının belirlenebilmesi için kriter ağırlıkları hesaplanabilir ve uygun karar alternatifi seçilebilir.

Ağırlıkların seçilmesi ÇKKV yaklaşımı için temel niteliklerden birisidir. Çünkü KV, ÇKKV metodlarından hangisini kullanırsa kullansın ağırlıkları, eşik değerlerini ve bazı parametreleri belirlerken subjektif değerlerine göre belirlemeler yapabileceği gibi yine ÇKKV yöntemlerinden birkaçını kullanabilir. 1980'li yıllardan günümüze kadar uluslararası ve ulusal yazında, AHP bu yöntemlerden öne çıkan yaklaşımdır. Bu çalışmada AHP'den kriter ağırlıklarını belirlemede faydalanılacaktır.

1980'li yıllarda Thomas L.Saaty tarafından geliştirilen AHP, çeşitli kriterlerin yer aldığı karmaşık sistemleri ele alarak, alternatiflerin karşılaştırıldığı bir yaklaşımdır. AHP, problemi hiyerarşik bir yapıda kriterlere ve alt kriterlere ayırma temeline dayanmaktadır. AHP, KV'ye problemin kriterlerini karar ağacına benzer bir yapıya çevirerek organize etmesine yardım eder. Birçok kriterin bulunduğu karmaşık yapıları basit bir hiyerarşik yapıya kavuşturan AHP, bu özelliği ile KV'lere hem en iyi çözümü sunmada hem de ağırlıkları belirlemede yardımcı olmaktadır (Saaty, 1980).

Hiyerarşik yapı oluşturulduktan sonra her bir kriter temelinde alternatiflerin karşılaştırılması ve kriterlerin ve alt kriterlerin ikili karşılaştırılması maksadıyla karar matrisi oluşturulur. Bu matrislerdeki değerlendirme Saaty tarafından önerilen 1-9 önem skalasına göre (Tablo 1) yapılmaktadır. Faktörler arası karşılaştırma matrisi, $n \times n$ boyutlu bir kare matristir. Bu matrisin köşegeni üzerindeki matris bileşenleri 1 değerini alır (Saaty, 1980, s. 18).

Tablo 1. AHP Önem Skalası

Önem Skalası	Tanımlar
1	Her iki faktörün eşit öneme sahip olması durumu
3	1. Faktörün 2. faktörden daha önemli olması durumu
5	1. Faktörün 2. faktörden çok önemli olması durumu
7	1. Faktörün 2. faktöre nazaran çok güçlü bir öneme sahip olması durumu
9	1. Faktörün 2. faktöre nazaran mutlak üstün bir öneme sahip olması durumu

(Kaynak: Saaty, 1980, s. 18)

AHP'nin kriter ağırlıklarını belirlemede kullanılan matematik notasyonu basittir ve bir çok yazında yer almıştır. Burada matematik notasyondan ziyade AHP için Tablo 1'de saptanmış olan değerlerin nasıl kullanılacağı üzerinde durulacaktır.

Kriter karşılaştırması için kriterler ikili olarak karşılaştırılır. KV tarafından birinci kriterin ikinci kriterle karşı önemi *daha önemli* olarak tercih edilmiş ise, KV bu tercihini 3 olarak kullanır. Karşılaştırma matrisinde bu satır değeri $a_{ij}=3$ olur. Bu mantık silsilesinde ikinci kriterin birinci kriterle karşı önemi ise $a_{ji}=1/3$ değerini alacaktır. KV, iki faktörün eşit öneme sahip oldukları yönünde tercih kullanılıyorsa bu durumda a_{ij} ve $a_{ji}=1$ olur.

Araştırmamızda, AHP kriter ağırlıklarının belirlemek için Super Decision yazılımı kullanılacaktır. Yazılım internetten ücretsiz olarak indirilebilen ve kullanıcı dostu bir yazılımdır. AHP vasıtasıyla belirlenecek kriter ağırlıkları VIKOR yönteminde kullanılarak KV tarafından alternatiflerin sıralaması ve aralarından seçme yapılabilmektedir.

AHP yöntemi literatürde yaygın olarak yer almaktadır. Bu bölümde AHP'nin VIKOR yöntemi ile beraber kullanıldığı araştırmalara yer verilecektir. Tayyar ve Arslan (2013) tarafından hazır giyim sektöründe en iyi fason işletme seçiminde AHP ve VIKOR yöntemi bir arada kullanılmıştır. Araştırmacıların ele aldığı karar probleminde 6 ana kriter, 18 alt kriter ve 4 alternatif bulunmaktadır. AHP yöntemi ile kriterler ağırlıkları saptanmış ve VIKOR yöntemi ile alternatifler arasında sıralama yapılmıştır. Görener (2011) tarafından birden çok nitel ve nicel kriter göz önünde bulundurularak kurumsal kaynak planlama yazılımları arasında sıralama yapılmıştır. Araştırmacı, AHP ve VIKOR yöntemlerini birarada kullanarak mevcut dört farklı yazılım alternatifini sıralamıştır. Karaatlı vd. (2014) tarafından AHP ve VIKOR yöntemi Süper Lig'de gol krallığında 15 ve daha fazla gol atan 6 futbolcunun performanslarını belirlemede kullanılmıştır. Bahse konu metodlar ve ilave olarak kullanılan TOPSIS yöntemi ile futbolcuların performansları değerlendirilerek sıralama yapılmıştır.

2.2. VIKOR yöntemi

VIKOR (Vise Kriterijumska i Kompromisno Resenje) (Sırpça, Çok Kriterli Optimizasyon ve Uzlaşmış Çözüm) yöntemi aynı birimle ölçülemeyen, birbiriyle çelişebilen kriterlerden oluşan ÇKKV problemlerinin çözümü için ilk kez Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından geliştirilmiştir.

VIKOR yönteminde ihtilaflı çözüm için uzlaşmanın kabul edilebileceği varsayılmaktadır. KV, ideale yakın bir çözüm istediğinde ve alternatifleri deterministik kriterlere göre değerlendirmek amacıyla VIKOR yöntemini kullanır. VIKOR yönteminde, birbiri ile çelişebilen kriterler birlikte değerlendirilip ideal çözüme en yakın olan uygulanabilir çözümler üretilir ve alternatifler arasından en iyi olanının seçilmesi veya bu alternatiflerin performanslarına göre sıralanması için de kullanılır (Opricovic ve Tzeng, 2007, s. 514).

Yöntem, birbiriyle çelişen kriterlerin varlığında, karar vericinin nihai bir çözüme ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla, alternatifleri sıralamaya ve bir alternatifler kümesinden uzlaşık çözüm bulmaya yarayan etkin bir araçtır. Elde edilen

uzlaşık çözüm, çoğunluk için maksimum grup faydasını ve karşıt görüştekiler için minimum pişmanlığı sağlayacağından KV tarafından kabul görecektir (Opricovic ve Tzeng, 2004, s. 445).

Uzlaşık çözüm ifadesiyle, alternatifler için çok kriterli sıralama indeksi oluşturarak, belirli koşullar kapsamında ideal çözüme en yakın kararın verilmesi anlaşılmaktadır. Her alternatifin, karar verme kriterleri bazında değerlendirildiği varsayımı altında, ideal alternatife yakınlık değerleri karşılaştırılarak uzlaşık sıralamaya ulaşılır. (Opricovic ve Tzeng, 2004, s. 446) Yöntem ayrıca, karar verici grubun sonuç üzerinde etkili olabilmesine de imkan vermektedir. Maksimum grup faydasının ve buna bağlı olarak karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığının sonuca etki ettirilebilmesi söz konusudur. (Görener, 2011, s. 100)

VIKOR yönteminin uzlaşıcı sıralama elde etme algoritmasının aşamaları yedi adımdan oluşmakta olup, aşağıda detaylı olarak anlatılmıştır.

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen alternatifler, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterleri yer alır.

2. Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu:

VIKOR yönteminde karar matrisi lineer normalizasyon uygulanarak yapılır. ÇKKV yöntemlerinden ELECTRE ve TOPSIS yöntemlerinde de normalizasyon uygulanır ancak o yöntemlerde kriter değerlerine uygulanan normalizasyon vektör normalizasyondur. VIKOR yönteminde kriter değerlerine uygulanan normalizasyon denklem 2 yardımıyla hesaplanır. (Opricovic ve Tzeng, 2007, s. 516)

$$r_{ij} = \frac{(f_j^* - f_{ij})}{(f_j^* - f_j^-)} \quad (2)$$

Denklem 2' de belirtilen f_j^* ve f_j^- değerleri kriterlerin bulunduğu sütundan sırasıyla en büyük ve en küçük değer olarak seçilir. $f_j^* = \max f_{ij}$ ve $f_j^- = \min f_{ij}$ değerleri, maksimizasyon olan kriterler içindir. Eğer kriter eğilimi minimizasyon ise $f_j^* = \min f_{ij}$ ve $f_j^- = \max f_{ij}$ olacaktır.

3. Adım: Ağırlıklı Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması:

Elde edilen normalizasyon değerleri her bir kriter için tespit edilen ağırlıklar ile çarpılarak ağırlıklı normalizasyon matrisi elde edilir. VIKOR yönteminde ağırlıklar ve veto değerleri KV tarafından belirlenen subjektif değerlerdir. ÇKKV yöntemlerinde KV'ler yöntemin notasyonuna göre bazı ilave parametreleri saptar. Bu parametrelere örnek olarak ağırlıklar, tercih eşikleri, veto değerleri gibi parametreler gösterilebilir. Her yöntemde farklı veya benzer ilave parametreler saptanır. Ancak ÇKKV yöntemlerinin tamamının ortak noktası, ağırlıkların KV tarafından saptanması veya bazı yöntemler ile elde edilmesi olarak gösterilebilir.

KV ağırlıklara subjektif yargılarına göre karar verebilir veya ÇKKV yöntemlerinden bazılarını kullanarak karar verebilir. Ağırlıkları belirlemede kullanılan ÇKKV yöntemleri AHP, MACBETH (Measuring Attractiveness Through a Category Based Evaluation Techniques), SMART (Simple Multi Attribute Rating Technique), vb.dir. KV tercihlerini kriterler üzerine yansıtarak bahse konu ÇKKV yöntemleri vasıtasıyla kriterlerin ağırlıklarını elde edebilir. (Paksoy vd., 2015, s. 26)

Bu adımda, normalize edilmiş değerler her bir kriterin ağırlığıyla çarpılır. Bunun için kullanılacak denklem 3 aşağıdaki gibidir:

$$v_{ij} = w_{ij} \cdot r_{ij} \quad i=1,\dots,m; j=1,\dots,n \quad (3)$$

w_j , j'inci değerlendirme kriterinin ağırlığını, r_{ij} i'inci alternatif j'inci değerlendirme kriteri için normalizasyon sonrası kriter değerini ve v_{ij} , i'inci alternatif j'inci değerlendirme kriteri için ağırlıklı normalizasyon değerini gösterir. Bu işleme ilişkin matris:

$$v_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (4)$$

4. Adım: S_i ve R_i ($i = 1, 2, \dots, m$) Değerlerinin Hesaplanması:

w_j karar vericilerinin görece tercihini açıklayan kriterlerin ağırlıkları olmak üzere; S_i ve R_i değerleri, i'inci alternatif için ortalama ve en kötü grup skorlarını gösterir. S_i ve R_i değerleri denklem 5 ve 6 vasıtasıyla hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad (5)$$

$$R_i = \max v_{ij} \quad (6)$$

VIKOR metodunda hesaplanan S_i ve R_i değerleri alternatiflerin pozitif ideal noktadan uzaklıklarını hesaplamak ve için kullanılan değerlerdir (Chu vd., 2007, s. 1017). S_i ve R_i değerleri pozitif ideal noktadan uzaklığı ve bunun birleştirilmiş olarak kullanılması açısından VIKOR metodu ile TOPSIS metodunun benzeştiğini göstermektedir.

5. Adım: Q_i Değerlerinin Hesaplanması:

Q_i değerleri hesaplanırken $S^* = \min_i S_i$, $S^- = \max_i S_i$, $R^* = \min_i R_i$, $R^- = \max_i R_i$ olarak kullanılmaktadır.

$$Q_i = v \left(\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right) + (1-v) \left(\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right) \quad (7)$$

Q_i hesaplanırken kullanılan veto değeri “v” maksimum grup faydasını sağlayan strateji için ağırlığı ifade ederken, “1-v” ise minimum pişmanlığın ağırlığını ifade eder. (Opricovic ve Tzeng, 2007, s. 516) Grup içinde uzlaşma aşağıda belirtilen şekilde sağlanabilir (Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2008, s. 22).

Tablo 2. Uzlaşma Değerleri

Karar Verme Sürecinde Uzlaşma

Çoğunluk Oyu $v > 0,5$

Konsensus $v=0,5$

Veto $v<0,5$

6. Adım: Alternatiflerin Sıralanması:

Bütün alternatifler elde edilen S_i , R_i ve Q_i değerlerine göre en küçük değer ilk olacak şekilde sıralanır ve üç ayrı ordinal sıralama değeri elde edilir.

7. Adım: Uzlaşılmış En İyi Çözümün Önerilmesi:

Eğer aşağıdaki iki koşul sağlanırsa, en iyi Q_i (min) değerlerine göre sıralanan alternatif $A^{(1)}$ uzlaşılmış en iyi çözüm olarak önerilir.

Koşul 1: Kabul edilebilir avantaj koşulu olarak bilinen bu koşulda, Q ile yapılan sıralama dikkate alınarak ikinci sırada bulunan alternatif: $A^{(2)}$ ile birinci sırada bulunan alternatif $A^{(1)}$ arasındaki fark değerinin büyüklüğüne göre test yapılır. Denklem 8'de belirtilen koşulu sağlamak için kullanılan DQ değeri ise m alternatif sayısı olduğundan, denklem 9'da belirtildiği şekilde hesaplanır.

$$Q(A^{(2)}) - Q(A^{(1)}) \geq DQ \quad (8)$$

$$DQ = \frac{1}{m-1} \quad (9)$$

Koşul 2: Karar vermede uygun sabitlik olarak bilinen bu koşulda, uzlaşılmış en iyi çözümün elde edilmesi için alternatif $A^{(1)}$ 'in S ve/veya R ile sıralanan en iyi alternatif olması gerekmektedir. Bu koşulların sağlanması durumunda karar vermede alternatif $A^{(1)}$ 'in uzlaşılmış en iyi çözüm olması kabul edilir. Eğer bahse konu iki koşuldan biri dahi sağlanamazsa, çözüm için uzlaşık çözümler kümesinden bahsedilir.

Eğer sadece Koşul 2 sağlanıyorsa (birinci sırada bulunan alternatif: $A^{(1)}$ S ve/veya R ile sıralanan en iyi alternatif değil ise) bu durumda $A^{(1)}$, $A^{(2)}$ uzlaşık ortak çözümler olarak kabul edilir.

Eğer sadece Koşul 1 sağlanıyorsa ($Q(A^{(2)}) - Q(A^{(1)}) < DQ$) bütün alternatiflerden $A^{(M)}$, $Q(A^{(M)}) - Q(A^{(1)}) < DQ$ ilişkisini sağlayan maksimum M değeri olmak üzere ($A^{(1)}$, $A^{(2)}$, ..., $A^{(M)}$) alternatifleri uzlaşık ortak çözümler kümesi içinde kabul edilir. VIKOR yöntemi ile ilgili detaylı bilgi için Opricovic ve Tzeng (2004, 2007) yayınları incelenebilir.

VIKOR yöntemi ile ilgili araştırmalar incelendiğinde değişik alanlardaki karar verme problemleri üzerine yapılan uygulamalar dikkat çekmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalardan özet bir bölüm burada sunulmuştur. Yöntem, Datta vd. (2010) tarafından satın alma birimlerinin tedarikçileri değerlendirilmesi konusunda; Athawale vd. (2010) tarafından endüstriyel robot seçiminde; Chen ve Chen (2010) tarafından Tayvan'da bulunan sigorta şirketlerini sıralamak maksadıyla; Dinçer ve Görener (2011) tarafından bankaların performanslarını ölçme ve değerlendirmede, ayrıca bankaların sektör içindeki pozisyonlarını belirlemede; Göktürk vd. (2011) tarafından makine imalatı gerçekleştiren bir işletmenin 14 tedarikçisi arasında bir değerlendirme ve sıralama gerçekleştirmede; Kaya vd. (2011) tarafından Avrupa Birliği ve aday ülkelerin yaşam kalitesinin analizinde; Görener (2011) tarafından kurumsal kaynak planlama yazılımlarının seçiminde; Özden vd. (2012) tarafından İMKB'de işlem

gören çimento sektöründeki şirketlerin finansal performanslarının incelenmesinde; Kılıç (2012) tarafından İstanbul'da bulunan ilçe belediyelerin performans sıralamalarının yapılmasında; El-Santawy (2012) tarafından bir firma için eğitime gönderilecek personel seçiminde; Özden (2012) tarafından Avrupa Birliği üye ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik performanslarına göre sıralanmasında kullanılmıştır.

3. Uygulama ve Amprik Bulgular

Araştırma için TRB2 illeri (TRB21 Van, TRB22 Muş, TRB23 Bitlis, TRB24 Hakkari) ile TRC3 illeri (TRC31 Mardin, TRC32 Batman, TRC33 Şırnak, TRC34 Siirt) seçilmiş ve illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini yansıttığı varsayılan 9 kriter kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kriterler eğitim, ekonomi, sağlık, refah ve kültür kriterleri arasından seçilmiştir. Seçilen kriterler, sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçmede kullanılan ve TÜİK 2013 raporlarında belirtilen kriterler arasından seçilmiştir. Kriter değerleri TÜİK tarafından derlenmiş olup, 2013 yılı içinde ölçülen değerlerdir. Kriterler;

- Yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı (C_1),
- İlköğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (C_2),
- Okuma yazma bilen oranı (C_3),
- İşsizlik oranı (C_4),
- Bebek ölüm oranı (C_5),
- Kişi başına toplam elektrik tüketimi (KWh)(C_6),
- Belediyeden kişi başına çekilen günlük su miktarı (litre)(C_7),
- Bin kişi başına otomobil sayısı (C_8),
- Halk kütüphanesinden ödünç verilen materyal sayısının nüfusa oranıdır (C_9).

AHP ile kriter ağırlıklarının tespitinden önce TÜİK İl Raporlarından alınan kriter değerlerinin korelasyon katsayıları incelenmiş ve inceleme neticesinde diğer kriterler ile yüksek korelasyon gösteren *bin kişi başına otomobil sayısı* (C_8) kriterinin araştırmamızdan çıkartılmasına karar verilmiştir. Çünkü ÇKKV metodlarında amaç birbirleri ile çelişen kriterler doğrultusunda en iyi uzlaşık çözümü elde etmektir. Tablo 3'de kriterlere ait korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Kriterlerin Korelasyon Katsayıları

Korelasyon Katsayıları	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9
C_1	1								
C_2	0.6297	1							
C_3	0.4091	0.0550	1						
C_4	0.0718	0.0370	0.3450	1					
C_5	0.4856	0.0890	0.6660	0.1940	1				
C_6	0.2003	0.6064	0.4578	0.4142	0.0229	1			
C_7	0.5389	0.4254	0.5990	0.2890	0.4373	0.0415	1		
C_8	0.4543	0.8220	0.0201	0.1590	0.3008	0.7526	0.6081	1	
C_9	0.0338	0.3464	0.0620	0.3597	0.6750	0.1426	0.2603	0.0772	1

AHP ile kriter ağırlıklarının tespitinde toplam 8 kriter olduğundan dolayı, kullanım kolaylığı bakımından çeşitli araştırmalarda kullanılan “Super Decision” programından faydalanılacaktır. Programda kullanılan AHP önem skalası bilgileri için sosyo-ekonomik veriler üzerine çalışan ve konusunda uzman olan TÜİK Demografi Daire Başkanlığı’nda görevli 10 uzman personelin tercihleri alınmış ve “Super Decision” yardımıyla kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Araştırmamıza ait oluşturulan kriter hiyerarşik yapısı “Super Decision” programı vasıtasıyla oluşturulmuş olup, Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Kriterlere Ait Oluşturulan Hiyerarşik Yapı

Uzman personelin belirlediği AHP önem skalalarının ortalamaları alınarak “Super Decision” programına işlenmiş ve karar kriterlerinin oluşturduğu AHP Kriter Matrisi elde edilerek Şekil 2’de gösterilmiştir.

Inconsistency	2Öğretmen ~	3Okuma Yaz~	4İşsizlik ~	5Bebek Ölü~	6Elektrik ~	7Su Tüketi~	8Kütüphane~
1Yatak Say~	← 1	↑ 3	← 3	↑ 3	← 3	← 5	← 5
2Öğretmen ~		← 1	← 3	↑ 3	← 3	← 5	← 5
3Okuma Yaz~			← 5	↑ 3	← 5	← 7	← 3
4İşsizlik ~				↑ 5	← 5	← 3	← 1
5Bebek Ölü~					← 7	← 7	← 5
6Elektrik ~						← 1	↑ 3
7Su Tüketi~							↑ 3

Şekil 2. AHP Kriter Matrisi

Program vasıtasıyla çözümlenen ve Tablo 4’de gösterilen kriterler ağırlıkları araştırmamız için başlangıç değerleri oluşturacaktır.

Tablo 4. Kriter Ağırlıkları

Kriterler	AHP Yöntemi ile Elde Edilen Kriter Ağırlıkları
C_1	0.13707
C_2	0.15258
C_3	0.20022
C_4	0.06578
C_5	0.32832
C_6	0.03192
C_7	0.02713
C_9	0.05697

Belirlenen kriter ağırlıkları arasında en yüksek öneme sahip olan kriter yaklaşık %33 ile *bebek ölüm oranı* olmuştur. En iyi kriteri %20 ile *okuma yazma oranı* izlemektedir. Bu kriterleri %15 ile *ilköğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı*, yaklaşık %14 ile *yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı* izlemektedir.

Ağırlıkları en düşük olarak belirlenen kriterler şu şekilde sıralanmıştır. *Belediyeden kişi başına çekilen günlük su miktarı* yaklaşık %3 ile en düşük ağırlığa sahip kriter olarak belirlenmiştir. *Kişi başına toplam elektrik tüketimi* kriteri ise yapılan çözümlemede %3 ile sondan ikinci sırayı almıştır. Görüldüğü gibi AHP kriter ağırlıkları çok farklılıklar göstermiştir. Sosyo-ekonomik kriterlerden sağlık ve eğitim kriterlerinin ağırlıklarının uzman görüşleri neticesinde diğer kriterlere göre yüksek olarak belirlendiği Tablo 4’de görülmektedir.

AHP yönteminde ikili karşılaştırma yargılarının tutarlılığını ölçmek için Saaty tarafından önerilen bir tutarlılık oranı (consistency ratio) kullanılmaktadır. Tutarlılık oranı her kriter matrisi için hesaplanır. Bu oran için Saaty tarafından önerilen üst limit

0.10'dur. (Saaty, 1980) Araştırmamız için tutarlılık oranı 0.06'dır. Bu oran uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelerin tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

VIKOR yönteminde AHP ile belirlenmiş kriter ağırlıkları kullanılacaktır. TRB2 ve TRC3 illerinin değerlendirilmesinde kriter değerleri olarak illerin 2013 TÜİK raporlarından elde edilen değerler kullanılmıştır. Kullanılan kriterlerin yönelimleri ve her bir kriter bazında alternatiflerin aldığı en büyük ($f_j^* = \max f_{ij}$) ve en küçük ($f_j^- = \min f_{ij}$) değerleri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Kriterlerin Yönelimleri ve f_j^* ve f_j^- Değerleri

Kriterler	Kriter Yönelimleri	f_j^*	f_j^-
C_1	Maksimizasyon	250	125
C_2	Minimizasyon	22	34
C_3	Maksimizasyon	92.4	89.5
C_4	Minimizasyon	10.3	23.4
C_5	Minimizasyon	13	17.2
C_6	Maksimizasyon	1397	624
C_7	Maksimizasyon	352	138
C_9	Maksimizasyon	0.2837	0.0258

f_j^* ve f_j^- değerleri VIKOR yönteminin notasyon açıklamasında ifade edildiği gibi kriterlerin en yüksek ve en düşük değerlerini göstermektedir. C_1 kriteri (Yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı) için illerin sahip olduğu en yüksek değer 250, en düşük değer ise 125'dir.

Bu aşamada yöntem gereği değerler arasında normalizasyon sağlanarak VIKOR yönteminin çözümlenmesine devam edilecektir. VIKOR yöntemi çözümlenmesi için bilinen bir paket program olmadığından yöntem Excel vasıtasıyla çözümlenecektir. Alternatiflerin sahip olduğu kriter değerlerini ihtiva eden karar matrisi denklem 2 vasıtasıyla lineer normalizasyon uygulanarak, normalleştirilmiş karar matrisi elde edilir.

Tablo 6. Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Şehir	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_9
Mardin	1.000	0.167	1.000	0.786	0.333	0.000	0.939	0.826
Batman	0.440	0.167	0.000	1.000	1.000	0.596	0.084	0.746
Şırnak	1.000	1.000	0.793	0.748	0.429	0.972	1.000	0.874
Siirt	0.000	0.083	0.793	0.779	0.524	0.295	0.650	0.647
Van	0.272	0.417	0.207	0.000	0.976	0.514	0.000	1.000
Muş	0.824	0.333	0.655	0.008	0.000	0.722	0.220	0.000
Bitlis	0.184	0.000	0.103	0.023	0.762	0.793	0.444	0.434
Hakkari	0.904	0.667	0.241	0.107	0.548	1.000	0.916	0.817

Normalleştirilmiş karar matrisi AHP uygulaması sonucunda elde edilen kriter değerleri ile denklem 3 vasıtasıyla çarpılarak ağırlıklandırılmış karar matrisi elde edilir.

Bu aşamadan sonra alternatifler için denklem 5, 6 ve 7'den yararlanılarak S_i , R_i ve Q_i değerleri hesaplanır. Q_i değeri hesaplanırken konsensus değeri ($v=0,5$) kullanılmıştır.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

Şehir	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_9
Mardin	0.137	0.026	0.200	0.052	0.109	0.000	0.025	0.047
Batman	0.060	0.026	0.000	0.066	0.328	0.019	0.002	0.043
Şırnak	0.137	0.153	0.159	0.049	0.141	0.031	0.027	0.050
Siirt	0.000	0.013	0.159	0.051	0.172	0.009	0.018	0.037
Van	0.037	0.064	0.041	0.000	0.320	0.016	0.000	0.057
Muş	0.113	0.051	0.131	0.001	0.000	0.023	0.006	0.000
Bitlis	0.025	0.000	0.021	0.002	0.250	0.025	0.012	0.025
Hakkari	0.124	0.102	0.048	0.007	0.180	0.032	0.025	0.047

S_i , R_i ve Q_i değerleri ile oluşturulan Tablo 8'de görüldüğü üzere TRB22 Muş, VIKOR sıralamasında bütün değerlere göre en iyi alternatif olarak tespit edilmiştir. Denklem 8 ve 9'da belirtilen koşulları da sağladığından en iyi uzlaşmış çözüm olarak tespit edilmiştir.

Tablo 8. Q_i , S_i ve R_i Değerleri ve Sıralamaları

Şehir	Q_i değerlerine göre sıralama	Q_i değerleri	S_i değerlerine göre sıralama	S_i değerleri	R_i değerlerine göre sıralama	R_i değerleri
Mardin	5	0.497	7	0.596	5	0.200
Batman	8	0.760	5	0.544	8	0.328
Şırnak	6	0.570	8	0.746	2	0.159
Siirt	2	0.262	3	0.458	3	0.172
Van	7	0.731	4	0.536	7	0.320
Muş	1	0	1	0.324	1	0.131
Bitlis	3	0.343	2	0.359	6	0.250
Hakkari	4	0.407	6	0.564	4	0.180

Sosyo-ekonomik veriler çerçevesinde yapılan değerlendirmede, Muş ilini sırasıyla Siirt ve Bitlis illeri takip etmektedir. Sıralama Q_i değerlerine göre yapılmaktadır. Bahse konu iller için yapılan sıralama bu illeri kapsayan yatırımların değerlendirilmesinde kullanılabilir. İller için yapılan yatırımların, o illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğine katkılarının ortaya konulması bakımından elde edilen sıralama değerleri faydalı bir gösterge olacaktır.

Tablo 8 incelendiğinde TRB2 illeri (TRB21 Van hariç) sosyo-ekonomik kriterlerin tamamı göz önüne alındığında en iyi performans değerlerine sahip olduğu görülmektedir. VIKOR sıralamasında (Q_i değerlerine göre) elde edilen değerler incelendiğinde, TÜİK raporlarından elde edilen sosyo-ekonomik kriter değerlerine yöntemin tutarlı bir şekilde uygulandığı ve TRB2 ile TRC3 illerinin sosyo-ekonomik durumlarının ortaya çıkartıldığı belirlenmiştir.

Genel olarak TRB2 illerinin TRC3 illerine göreceli olarak sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tablo 8'in analizi yapıldığında uzman personelin tercihleri sonucu yaklaşık %33 ile en yüksek öneme sahip olan *bebek ölüm* kriterinin TRB22 Muş İli'ne en iyi uzlaşmış alternatif olmasında büyük katkısı olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Siirt ve Bitlis illerinin de AHP ile yüksek değerlerde ağırlıkları belirlenmiş kriterlerde yüksek sosyo-ekonomik değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Diğer ÇKKV yöntemlerinde de olduğu gibi KV'ler tarafından belirlenen kriter ağırlıkları karar vermede çok önemli bir enstrüman olmaktadır. Bu ve benzer çıkarımları yapmak Tablo 8'in incelenmesi ile mümkündür.

5. SONUÇ

Karar verme problemleri, probleme esas olan alternatifler ve alternatiflerin değerlendirildiği kriterlerin durumuna göre çeşitlilik gösterir. Ancak genel olarak karar verme problemleri birbirleriyle çelişen, çok kritere göre yapılmaktadır. Birbirleriyle çelişen kriterler göz önüne alındığında, bir alternatifin sadece bir kriter bazında diğer alternatiflere üstünlük sağlamasının çok önemli bir değeri yoktur. Çünkü aynı alternatif başka bir kriter bazında aynı başarıyı gösteremeyebilir. Eğer bir alternatif bütün kriterlerde diğer bütün alternatiflere üstünlük sağlıyorsa karar verici bu alternatifi seçer ve bu durumda ÇKKV probleminden bahsedilemez. Sosyo-ekonomik kriterler dikkate alındığında alternatiflerin (ülke, bölge, il, ilçe, vb.) her kriter bazında diğer bütün alternatiflere üstünlük sağlaması çok zordur. Bu nedenle kriterler bazında genel bir değerlendirme sunan ÇKKV yöntemleri, bu kapsamdaki araştırmalar için faydalı yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda araştırmacılar ve uluslararası kuruluşlar tarafından değişik yaklaşım ve teknikler kullanılarak ülkelerin, ya da aynı ülke içindeki yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini karşılaştırma amacı taşıyan çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Araştırmalarda genel bir gelişmişlik tanımı yapmaktan ziyade çeşitli kriterler baz alınarak eğitim, sağlık, ekonomik, kültürel, vb. kriterlerinde karşılaştırmalar yapılarak çeşitli durum tespitleri ortaya konulmaktadır. Bu kavramların bir karması olan sosyo-ekonomik gelişmişlik ise karar verici tarafından seçilen ve geniş bir bakış açısı sağlayan kriter topluluğu olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu araştırmada, TÜİK tarafından yapılan sınıflandırmalar arasından seçilen TRB2 illeri (TRB21 Van, TRB22 Muş, TRB23 Bitlis, TRB24 Hakkari) ile TRC3 illerinin (TRC31 Mardin, TRC32 Batman, TRC33 Şırnak, TRC34 Siirt) sosyo-ekonomik gelişmişlikleri AHP ve VIKOR yöntemleri ile incelenerek bir sıralama yapılmış ve birbirlerine göreceli üstünlükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada VIKOR yönteminin sosyo-ekonomik kriterler üzerinde uygulaması deneyerek, çalışma sonucunda elde edilen değerler neticesinde yapılan sıralamanın değerlendirmesi

yapılmıştır. Bahse konu değerler kullanılarak müteakip dönemde yapılacak kalkınma, yatırım planlarının şekillendirilebileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar genel resmin görülmesi ve planlama süreçleri açısından faydalıdır. Sıralamanın son sıralalarında yer alan illere yapılacak yatırımlar bahse konu illerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini artıracaktır.

Yapılan sıralamada Muş, Siirt ve Bitlis'in sosyo-ekonomik gelişmişlik değerlerinin karşılaştırma yapılan illere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Batman, Van ve Şırnak illerinin ise sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin göreceli olarak düşük olduğu, buna sebep olan kriterlerden; yüksek işsizlik oranının azaltılarak, kişi başı elektrik ve su tüketimi miktarlarının artırılarak bahse konu illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yükselceği değerlendirilmektedir. Yapılacak yatırımlarda irdelenen kriter değerlerini yükseltecek kaynak tahsisleri sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan iller için çok faydalı olacaktır.

VIKOR yöntemi ile yapılan bu çalışmanın diğer ÇKKV yöntemleri ile yapılması sosyo-ekonomik kriterlerin analizi konusunda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. VIKOR yöntemi kullanılarak ve sosyo-ekonomik kriter olarak seçilebilecek diğer kriterler vasıtasıyla, belirlenecek ülkelerin, bölgelerin, illerin ve diğer idari yapıların daha farklı durum tespitlerinin ortaya konulması, gelecekteki çalışmalar için bir araştırma sahası olma özelliğine sahiptir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, A.S., 2005, Türkiye'de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 153-177.
- Athawale, V.M., Chatterjee, P. ve Chakraborty, S., 2010, Selection of Industrial Robots Using Compromise Ranking Method, Proceedings of the 2010 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management.
- Aydın, A., Sarier, Y. ve Uysal, Ş., 2012, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Değişkenler Açısından PISA Matematik Sonuçlarının Karşılaştırılması, Eğitim ve Bilim, 37(164), 20-30.
- Aydın, K., 2012, Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri, Çalışma ve Toplum, 1, 147-166.
- Chen, I.S. ve Chen, J.K., 2010, How to Manage Knowledge Well? Evidence From the Life Insurance Industry, African Journal of Business Management, 4(17), 3605-3617.
- Chu, M.T., Shyu, J. ve Tzeng, G.H., 2007, Comparison Among Three Analytical Methods for Knowledge Communities Group Decision Analysis, Expert Systems with Applications, 33(4), 1011-1024.
- Datta, S., Mahapatra, S.S., Banerjee, S. ve Bandyopadhyay, A., 2010, Comparative Study on Application of Utility Concept and VIKOR Method for Vendor Selection, AIMS International Conference on Value-Based Management.

- Dinçer, H. ve Görener, A., 2011, Analitik Hiyerarşi Süreci ve VIKOR Tekniği ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 109-127.
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2013, TRB2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı, Van, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Yayınları.
- El-Santawy, M.F., 2012, A VIKOR Method for Solving Personnel Training Selection Problem, International Journal of Computing Science, 1(2), 9-12.
- Eraslan, A., 2009, Finlandiya'nın PISA' daki Başarısının Nedenleri: Türkiye için Alınacak Dersler, Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 3(2), 238-248.
- Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N., 2008, Banka Şube Performanslarının VIKOR Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Endüstri Mühendisliği Dergisi, 20(1), 19-28.
- Genç, T. ve Dinçer, S.E., 2013, Visual Analysis for Multi Criteria Decision Problems by PROMETHEE Method and GAIA Plane: An Application, Determine the Level of Regional Socio-Economic Development in Turkey, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 111-130.
- Göktürk, İ.F., Eryılmaz, A.Y., Yörür, B. ve Yuluğkural, Y., 2011, Bir İşletmenin Tedarikçi Değerlendirme ve Seçim Probleminin Çözümünde AAS ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması, Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 25, 61-74.
- Görener, A., 2011, Bütünleşik ANP-VIKOR Yaklaşımı ile ERP Yazılımı Seçimi, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, 5(1), 97-110.
- Gültekin, M. ve Anagün, Ş.S., 2006, Avrupa Birliğinin Eğitimde Kaliteyi Belirleyici Alan ve Göstergeleri Açısından Türk Eğitim Sisteminin Durumu, Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 145-170.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N. ve Köse, G., 2014, Analitik Hiyerarşi Süreci Temelli TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile Futbolcu Performanslarının Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(1), 25-61.
- Kalkınma Bakanlığı, 2013, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, P., Çetin, E.İ. ve Kuruüzüm, A., 2011, Çok Kriterli Karar Verme ile Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerin Yaşam Kalitesinin Analizi, Ekonometri ve İstatistik, 12. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması, İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 13, 80-94.
- Kılıç, S.H., 2012, The Performance Evaluation of Municipalities with VIKOR: An Application Among Municipalities in Istanbul, International Journal Of Business and Management Studies, 4(2), 43-51.
- Opricovic, S. ve Tzeng, G.H., 2004, Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS, European Journal of Operational Research, 156(2), 445-455.
- Opricovic, S. ve Tzeng, G.H., 2007, Extended VIKOR Method in Comparison with Other Outranking Methods, European Journal of Operational Research, 178, 514-529.

- Özden, Ü.H., Başar, Ö.D. ve Kalkan, S.D., 2012, İMKB’de İşlem Gören Çimento Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performanslarının VIKOR Yöntemi İle Sıralanması, *Ekonometri ve İstatistik*, 17, 23-44.
- Özden, Ü.H., 2012, AB’ye Üye Ülkelerin ve Türkiye’nin Ekonomik Performanslarına Göre VIKOR Yöntemi ile Sıralanması, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 455-468.
- Paksoy, S., Genç, T. ve Kılıç, S.B., 2015, A Comparison of Work Culture Between Some European Countries and Turkey, *International Journal of Business and Systems Research*, 9(2), 20-39.
- Saaty, T., 1980, *The Analytic Hierarchy Process*, United States of America, McGraw-Hill.
- Sandal, E.K., Karabulut, M. ve Gürbüz, M., 2005, Sosyo-Ekonomik Kriterler Bakımından Türkiye’nin Konumu ve Avrupa Birliği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 1-14.
- Tayyar, N. ve Arslan, P., 2013, Hazır Giyim Sektöründe En İyi Fason İşletme Seçimi için AHP ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 340-358.
- Tutar, F. ve Kılınc, N., 2007, Türkiye’nin Sağlık Sektöründeki Ekonomik Gelişmişlik Potansiyeli ve Farklı Ülke Örnekleriyle Mukayesesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 31-54.
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2013, *Seçilmiş Göstergelerle Mardin 2013*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- Urfaloğlu, F. ve Genç, T., 2013, Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye’nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 329-360.

MAKYAVELİZM ÖLÇEĞİNİN GÜVENİRLİK VE GEÇERLİK ÇALIŞMASI

İlksun Didem ÜLBEĞİ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Makyavelizm ölçeğinin (Dahling, Whitaker ve Levy, 2009) Türkçe'ye uyarlanarak güvenilirlik ve geçerliğinin ortaya konulmasıdır. Bunun için kolayda örnekleme yöntemiyle Adana'da çalışmakta olan 458 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Gerçekleştirilen açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda “ahlaki yoksunluk”, “diğerlerine güvensizlik”, “kontrol arzusu” ve “statü arzusu” boyutlarından oluşan dört faktörlü yapının doğrulandığı görülmüştür. Ölçeğin güvenilirlik katsayılarının da 0,80 ile 0,86 arasında değişen yüksek değerler aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu bu bulgular, Makyavelizm ölçeğinin Türkiye’de yapılacak çalışmalarda güvenilir ve geçerli bir araç olarak uygulanabileceğini ortaya koymaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Makyavelizm ölçeği, güvenilirlik, geçerlik.

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the reliability and validity of Machiavellianism scale (Dahling, Whitaker, & Levy, 2009) for Turkish version. The data was collected via convenience sampling from 458 employees working in Adana. The results of the exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis revealed that four factor structure consisting of “amorality”, “distrust for others”, “desire for control” and “desire for status” was confirmed. Reliability coefficients of the sub-dimensions were substantially high ranging from 0.80 to 0.86. These results showed that Turkish version of Machiavellianism scale was a reliable and valid measurement tool. **Key Words:** Machiavellianism scale, reliability, validity.

1. GİRİŞ

Makyavelizm manipülatif ve çıkarıcı davranışlar, samimiyetsizlik ve duyarsızlık bağlamında kişisel farklılıklarını ifade etmektedir (Christie ve Geis, 1970). Makyavelizm’in temelleri Niccolo Machiavelli'nin 1513'te yazmış olduğu *Prens (The Prince)* kitabına dayanmakla birlikte, Makyavelizm'e ilişkin kuramsal ve görgül çalışmalar ilk olarak Christie ve Geis (1970) tarafından yapılmıştır (Miller, Smart ve Rechner, 2015).

Sosyal olarak itici olarak nitelendirilebilen Makyavelizm, narsizm gibi kişilik özellikleri psikoloji alanında yaygın bir şekilde araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Lee ve Ashton, 2005). Yönetim alanında dikkat çekilmekte olan etik, liderlik, örgütsel politika ve güven bağlamında yapılan araştırmalar Makyavelizm'in

* Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, idulbegi@cu.edu.tr

örgütsel açıdan ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır (Dahling, Whitaker ve Levy, 2009).

Bu doğrultuda kavramın çeşitli değişkenlerle ilişkileri farklı çalışmalarda ele alınmaktadır. Buna göre, Makyavelizm ile beş faktör kişilik modeli (Lee ve Ashton, 2015), psikopati ve narsizm (Lee ve Ashton, 2015; Hodson, Hogg ve MacInnis, 2009; Rauthman ve Kolar, 2012), istismarcı yönetim (Kiazad, Restubog, Zagenczyk, Kiewitz ve Tang, 2010), iş tatmini (Bakır, Özer, Uçar, Güleç, Demir ve Hasde, 2003; Gemmill ve Heisler, 1972), yaşam tatmini (Ali ve Chamorro-Premuzic, 2010), işe bağlılık (Zettler, Friedrich ve Hilbig, 2011), iş performansı (Gable, Hollon ve Dangelo, 2012), psikolojik sözleşme ihlali ve örgütsel özdeşleşme (Zagenczyk, Cruz, Woodard, Walker, Few, Kiazad ve Raja, 2013), eşitlik algısı (Lopes ve Fletcher, 2004) olmak üzere çeşitli değişkenler ile olan ilişkileri tespit edilmiştir.

Kişilik özelliği olarak karşımıza çıkan ve örgütsel bağlamda birçok değişken ile aralarındaki ilişkiler ortaya konulmuş olan Makyavelizm'in ölçümüne yönelik olarak ise Christie ve Geis (1970) tarafından geliştirilmiş olan ölçüm aracı yaygın olarak kullanılmaktadır. Makyavelizm'i ölçmeye yönelik olarak geliştirmiş oldukları MACH IV olarak nitelendirilen bu ölçekte kişiler arası taktikler, ahlaki değerler ve bakış açılarına odaklanan 20 ifade yer almaktadır (Christie ve Geis, 1970). Ancak bu ölçeğin faktör yapısındaki belirsizlikler güvenilirliğinin yeterli düzeyde sağlanamaması bağlamında sorunları olduğu bilinmektedir (Miller vd., 2015). Bu doğrultuda Dahling vd. (2009) yeni bir Makyavelizm ölçeği geliştirerek alan yazına kazandırmışlardır. Makyavelist Kişilik Ölçeği olarak ifade edilen bu aracın batı yazınında farklı örneklemelerde güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Örn., Miller, Smart ve Rechner, 2015; Dahling vd., 2009). Türkiye'de de bu konuda araştırmalar bulunmakla birlikte (Örn., Akın, Sarıçam, Akın, Özbay ve Adam, 2014; Özler, Atalay ve Dirican, 2013) bu alana dikkat çekilerek araştırmaların ortaya konulması önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, kişilik özelliği olarak karşımıza çıkan ve örgütsel bağlamda birçok değişken ile ilişkileri gösterilmiş olan Makyavelizm'in araştırmaların gerçekleştirilmesine yönelik olarak Makyavelist Kişilik Ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik çalışmasının yapılması ile alan yazına katkı sağlanabilmesi mümkün olabilecektir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Örnekleme

Çalışmada kullanılan veriler, Adana'da özel sektörde görev yapan toplam 490 çalışandan anket uygulanması ile elde edilmiştir. Söz konusu anketlerin 461'inden geri bildirim alınmış olup, 3 anket uygun şekilde doldurulmamış olduğundan çalışmada kullanılmamıştır. Sonuç olarak ise toplamda 458 veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Buna göre anketin geri dönüş oranının % 93 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışmaya katılanların 221’i kadın (% 48), 237’si (% 52) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların 28’i (% 6) lise, 389’u (% 85) lisans ve 41’i (% 9) ise yüksek lisans mezunudur. Örneklemin yaş ortalaması 37,7 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

N=458		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	221	48
	Erkek	237	52
Eğitim Durumu	Lise	28	6
	Lisans	389	85
	Yüksek Lisans	41	9

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Dahling, Whitaker ve Levy (2009) tarafından geliştirilmiş olan Makyavelizm ölçeği ele alınmıştır. Tablo 2’de görülmekte olduğu üzere bu ölçek ($\alpha_{\text{Makyavelizm}} = 0,84$) 4 boyut ($\alpha_{\text{Ahlaki yoksunluk}} = 0,85$, $\alpha_{\text{Diğerlerine güvensizlik}} = 0,74$, $\alpha_{\text{Kontrol arzusu}} = 0,80$, $\alpha_{\text{Statü arzusu}} = 0,84$) ve 16 ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca çalışmada narsizm, yetki tutumları ölçeğinin narsist beklentiler alt ölçeği (McGann ve Steil, 2006) ($\alpha = 0,77$) ile tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra ölçüt bağımlı geçerliği ortaya koymak amacıyla 3 ifadeden oluşan ($\alpha = 0,82$) iş tatmini ölçeği (Camman, Fichman, Jenkins ve Klesh, 1979) ile 3 ifadeden oluşan ($\alpha = 0,83$) işten ayrılma niyeti ölçeğinden (Camman, Fichman, Jenkins ve Klesh, 1979) yararlanılmıştır. Çalışmada beşli likert kullanılmış olup, anket formunda ölçeklerdeki ifadelere ek olarak katılımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim durumlarına yönelik sorular da yer almıştır.

Tablo 2. Ölçeklerin Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach Alfa Değerleri

Ölçek	Madde Sayısı	N	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alfa
Ahlaki Yoksunluk	5	458	4,43	0,75	0,86
Diğerlerine Güvensizlik	5	458	4,62	0,60	0,83
Kontrol Arzusu	3	458	4,22	0,83	0,80
Statü Arzusu	3	458	4,14	0,86	0,82
Narsizm	8	458	3,88	0,92	0,91
İş Tatmini	3	458	2,92	1,02	0,83
İşten Ayrılma Niyeti	3	458	3,98	0,89	0,80

3. BULGULAR

Güvenirlilik Bulguları

Çalışmada ölçeğin içsel tutarlılığını ortaya koymak amacıyla Cronbach alfa katsayısı, madde toplam korelasyonları ve yapı güvenirliliği değerleri hesaplanmıştır. Buna göre söz konusu ölçeğin 16 maddeden oluşan tamamının alfa değeri 0,88 olarak tespit edilmiş olup, Tablo 2’de görüldüğü şekilde ölçeğin alt boyutlarını oluşturan, ahlaki yoksunluk 0,86; statü arzusu 0,82; diğerlerine güvensizlik 0,83 ve kontrol arzusunun ise 0,80 olarak ortaya konulmuştur.

Tablo 3. Makyavelizm Ölçeği Güvenirlik Analizi Sonuçları

Makyavelizm Ölçeği İfadeleri	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alfa Değeri
A1 Başarıya ulaşmamda yardımcı olacağına inanırsam etik davranmamaya istekliyimdir.	0,68	0,83
A2 Hedeflerime engel oluşturursa, diğerlerinin çabalarını sabote etmeye hazırım.	0,70	0,83
A3 Yakalanma şansım düşükse hile yaparım.	0,71	0,83
A4 Diğerlerine karşı rekabet avantajını sürdürmek için yalan söylemenin gerekli olduğuna inanırım.	0,67	0,84
A5 Diğerleriyle konuşmanın tek iyi sebebi, kendi yararına kullanabilecek bilgi almaktır.	0,66	0,84
S1 Statü hayatta başarının iyi bir göstergesidir.	0,67	0,76
S2 Servet biriktirmek benim için önemli bir hedeftir.	0,68	0,75
S3 Günün birinde zengin ve güçlü olmak isterim.	0,68	0,75
D1 İnsanlar yalnızca kişisel çıkarla motive olur.	0,63	0,80
D2 Gruplara katılmaktan hoşlanmam çünkü diğerlerine güvenmem.	0,67	0,79
D3 Takım üyeleri ilerlemek için her zaman birbirlerini arkadan bıçaklar.	0,64	0,80
D4 İşyerinde herhangi bir zayıflık gösterirsem diğer insanlar bundan faydalanır.	0,59	0,81
D5 Diğer insanlar her zaman benim aleyhime olan durumlardan istifade etmeyi planlar.	0,65	0,80
DC1 Kişiler arası durumlarda emir vermek hoşuma gider.	0,67	0,71
DC2 Durumu kontrol altında tutmaktan hoşlanırım.	0,65	0,73
DC3 Diğer insanlar üzerinde kontrol sahibi olmaktan hoşlanırım.	0,63	0,75

Ayrıca Tablo 3'te görülmekte olduğu gibi, ölçekte yer alan ifadelerden herhangi birinin çıkarılması durumunda ölçeğin tutarlılığı olumsuz yönde etkilenmemektedir. Bunların yanı sıra çalışmada doğrulayıcı faktör analizi ile ortaya konulan yapı güvenirliliği katsayılarının da 0,7'den yüksek değerler aldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 6).

Geçerlik Bulguları

Çalışmada ilk olarak ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak amacıyla temel bileşenler faktörleştirme yöntemi ve varimax döndürme tekniği kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu Testi (KMO) sonucunun 0,92 olduğu ve Bartlett'in Küresellik Testi'nin ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2= 3103$, $p<0,01$). Bu iki analiz bulgusu, faktör analizini uygulamak için örneklem hacminin yeterli büyüklükte olduğunu ve elde edilmiş olan verinin de normal dağılımdan geldiğini ortaya koymaktadır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin dört faktörlü yapısı elde edilmiş olup, Tablo 4'te de görüldüğü gibi faktör yükleri 0,72 – 0,82 arasında yüksek değerler almıştır. Söz konusu boyutlar toplam varyansın % 67'sini açıklamaktadır.

Tablo 4. Makyavelizm Ölçeği Faktör Yükleri

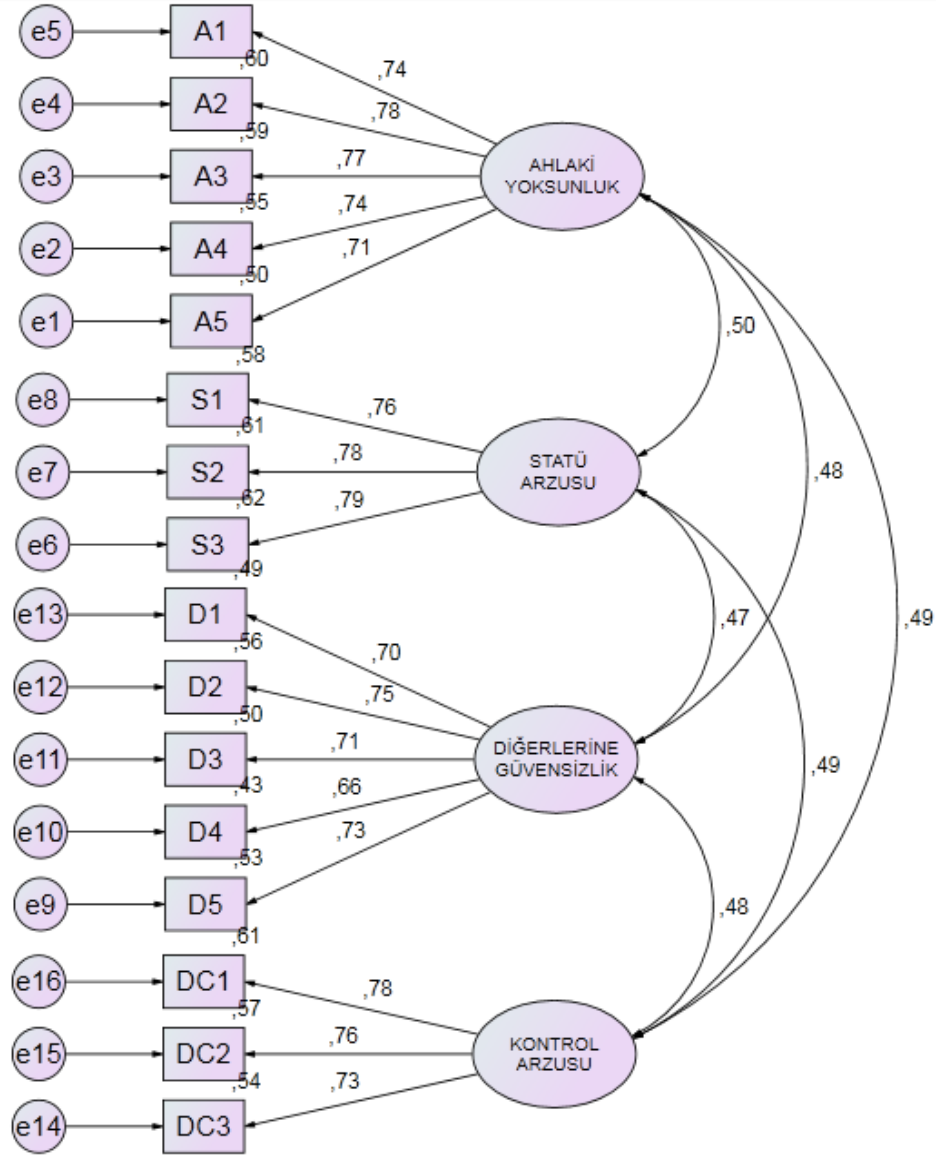
Makyavelizm Ölçeği İfadeleri	Faktör Yükleri			
	Ahlaki Yoksunluk	Diğerlerine Güvensizlik	Statü Arzusu	Kontrol Arzusu
A3	0,79			
A5	0,79			
A2	0,77			
A1	0,75			
A4	0,74			
D2		0,78		
D3		0,75		
D1		0,74		
D5		0,74		
D4		0,72		
S1			0,82	
S3			0,81	
S2			0,80	
DC1				0,82
DC2				0,80
DC3				0,78

Açıklanan Toplam Varyans: 0,67
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu Testi (KMO): 0,89
Bartlett'in Küresellik Testi: $\chi^2= 3103$, $p<0,01$

Açıklayıcı faktör analizinin ardından, en yüksek olabilirlik kestirim yöntemi ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup, Şekil 1’de görüldüğü gibi elde edilen standardize edilmiş regresyon katsayılarının 0,66 ile 0,79 arasında değişen değerler aldığı ortaya konulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, kıkare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2 /df) = 1,44, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) = 0,99, Tucker-Lewis indeksi (TLI) = 0,98, artırmalı uyum indeksi (IFI) = 0,99, normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) = 0,96, yaklaşık hataların karekökü (RMSEA) = 0,031 ve standardize edilmiş kalıntıların karekökü ise (SRMR) = 0,028 olarak tespit edilmiştir. Tablo 5’te de detaylı olarak yer almakta olan bu uyum iyiliği değerleri modelin çok iyi uyum sağladığını göstermekte olup, ölçeğin söz konusu dört faktörlü yapısının doğrulandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Uyumuna İlişkin Değerler

CMIN/DF= χ^2/df (Ki-Kare Değeri/Serbestlik Derecesi)	1,44
CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	0,99
TLI (Tucker-Lewis İndeksi)	0,98
NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi)	0,96
IFI (Artırmalı Uyum İndeksi)	0,99
RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)	0,031
SRMR (Standardize Edilmiş Kalıntıların Karekökü)	0,028

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Makyavelizm ölçeğinin ayırışma, birleşme ve ölçüt bağımlı geçerliğini ortaya koymak amacıyla narsizm, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçekleri ile ilişkileri ele alınmıştır. Ayırışma geçerliğinin elde edilebilmesi için MSV ve ASV değerlerinin AVE değerlerinde küçük olması ölçütünün sağlanması gerekmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Çalışmada Tablo 6'da yer aldığı üzere her bir ölçek ve boyutları için hem MSV hem de ASV değerlerinin AVE değerlerinde küçük olduğu görülmektedir. Ayrıca ayırışma geçerliği için dikkate alınabilecek diğer bir ölçütü ise AVE değerlerinin karekökünün, ölçekler arası korelasyonlardan büyük olması gerekliliği oluşturmaktadır (Hair vd., 2010). Yine Tablo 6'da AVE değerlerinin karekökünün tamamının, ölçekler ve boyutlar arasındaki korelasyon değerlerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Birleşme geçerliğinin sağlanması için ise her bir ifadenin faktör yüklerinin 0,7'den büyük olması ve AVE değerlerinin ise 0,5'ten büyük olması söz konusudur (Hair vd., 2010). Çalışmada her iki ölçütün sağlandığı görülmektedir (Bkz. Tablo 6). Ayrıca Makyavelizm ölçeğinin ölçüt bağımlı geçerliğine ilişkin olarak iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ile ilişkileri ele alınmış olup, bu değerler Tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre Makyavelizm alt boyutları ile iş tatmini arasında negatif yönlü ilişkiler ortaya çıkarken, işten ayrılma niyeti arasında ise pozitif yönlü ilişkiler görülmüştür. Sonuç olarak ölçeğin ayırışma, birleşme ve ölçüt bağımlı geçerliklerinin sağlandığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Makyavelizm ölçeğinin yapısal geçerliğinin doğrulandığı söylenebilmektedir.

Tablo 6. Ölçeklerin Yapı Güvenirliği, AVE ve Korelasyon Değerleri

ÖLÇEK	YG	AVE	MSV	ASV	AY	SA	DG	KA	N	İT	İAN
Ahlaki Yoksunluk	0,86	0,56	0,25	0,24	0,75						
Statü Arzusu	0,92	0,61	0,32	0,25	0,50**	0,78					
Diğerlerine Güvensizlik	0,84	0,50	0,25	0,23	0,48**	0,47**	0,71				
Kontrol Arzusu	0,80	0,57	0,28	0,25	0,49**	0,49**	0,48**	0,76			
Narsizm	0,91	0,57	0,28	0,26	0,49**	0,49**	0,50**	0,53**	0,75		
İş Tatmini	0,83	0,62	0,26	0,24	-0,48**	-0,48**	-0,49**	-0,47**	-0,51**	0,79	
İşten Ayrılma Niyeti	0,80	0,57	0,32	0,26	0,50**	0,57**	0,45**	0,51**	0,52**	-0,49**	0,75

*Diagonal değerler AVE'nin kareköküdür. **p<0,01 (çift yönlü test).
YG=Yapı Güvenirliği, AVE=Ortalama Açıklanan Varyans, MSV=En Yüksek Paylaşılan Varyans, ASV=Ortalama Paylaşılan Varyans, AY=Ahlaki Yoksunluk, SA=Statü Arzusu, DG=Diğerlerine Güvensizlik, KA=Kontrol Arzusu, N=Narsizm, İT=İş Tatmini, İAN=İşten Ayrılma Niyeti

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Dahling vd. (2009) tarafından geliştirilmiş olan Makyavelizm ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda kolayda örnekleme yöntemiyle Adana'da 458 özel sektör çalışanından elde edilmiş olan veri kullanılarak açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Araştırmada Makyavelizm ölçeğinin yapısal geçerliğini ortaya koymak üzere yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 67'sini açıklayan 4 boyutlu yapı elde edilmiş olup, faktör yükleri 0,72 ile 0,82 arasında değişmekte olan değerler almıştır. Ortaya çıkan bu yapının doğrulanması amacıyla açıklayıcı faktör analizinin ardından doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda standardize edilmiş regresyon katsayıları 0,66 – 0,79 arasında değerler almış olup, uyum iyiliği değerlerinden kıkare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2 /df) = 1,44, karşılaştırmalı uyum indeksi = 0,99, Tucker-Lewis indeksi = 0,98, artırmalı uyum indeksi = 0,99, normlaştırılmış uyum indeksi = 0,96, yaklaşık hataların karekökü = 0,031 ve standardize edilmiş kalıntıların karekökü = 0,028 olarak ortaya konulmuştur.

Makyavelizm ölçeğinin ayrışma geçerliği, birleşme geçerliği ve ölçüt bağımlı geçerliğini tespit etmek amacıyla narsizm, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeklerin MSV ve ASV değerlerinin, AVE değerlerinde küçük olduğu görülmüştür. Ayrıca ortalama açıklanan varyans değerlerinin karekökü ahlaki yoksunluk 0,75; diğerlerine güvensizlik 0,71; statü arzusu 0,78; kontrol arzusu 0,76; narsizm 0,75; iş tatmini 0,79 ve işten ayrılma niyeti için ise 0,75 olarak belirlenmiş olup, bu varyans değerlerinin karekökünün ölçekler arası korelasyonlardan büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ölçeğin ayrışma geçerliğinin sağlandığının söylenmesi mümkündür.

Makyavelizm ölçeğinin birleşme geçerliği, AVE değerlerinin tamamının 0,5'ten büyük olması ve faktör yüklerinin de 0,7'den büyük olması ile ortaya konulmuştur. Söz konusu ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliği ise, ölçekler arası korelasyonlar ile elde edilmiştir. Buna göre söz konusu korelasyonların p<0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve beklentiler doğrultusunda oldukları görülmüştür. Dahling vd. (2009) de çalışmalarında Makyavelizm alt boyutları ile narsizm arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Ayrıca bu çalışmada Makyavelizm ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki ortaya konulurken işten ayrılma niyeti ile ise pozitif yönlü ilişkiler görülmüştür. Sonuç olarak bu bulgular ile Makyavelizm ölçeğinin ölçüt bağımlı geçerliği gösterilmiş olmaktadır.

Akın, Sarıçam, Akın, Özbay ve Adam (2014) yaptıkları çalışma ile söz konusu ölçeği Türkçe'ye uyarlayarak benzer sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen araştırma öğrenci örnekleminde yapılmış olup, bu çalışmada ise örneklem ve yöntemsel yaklaşımlar bağlamında farklı bir bakış açısı ele alınmıştır.

Bu çalışmada Makyavelizm ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanarak güvenilirlik ve geçerlik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak ise bu ölçeğin Türkiye'de yapılacak olan araştırmalarda güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğu ortaya konulmuştur.

5. KAYNAKÇA

- Akın, A., Sarıçam, H., Akın, U., Özbay, A. ve Adam, F. F. K. (2014). Turkish version of the Machiavellianism scale-Makyavelizm ölçeği Türkçe formu. *3rd International Symposium on Social Studies Education*, Ankara.
- Ali, F. ve Camorro-Premuzic, C. (2010). The dark side of love and life satisfaction: Associations with intimate relationships, psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 48, 228-233.
- Bakır, B., Özer, M., Uçar, M., Güleç, M., Demir, C. ve Hasde, M. (2003). Relation between Machiavellianism and job satisfaction in a sample of Turkish physicians. *Psychological Reports*, 92, 1169-1175.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D., ve Klesh, J. (1979). *The Michigan Organizational Assessment Questionnaire*. Unpublished manuscript, University of Michigan, Ann Arbor.
- Christie, R. ve Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G. ve Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism scale. *Journal of Management*, 35(2), 219-257.
- Gable, M., Hollon, C. ve Dangello, F. (2012). Managerial Structuring of Work as a Moderator of the Machiavellianism and Job Performance Relationship. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied* 126(3), 317-325.
- Gemmill, G. R. ve Heisler, W. J. (1972). Machiavellianism As A Factor In Managerial Job Strain, Job Satisfaction, And Upward Mobility. *Academy of Management Journal*, 15(1), 51-62.
- Hair, J., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis (7th ed.)*. Upper Saddle River, NJ, USA: Prentice-Hall, Inc.
- Hodson, G., Hogg, S. M. ve MacInnis, C. C. (2009). The role of “dark personalities” (narcissism, Machiavellianism, psychopathy), Big Five personality factors, and ideology in explaining prejudice. *Journal of Research in Personality*, 43, 686-690.
- Kiazad, K., Restubog, S. L. D., Zagenczyk, T. J., Kiewitz, C. ve Tang, R. L. (2010). In pursuit of power: The role of authoritarian leadership in the relationship between supervisors' Machiavellianism and subordinates' perceptions of abusive supervisory behavior. *Journal of Research in Personality*, 44, 512-519.
- Lee, K. ve Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the five-factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38, 1571-1982.
- Lopes, J. ve Fletcher, C. (2004). Fairness of impression management in employment interviews: a cross-country study of the role of equity and machiavelianism. *Social Behavior and Personality*, 32(8), 747-768.

- Machiavelli, N. (1981). *The prince*. New York: Bantam Books. (Original work published 1513)
- McGann, V. L. ve Steil, J. M. (2006). The sense of entitlement: Implications for gender equality and psychological well-being. İçinde J. Worell & C. D. Goodheart (Eds.), *Handbook of girls' and women's psychological health*. (s.175-182). New York: Oxford University Press.
- Miller, B. K., Smart, D. L. ve Rechner, P. L. (2015). Confirmatory factor analysis of the Machiavellian personality scale. *Personality and Individual Differences*, 82, 120-124.
- Özler, D. E., Atalay, C. G. ve Dirican, M. (2013). Örgütlerin karanlık yüzü Makyavelizm ile ilgili literatür taraması ve çalışanların Makyavelist eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *21. Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Kütahya, 679-685.
- Rauthmann, J. F. ve Kolar, G. P. (2012). How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 53, 884–889.
- Zagenczyk, T. J., Cruz, K. S., Woodard, A., Walker, J. C., Few, W. T., Kiazad, K. ve Raja, M. (2013). The Moderating Effect of Machiavellianism on the Psychological Contract Breach–Organizational Identification/Disidentification Relationships. *Journal of Business Psychology*, 28, 287-299.
- Zettler, I., Friedrich, N. ve Hilbig, B. E. (2011). Dissecting work commitment: the role of Machiavellianism. *Career Development International*, 16(1), 20-35.

Örgütsel Adaletin Meta Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

İlksun Didem ÜLBEĞİ*

Özet

Bu araştırmada örgütsel adalet ile alan yazında ele alınmış olan çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler meta analiz yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Çalışmada toplam 158 araştırmadan elde edilmiş olan veri ile etki büyüklükleri tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları örgütsel adaletin alt boyutları arasındaki ilişkiler ile örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel bağlılık, tükenmişlik, sinizm, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Meta analiz, örgütsel adalet, dağıtım adaleti, etkileşim adaleti, işlem adaleti

Abstract

In this research, the relationships between organizational justice and several other variables were examined through meta-analysis. In the study, 158 research results were used to calculate the effect sizes. The results of this research showed the relationships between organizational justice dimensions and the relationships between organizational justice and organizational citizenship behavior, organizational commitment, burnout, organizational cynicism, organizational identification, organizational trust, job satisfaction, and turnover intentions.

Key words: Meta-analysis, organizational justice, distributive justice, interactional justice, procedural justice

Giriş

Örgütsel adalet yaygın bir şekilde araştırılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Örn: Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt, 2001; Greenberg, 1986, 1996; Folger ve Cropanzano, 2001; Niehoff ve Moorman, 1993). Genel olarak adalete ilişkin nesnel özellikler söz konusu olmakla birlikte, bir kişi tarafından adil olarak algılanan bir durum, bir başka kişi tarafından adaletsiz olarak değerlendirilebilmektedir (Folger ve Cropanzano, 2001). Adalete ilişkin bu özellik, adaletin bireylerin algılamalarına bağlı olarak oluştuğunu göstermektedir.

Örgütsel adalete ilişkin ilk araştırmalar Adams (1965) tarafından ortaya konulmuş olan Eşitlik Teorisi'ne kadar dayandırılmaktadır. Örgütsel adalet terimi ise ilk olarak Greenberg (1987) tarafından örgütlerde adalet algılamalarına yönelik olarak kullanılmıştır (Beugré, 1998). Örgütsel adalet, bir örgütte gerçekleşen sosyal veya

* Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, idulbegi@cu.edu.tr

ekonomik alış-verişlere dair, kişilerarası ilişkileri de kapsayacak şekilde adalet algılamalarını ifade etmektedir (Beugré, 1998: xiii).

Örgütsel adalet, çıktıların nasıl dağıtılması gerektiğine ilişkin kurallar ve normları, kararların alınmasında kullanılması gereken süreçleri ve çalışanlara nasıl davranılması gerektiğine ilişkin konuları kapsamaktadır (Beugré, 2007, xii). Buna göre örgütsel adaletin dağıtım, süreç ve etkileşime yönelik boyutlarının söz konusu olduğunun söylenebilmesi mümkündür. Dağıtım adaleti, ücret, ödüller, terfi gibi kaynakların paylaşımına ilişkin çalışanların adalet algılamalarını ifade etmektedir (Colquitt, Greenberg ve Zapata-Phelan, 2005). Ancak kaynakların dağıtımında adalet algısının tek başına yeterli olmadığı görülerek, bu dağıtımlarda kullanılan süreçlere ilişkin adalet algılamaları öne çıkmış olup, bu da süreç adaleti olarak belirlenmiştir (Cohen-Charash ve Spector, 2001). Ayrıca dağıtımın yapıldığı süreç ve dağıtımın sonuçlarının adaletli olmasına ek olarak bu esnada kişilere nasıl davranıldığı ve kişiler arasındaki ilişkilerin adaletli olması gerektiği konusuna dikkat çekilmesi ile etkileşim adaleti ortaya çıkmıştır (Bies ve Moag, 1986; Colquitt, Greenberg ve Zapata-Phelan, 2005).

Örgütsel Adaletin İlişkili Olduğu Değişkenler

Örgütlerde adalet algılamalarının bireysel değerlendirmelere bağlı olarak kişisel, davranışsal, tutumsal ve örgütsel bağlamda çeşitli sonuçları söz konusu olabilmektedir. Yapılan çalışmalarda örgütsel adaletin performans (Lind ve Tyler, 1988; Masterson, Lewis, Goldman ve Taylor, 2000), örgütsel vatandaşlık davranışı (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Ng, 2001; Konovsky ve Organ, 1996; Niehoff ve Moorman, 1993), üretkenlik karşıtı davranışlar (Aquino, Lewis ve Bradfield, 1999; Fox, Spector ve Miles, 2001), iş tatmini (Folger ve Konovsky, 1989; Lind ve Tyler, 1988; Manogran, Stauffer ve Conlon, 1994), örgütsel bağlılık (Lind ve Tyler, 1988; McFarlin ve Sweeney, 1992), örgütsel güven (Aryee, Budhwar ve Chen, 2002; Korsgaard, Schewiger ve Sapienze, 1995; Mayer, Davis ve Schoorman, 1995), işten ayrılma niyeti (Aryee ve Chay, 2001; Roberts, Colson ve Chonko, 1999) gibi bazı değişkenlerle olan ilişkileri tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda ele alınan değişkenler dikkate alınarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Dağıtım adaleti ile etkileşim adaleti (H1a), Dağıtım adaleti ile işlem adaleti (H1b) ve Etkileşim adaleti ile işlem adaleti (H1c) arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Örgütsel adalet (H2a), dağıtım adaleti (H2b), etkileşim adaleti (H2c) ve işlem adaleti (H2d) ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Örgütsel adalet (H3a), dağıtım adaleti (H3b), etkileşim adaleti (H3c) ve işlem adaleti (H3d) ile centilmenlik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H4: Örgütsel adalet (H4a), dağıtım adaleti (H4b), etkileşim adaleti (H4c) ve işlem adaleti (H4d) ile nezaket arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H5: Örgütsel adalet (H5a), dağıtım adaleti (H5b), etkileşim adaleti (H5c) ve işlem adaleti (H5d) ile özgecilik arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H6: Örgütsel adalet (H6a), dağıtım adaleti (H6b), etkileşim adaleti (H6c) ve işlem adaleti (H6d) ile sivil erdem arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H7: Örgütsel adalet (H7a), dağıtım adaleti (H7b), etkileşim adaleti (H7c) ve işlem adaleti (H7d) ile vicdanlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H8: Örgütsel adalet (H8a), dağıtım adaleti (H8b), etkileşim adaleti (H8c) ve işlem adaleti (H8d) ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H9: Örgütsel adalet (H9a), dağıtım adaleti (H9b), etkileşim adaleti (H9c) ve işlem adaleti (H9d) ile duygusal bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H10: Örgütsel adalet (H10a), dağıtım adaleti (H10b), etkileşim adaleti (H10c) ve işlem adaleti (H10d) ile devam bağlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H11: Örgütsel adalet (H11a), dağıtım adaleti (H11b), etkileşim adaleti (H11c) ve işlem adaleti (H11d) ile normatif bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H12: Örgütsel adalet (H12a), dağıtım adaleti (H12b), etkileşim adaleti (H12c) ve işlem adaleti (H12d) ile tükenmişlik arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H13: Örgütsel adalet (H13a), dağıtım adaleti (H13b), etkileşim adaleti (H13c) ve işlem adaleti (H13d) ile duygusal tükenme arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H14: Örgütsel adalet (H14a), dağıtım adaleti (H14b), etkileşim adaleti (H14c) ve işlem adaleti (H14d) ile duyarsızlaşma arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H15: Örgütsel adalet (H15a), dağıtım adaleti (H15b), etkileşim adaleti (H15c) ve işlem adaleti (H15d) ile kişisel başarıda azalma arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H16: Örgütsel adalet (H16a), dağıtım adaleti (H16b), etkileşim adaleti (H16c) ve işlem adaleti (H16d) ile örgütsel güven arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H17: Örgütsel adalet (H17a), dağıtım adaleti (H17b), etkileşim adaleti (H17c) ve işlem adaleti (H17d) ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H18: Örgütsel adalet (H18a), dağıtım adaleti (H18b), etkileşim adaleti (H18c) ve işlem adaleti (H18d) ile içsel tatmin arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H19: Örgütsel adalet (H19a), dağıtım adaleti (H19b), etkileşim adaleti (H19c) ve işlem adaleti (H19d) ile dışsal tatmin arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H20: Örgütsel adalet (H20a), dağıtım adaleti (H20b), etkileşim adaleti (H20c) ve işlem adaleti (H20d) ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H21: Örgütsel adalet (H21a), dağıtım adaleti (H21b), etkileşim adaleti (H21c) ve işlem adaleti (H21d) ile sinizm arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, iş tatmini, işten ayrılma niyeti, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi çalışanların çeşitli tutum ve davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Örgütsel adaletin alan yazında geniş bir şekilde araştırma konusu olarak ele alındığı ve çok sayıda araştırmanın yapıldığı görülmekle birlikte söz konusu ilişkilere dair sistematik bir yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmaya rastlanılmamaktadır.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı örgütsel adaletin alan yazında ele alınmış olan değişkenler ile ilişkilerini meta analiz yöntemini kullanarak ortaya koymaktır.

Yöntem

Alan Yazın Araştırması

Meta analizde ele alınan araştırmalar farklı şekillerde elde edilmiştir. İlk olarak *örgütsel adalet*, *dağıtım adaleti*, *etkileşim adaleti*, *işlem adaleti* kelimelerini kapsayan yüksek lisans ve doktora tezleri YÖK'ün tez veri tabanından araştırılmıştır. Daha sonra söz konusu anahtar kelimeler Google akademik arama motorunda taranmıştır. Ayrıca yine aynı anahtar sözcükler son on yıl içinde (2005-2015) düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nin kongre bildiri kitapları ve üç yıldır gerçekleştirilmekte olan Örgütsel Davranış Kongresi bildiri kitapları içerisinde taranmıştır. Bu incelemeler sonucunda elde edilmiş olan araştırmalarda Pearson Korelasyon Katsayısının raporlanmış olması ile araştırmanın Türkiye'de yapılmış olması, çalışmanın meta analize dâhil edilip edilmeyeceğine ilişkin karar ölçütü olarak alınmıştır. Söz konusu kıstasları karşılamayan çalışmalar analize alınmamıştır. Bu doğrultuda ise N = 49226 bireyi içeren 158 çalışma elde edilmiştir.

Meta analize dâhil edilen çalışmaların yıllara göre sayıları ve toplam çalışmalar içerisindeki yüzde oranları Tablo 1'de görülmektedir. Buna göre örgütsel adalete ilişkin en fazla çalışma sayısı 22 ile 2014 yılında yapılmıştır. 2010-2011'de 21, 2009 ve 2013 yıllarında 18, 2012 ve 2015'te 16, 2007'de 11, 2006'da 3, 2005'te 1 ve 2000-2001 yıllarında ise 1'er çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Tablo 2'de meta analizde ele alınan araştırmaların yayın türlerine göre sayıları yer almakta olup, 158 çalışmanın arasında 95 yüksek lisans tezi, 16 doktora tezi, 30 makale ve 17 adet de bildiri bulunmaktadır.

Tablo 1: Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Frekans	Yüzde (%)
2000	1	0.63
2001	1	0.63
2005	2	1.27
2006	3	1.90
2007	11	6.96
2008	8	5.06
2009	18	11.39
2010	21	13.29
2011	21	13.29
2012	16	10.13
2013	18	11.39
2014	22	13.92
2015	16	10.13
TOPLAM	158	100

Tablo 2: Çalışmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

Çalışma Türü	Frekans	Yüzde (%)
Yüksek Lisans Tezi	95	60.13
Doktora Tezi	16	10.13
Makale	30	18.98
Bildiri	17	10.76
TOPLAM	158	100

Meta Analiz Yöntemi

Bu çalışmada Hunter ve Schmidt (2004) tarafından geliştirilmiş olan psikometrik meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Buna göre analizlerde örnekleme hatası ile ölçeklerin güvenilirliği düzeltmeleri yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliği düzeltmesi için, meta analize dâhil edilen çalışmalarda raporlanmış olan güvenilirlik katsayıları kullanılmıştır. Bu katsayıların belirtilmemiş olması durumunda ise tüm katsayıların ortalaması alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Meta analizlerin yapılarak etki büyüklüklerinin tespit edilmesinde Hunter ve Le'nin (2014) geliştirdiği "Software for the Hunter-Schmidt meta-analysis methods, Version 2.0." ve Field ve Gillet'in (2010) geliştirdikleri makrolar kullanılmıştır.

Çalışmada taramalar sonucunda tespit edilmiş olan araştırmalardan elde edilen değişkenler ve bu değişkenlerle olan ilişkiler bağlamında toplamda 83 adet meta analiz yapılmıştır. Bu analizler sonucunda toplam çalışma sayısı (k), toplam örneklem hacmi (n), düzeltilmiş ortalama ağırlıklı korelasyon katsayısı (ρ), düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma (SD_o), düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma (SD_p), %80 güvenilirlik aralığı için korelasyon alt ve üst limitleri (%80 GRA) ile % 95 güven aralığı için korelasyon alt ve üst limitleri (%95 GA) hesaplanmıştır.

Meta analizlerde yayın yanlılığının görülmesi mümkün olabilmektedir. Bu durumda tespit edilmiş olan çalışmaların, bütün araştırmaların yanlı bir örnekleme olması söz konusudur (Hunter ve Schmidt, 2004). Meta analizlerde oluşabilecek yayın yanlılığını ortaya koyabilmek için güvenlik eşiği sayısı analizi (Rosenthal, 1979) yapılmıştır.

Bulgular

Çalışmada yapılan meta analizlerin sonuçları Tablo 3'te görülmektedir. Buna göre düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayılarının genel olarak oldukça yüksek değerler aldığı gözlenmektedir. Örgütsel adalet alt boyutları arasındaki ilişkiler yüksek düzeyde değerler almıştır ($D-E = 0.617$, $D-İ = 0.685$, $E-İ = 0.755$). Benzer olarak örgütsel adalet ve alt boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışı ve alt boyutları arasındaki korelasyonlar orta seviyede tespit edilmiştir.

Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık ve boyutları arasındaki korelasyonlar ise yüksek düzeyde ortaya çıkmaktadır. Ancak örgütsel adalet – devam bağlılığı, dağıtım adaleti – devam bağlılığı ve etkileşim adaleti – devam bağlılığı arasındaki ilişkilerde % 80 güvenilirlik aralığı sıfır değerini içerdiğinden bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığının söylenmesi mümkündür.

Tablo 3: Örgütsel Adalet, Dağıtım Adaleti, Etkileşim Adaleti, İşlem Adaleti ile Diğer Değişkenlerin İlişkisi

Ölçekler	k	n	ρ	SD ρ	SD ρ	% 80 GRA	% 95 GA
D-E	103	33371	0.617	0.166	0.159	0.413-0.820	0.585-0.649
D-İ	116	36940	0.685	0.140	0.134	0.514-0.856	0.669-0.710
E-İ	104	33801	0.755	0.159	0.155	0.556-0.953	0.724-0.786
ÖA-CENT	6	172	0.375	0.193	0.182	0.142-0.608	0.221-0.529
ÖA-NEZ	5	1261	0.255	0.100	0.072	0.163-0.348	0.167-0.343
ÖA-ÖZGE	4	1102	0.327	0.078	0.044	0.270-0.383	0.251-0.403
ÖA-SİVİL	7	1787	0.399	0.339	0.202	0.289-0.509	0.148-0.650
ÖA-VİCD	5	1261	0.368	0.112	0.089	0.253-0.482	0.270-0.466
ÖA-ÖVD	16	6135	0.435	0.160	0.153	0.239-0.632	0.357-0.513
D-CENT	9	3499	0.225	0.152	0.139	0.047-0.403	0.126-0.324
D-NEZ	8	1889	0.227	0.044	0.062	0.148-0.306	0.197-0.257
D-ÖZGE	8	3151	0.410	0.113	0.100	0.282-0.537	0.332-0.488
D-SİVİL	9	3068	0.352	0.074	0.044	0.294-0.410	0.304-0.400
D-VİCD	10	3470	0.284	0.076	0.046	0.225-0.343	0.237-0.331
D-ÖVD	13	3682	0.334	0.150	0.136	0.160-0.509	0.252-0.416
E-CENT	8	3340	0.244	0.113	0.098	0.118-0.369	0.166-0.322
E-NEZ	9	2141	0.261	0.061	0.037	0.214-0.308	0.221-0.301
E-ÖZGE	10	3422	0.386	0.124	0.111	0.243-0.528	0.309-0.463
E-SİVİL	10	3236	0.371	0.100	0.081	0.266-0.475	0.309-0.433
E-VİCD	9	3316	0.283	0.080	0.056	0.212-0.354	0.231-0.335
E-ÖVD	12	3667	0.406	0.217	0.210	0.138-0.674	0.283-0.529
İ-CENT	6	1812	0.274	0.097	0.072	0.182-0.366	0.196-0.352
İ-NEZ	6	1663	0.231	0.094	0.063	0.149-0.312	0.156-0.306
İ-ÖZGE	9	3122	0.361	0.126	0.112	0.218-0.505	0.279-0.443
İ-SİVİL	8	2878	0.378	0.073	0.048	0.316-0.440	0.327-0.429
İ-VİCD	8	3064	0.268	0.091	0.071	0.177-0.359	0.205-0.331
İ-ÖVD	14	3960	0.330	0.123	0.106	0.194-0.466	0.266-0.394
ÖA-ÖB	22	8084	0.575	0.045	0.150	0.383-0.767	0.556-0.594
ÖA-DUB	6	2032	0.480	0.175	0.166	0.267-0.693	0.340-0.620
ÖA-DEB	6	1989	0.284	0.297	0.291	-0.088-0.656	0.046-0.522
ÖA-NOB	5	1570	0.486	0.101	0.084	0.377-0.595	0.397-0.575
D-ÖB	14	4323	0.472	0.127	0.114	0.326-0.617	0.405-0.539
D-DUB	17	6513	0.429	0.211	0.204	0.168-0.691	0.329-0.529
D-DEB	12	5155	0.348	0.282	0.277	-0.006-0.703	0.188-0.508
D-NOB	15	5788	0.437	0.125	0.113	0.293-0.581	0.374-0.500
E-ÖB	12	4127	0.492	0.143	0.134	0.321-0.663	0.411-0.573
E-DUB	16	6253	0.438	0.199	0.192	0.193-0.684	0.340-0.536
Tablo 3'ün Devamı							
E-DEB	14	5635	0.298	0.256	0.249	-0.21-0.618	0.289-0.307
E-NOB	16	5966	0.449	0.089	0.072	0.357-0.541	0.405-0.493
İ-ÖB	14	4323	0.513	0.140	0.129	0.347-0.678	0.440-0.586
İ-DUB	16	6381	0.455	0.214	0.208	0.190-0.721	0.350-0.560
İ-DEB	13	5445	0.397	0.321	0.225	0.109-0.685	0.271-0.523
İ-NOB	17	6513	0.431	0.124	0.112	0.288-0.574	0.372-0.490
ÖA-TÜK	3	810	-0.616	0.054	0.028	-0.653- -0.579	-0.677- -0.555
ÖA-DUYTÜK	3	1004	-0.524	0.073	0.055	-0.594- -0.454	-0.607- -0.441

ÖA-DUYAR	3	1004	-0.360	0.312	0.118	-0.511- -0.208	-0.509- -0.211
ÖA-KB	3	1004	-0.420	0.030	0.046	-0.479- -0.361	-0.454- -0.386
D-TÜK	3	926	-0.469	0.081	0.057	-0.543- -0.395	-0.561- -0.377
D-DUYTÜK	5	1855	-0.341	0.161	0.151	-0.535- -0.147	-0.482- -0.199
D-DUYAR	3	1001	-0.347	0.020	0.058	-0.421- -0.273	-0.444- -0.250
D-KB	4	1353	-0.311	0.098	0.276	-0.408- -0.213	-0.407- -0.215
E-TÜK	3	926	-0.522	0.068	0.041	-0.574- -0.470	-0.599- -0.445
E-DUYTÜK	4	1353	-0.365	0.230	0.223	-0.650- -0.080	-0.590- -0.140
E-DUYARSIZ	3	1001	-0.364	0.132	0.117	-0.513- -0.215	-0.513- -0.215
E-KB	4	1353	-0.297	0.119	0.100	-0.425- -0.168	-0.414- -0.180
İ-TÜK	3	926	-0.506	0.108	0.094	-0.626- -0.386	-0.628- -0.384
İ-DUYTÜK	5	1855	-0.352	0.162	0.152	-0.547- -0.158	-0.494- -0.210
İ-DUYAR	3	1001	-0.385	0.037	0.048	-0.446- -0.324	-0.427- -0.343
İ-KB	4	1353	-0.346	0.130	0.114	-0.492- -0.199	-0.473- -0.219
D-ÖZDEŞ	6	1918	0.426	0.104	0.084	0.318-0.533	0.343-0.509
E-ÖZDEŞ	6	1918	0.464	0.199	0.192	0.217-0.710	0.304-0.623
İ-ÖZDEŞ	6	1918	0.471	0.147	0.137	0.296-0.646	0.353-0.589
ÖA-SİN	3	947	-0.565	0.168	0.163	-0.774- -0.356	-0.755- -0.375
İ-SİN	3	608	-0.553	0.089	0.062	-0.632- -0.473	-0.654- -0.452
ÖA-GÜV	9	3384	0.783	0.238	0.167	0.569-0.996	0.628-0.938
D-GÜV	6	1525	0.602	0.163	0.152	0.408-0.796	0.472-0.732
E-GÜV	3	1034	0.523	0.010	0.049	0.460-0.586	0.512-0.534
İ-GÜV	6	1525	0.656	0.210	0.202	0.397-0.915	0.488-0.824
ÖA-İT	15	4402	0.669	0.163	0.157	0.587-0.751	0.468-0.871
ÖA-İÇ	3	895	0.589	0.123	0.114	0.450-0.728	0.444-0.734
ÖA-DIŞ	3	895	0.800	0.110	0.104	0.676-0.924	0.667-0.933
D-İT	30	10484	0.519	0.183	0.176	0.294-0.745	0.454-0.584
D-İÇ	9	3515	0.486	0.195	0.189	0.245-0.728	0.359-0.613
D-DIŞ	9	3515	0.654	0.123	0.116	0.506-0.802	0.574-0.734
E-İT	23	8742	0.548	0.148	0.141	0.368-0.728	0.488-0.608
E-İÇ	7	3136	0.527	0.042	0.149	0.336-0.717	0.496-0.558
E-DIŞ	8	3405	0.708	0.100	0.093	0.588-0.828	0.639-0.777
İ-İT	28	9976	0.536	0.163	0.156	0.476-0.596	0.336-0.735
İ-İÇ	9	3515	0.543	0.116	0.107	0.467-0.619	0.406-0.679
İ-DIŞ	9	3515	0.696	0.084	0.073	0.641-0.751	0.602-0.791
D-İAN	8	2493	-0.409	0.191	0.182	-0.642- -0.176	-0.400- -0.018
E-İAN	5	1548	-0.382	0.047	0.033	-0.423- -0.341	-0.386- -0.378
İ-İAN	7	2244	-0.362	0.093	0.074	-0.036- -0.360	-0.267- -0.169

Not. ÖA = Örgütsel Adalet, D = Dağıtım Adaleti, E = Etkileşim Adaleti, İ = İşlem Adaleti, ÖVD = Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, CENT = Centilmenlik, NEZ = Nezaket, ÖZGE = Özgecilik, SİVİL = Sivil Erdem, VİCD = Vicdanlılık, ÖB = Örgütsel Bağlılık, DUB = Duygusal Bağlılık, DEB = Devam Bağlılığı, NOB = Normatif Bağlılık, TÜK = Tükenmişlik, DUYTÜK = Duygusal Tükenme, DUYAR = Duyarsızlaşma, KB = Kişisel Başarıda Azalma, ÖZDEŞ = Örgütsel Özdeşleşme, SİN = Sinizm, İT = İş Tatmini, İÇ = İçsel Tatmin, DIŞ = Dışsal Tatmin, İAN = İşten Ayrılma Niyeti, k = analize dahil edilen çalışma sayısı, N = toplam örneklem büyüklüğü, ρ = düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayısı, SDo = düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma, SDp = düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma, % 80 GRA = % 80 güvenirlilik aralığında korelasyon değerlerinin alt ve üst limitleri, % 95 GA = % 95 güven aralığında korelasyon değerlerinin alt ve üst limitleri.

Örgütsel adalet ile tükenmişlik arasındaki korelasyonlar ise beklentiler doğrultusunda negatif yönlü ortaya çıkmış olup orta ve yüksek düzeyde değerler almıştır. Benzer şekilde örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkiler de negatif yönlü bulunmuştur. Ancak yalnızca örgütsel adalet ve işlem adaleti ile sinizm arasında bir ilişki ortaya konulabilmiş, dağıtım ve etkileşim adaleti sinizm ilişkisi yeterli sayıda çalışma bulunmadığından hesaplanması mümkün olamamıştır. Aynı şekilde dağıtım, etkileşim ve işlem adaleti ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler tespit edilebilirken, örgütsel adalet genel boyutu ile olan ilişki gösterilememiştir.

Örgütsel adalet ile örgütsel güven arasındaki ilişkiler beklentiler yönünde pozitif ve oldukça yüksek değerlerle ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak iş tatmini ve alt boyutları olan içsel ve dışsal tatminle olan ilişkiler son derece yüksek seviyede ve pozitif yönlü olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda H20a, H21b ve H21c hipotezlerimizi test edecek veriye ulaşamadığımız, H10a, H10b ve H10c hipotezlerimiz ise desteklenememiştir. Bunların dışındaki hipotezlerimizin tamamı desteklenmiştir.

Tablo 4: İlişkilere Dair Güvenlik Eşiği Katsayıları

Ölçekler	Güvenlik eşiği sayısı	Ölçekler	Güvenlik eşiği sayısı	Ölçekler	Güvenlik eşiği sayısı
D-E	446049	ÖA-TÜK	335	ÖA-İT	322
D-İ	709636	ÖA-DUYTÜK	267	ÖA-İÇ	777
E-İ	846455	ÖA-DUYAR	99	ÖA-DIŞ	30845
ÖA-CENT	464	ÖA-KB	154	D-İT	2672
ÖA-NEZ	116	D-TÜK	164	D-İÇ	4581
ÖA-ÖZGE	120	D-DUYTÜK	323	D-DIŞ	20664
ÖA-SİVİL	565	D-DUYAR	89	E-İT	2136
ÖA-VİCD	242	D-KB	131	E-İÇ	5116
ÖA-ÖVD	6000	E-TÜK	210	E-DIŞ	26886
D-CENT	493	E-DUYTÜK	214	İ-İT	2957
D-NEZ	175	E-DUYARSIZ	116	İ-İÇ	5176
D-ÖZGE	914	E-KB	117	İ-DIŞ	1055
D-SİVİL	701	İ-TÜK	195	D-İAN	1055
D-VİCD	648	İ-DUYTÜK	337	E-İAN	328
D-ÖVD	1501	İ-DUYAR	110	İ-İAN	640
E-CENT	443	İ-KB	162	ÖA-ÖB	19297
E-NEZ	331	D-ÖZDEŞ	498	ÖA-DUB	867
E-ÖZGE	982	E-ÖZDEŞ	863	ÖA-DEB	412
E-SİVİL	894	İ-ÖZDEŞ	781	ÖA-NOB	545
E-VİCD	552	ÖA-SİN	434	D-ÖB	3773
E-ÖVD	2322	İ-SİN	200	D-DUB	6073
Tablo 4'ün Devamı					
İ-CENT	226	ÖA-GÜV	8245	D-DEB	1865
İ-NEZ	136	D-GÜV	976	D-NOB	4387
İ-ÖZGE	617	E-GÜV	261	E-ÖB	3749
İ-SİVİL	677	İ-GÜV	12492	E-DUB	5897
İ-VİCD	456	İ-DUB	6835	E-DEB	2007
İ-ÖVD	1744	İ-DEB	3455	E-NOB	5184
		İ-NOB	5372	İ-ÖB	4803

Not. ÖA = Örgütsel Adalet, D = Dağıtım Adaleti, E = Etkileşim Adaleti, İ = İşlem Adaleti, ÖVD = Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, CENT = Centilmenlik, NEZ = Nezaket, ÖZGE = Özgencilik, SİVİL = Sivil Erdem, VİCD = Vicdanlılık, ÖB =

Örgütsel Bağlılık, DUB = Duygusal Bağlılık, DEB = Devam Bağlılığı, NOB = Normatif Bağlılık, TÜK = Tükenmişlik, DUYTÜK = Duygusal Tükenme, DUYAR = Duyarsızlaşma, KB = Kişisel Başarıda Azalma, ÖZDEŞ = Örgütsel Özdeşleşme, SİN = Sinizm, İT = İş Tatmini, İÇ = İçsel Tatmin, DIŞ = Dışsal Tatmin, İAN = İşten Ayrılma Niyeti.

Çalışmada yapılan meta analizlerin her birisi için güvenlik eşiği sayısı da (Rosenthal, 1979) hesaplanmıştır. Tablo 4'te görülmekte olduğu üzere bu sonuçların yayın sayılarına göre yüksek değerler olması analizlerde yayın yanlılığı olmadığına işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, örgütsel adalet ve örgütsel adalet alt boyutları ile alan yazında ilgileşimleri ortaya konulmuş olan çeşitli değişkenlerle ilişkilerini meta analiz yöntemini kullanarak tespit etmektir. Bu bağlamda 158 çalışmayla 83 farklı meta analiz Hunter ve Schmidt'in (2004) ortaya koymuş olduğu psikometrik meta analiz yöntemiyle yapılmıştır. Buna göre alan yazında ele alınan ilişkiler göz önünde bulundurularak geliştirilen hipotezlerden H10a, H10b H10c desteklenmezken, H20a, H21b ve H21c yeterli veriye ulaşılamaması nedeniyle test edilememiştir. Bunların dışındaki hipotezlerin tamamı desteklenmiştir. Meta analizler sonucunda elde edilen düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayılarının orta ve yüksek seviyede değerler aldığı görülmüştür.

Bu çalışma ile elde edilen söz konusu sonuçlar daha önce gerçekleştirilmiş olan araştırmaların bulguları ile örtüşmektedir (Örn: İnce ve Gül, 2011; İşcan ve Sayın, 2010; Özgan, 2011; Şeşen, 2010; Uğurlu ve Üstüner, 2011. Benzer olarak Cohen-Charash ve Spector (2001) ve Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Ng (2001) tarafından yapılmış olan meta analizlerin sonuçları da araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir.

Çalışmada tez ve makaleler açısından ulaşılamamış olanlar analizlerde değerlendirilememiştir. Bu çalışmanın kısıtlarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca bazı ilişkilerde yönelik olarak yeterli çalışma sayısına erişilememiş olması nedeniyle söz konusu analizler gerçekleştirilememiştir.

İleride yapılacak olan araştırmalarda özellikle istatistiksel olarak önemsiz sonuçları bağlamında devam bağlılığı ile olan ilişkilere dikkat çekilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca örgütsel adalet ile örgütsel özdeşleşme ve sinizm arasındaki ilişkilere de odaklanılması ile bu bağlantıların ortaya konulması mümkün olabilecektir.

Örgütsel adalete ilişkin dikkat çekici sayıda çalışmalar söz konusu olmakla birlikte Türkiye'de ilk kez bu konu meta analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda Türk alan yazınına katkıda bulunulduğunu ifade etmek mümkündür. Toplumsal bağlamda önem arz eden örgütsel adalete yönelik olarak ileride yapılacak çalışmalara kapsamlı bir bakış kazandırabilmesi ve ayrıca kuramsal olarak da katkıda bulunulması beklenmektedir.

Kaynaklar

Meta analizde kullanılan kaynaklar yazardan temin edilebilir.

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. L. Berkowitz (Ed.) İçinde, *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 2) (s. 267-299). New York: Academic Press.
- Aquino, K., Lewis, M. U. ve Bradfield, M. (1999). Justice constructs, negative affectivity, and employee deviance: A proposed model and empirical test. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 1073-1091.
- Aryee, S. ve Chay, Y. W. (2001). Workplace justice, citizenship behavior, and turnover intentions in a union context: Examining the mediating role of perceived union support and union instrumentality. *Journal of Applied Psychology*, 86, 154-160.
- Aryee, S., Budhwar, P. S. ve Chen, Z. X. (2002). Trust as a Mediator of the Relationship between Organizational Justice and Work Outcomes: Test of a Social Exchange Model. *Journal of Organizational Behavior*, 23(3), 267-279.
- Beugré, C. D. (1998). *Managing Fairness in Organizations*. Westport, CT: Quorum Books.
- Beugré, C. D. (2007). *A Cultural Perspective of Organizational Justice*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Cohen-Charash, Y. ve Spector, P. E. (2001). The Role of Justice in Organizations: A Meta-Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J. A. (2001). On the Dimensionality of Organizational Justice: A Constant Validation of a Measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386-400.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Field, A. P. ve Gillett, R. (2010). How to do meta-analysis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 63, 665-694.
- Folger, R. ve Cropanzano, R. (2001). Fairness Theory: Justice as Accountability. J. Greenberg, & R. Cropanzano (Eds.) İçinde, *Advances in Organizational Justice* (s. 1-55). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Folger, R. ve Konovsky, M. A. (1989). Effects of Procedural and Distributive Justice on Reactions to Pay Raise Decisions. *Academy of Management Journal*, 32, 115-130.
- Fox, S. , Spector, P. E. ve Miles, D. (2001). Counterproductive work behavior (CWB) in response to job stressors and organizational justice: Some mediator and moderator tests for autonomy and emotions. *Journal of Vocational Behavior*, 59, 291-309.
- Greenberg, J. (1986). Determinants of perceived fairness of performance evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 71, 340-342.

- Greenberg, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories. *The Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- Greenberg, J. (1996). *The Quest for Justice on the Job; Essays and Experiments*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hunter, J. E. ve Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- İnce, M. ve Gül, H. (2011). The effect of employees' perceptions of organizational justice on organizational citizenship behavior: an application in turkish public institutions. *International Journal of Business and Management*, 6(6), 134-149.
- İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- Korsgaard, M. A., Schewiger, D. M. ve Sapienza, H. J: (1995). Building commitment, attachment, and trust in strategic decision-making teams: The role of procedural justice. *Academy of Management Journal*, 38, 60-84.
- Lind, E. A. ve Tyler, T. R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum.
- Manogran, P. Stauffer, J. ve Conlon, E. J. (1994). Leader-member exchange as a key mediating variable between employees' perceptions of fairness and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Best Paper Proceedings*, 249-253.
- Masterson, S. S., Lewis, K., Goldman, B. M. ve Taylor, M. S. (2000). Integrating justice and social exchange: The differing effects of fair procedures and treatment on work relationships. *Academy of Management Journal*, 43, 738-748.
- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- McFarlin, D. B. ve Sweeney, P. D. (1992). Distributive and procedural justice as predictors of satisfaction with personal and organizational outcomes. *Academy of Management Journal*, 35, 626-637.
- Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *The Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
- Özgan, H. (2011). Örgütsel davranış bağlamında öğretmenlerin örgütsel adalet, güven, bağlılık, yönetici değerlendirme ve çatışma yönetimi stratejileri algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 229-247.
- Roberts, J. A., Colson, K. R. ve Chonko, L. B. (1999). Salesperson perceptions of equity and justice and their impact on organizational commitment and intent to turnover. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 1-16.
- Şeşen, H. (2010). Adalet algısının tükenmişliğe etkisi: iş tatmininin aracı değişken rolünün yapısal eşitlik modeli ile testi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 67-90.
- Uğurlu, C. T. ve Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 434-448.

TÜRKİYE’DE MEDİKAL TURİZM KAPSAMINDA SAĞLIK KURULUŞLARININ ÖRGÜTSEL PAZARLAMA ETKİNLİĞİ İLE PROMOSYON STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ

Hilal İNAN*

Meltem CANOĞLU**

ÖZET

Her yıl milyonlarca turist ağırlayarak çok önemli miktarda gelir elde eden Türkiye, medikal turizmde de önemli gelişmeler sağlamıştır. Son yıllarda dünyanın farklı ülkelerinden çok sayıda hastanın tedavi için Türkiye'deki özel sağlık kuruluşlarını tercih ettiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, gelişmiş ülkelerde çağdaş yöntemlerle gerçekleştirilen tıbbi operasyonların ülkemizde de uygun fiyatlarla yapılmasıdır. Sağlık turizmi ve onun bir alt dalı olduğu kabul edilen tıbbi ya da medikal turizm 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış ve günümüze kadar oldukça önemli gelişmeler göstermiştir. Türkiye'de medikal turizm hizmeti sunan sağlık kuruluşlarının örgütsel pazarlama etkinliği ve promosyon stratejilerinin ilişkisinin değerlendirilmesi amacı ile gerçekleştirilen bu çalışmada Türkiye genelinde 175 özel sağlık kuruluşu yöneticisine anket yöntemi uygulanarak veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçları, Türkiye’de medikal turizm hizmeti sunan ya da sunmayı hedefleyen özel sağlık kuruluşlarının, örgütsel pazarlama etkinliklerini oldukça yüksek değerlendirdiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye medikal turizm sektörü, örgütsel pazarlama etkinliği, promosyon stratejileri

ABSTRACT

Turkey, who gets a significant amount of revenue by welcoming millions of tourists each year, has also made important advances in the medical tourism. It seems, in recent years, many patients from different countries of the world, prefer the private health institutions in Turkey for treatment. The most important reason of this preference is that, the medical operations carried out in developed countries with modern methods are also done at reasonable prices in our country. Health tourism and medical tourism, which is considered the one of its sub-branches, emerged in 1990's and has showed significant improvements until today. Under the purpose of assessing the organizational marketing effectiveness and promotional strategies in the medical tourism health service providers of Turkey, data were collected by survey method and the field study has been conducted on 175 private health institutions managers over all the Turkey. Research

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, Pazarlama Bölümü, ihilal@cu.edu.tr

** Öğr.Gör.Dr., Çukurova Üniversitesi, Pozantı Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, mcanoglu@cu.edu.tr

- ❖ Bu makale, “Türkiye’de Medikal Turizm Kapsamında Sağlık Kuruluşlarının Örgütsel Pazarlama Etkinliği İle Promosyon Stratejilerinin Ve Medikal Turistlerin Motivasyonel Davranışları İle Algılarının İncelenmesi” başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

results have indicated that; the private health institutions which is providing or aiming to provide medical tourism service in Turkey, evaluate their organizational marketing effectiveness very high.

Key Words: Turkey medical tourism industry, organizational marketing effectiveness, promotional strategies

Giriş

En genel anlamda sağlık, toplumdaki bireylerin hastalık, rahatsızlık ve sakatlıklarının olmamasıyla birlikte, o toplumdaki bireyin akli, fiziksel, ekonomik ve sosyal açıdan da tam huzur ve uyum içinde bulunmaları durumudur (Kızılcelik, 1996, s. 3). Sağlık hizmeti sunumunda en önemli hedef, hastaları tedavi etmek yerine hastalanmalarını önleyebilmektir (Tengilimioğlu vd., 2009, s. 102). Sağlık Türkiye için ekonomik anlamda önemli sektörlerden birini oluşturmaktadır. Her geçen yıl artan medikal turist sayısı da yapılan yatırımların ve tanıtım faaliyetlerinin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Medikal turizm, tıbbi, diş ve cerrahi tedavi almak üzere daha kolay erişim sağlayan, yüksek kalitede bakım sağlayan ya da daha uygun fiyata aynı tedavi hizmetini sunan bir başka ülkedeki bir destinasyona seyahat etmek olarak da tanımlanabilir. Sağlık turizmi arenasında en hızla büyüyen sektörler arasında yer alan medikal turizm alanında hizmet vermek için birçok ülke günümüzde yasal planlamalar ve uygulama planlamaları yapmaktadır (Yu vd., 2011: 857). Yıldırım ve Altinkaya (2006), medikal turizm pazarında günümüzde birçok Asya ülkesinin hakim durumda olduğunu ancak çok sayıda ülkenin de pazara girmeye çalıştığını vurgulamıştır. Özellikle Hindistan oldukça düşük fiyatları ile pazarda önemli bir yer edinmiştir.

Son yıllarda en çok gelişmiş ülkelerde olmakla beraber dünya nüfusunun giderek yaşlanması, artan tedavi masrafları, kişilerin maliyetleri daha düşük olan ülkelere tedavi olmak amacıyla gitmelerine sebep olmaktadır. Teknolojik gelişmelerle beraber iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ile bilgiye her an her yerde ulaşma olanağı yurt dışındaki hastaneler hakkında daha kolay bilgi edinebilmeyi sağlamış, ayrıca ulaşım imkanlarının kolaylaşması kişilerin sağlık hizmeti almak için yurt dışına çıkma arayışlarını arttırmıştır. Bu çalışmanın amacı dünya ekonomisinde son yıllarda önemli bir yere sahip olan ve hızlı gelişmeler gösteren medikal turizm kapsamında Türkiye’de bu hizmeti sunan sağlık kuruluşlarının örgütsel pazarlama etkinliği ve promosyon stratejilerinin değerlendirilmesidir.

Pazarlama Etkinliği

Pazarlama alanında yazılan pek çok kitap pazarlama sürecinin önemini açıklamaktadır. Kotler'a göre (1991) güçlü pazarlama becerileri şirkete yüksek ekonomik büyüme alanları ve yükselen yaşam standartları olanağı sunar. Şirketlerin iyi anlaşılmalı bir hedef pazarda, müşteriye yakınlığı ve müşteriye kral olarak benimsemesi, şirketin kendini müşterileri algılamaya, onlara hizmet

sunmaya ve onları memnun etmeye odaklanması, küresel pazarda profesyonel oyuncularını amatörlerden ayırt etmeye yarayan pazarlama becerileridir (Ghosh ve diğerleri, 1994, s.40). Sheth ve Sisodia pazarlama verimliliğinin iki boyutunu yeterlilik - işi doğru yapma (efficiency) ve etkinlik - doğru işleri yapma (effectiveness) olarak ifade etmiştir. Firma eğer yüksek yeterlilik ve etkinlik elde ederse düşük pazarlama maliyetleri ve memnun müşterilerle pazarlama verimliliğine ulaşır. Buna göre firmaların ihtiyaç duydukları şey hem yeterlilik hem de etkinlik sağlayan bir pazarlama sistemi tasarlamaktır (Sheth ve Sisodia, 2002, s.352). Ekonomik bir düşüşte pazarlama etkinliğini değerlendirmeye olan gereksinim işletmeler açısından hayati öneme sahiptir. Birçok araştırmacı, örgütün büyümesi, müşteri memnuniyeti, rekabet avantajı sağlaması, pazarlama oryantasyonu, tanıtım ve kar, gibi sonuçları ile güçlü ilişkileri olmasından dolayı pazarlama etkinliğini yaygın olarak tartışmışlardır (Yimsiri, 2011, s.35 ve Webster, 1995, s.6).

Nwokah'a göre (2006, s.25), pazarlama etkinliğinin dört temel boyutu bulunmaktadır. Bunlar;

1. Kurumsal (Tüzel); her şirket belirli sınırlar içinde çalışır. Bu sınırlar kurumların büyüklüğü, bütçesi ve örgütsel değişim yapabilme özelliğine göre belirlenir. Bu sınırlar içinde pazarlamacılar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan beş faktör boyunca çalışır.
2. Rekabetçi; her şirket kendi kategorisinde birbirine benzeyen şirketler çerçevesinde faaliyet gösterir. İdealde pazarlamacılar kendi davranışlarının yanı sıra rakiplerinin de nasıl davrandıklarına dair eksiksiz bilgiye sahiptir. Gerçekte de herhangi bir kategoride kaynaklar arasında oldukça iyi bilgiler vardır. Bununla beraber birçok endüstride rekabetçi pazarlama bilgisine ulaşmak zordur.
3. Müşteriler; müşterilerin satın alma kararlarını nasıl verdiklerini anlamak ve bu avantajı kullanmak, pazarlamacıların pazarlama etkinliğini arttırmalarına yardımcı olabilir. Tüketici grupları kendi ihtiyaçlarına yön veren segmentleri ile benzer şekilde hareket ederler. Müşteriler bu segmentlere dayanarak ürün için ödenen fiyat karşılığında bir ürün ve markanın özelliklerini nasıl değerlendirdiklerine dayanan kararlar verirler. Tüketiciler, reklam, ağızdan ağıza iletişim ve dağıtım kanalında satın alma hunisi olarak nitelenen kaynaklar yoluyla edinilen bilgiler yoluyla marka değeri oluştururlar.
4. Dış kaynaklı (eksojen) faktörler; pazarlama etkinliğini etkileyebilecek kendi kontrolümüz dışında birçok faktör vardır. Bunlar arasında, hava koşulları, faiz oranları, hükümet düzenlemeleri ve bunlar gibi birçok faktör sayılabilir.

Pazarlama araştırmacıları pazarlama etkinliği ölçümünü geliştirmek için pek çok girişimlerde bulunmuşlardır. Son çalışmalarda pazarlama etkinliğini ölçmek için 2 temel model üzerinde durmuştur. ROMI (Return on Marketing Investment) - Pazarlama Yatırımı Getirisi ve pazarlama yönelimine dayalı OME (Organizational Marketing Effectiveness) - Örgütsel Pazarlama Etkinliği.

Pazarlama yatırımı getirisi kavramı şirketlerin hem kısa hem de uzun vadede tatmin edici sonuçlar elde etmek için harcamalarını etkili kılmak amacıyla pazara nasıl girdikleri ile ilgilenir (Yımsiri, 2011, s.35). Powell (2003) pazarlama yatırımı getirisini belirli bir risk seviyesinde maliyeti bölünmüş bir pazarlama programı tarafından oluşturulan gelir veya kar marjı olarak tanımlamıştır. Powell'a göre pazarlama harcamaları, akılda şirketin mali hedeflerini destekleyen, daha fazla gelir elde etme, marka bilinirliğini arttırma ya da şirketi halka arza hazırlamak gibi net hedefler ile yapılmalıdır. Herhangi bir yatırımın öngörülen sonuçları belirli bir risk düzeyinde belli bir yatırım engel oranını aşmalıdır.

Örgütsel Pazarlama Etkinliği

Pazarlama etkinliği kavramı ile ilgili araştırmaların birçoğu deneysel araştırmalar olmasına rağmen bir kaç kavramsal ölçek de bulunmaktadır. Appiah-Adu ve arkadaşlarının (2001, s.20) Kotler'ın 1977 çalışmasını istinaden beş bileşenden oluşan organizasyonel pazarlama etkinliği çalışmalarında ilk olarak pazarı öğrenme ve çalışma gereğini vurgulamışlardır. Buna ek olarak, işletmeler çok sayıda fırsatı anlamalı, faaliyette bulunduğu piyasanın en uygun segmentini seçmeli ve seçilen müşteri kitlesinin ihtiyaçlarını karşılamak için üstün değer sunmaya çalışmalıdır. Pazarlama etkinliği ayrıca yönetimi değişen piyasalar, ürünler ve bölgeler için planlama yapmaya etkin kaynak tahsisine ve bu doğrultuda yeterli bilgiye sahip olmaya çağırır. Karlı stratejiler sunmak için yönetimin, organizasyon, organizasyonun felsefesi ve bilgi kaynaklarını uyum göstermesi şarttır.

Pek çok üst düzey yönetici bir bölümün satış büyümesi, karlılık ve pazar payı açısından performansının o bölümün pazarlama liderlik kalitesini ortaya koyduğuna inanmaktadır. Yüksek performanslı bölümler iyi bir pazarlama liderliğine sahipken kötü performanslı bölümler yetersiz (eksik) pazarlama liderliğine sahiptirler. Yüksek performanslı bölümlerin pazarlama yöneticileri ödüllendirilirken diğerleri değiştirilir. Aslında pazarlama etkinliği bu kadar basit değildir. Yüksek performans ve iyi sonuçlar yönetimin etkinliğinden ziyade bölümün doğru zamanda doğru yerde olmasından da kaynaklanabilir. Pazarlama planındaki iyileştirmeler sonuçları iyiden mükemmele çıkarabilir. Bunun yanında bir diğer bölüm en iyi pazarlama planını uygulamasına rağmen kötü sonuçlar elde edebilir. Bu durumda pazarlama yöneticisini değiştirmek işleri daha kötüye götürebilecektir. Kotler'a göre bir şirketin, bölümün ya da ürün hattının etkinliği büyük ölçüde aşağıda gösterilen beş faktörün kombinasyonuna bağlıdır (Kotler, 1977, s.4-5, Yımsiri, 2011, s.37-38).

1. Müşteri Felsefesi

Kotler'a (1977) göre etkin pazarlama araştırma ile başlar. Bir pazar araştırması, değişik gereksinimlere sahip alıcılardan oluşan değişik kesimler (segmentation) ortaya çıkarır. Şirketin yalnızca üstün bir şekilde tatmin edebileceği kesimleri hedeflemesi (targeting) daha akıllıca olur. Her hedef kesim için, şirketin hedef müşterilerin kendisinin sunmakta olduğu ürünlerin ve hizmetlerin rakiplerinkinden ne kadar farklı olduğunu takdir edebilecekleri şekilde ürün ve hizmet tekliflerini konumlandırması (positioning) gerekecektir (Kotler,

2003, s.42). Buradan da anlaşılacağı gibi pazarlama etkinliğinin ilk gereksinimi; kilit yöneticilerin, pazarı çalışıp anlamak, birçok fırsatı ayırt etmek, pazarın en iyi kısmını hizmet sunmak için seçmek ve seçilmiş müşterilere istek ve ihtiyaçları doğrultusunda üstün değerler sunmak önceliğini anlaması ve kabul etmesidir. Bir şirketin yöneticileri pazarı ve fırsatları çalışmanın ve hizmetlerini sunacağı en iyi pazar bölümünü seçmenin önemini anlamalıdır. Bazı işletmeler ürün odaklıdır ve sadece iyi ürünler yapmaya odaklanırlar. Bazı işletmeler ise teknoloji odaklıdır ve pazarın istek ve ihtiyaçlarına dikkat edemezler. Bazıları ise satış odaklıdır ve yoğun satış çabaları ile sadece ürünlerini satmaya odaklanırlar. Eğer kurum yöneticileri pazar yerinde düzgün bir örgüt kültürü tasarımı, plan ve kontrol aşamalarını gerçekleştirirse etkin bir pazarlamaya sahip olma eğiliminde olur.

2. Bütünleşik Pazarlama Organizasyonu

Bir şirketin organizasyon yapısı da pazarlama felsefesini yansıtmalıdır. Üst düzey yöneticiler temel pazarlama fonksiyonlarını doğrudan birleştirip kontrol etmelidir. Bu felsefeye göre yöneticiler ayrıca farklı satış bölgelerine, pazar bölümlerine ve ürün dizisine hizmet etmek için farklı pazarlama fonksiyonları tasarlamalıdır. Ayrıca pazarlama departmanının şirketin diğer birimleri ile birlik içinde çalışması gerekir (Kotler, 1977, s.4-5, Yimsiri, 2011, s.37-38).

3. Uygun Pazarlama Bilgisi

Etkin pazarlamayı desteklemek için yönetim personelinin yeterli bilgiye sahip olması ve farklı bölgelere, pazarlara, ürünlere, promosyon ve pazarlama araçlarına düzgün kaynak ayırması gerekir. Uygun bilgi, ürünler satış potansiyelleri, müşteriler, bölgeler, her pazar diliminin karlılığı, dağıtım kanalları, fiyat ve pazarlama giderleri hakkındaki bilgileri içerir (Kotler, 1977, s.4-5, Yimsiri, 2011, s.37-38).

4. Stratejik Oryantasyon

Örgütsel pazarlama etkinliği bir şirketin karlı bir strateji tasarlamak için organizasyon, felsefe ve bilgi kaynaklarını kullanıp kullanamayacağına bağlıdır. Bir şirket uzun vadeli pazarlama planı için resmi bir sisteme ihtiyaç duyar. Resmi sistem şirketin temel stratejisi doğrultusunda açık ve yenilikçi olmalıdır. Yönetim, girişimcilik ve pazarlama araştırmaları alanında yaygın olarak kullanılan bir kavram olan stratejik oryantasyon, firmaların devamlı bir şekilde üstün performans elde etmeleri için gerekli olan davranışları oluşturmasıyla uygulanmış olan stratejik yönü yansıtır (Liu ve Fu, 2011, s.109). Stratejik bir seçenek olan stratejik oryantasyon, firmaların ticari faaliyette müşteriler, rakipler ve teknolojiler gibi dış çevre ile nasıl etkileşim içinde olduğuna odaklanmaktadır ve hızla değişen çevredeki dinamik kapasitelerin oluşturulmasında firmalara yardımcı olabilecek kaynaklar sağlamaktadır. Son dönemlerde özellikle stratejik pazarlama literatüründe, gelişmekte olan ekonomilerde stratejik oryantasyona üstün performanslarının önemli bir sürücüsü olarak özel bir önem verilmektedir (Zhou ve Li, 2010, s.224). Üstün performans bir firmanın stratejik oryantasyonu ile fiziksel, beşeri ve örgütsel kaynakları arasındaki "uyum" kalitesine bağlıdır. Eğer

firma, etkinliğini ve verimliliğini artıran taklit edilmesi zor bir stratejiye sahipse o firma ciddi rekabet avantajına sahiptir (Slater, Olson ve Hult, 2006, s.1221).

Baker ve Sinkula'ya (2009) göre firmaların pazarlama kavramına adapte olma eğilimini yansıtan pazar oryantasyonu ise genellikle müşteri odaklı pazar zekasını stratejik kararlara dayandırmak için firmaların bağlılık derecesini ölçer. İş yaşamının içinde bulunduğu belirsiz çevre, uyum ve rekabet, firmanın sürekliliği açısından büyük önem teşkil etmektedir. Ne zaman bir firmanın pazar oryantasyonu müşterileri için değer üretiyorsa o zaman o firmanın taklit edilmesi zorlaşmaktadır ve bu yüzdendir ki pazar oryantasyonuna önem veren firmaların daha az pazar odaklı olan rakiplerine göre sürdürülebilir bir rekabet avantajına sahip olacağı düşünülmektedir (Polat, 2012, s.6).

5. Operasyonel Verimlilik

Operasyonel verimlilik, ek bir eylem sonucunda bir şirketin maliyeti hangi ölçüde etkin bir pazarlama planı uyguladığıdır. Yönetim personeli organizasyonun çeşitli düzeylerinde etkin bir pazarlama planı yapmalıdır. Müşteri ihtiyaçları her düzey çalışanların öncelikli kaygısı olmalıdır.

Kotler'in (1977) ileri sürdüğü pazarlama etkinliği denetimi pazarlama araştırmacıları ve iş dünyasındaki uygulayıcıları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır (Webster,1995; Apiah-Adu, Fyall ve Singh, 2001; Gündoğan, 1996; Rhee, 1999; Yimsiri, 2011).

Promosyon Stratejiler

Pazarlama iletişimi uygulamaları içerisinde en yaygın ve geniş boyutta çalışmaların yer aldığı tutundurma ya da tanıtım ve promosyon olarak adlandırılan pazarlama karması elemanıdır. (Odabaşı ve Oyman, 2002, s.81). Promosyon; pazarlamacıların potansiyel müşterilerin düşüncelerini etkilemek veya davranışsal tepkilerini değiştirmek amacıyla yürütülen, bilgilendirici, ikna edici ve hatırlatıcı iletişim faaliyetlerinin bütünüdür ve genel anlamda dört tutundurma elemanı ya da promosyon stratejisinden oluşmuştur. Bunlar; reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış ve satış geliştirme ya da diğer adıyla satış promosyonlarıdır (Çabuk ve Yağcı, 2013, s.180). Pazarlama karması elemanlarından biri olan tutundurma (promosyon) kavramı, bir ürün ya da hizmetin hedef kitlelere duyurulması, benimsetilmesi için iletişim ve satış yoluyla yapılan çalışmaların tümünü içine almaktadır. Son yıllarda tutundurma kavramının genişletilmesi ihtiyacıyla tutundurma kavramından daha geniş bir kavram olan ve pazarlama karması elemanlarını bütünüyle kapsayan "pazarlama iletişimi" kavramı gündeme gelmiştir (Babacan, 2005, s.33).

Çalışma kapsamında değerlendirilen promosyon stratejileri; reklam, halkla ilişkiler ve duyurum, olaylar (etkinlik) ve deneyimler, satış promosyonları, doğrudan pazarlama, kişisel satış, internette pazarlama, internette ağızdan ağıza iletişim, ve geleneksel ağızdan ağıza iletişimidir.

Örgütsel Pazarlama Etkinliği ve Promosyon Stratejileri İlişkisi

Konuyla ilgili geçmiş araştırmalar promosyon stratejilerinin geleneksel tanımından yola çıkarak sadece reklam, halkla ilişkiler, satış promosyonu ve

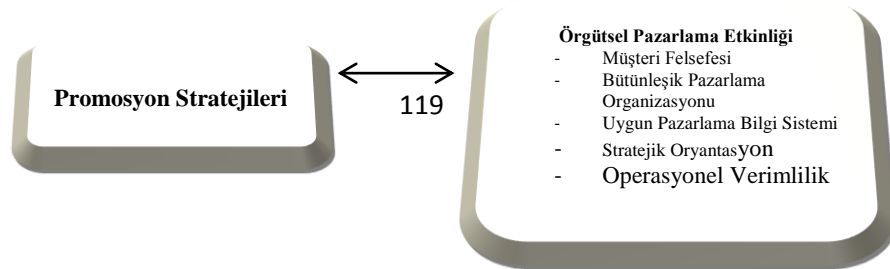
kişisel satış ile örgütsel pazarlama etkinliğinin ilişkisini incelemişlerdir (Gündoğan, 1996 ve Rhee, 1999). Bununla beraber Yimsiri (2011) çalışmasında klasik promosyon stratejilerini olaylar ve deneyimler ile doğrudan pazarlamayı da içine alan daha geniş bir çerçeveden inceleyerek promosyon stratejilerinin etkinliği ile örgütsel pazarlama etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmada ise promosyon stratejileri daha geniş bir açıdan dikkate alınarak bütünlük pazarlama iletişim araçları ile örgütsel pazarlama etkinliği arasındaki ilişkiler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Türkiye'de medikal turizm kapsamında hizmet vermesi muhtemel özel sağlık kurumlarının örgütsel pazarlama etkinliğinin ölçülmeye çalışıldığı ve örgütsel pazarlama etkinliği ile promosyon stratejilerinin ilişkilerinin değerlendirilmesinin amaçlandığı araştırmanın ana kütlesi Türkiye'deki özel sağlık kurumlarının pazarlama ve satış bölümü yöneticileri olarak belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2013 verilerine göre Türkiye'de bulunan özel hastane sayısı 550'dir. Bunların 52 tanesi JCI akrediteli ve uluslararası bağlamda sağlık hizmet kalitesi standartlarını sağlayan ve medikal turizm hizmeti sunan hastanelerdir. Araştırma kapsamında özel hastanelerin seçilme nedeni özellikle hızla büyüyen ve yoğun rekabetin yaşandığı medikal turizm pazarında, pazarlama ve satış faaliyetlerine özel sağlık kurumlarında daha fazla önem verilmesi gereği ve Türkiye'ye gelen medikal turistlerin birincil tercihlerinin özel sağlık kurumları olmasıdır (2013 Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu, s.26).

Türkiye genelinde faaliyet gösteren bu hastanelerin listelerine ve iletişim bilgilerine çeşitli meslek odalarından, Sağlık Bakanlığı internet sitesinden, ve çeşitli istatistik verilerinde alınan listelerin incelenmesi ve gerekli araştırmaların yapılması sonucu, 2014 Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında, bu hastanelerin pazarlama ve satış birimlerine, kurumsal ilişkiler gibi ilgili birimlerine mail gönderilerek ana kütleyi oluşturan bütün birimlere ulaşmak hedeflenmiştir. Telefonla ankete katılmak isteyen yöneticilere de, uygun bir zaman ayarlanarak telefonda görüşme yoluyla anket uygulanmış ve toplamda %31,81 gibi bir geri dönüş oranıyla, 175 cevaplayıcıdan alınan bilgiler doğrultusunda veriler düzenlenmiş ve analiz edilmiştir.

Araştırmaya temel teşkil eden Kotler'ın Örgütsel Pazarlama Etkinliği (1977) modelinden yola çıkılarak; Gündoğan (1996) ve Yimsiri (2011) çalışmalarının ışığında aşağıdaki sorular ve hipotezler geliştirilmiştir. Konuları incelemek için karşılaştırmalı ve ilişkisel kantitatif yöntemler analize konu olarak seçilmiştir. Promosyon stratejileri ile örgütsel pazarlama etkinliğine ilişkin araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Örgütsel Pazarlama Etkinliği Araştırma Modeli

Kaynak: Yimsiri, Assessing Organizational Marketing Effectiveness and Promotional Strategies in the Midwest Machine Tool Distributors, 2011, s,9 (Geliştirilmiştir)

Çalışmada medikal turizm hizmet sağlayıcıların medikal turistleri yurtdışında medikal hizmet alma kararı vermelerindeki etkilerin neler olduğuna dair düşünceleri istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir. Örgütsel pazarlama etkinliği ile promosyon stratejileri arasında bir ilişki var mı? Varsa ne ölçüde var? Bir pazarlama departmanına sahip olan ve olmayan medikal turizm hizmeti sunan kurumlar arasındaki örgütsel pazarlama etkinlikleri arasında bir farklılık var mı? Ve JCI akreditasyonu olan ve olmayan medikal turizm hizmet sağlayıcılarının örgütsel pazarlama etkinlikleri arasında bir farklılık var mı? Sorularına yanıt aranmış ve bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Örgütsel pazarlama etkinliği ile promosyon stratejilerinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: JCI akreditasyonu olan ve JCI akreditasyonu olmayan medikal turizm hizmet sağlayıcılarının örgütsel pazarlama etkinlikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bulgular ve Değerlendirme

Çalışma kapsamındaki 175 yöneticinin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işletmesinin faaliyet gösterdiği sektör ve il ile işletme büyüklüğüne ait demografik bilgiler ve frekans dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. *Araştırmaya Katılan Sağlık Kurumu Yöneticileri Demografik Özellikleri*

Demografik Özellik	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	101	57,7
Erkek	74	42,3
Yaş		
26 – 35	103	58,9
36 – 45	55	31,4
46 – 55	16	9,1
56 ve üzeri	1	0,6
Organizasyondaki Konumunuz		
Pazarlama, Satış veya Ürün Yöneticisi, Genel Müdür	73	41,7
Başkan Yardımcısı ya da Pazarlama Satış Direktörü	49	28,0
Sahibi, Başkan	4	2,3
Diğer (Halkla İlişkiler / Hasta İlişkileri / Kurumsal İletişim / Yabancı Hasta Yetkilileri)	49	28,0
Pozisyonda Bulunduğu Süre		
2 Yıldan Az	54	30,9
2 Yıldan Fazla	121	69,1
Akreditasyon (JCI)		
Var	27	15,4
Yok	148	84,6

Araştırma kapsamındaki sağlık kurumlarının illere göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre medikal sağlık hizmeti sunan kurumlarının %19,4’ü İstanbul ilinde, %7,4’ü Ankara ilinde, %4,6’sı Adana, %4’ü Antalya, %3,4’ü

Kocaeli ve %1,7'si Sakarya illerinde hizmet vermektedir. Bunların dışında 40 ilden sağlık kurumları yöneticilerine daha anket uygulanmıştır.

Tablo 2. Araştırma Kapsamındaki Hastanelerin İllere Göre Dağılımı

İller	Frekans (n)	Yüzde (%)
İstanbul	34	19,4
Ankara	13	7,4
Adana	8	4,6
Gaziantep	8	4,6
Samsun	8	4,6
Bursa	7	4,0
Antalya	7	4,0
Kayseri	7	4,0
İzmir	7	4,0
Kocaeli	6	3,4
Tekirdağ	5	2,9
Hatay	4	2,3
Muğla	3	1,7
Diğer	58	37,1

Örgütsel Pazarlama Etkinliği Değerlendirmesi

Örgütsel pazarlama etkinliğini ölçmek için Kotler (1977), tarafından geliştirilen, Gundoğan (1996), Rhee(1999) ve Yimsiri'nin (2011) de çalışmalarında temel aldıkları Örgütsel Pazarlama Ölçeği kullanılmıştır. Toplam 15 madde ve müşteri felsefesi, bütünleşik pazarlama organizasyonu, uygun pazarlama bilgisi, stratejik oryantasyon ve operasyonel verimlilik olmak üzere beş alt boyuttan oluşan ölçek 1 – kesinlikle katılmıyorum ve 5 – kesinlikle katılıyorum arasında değerlendirilmiş ve daha sonra bu değerler toplanarak analiz kapsamındaki medikal turizm hizmeti sunan 175 sağlık kurumunun örgütsel pazarlama etkinliği skorları ile etkinlikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Kapsamındaki Hastanelerin Örgütsel Pazarlama Etkinliği Değerlendirmesi

ÖRGÜTSEL PAZARLAMA ETKİNLİĞİ				
Seviye	Skorlar	Frekans (n)	Yüzde (%)	
Mükemmel	66 – 75	53	30,3	
Çok Güzel	56 – 65	105	60,0	
Güzel	46 – 55	13	7,4	
Makul	36 – 45	4	2,3	
Zayıf	26 – 35	-	-	
Hiç	15 – 25	-	-	
ÖRGÜTSEL PAZARLAMA ETKİNLİĞİ DEĞERLENDİRMESİ				
Organizasyondaki Konumu	Seviye	Skorlar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sahibi, Başkan (n=4)	Mükemmel	66 – 75	1	2,3
	Çok Güzel	56 – 65	3	
Başkan Yardımcısı ya da Pazarlama Satış Direktörü (n=49)	Mükemmel	66 – 75	3	28,0
	Çok Güzel	56 – 65	39	
	Güzel	46 – 55	4	
	Makul	36 – 45	3	
Pazarlama, Satış veya Ürün Yöneticisi, Genel Müdür (n=73)	Mükemmel	66 – 75	16	41,7
	Çok Güzel	56 – 65	55	
	Güzel	46 – 55	2	
Diğer (Halkla İlişkiler, Hasta İlişkileri, Kurumsal İletişim, Yabancı Hasta Yetkilileri vb.) (n=49)	Mükemmel	66 – 75	33	28,0
	Çok Güzel	56 – 65	8	
	Güzel	46 – 55	7	
	Makul	36 – 45	1	

Yapılan değerlendirme sonucunda Tablo 3’de de görüldüğü gibi araştırma kapsamındaki 175 özel sağlık kurumunun %30,3’ünün örgütsel pazarlama etkinliği değerleri mükemmel, %60’ının çok güzel ve yine %7,4’ünün güzel olarak değerlendirildiği söylenebilir. Örgütsel pazarlama etkinliği değerlendirmesi için makul düzeyde değerlendirilen kurumların oranı ise %2,3’tür.

$\hat{\eta}$ Parametresi Analizi Sonuçları ve Hipotez Testi

Çalışma kapsamında geliştirilen **H1**, hipotezinin test edilmesinde değişkenlerden birinin niteliksel diğerinin niceliksel olması durumunda değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için eta katsayısı ($\hat{\eta}$) kullanılmıştır. Bu parametre 0 ile 1 aralığında değerler alır. $\hat{\eta} = 0$ olması ilişki olmadığını, $\hat{\eta} = 1$ olması tam ilişki olduğunu, 1’e yakın değerler kuvvetli ilişki olduğunu ve 0’a yakın değerler de zayıf ilişki olduğunu ifade etmektedir (Ünver, Gamgam ve Altunkaynak, 2013, s.292).

Tüm promosyon stratejileri ile örgütsel pazarlama etkinliği skorları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bütün promosyon stratejileri için ayrı ayrı eta analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo 4’de özetlenmiştir.

Tablo 4. Örgütsel Pazarlama Etkinliği ve Promosyon Stratejileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik $\hat{\eta}$ Testi

Promosyon Stratejileri	$\hat{\eta}$	F	P
Reklam	0,695	39,651	0,000
Halkla İlişkiler ve Duyurum	0,690	38,618	0,000
Olaylar ve Deneyimler	0,645	40,679	0,000
Satış Promosyonları	0,743	41,551	0,000
Doğrudan Pazarlama	0,680	36,481	0,000
Kişisel Satış	0,730	48,582	0,000
İnternette Pazarlama	0,723	46,572	0,000
İnternette Ağızdan Ağıza İletişim	0,689	38,476	0,000
Geleneksel Ağızdan Ağıza İletişim	0,658	43,470	0,000

Tablo 4 incelendiğinde, örgütsel pazarlama etkinliği ile promosyon stratejilerine ilişkin 9 alt başlığın tamamı için hesaplanan $\hat{\eta}$ ilişki katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu ilişki katsayılarının büyüklükleri; satış promosyonları, kişisel satış ve internette pazarlama değişkenleri için %72,3 ile %74,3 arasında değerler almaktadır. Diğer taraftan; reklam, halkla ilişkiler ve duyurum, olaylar ve deneyimler, doğrudan pazarlama, internette ağızdan ağıza iletişim ve geleneksel ağızdan ağıza iletişim değişkenleri için ise %64,5 ile %69 arasında değerler almaktadır. $\hat{\eta}$ ilişki katsayıları değerlendirmeleri neticesinde örgütsel pazarlama etkinliği ile promosyon stratejileri arasındaki ilişkiyi değerlendiren **H1₁ hipotezi desteklenmiştir.**

t-Testi Analizi Sonuçları ve Hipotez Testleri

t-testi, iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için kullanılır. SPSS programında üç farklı t-test alternatifleri sunulmaktadır. Bağımsız iki örnek t testi, bağımlı iki örnek t testi ve tek örnek t testi. Uygulamada en çok kullanılan analiz genellikle bağımsız gruplar t testidir. Bu test iki bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır. t-testi yapılmadan önce grupların varyanslarının eşitliğinin test edilmesinin sebebi, test istatistiğinin gruplar arası varyansın eşit olup olmamasına göre farklılık gösterecek olmasıdır. Grup varyanslarının eşitliğine homojenlik testi olarak da bilinen Levene testi ile bakılmaktadır. Analiz sonuçlarında Levene testi yorumunun varyansların eşit dağılımı ve varyansların eşit dağılmaması alanlarına göre yapılmalıdır. Bu alanda “F”nin yanındaki “p” değeri 0,05’ten büyükse varyansların homojen olduğuna karar verilir. Tabloda “p (2 yanlı)” değeri gruplar arasında fark olup olmadığını gösteren değerdir. Bu değer 0,05’ten küçükse gruplar arasında fark olduğuna karar verilir. Eğer bu değer 0,05’ten büyükse karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını söyleyebilir (Kalaycı, 2010, s.74; Durmuş vd., 2011, s.118).

Çalışma kapsamında geliştirilen **H2** hipotezinin test edilmesinde bağımsız gruplar t-testi analizi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Sağlık Kurumlarının Örgütsel Pazarlama Etkinliği t-testi

JCI Akreditasyonu Olan Ve JCI Akreditasyonu Olmayan Sağlık Kurumlarının Bağımsız Gruplar Testi						
			Varyansların Eşitliği İçin Levene Testi		Ortalamaların Eşitliği İçin t-Testi	
			F	P	T	p (2 yanlı)
Örgütsel Pazarlama Etkinliği	Varyansların Olması	Eşit	6,729	,010	,335	,738
	Varyansların Olmaması	Eşit			,272	,787
JCI Akreditasyonu Olan Ve JCI Akreditasyonu Olmayan Sağlık Kurumlarının Örgütsel Pazarlama Etkinliği Karşılaştırması İçin t-testi Tablosu						
Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	T	Serbestlik Derecesi	P
JCI Akreditasyonu Var	27	4,22	,847	,272	31,364	,787
JCI Akreditasyonu Yok	148	4,18	,625			

Levene testi iki ya da daha fazla grubun varyanslarının homojenliğini test eder. JCI akreditasyonu olan ve olmayan sağlık kurumları için yapılan Levene testi sonucunda p değeri $0.010 < 0.05$ olduğu için %95 güvenle grupların varyansları homojen değildir. Varyanslar homojen olmadığı için t-testine karar verirken ikinci satırdaki değerler dikkate alınır. Görüldüğü gibi t-testinin "p (2 yanlı)" değeri $0,787 > 0,05$ olduğu için %95 güvenle JCI akreditasyonu olan ve JCI akreditasyonu olmayan medikal turizm hizmet sağlayıcılarının örgütsel pazarlama etkinliği değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bu nedenle **H2 hipotezi desteklenmemiştir.**

Sonuç

Bu çalışmanın amacı dünya ekonomisinde son yıllarda önemli bir yere sahip olan ve hızlı gelişmeler gösteren medikal turizm kapsamında Türkiye’de bu hizmeti sunan sağlık kuruluşlarının örgütsel pazarlama etkinliği ve promosyon stratejilerinin değerlendirilmesidir ve bu amaçla Türkiye genelinde medikal turizm hizmeti sunan ya da bunu hedefleyen özel sağlık kuruluşlarında toplam 175 pazarlama ve satış çalışmalarından sorumlu işletme sahibi, yöneticisi ya da çalışanıyla görüşmeler yapılarak sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada örgütsel pazarlama etkinliği ve promosyon stratejilerinin değerlendirilmesi amacıyla ülke genelinde 45 ilde medikal turizm hizmeti veren ya da bunu hedefleyen 175 özel sağlık kuruluşunda görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeye katılan bireylerin, %41,7’si organizasyonda pazarlama, satış ya da ürün yöneticisi ya da genel müdür konumundadır. Organizasyondaki konumu başkan yardımcısı ya da pazarlama satış direktörü olanların oranı %28, sağlık kuruluşunun sahibi ya da başkanı olanların oranı %2,3 ve halkla ilişkiler, hasta ilişkileri, kurumsal iletişim ve yabancı hasta yetkilisi gibi çeşitli değer konularında olanların oranı ise %28’dir. Çalışma dahilindeki 175 yöneticinin %57,7’si kadın ve %42,3’ü erkektir. Organizasyondaki pozisyonunda iki yıldan daha fazla

çalışanların oranı ise %69,1'dir. Çalışma kapsamındaki 175 sağlık kuruluşunun %70,3'ünde hem pazarlama hem satış bölümleri vardır. %12,6'sında sadece satış ve %17,1'inde sadece pazarlama bölümleri mevcuttur. Ayrıca çalışmaya dahil edilen sağlık kurumlarından JCI akreditasyonuna sahip olanların oranı %15,4'tür. Araştırma kapsamında 45 ildeki özel sağlık kuruluşlarının %19,4 ile en büyük çoğunluğu Türkiye genelinde medikal turizm faaliyetlerinin de ilk sırada yer aldığı İstanbul ilindedir. Ankara ilindeki sağlık kurumlarının oranı %7,4, Adana, Antep, Samsun ve Bursa illerinde çalışmaya dahil edilen sağlık kuruluşlarının oranı ise %4,6'dır. Türkiye genelindeki bu 175 özel sağlık kuruluşunda yöneticilerin verdikleri cevaplar sonucu örgütsel pazarlama etkinliği değerlendirildiğinde, %30,3 ile 53 özel sağlık kuruluşu örgütsel pazarlama etkinlik seviyesini mükemmel olarak nitelemiş, %60 ile 105 özel sağlık kuruluşunun pazarlama etkinlik seviyesi çok güzel olarak derecelenmiştir. 13 özel sağlık kuruluşu %7,4 ile etkinlik seviyesini güzel olarak nitelerken %2,3 ile 4 sağlık kuruluşu örgütsel pazarlama etkinliğinin makul düzeyde olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak 45 ilde 175 özel sağlık kuruluşu yöneticisinin büyük çoğunluğunun çalıştıkları kurumların pazarlama faaliyetlerini makul ve oldukça etkin olarak değerlendirdikleri gözlenmiştir. Çalışma sonuçları incelendiğinde JCI akreditasyonuna sahip olan ya da JCI akreditasyonu olmayan medikal turizm hizmet sağlayıcılarının örgütsel pazarlama etkinlikleri değerlendirmeleri arasında anlamlı farklar gözlenmemiştir. Bu da hastanelerin, JCI akreditasyonu ölçüsünde ya da bu ölçüye yakın standartlarda çalıştıkları yönünde yorumlanabilir. Örgütsel pazarlama etkinliği ile çalışma kapsamında değerlendirilen her bir promosyon stratejisinin etkinliği arasındaki ilişkileri değerlendiren η parametresi analizi değerlendirmesine göre; her bir promosyon stratejisinin etkinliği ile örgütsel pazarlama etkinliği arasındaki ilişkilerin pozitif ve anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda medikal turizm hizmeti sunmayı hedefleyen pazarlama yöneticilerinin; özellikle satış promosyonları, kişisel satış ve internette pazarlama olmak üzere kullanılan diğer promosyon stratejilerinin de etkinliği ile örgütsel pazarlama etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu dikkate alması önerilir.

Kaynakça

- Appiah-Adu, K., Fyall, A. and Singh, S. (2001). Marketing effectiveness and business performance in the financial services industry, *Journal of Services Marketing*, Vol. 15 No. 1, 18-32.
- Babacan, M. (2005). Reklamcılık Temel Kavramları, Detay Yayıncılık, Ankara
- Baker, W. E. ve Sinkula, J. M. (2009). The Complementary Effects of Market Orientation and Entrepreneurial Orientation on Profitability in Small Business, *Journal of Small Business Management*, 443-464.
- Çabuk, S. ve Yağcı, M. İ. (2013). *Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşımlar*, Akademisyen Kitabevi Yayın Dağıtım ve Pazarlama Ltd. Şti., Ankara
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. Ve Çinko, M. (2011). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Ghosh, B. C., Schoch, H. P., Taylor, D. B., Kwan, W. W. And Kim, T. S. (1994). Top Performing Organizations of Australia, New Zealand and Singapore: A Comparative Study of Their Marketing Effectiveness, *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 12 Iss: 7, 39 – 48.

- Gündoğan, N. (1996). Marketing effectiveness and promotional strategies in National Collegiate Athletic Correlation Division I basketball program, ProQuest Dissertations and Theses.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara
- Kızılcelik, S. (1996). Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi, Saray Kitabevi, İzmir.
- Kotler, P. (1977). From sales obsession to marketing effectiveness, Harvard Business Review, Vol. 55, 67-75.
- Kotler, P. (1991). Marketing Management, Englewood Cliffs, Prentice Hall International Inc. Seventh Edition, New Jersey.
- Kotler, P. (2003). Kotler ve Pazarlama, Pazar Yaratmak Pazar Kazanmak ve Pazara Egemen Olmak, Sistem Yayıncılık Üçüncü Basım, İstanbul.
- Liu, B., and Fu, Z. (2011). Relationship Between Strategic Orientation and Organizational Performance in Born Global: A Critical Review, International Journal of Business and Management, 6(3).
- Nwokah, N. G. (2006). Marketing effectiveness and business performance, Nigerian Journal of Business and Society, Vol. 3 No. 2, 15-26.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş. MediaCat Kitapları, İstanbul.
- Polat, İ. (2012). Serbest Bölgelerde Faaliyet Gösteren Firmalarda Stratejik Oryantasyon Ve İşletme Performansı Arasındaki İlişki, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Powell, G. R. (2003). Return on Marketing Investment, RPI Press http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=2Gle1fiJevQC&oi=fnd&pg=PR11&dq=return+on+marketing+investment&ots=cABKV_Ee7S&sig=cmh4mB4kxE9IY_m8eXx52VAOPoE&redir_esc=y#v=onepage&q=return%20on%20marketing%20investment&f=false
- Rhee, S. D. (1999). Perceived effectiveness of marketing and promotional strategies for young adults by major professional team sport organizations, ProQuest Dissertations and Theses.
- Slater, S. F., Olson, E. M. And Hult, G. T. (2006). The Moderating Influence Of Strategic Orientation On The Strategy Formation Capability-Performance Relationship, Strategic Management Journal, 1221-1231.
- Sheth, J. N. and Sisodia, R. S. (2002). Marketing productivity: Issues and analysis, Journal of Business Research 55, 349– 362.
- Tengilimoğlu, D, Işık, O. Ve Akbolat, M. (2009). Sağlık İşletmeleri Yönetimi, Nobel Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- Ünver, Ö., Gamgam, H. Ve Altunkaynak, B. (2013). SPSS Uygulamalı Temel İstatistik Yöntemler, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Webster, C. (1995). Marketing culture and marketing effectiveness in service firms, Journal of Services Marketing, Vol. 9 No. 2, 6-21.
- Yıldırım, H. H. ve Altunkaya, Ü. (2006). Türkiye'nin Sağlık Turizmi Potansiyeli ve Güçlükler, www.absaglik.com/, 20 Mayıs 2006, s.2.
- Yimsiri, S. (2011). Assessing Organizational Marketing Effectiveness and Promotional Strategies in the Midwest Machine Tool Distributors, ProQuest Dissertations and Theses.
- Yu, J., Lee, T. J. And Noh, H. (2011). Characteristics of a Medical Tourism Industry: The Case of South Korea, Journal of Travel & Tourism Marketing, 28:8, 856872.
- Zhou, K. Z. And Li, C. B. (2010). How Strategic Orientations Influence The Building of Dynamic Capability In Emerging Economies. Journal of Business Research, 224-231.

“BİR İHTİMAL DAHA VAR” : İHTİMAL SÖZCÜĞÜNÜN BELİRTEÇ OLARAK KULLANIMI

Bedri AYDOĞAN*

PAZAR AKŞAMLARI

Şimdi kılıksızım, fakat

Borçlarımı ödedikten sonra

İhtimal bir kat da yeni esvabım olacak

Ve **ihtimal**

Sen yine beni sevmeyeceksin

Bununla beraber Pazar akşamları

Sizin mahalleden geçerken,

Süslenmiş olarak

Zannediyor musun ki ben de sana

Şimdiki kadar kıymet vereceğim?

Orhan Veli

ÖZET

İhtimal, eskiden bugüne kullanımı çok sık olan bir sözcüktür. Bu kullanım daha çok ad durumundadır. Ad durumunda kullanıldığında akla yakın olma, olanak, olabilirlik, olasılık, seçenek anlamlarına gelmektedir. **İhtimalin** sıfat biçimi **muhtemel**, belirteç biçimi de bugün için **muhtemelendir**. Tanzimat'tan bu yana **ihtimal** sözcüğü belirteç olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Hatta **muhtemelen** yerine belirteç görevli olarak **ihtimal** daha sık kullanılmıştır. Bu yazıda **ihtimalin muhtemele** dönüşüp

* Yrd.Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, baydogan@cu.edu.tr

dönüşmemesi, ondan da önemlisi **ihhtimalin** üslup özelliği gösteren bir belirteç olarak kullanılması üzerinde durulacak, **ihhtimalin** yerini **muhtemelen** ve “belki”nin alıp almadığı konusu irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: belirteç, ihtimal, muhtemelen, üslup özelliği, ihtimalin farklı kullanımı

ABSTRACT

“İhtimal” (Probable) has been a widely used word from past to present. It has been mostly used as a noun. When it is used as a noun, it has the meaning of logical, probability, likelihood, opportunity, and choices. When it is used as an adjective, it means "muhtemel" (possibility). The form of adverb of this word is also refers to probability. It has been widely used as an adverb since Ottoman Tanzimat Reformation. Indeed, rather than likelihood probable has been used. In this paper, the use of probable has been examined whether the words ‘‘muhtemel, muhtemelen and belki’’ have substituted for ‘‘ihtimal’’.

Keyword: adverb, probability, probably, feature of style, different usage of probability.

Giriş

İhtimal sözcüğü ad ve belirteç olarak kullanılmaktadır. **İhtimale** bağlı olarak **muhtemel** ve **muhtemelen** sözcüklerini de hatıra getirip değerlendirmeye almak gerekir. Çünkü **ihhtimalin** sıfat olarak kullanımı **muhtemeldir**. **Muhtemelin** sıfat olarak kullanımı günümüzde yaygın değildir. Buna karşılık ad olarak kullanımı son derece yaygındır. Dilde özleşmeyi öne çıkaran kimi yazarlar **ihhtimal** sözcüğünü kendi söz varlıklarından çıkartmış ve yerine Türkçelerini koymuşlardır, ama bunların sayısı **ihhtimali** kullananlara göre daha azdır. Dolayısıyla eski ve yabancı kökenli olan **ihhtimal** bugün de yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu yazının başında **ihhtimalin** ad olarak kullanımından dört örnek, peşpeşe iki cümlede ad ve belirteç olarak kullanımından bir örnek verildikten sonra sözlüklerdeki anlamlarına bakılacaktır.

“Bu manzaranın o günlerde başka türlü olduğuna **ihhtimal** de verilemez...” (Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s.111)

“Belki bu muamelelerin bir hakaret olabilmek **ihhtimalini** hatırıma getirmezdim.” (A.H.Müftüoğlu, Haristan ve Gülistan, s.31)

“Bir annenin - alfabeden başka bir şey okumamış, şimdi de bizim evin dışında ne olabileceği **ihhtimalinden** bile habersiz- bir hizmetçisi vardı.” (A.H.Müftüoğlu, Haristan ve Gülistan, s.169)

“- Onunla aramızda en küçük bir şey geçmemiştir, bundan sonra geçmesinin imkan ve **ihhtimali** de yoktur.” (Nahid Sırrı Örik, Kırmızı ve Siyah , s. 64)

“Daha Nevhîz’in Akbaba’da **ihhtimal** yatağında olduğunu bile bile onu beklemekte de derin bir saadet vardı. Onun, gelmesi **ihhtimali** olan vapurların müşterilerini bile derin bir zevkle seyrediyordu.” (Karanfil ve Yasemin, Mehmet Rauf, s.159)

Bu alıntılarda görüldüğü gibi **ihhtimal** sözcüğü, olanak, olasılık, imkân anlamlarında kullanılan bir addır. Bu anlamlara gelen kullanımıyla ilgili yüzlerce binlerce örnek bulunabilir. Bu yargıya varmamızı yaptığımız taramalar sağladı. Son alıntıda **ihhtimalin** ad yanında belirteç olarak kullanılması dikkat çekicidir. Mehmet Rauf'un Karanfil ve Yasemin romanında **ihhtimal** daha çok belirteç olarak elli keze yakın kullanılmıştır.

Bu kullanımları örnekledikten sonra üç sözlükten **ihhtimal** ve türevleri konusunda verilen bilgileri aktaralım. Bu üç sözlükten biri son baskı Türkçe Sözlük (Türk Dil Kurumu), diğerleri onun öncülü sayılan iki sözlük olan Ahmet Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmânî"si (1876) ve Şemsettin Sami'nin "Kâmûs-ı Türkî"sidir(1901).

- **İhtimal**: 1. *isim* Bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik, olasılık

"Bir ihtimal daha var, o da ölmek mi dersin?" – O. N. Akın

2. *zarf* Belki, ola ki.

"İhtimal, *semiz ve romatizmalı olan bu adam, suya ayağını bile değdirmemiştir*". – F.R. Atay

Muhtemel, *sıfat* Gerçekleşmesi de gerçekleşmemesi de ihtimal dâhilinde olan, beklenen, beklenir, umulur, olası, olasılık, mümkün.

"Bir insan için güzel olanın, daha birçok insan için de güzel olması pek muhtemeldir"

-N. Ataç

Muhtemelen: *zarf* Umulur ki, beklenir ki, görünüşe bakılarak (Türkçe Sözlük; TDK; 2011, s.1159, 1707).

-**İhtimal**: Haml, götürme, belgelik mahmûl olmak. Akla yakın görünmek, muhtemel ve aaleb-i ihtimâl olmak. Her türlü ihtimal. **İhtimaldir ki** olabilir ki. **İhtimali yok** ne mümkün. İhtimalât. (Toparlı , 2000, s. 656-7)

-**İhtimal**: ism-i müzekker Arapca. Cem: İhtimalat . ("haml"den mastar iftial).

1. Yüklenme, kaldırmaya iktidar, tahammül: Natuvandır anda bu teklife yoktur ihtimal. (Fuzuli).

2. Mümkün olma, imkan, akla karib olma, bir şeyin olabilmesi: Bu işin bu gün bitmesi ihtimali zayıftır; buna ihtimal veremem; her ihtimale karşı; aaleb-i ihtimale (ve doğrusu) aaleb-i ihtimalata göre: ihtimali yoktur = mümkün değildir; ihtimaldir, (ve doğrusu muhtemeldir, yahut) ihtimali vardır = mümkündür; ihtimal-i baid = zayıf ihtimal; ihtimal-i galib = kuvvetli ihtimal. = olabilir, belki: ihtimal bu akşam gelirler. (Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî, 2004, s.76)

Muhtemel: sıfat Arapça müennes: Muhtemele (“haml” den iftial) olmak ihtimali olan, mümkün, kabil, memul, maznun: Bugün gelmeleri muhtemeldir. (Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî, 2004, s.1298)

Bu maddelere göre **ihhtimalin** belirteç anlamları belki, ola ki, umulur ki, beklenir ki, görünüşe bakılarak ve “ **ihhtimali olan**”dır.

İkinci alıntının kaynağı Lehçe-i Osmânî, **ihhtimaldir ki** (=olabilir ki) biçimini verir. Burada belirteç (**ihhtimaldir ki**), bir cümle yapısındadır. Bu, **ihhtimaldir ki**, **ihhtimal ki**, **ihhtimal** aşamalarının yaşandığını düşündürür. İlk örnekler ya da ilk dönemlerde **ihhtimaldir ki** olan biçim “**ihhtimal ki**”ye dönüşmüş ve sonraları “ki” de düşürülerek **ihhtimal** kullanımına gelinmiştir.

Sözlüklerden sonra dilbilgisi kitaplarında belirteçlerin nasıl sınıflandığına ve bunların içinde **ihhtimale** bakmak gerekir.

Jean Deny, Türk Dili Grameri’nde belki belirtecini açıklarken “**ihhtimal ki**” belirtecinden söz eder. Belki ile anlamdaş saydığı “**ihhtimal ki**” olabilir anlamını taşımaktadır (Deny, 1941, s.279).

Muharrem Ergin belirteçleri yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık nicelik zarfları ve azlık çokluk zarfları olarak dört gruba ayırır. Nasıllık nicelik belirteçleri arasında yer alabilecek olan **ihhtimalden** belirteç olarak söz etmez (Ergin, 1988, s.245-9).

Raşit Keskin, Türkçe Dilbilgisi kitaplarında belirteçleri beşe, bunlardan durum belirteçlerini de altıya ayırmıştır. Altı gruptan dördüncüsünü ihtimal zarfları olarak başlıklandırmış ve ihtimal zarflarını belki, galiba, bakarsın, ola ki ve sanıyorum olarak belirlemiştir (Keskin, 2003, s.106).

Belirteçlere en geniş yer veren akademisyen Zeynep Korkmaz’dır. Türkiye Türkçesi Grameri’nin zarflar bölümü 72 sayfa genişliğindedir. Zeynep Korkmaz “Olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt) şüphe ve şaşırma” bildirenler başlığı altında **ihhtimale** yer verir ve Reşat Nuri’den “İhtimal onun da bir Leylası vardı” (Dudaktan Kalbe) örneğini alıntılar (Korkmaz, 2003, s.509).

Tahir Nejat Gencan da belirteçlere geniş yer veren araştırmacılarıdır. Gencan, Dilbilgisi kitabında belirteçlere 38 sayfa ayırır. “Kuşku (daha doğrusu) Olasılık Belirteci: Belki” başlığı altında bu belirteç: “olabilir, umulur, **ihhtimal ki**, galiba” ayırtılarını katarak eylemi pekiştirir diyerek “**ihhtimal ki**”yi “belki”ye eşitler, içinde **ihhtimal ki** geçen bir örnek vermez. Örnek aldığı dört beyitte belirteç olarak belki kullanılmıştır (Gencan, 1979, s. 458).

Tahsin Banguoğlu, gerçekleştirme zarfları arasına **ihhtimal** ve dilek ifade eden bazı belirteçleri dahil etmiştir. Bunlar galiba, ihtimal, bari, keşki, bolayki’dir (Banguoğlu, 1995, s.372).

Bu araştırmacılarıdan Muharrem Ergin belirteçler arasında **ihhtimale** yer vermez. Jean Deny, “ **ihhtimal ki**”den söz eder, ancak onu “belki”ye eşitler ve belki üzerinde durur. Tahir Nejat Gencan da aynı düşüncededir. Onda da belki vardır. “**İhtimal ki**”yi belki içinde ele alır. “Belki”yi kuşku, olasılık belirteci olarak değerlendirir. Kuşkudan çok olasılığa ağırlık verir. **İhtimal ki** ayırtısını katarak eylemi pekiştirdiğini söyler. Raşit Keskin, ihtimal zarfları diye bir grup yapar ve hem belki hem “ola ki”ye yer verir. Biz buradaki “ola ki”yi **ihhtimal** olarak düşünüyoruz. Tahsin Banguoğlu da gerçekleştirme belirteçleri arasında **ihhtimale** yer verir. Zeynep Korkmaz, “Olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt) şüphe ve şaşırma bildirenler” başlığı altında **ihhtimale** değinir. Dudaktan Kalbe’den yaptığı “İhtimal onun da bir Leylası vardı”

alıntısında **ihhtimal**, tam olarak “**muhtemelen**”i karşılar. İlk gramer yazarlarından olan Deny, **ihhtimale** “ki” ekleyerek “**ihhtimal ki**” biçimini kullanır. İlk örneklerde de “**ihhtimal ki**” kullanımı dikkat çekmektedir.

Bu yazıda yer alan en eski iki örnek Tanzimat dönemine aittir. İlki 1864’te Şinasi’nin bir makalesinde, ikincisi ise 1875 yılında çıkan Sadakat adlı bir çocuk gazetesinde yer alır. Yine Tanzimat döneminde doğan ara nesil sanatçısı Ahmet Rasim’in (1867-1932) Romanya Mektupları’nda **ihhtimal ki** belirteci sıkça kullanılır. Servet-i Fünun döneminde de “**ihhtimal ki**” kullanımı sürmektedir. 1928 ve 1929 yıllarında çıkan birkaç öyküde de “**ihhtimal ki**”ye rastladık.1930’lardan sonra “ki” düşmüş olabilir. 1949, 1956 yılı örneklerinde “**ihhtimal ki**”nin **ihhtimale** dönüşmüş olduğu görülür. Elimizdeki örnekler “ki” düşmesinin ne zaman olduğu konusunda kesin bilgiler vermemektedir. Bu tarihler bize bir şeyi daha gösteriyor ki 1956’ya kadar **ihhtimal** kullanımda olan bir belirteçtir.

Örnekler:

1864

- **İhtimaldir ki** debbağ esnafı lüzum cihetiyle, veyahut köpek meraklısı olan zevat merhamet niyetiyle bunların ibkasını iltizam eyleyeler; (Şinasi, Makaleler, hzl.,Fevziye Abdullah Tansel, s.109)

1875

- Lisanımızda “Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış” diye bir darb-ı mesel var. **İhtimal ki** bu mesele üzerine yapılmış olsun. (Sadakat Gazetesi, 1875, aktarılan kaynak: İsmet Kür, Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları, s.23)

1901

-Ben Fuzuli’yi tercih ederim. Nedir o hassas aşk, nedir o çok etkileyici, ayrılıktan şikayet! **İhtimal ki** siz onu bilmezsiniz. (A.H.Müftüoğlu, Haristan ve Gülistan, s.24)

- O bana gündüzki işlerini anlatırken ben esniyorum. **İhtimal ki** ben ona tuvaletim hakkındaki fikrini sorarsam uyuyacak. (A.H.Müftüoğlu, Haristan ve Gülistan, s.27)

- Evet ben bu yolda tahsil görmeyeydim, **ihhtimal ki** daha sathi görüşlü, daha dayanıklı daha sabırlı olurum. (A.H.Müftüoğlu, Haristan ve Gülistan, s.31)

1910

- Ve **ihhtimal** bana hiyanet etmeseydi.. Onu bu kadar sevmezdim. (Şehabettin Süleyman, Fırtına, s.12)

- Hodbin cemiyet, cemiyet-i beşeriye , bütün tan ve teşniatıyla, kütehbın nazariyatının vahi vaatleriyle, onun, ölen kadının intikâmını alacak; müceddidi **ihhtimal** öldürecek, **ihhtimal** mahbes köşelerinde vahşi bir hayvan gibi senelerce saklayacaktır.. (Şehabettin Süleyman, Fırtına, s. 105)

1911

- Yavrum, sen küçüksün **ihtimal ki** bu kelimeyi, “vatan” sözünü iyi düşünemedin (İmla Öğreniyorum, 36)

“ lisan-ı ilm” i bilmiyorlar, gelişigüzel nazariyeler fırlatıyorlar, fakat böyle cahillerin fikrini kabul edenler, şüphesiz az, hem pek az bulunur, **ihtimal ki** bu fikirler sahandan başkasına da geçmez. (İmla Öğreniyorum, 36)

-O vakit **ihtimal ki**: bir dava vekili, bir doktor, bir mühendis bir muallim, bir çiftçi olacaksın. (İmla Öğreniyorum, 36)

1916

- Kızılhaç sağlık trenlerinde Osmanlı, Bulgar, **ihtimal ki** Alman yaralılarını gördüm. (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.66)

- Romanya köylerinin kaldırım, yaya yolu, parke yok, **ihtimal ki** şose mevcut imiş.. (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.106)

- ...Bulgar şaşımı mavi gözlerini sivri burunu hizasına dikmiş, **ihtimal ki**:
Benim kalpağım düşse böyle yürümez, ‘puf’ diye durur... (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s. 47)

- -Hayır, fakat... **İhtimal**... Olsa olsa Mecidiye’nin güneyinde bir yerde olacak... (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.47).

- Samanlığı, ahır, ambarı, kümesi muhakkak bizim köylerin hiçbirinde, **ihtimal ki**, Bulgar köylerinin çoğunlukla görülmeyecek bir düzene yakınlığı ile dikkat çekici, yekdiğerine oldukça benzer (...) bulunuyorlar... (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.95).

- Bunlar da aynı tavırla, aynı yürüyüşte, **ihtimal ki** aynı yaratılıştadırlar... (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.127)

--İyice görebilir miyiz?

Siz kısmen, **ihtimal ki**... Fırkanın saldırılarını bütünüyle görebilirsiniz... .. (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s.133)

- Hava cidden soğuk idi. **İhtimal ki** sıfırın altında on, onbir derece vardı. (Ahmet Rasim, Romanya Mektupları, s. 160)

1920 Öncesi

-- Bu vefasızlar kendi için ‘Aklını kaçırdı. Kumarda bunadı. **İhtimal** frengiye de uğradı.’ gibi iftiralar uyduruyorlardı. (Ömer Seyfettin Hikayeler 4, s.113-4)

-- Gülümsedi. Kaybettiği imanına kavuşan bir günahkar gibi sevinerek döndü. Yukarıya caddeye doğru yürüdü, **ihtimal** orada açık bir bakkal dükkanı bulacaktı. (Ömer Seyfettin Hikayeler 4, s.116)

1924

Şimdi **ih̄timal** onun kolunda, güneşin dalgalarıyla yıldızlanmış yeşil gölgelikler içinde, mest ve mesut gezecekti. (Mehmet Rauf, Karanfil ve Yasemin, s.79)

Samim bu hali görünce, ısrar ederse, **ih̄timal**, emeline nail olarak onu alıkoyacağını zannetti. (Mehmet Rauf, Karanfil ve Yasemin, s. 200)

Fakat saat bire geldiği halde hâlâ görünmediğinden, **ih̄timal** vapuru kaçırdığını düşünerek birdenbire bütün vücudunu soğuk bir raşe ile sarsan acı bir taharrüs ile: (Mehmet Rauf, Karanfil ve Yasemin, s. 331)

1927

- Fakat, namazlar müstesna olmak üzere, hiç ayağa kalkmadı. Tulumba uzak bir yerde olduğu için, **ih̄timal** teyemmümü de caiz gördü. (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s.10)

- Uyanırken sözlerimiz, kıyafetlerimiz gibi yüzümüzün çizgilerini de az çok çekip çeviririz; fakat uykuda iken bu kontrole imkan yok... **İhtimal**, uykuda senin o güzelim yüzün bile böyledir. (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s.37)

Ne şiirde ne okuyuşta hiçbir güzellik yok... Yalnız **ih̄timal** biraz ruh, biraz hakiki teessür var. (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s.41)

- **İhtimal**, bu aşk sönmedi, bir istihaleye uğradı. Ben, İstanbul'dan vurulmuş ahular gibi kanım sıza sıza kaçıyorum. . (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s.58)

- O, sahte bir hayretle: "Yanlış işitmiş olacaksınız!" dedi. "**İhtimal** yanımızdaki handa kavga ediyorlar. Rahatsız olmayın!" (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s. 99).

- Maznun- (Şaşkın bir tavırla) Aman Efendim.. Bendeniz... Nasıl olur da diplomasız doktorluk ederim?.. Bu işte bir yanlışlık olsa gerek... **İhtimal** bir isim iltibası filan... (R.Nuri Güntekin, Tanrı Misafiri, s.162)

1928

- Saadetimiz, **ih̄timal**, şu dünya yüzünde geçirdiğimiz birkaç seneye münhasır...(Reşat Nuri Güntekin, Yeşil Gece, s.48)

- Fakat onun nasıl olup da kendi isminin bu listeye girmesine mâni olamadığını bir türlü anlayamıyordu. **İhtimal**, akşamki vakanın Yunanlılar üstünde bıraktığı iyi tesirden çekinmişti. (Reşat Nuri Güntekin, Yeşil Gece, s.232.)

1929

- ... aşkın minnetini muhafaza ederek ona acıyan, fakat **ih̄timal ki** bu merhametinde eski aşkıdan hâlâ bir parça yaşayan erkek, karısını avutmak için bazen böyle kısıkanç koca rolü oynuyordu. (Nahid Sırrı Örik, Kırmızı ve Siyah , s.65)

- Ahmed-i evvel kalben **ihhtimal ki** buna, paşayı cellada vermeğe çoktan karar vermişti. Fakat bu kararı bir müddet daha belki sultan onüç, ondört yaşına gelinceye kadar tatbik etmemesi ihtimali vardı. (Nahid Sırrı Örik, Kırmızı ve Siyah , s.101)

1952

- Ne çok göz aşınalarım vardı! **İhtimal** onlar da beni şahsen tanırlardı. Onların yaşlarının artmasını, şişmanlamalarını, zayıflamalarını takib ettiğim gibi, **ihhtimal** onlar da bendeki değişiklikleri fark ederlerdi. (Ziya Osman Saba, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi, s.19)

- O kitapları, büyükler konuşurken, herhalde dünya ahvalinden, **ihhtimal** yine harpten, fenalıklardan bahsederken ben sözlerinden bir şey anlayamadan, hep o kitapların dünyasında okuyacağım. (Ziya Osman Saba, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi, s.39)

- **İhtimal** onun gibi yürüyor, **ihhtimal** onun izlerine basarak, Topkapı Sarayının tarihi sur kapısından geçiyordum. (Ziya Osman Saba, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi, s.50)

1953

- Petrol, büyük bir at yarışıdır. Macera işidir, kumar işidir. Hayatı macerayla dolu Teksaslı da bir kumarbazdır. **İhtimal** içki de içer. **İhtimal** güzel bir karısı vardır. İçki ve kumara fazla düşkün insanların karıları biraz uçarlı olur. **İhtimal**.. Neyse geçelim bunları. (Orhan Veli, Nesir Yazıları, s. 132)

- Onunla hep şiirden söz açardık. =, **ihhtimal**, giyimi kuşamıyla modern bir genç olmasına rağmen, kafasıyla bir hayli eski olacaktı. (Orhan Veli, Nesir Yazıları, s.133)

1954

- **İhtimal**, her tarafta olduğu gibi, ancak bu muhit içinde yaşayanlar da onun hususiyetlerini iyi bilmezler. (A.Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları, s.25)

-**İhtimal ki** hiçbir şey eylül sonlarının bu yumuşak ve ancak bazı tecrübeli kadın gözlerine ve yüzlerine benzetilecek munis günlerinin gönlümüze döktüğü şefkat ve şiir tadına erişemez. (A.Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları, s.29)

- Bu sabahlar, bu guruplar, bu mırıldanarak akan mavi ve günlerin sonlarına doğru koyulaşan, lacivertleşen sular, bu ince güzellikler kendilerini temaşa eden ruhlara **ihhtimal ki** en yüksek şairlerin noktelerini söyler ve bu uzletin günlerini yaşayanların belki artık filozofların tereddütlerini dinlemeğe, şairlerin feryatlarını duymağa ihtiyaçları kalmaz. (A.Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları, s.36)

1956

-Ama sizin onun yanında olduğunuzu pek hatırlamıyorum. **İhtimal** dikkat etmedim. Peki öyle olsun. (Adnan Veli, Sosyete, s.7)

Sonuç:

Türkçenin gelişmesi sadeleşmesi sürecinde kimi Arapça sözcükler kullanımdan düşmektedir. Bugün, **İhtimal** karşılığı olarak olanak, olası, olasılık gibi yeni sözcükler kullanılmaktadır. Bununla birlikte **ihtimal** sözcüğü dilden çıkmış değildir. Ancak **ihtimal** sözcüğünün belirteç olarak kullanılması zayıflamış, bu yazıda örneklerini verdiğimiz özellikteki kullanımı ise bugün neredeyse kalmamıştır diyebiliriz.

Belirteç olarak **ihtimalin** Tanzimat döneminde “ki” ile birlikte “**ihtimal ki**” biçiminde kullanıldığı görülmektedir. 1930’lardan sonra “**ki**”si düşürülmüştür. Elimizdeki örnekler göre 1955’e kadar belirteç görevinde **ihtimal** olarak kullanılması sürdürülmüştür. Tümünden kalktıysa bu ne zaman olmuştur sorusuna henüz karşılık bulunamamıştır. Ayrıca “**ihtimal ki**”nin bir önceki kullanımı “**ihtimaldir ki**” olmalıdır. Bununla ilgili örnekler taramalarda rastlanılmadı, ancak bu yok anlamına gelmemektedir.

İhtimalin yerine belki, ola ki, sanırım, büyük olasılıkla gibi örneklerle birlikte “**muhtemelen**”in de kullanıldığını düşünmek doğal bir sonuçtur. Bu sözcüğün de eski olmakla birlikte belirteç özelliğini daha iyi yansıtmaması (yapı ve anlamca tam bir belirteç olması) açısından **ihtimale** tercih edildiğini düşünebiliriz. **Muhtemelenin** belirteç özelliği üzerinde biraz durmak gerekir. Muna Yüceol Özezen, Tenvin ve Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi Bağlamındaki Görünümleri adlı kitabında “Belirtildiği gibi Arapçada tenvinler çok çeşitli dilbilgisel işlevlerle ve karmaşık bir dizgeyle kullanım düzlemine çıkıyor. Arapçada hangi biçim-sözdizimsel (morfo-sentaktik) görünümde olursa olsun Osmanlıcada Arapça tenvinli yapıların hemen hemen yalnızca üzerine geldikleri sözü biçimbirim olarak zarflaştırdıkları, dizimbirim (cümle ögesi) olarak da zarf tümleci haline getirdikleri söylenebilir.” belirlemesinde bulunur (Özezen, 2015, s.59). Böyle olmakla birlikte eski sözlüklerde **muhtemelen** madde başı olarak yer almaz. Aynı biçimde 1996 kılavuzuna kadar olan kılavuzlarda da **muhtemelenin** bulunmaması dikkat çekicidir. İlk olarak 1996 kılavuzuna giren **muhtemelen** belirteci daha sonraki kılavuzlarda yerini korur.

Buraya kadar verdiğimiz yargılar benim taramalarıma dayanıyordu ve taramalar nispeten sınırlıydı. Araştırmalarımı genişletmek istedim; bir kitap ve Bölümümüzde oluşan ve kullanılan bir metin havuzuna ulaştım. Bülent Özkan’a ait kitap bir doktora çalışmasına dayanmaktadır ve 306 kitap belirteçler açısından taranmıştır. Bu kitaptaki verilere göre **ihtimalin** belirteç olarak kullanılmadığı sonucu çıkmaktadır. **Muhtemelenin** ise üç örnekle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, sıklık açısından yok denecek kadar aza tekabül etmektedir. Bu bizim çalışmamız açısından dikkate değer bir sonuçtur.

Sözünü ettiğimiz metin havuzunda deneme, tiyatro, öykü ve roman gibi farklı türlerde 140 kadar kitap yer alıyordu. Bu kitapların taranması bizi daha sağlıklı sonuçlara ulaştırdı. Buna göre **ihtimal** ile ilgili bazı görüşlerimiz değişmeyip pekişirken **muhtemelen** konusundaki görüşümüz değişti. Çünkü bu kitaplarda **muhtemelen** örneği

çok sınırlıydı. Dolayısıyla ihtimal yerini **muhtemelene** bırakmamıştır. Taradığımız metinlerde üç dört örnek bulabildik. Bu da Bülent Özkan'ın oylumlu çalışmasındaki sonuçlarla örtüşmektedir.

İhtimal sözcüğünün belirteç olarak kullanımının azaldığı görüşü ise pekişti. Çünkü bunun yerini yeni sözcükler almış. **Muhtemelen** sözcüğü ise daha eski tarihli metinlerde bile sınırlı olarak kullanılmış, bugün kullanımdan hemen hemen düşmüştür. Taranan 140 kitapta örnekleri son derece sınırlıdır.

İhtimal belirtecini “**belki**”ye yakın ve eş olarak değerlendiren araştırmacılar var. **Belki** daha bir kuşku ve esneklik içermektedir. Oysa bizim örneklerimizde **ihtimal** ve onun yerine çok sınırlı olarak kullanılan **muhtemelenin** biraz daha eylemin gerçekleştirildiği tarafına kaydığı ve eylemi ya da olguyu pekiştirdiğini düşünmekteyiz. **İhtimalde** eylemin gerçekleşmesi biraz daha ağırlık kazanmaktadır. Ayrıca yaptığımız taramalarda **ihtimalin** belirteç olarak kullanıldığı kitaplarda çok sayıda **belki, belki de** belirteci rastladık. Bu da **ihtimalin** yerini “**belki**”ye bırakmadığı sonucunu doğruluyor.

Yazımızın konusu **ihtimal** sözcüğünün belirteç olarak kullanılmasını bir dönemin üslup özelliği içinde değerlendirmek de olasıdır (muhtemeldir). Bu yargıdan hareketle bir önceki cümlede yüklem olarak kullanılan olası yerine muhtemel yazılsa olmaz mıydı? Olurdu, okuyunca kulağa da hoş geliyor, ancak dildeki sadeleşme gelişmeleri olası sözcüğünü yaygınlaştırmıştır. İkinci olarak, bir tercih yapmak gerektiği ve biz olasıyı seçtik. Üçüncü olarak bu yargıya bizi yine taramalar götürdü. 21. yüzyıla ait 140 metne göre çok az kullanılan **muhtemelen** sözcüğü günümüzde kullanımdan neredeyse düşmüştür. Oysa bu düşme ad göreviyle **ihtimal** sözcüğü için söz konusu değildir. Belirteç olarak düşünüldüğünde **muhtemelenle** aynı kaderi paylaşmaktadır. **İhtimal ki** de kullanımdan düşmüştür, ancak nostaljik sayılacak sınırlı örnek ve yazarda görülür. Nitekim 1 Haziran 2015'te Selahattin Duman “**ihtimal ki**”yi şu örnekte kullanmıştır: “Halil İnalıcık Hoca **ihtimal ki** bunları anlatırken, Başbakan Menderes içinden bir sonraki parti toplantısında neler konuşacağını planlıyordu ve hocayı dinler gibi yapıyordu.” Görülüyor ki bugün bile **ihtimal, ihtimal ki** biçimleri ve kullanımları sınırlı da olsa eski dil ve kültüre hakim yazarlarda yaşamayı sürdürmektedir. Daha yoğun olarak kullanılması 1960'a kadar devam eden sonrasında da iyice azalan “**ihtimal ki**” , “**ihtimal**” belirteci günümüzde kullanımdan neredeyse düştüğünden artık örneklenen zaman diliminin bir üslup özelliği olarak anılacaktır.

Kaynakça

- Adnan Veli, 1996, Sosyete, 2.b, İnkilâp Kitabevi, İstanbul.
Ahmet Rasim, 1988 (1.b. 1916), Romanya Mektupları 2.b, Arba Yayınları, İstanbul .
Ahmet Vefik Paşa, 2000, Lehçe-i Osmânî, hzl.Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Banguoğlu , T., 1995,Türkçenin Grameri 4.b., TDK, Ankara.
Deny, J., 1941,Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi, İstanbul Maarif Matbaası.
Duman , S., 01.06.2015 , “Fetih On Gün Aceleye Geldi” , Hürriyet Gazetesi.

- Ergin, M., 1988, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- Gencan, T. N., 1979, Dilbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güntekin, R. N., 1979 (1.b. 1927), Tanrı Misafiri 6.b., İnkılâp ve Aka, İstanbul.
- Güntekin, R. N., 1978 (1.b. 1928), Yeşil Gece 7.b., İnkılâp Ve Aka, İstanbul.
- Hisar, A. Ş., 1954, Boğaziçi Yalıları, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Keskin, R., 2003, Türkçe Dil Bilgisi 1.b., Çizgi Yayınevi, Konya.
- Korkmaz, Z., 2003, Türkiye Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- Kür, İ., 1991, Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- M. Nuri, 1327 (1911), İmla Öğreniyorum, Osmanlı Matbaası Kütüphanesi, Selanik.
- Mehmet Rauf, 2002, Karanfil ve Yasemin, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Müftüoğlu, A. H., 1969 (1.b. 1901), Haristan ve Gülistan 3.b, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Orhan Veli, 1953, Nesir Yazıları, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ömer Seyfettin, 1999, Hikâyeler 4 (hzl. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Örik, N. S., 1997 (1.b. 1929), Kırmızı ve Siyah, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Özkan, B., 2011, Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özezen, M. Y, (2015), Tenvin ve Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi Bağlamındaki Görünümleri, Karahan Kitabevi, Adana.
- Saba, Z. O., 1962, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi 2.b., Varlık Yayınları, İstanbul.
- Şehabettin Süleyman, 1326 (1910), Fırtına, Tanin Matbaası, İstanbul.
- Şemsettin Sami, 2004, Kâmûs-ı Türkî, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Şinasi, 1960, Makaleler, hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Dün Bugün Yayınevi, Ankara. (Şinas’ın “İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır” başlıklı makalesinin ilk yayını Tasvir-i Efkâr’ın 192 numarasında olmuştur. 28 Zilkade, 23 Nisan 1280 – 5 Mayıs 1864).
- Türkçe Sözlük, 2011, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HISTORY OF EXCHANGE RATE REGIMES

Ali Eren ALPER*

Özet

Döviz kuru rejimleri ekonomi literatüründe tartışmaların sürekli odak noktası olmuştur. Bu tartışmaların temelinde, kur rejimlerinin ekonomik istikrar ve büyüme üzerindeki etkisi bulunmaktadır. Ekonomi teorisi, kur rejiminin, orta vadede, doğrudan ve dolaylı olarak, istikrar ve büyüme üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Kur rejiminin ekonomi üzerinde etkili olacağı genel olarak kabul görmüşken, hangi kur rejiminin daha iyi olduğu konusunda iktisatçılar arasında görüş birliği söz konusu değildir. Bu çalışmanın amacı ülke ekonomilerinin, 1980 sonrası yaşanan liberalizasyon dalgasıyla beraber, ihracat odaklı yeniden yapılanmaları sonucunda döviz kuru ve belirlenmesinde kullanılan sistemlerin giderek daha fazla önem kazanmasına bağlı olarak, tarihsel açıdan 19. Yy'ın sonundan itibaren uygulanan döviz kuru sistemlerini tarihsel bir bakış açısıyla incelemektir. Çalışma bu amaçla beş ana bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla, Altın standardı, savaş arası dengesizlik dönemi, Bretton-Woods sistemi, Bretton-Woods sonrası sistem ve Avrupa para sistemiyle ilgili teorik ve uygulama bilgileri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru sistemleri, Avrupa para sistemi, Bretton-Woods

Jel Kodları: F31, F33, N10

1. Introduction

The international monetary system refers to framework of rules, regulations and conventions that govern the financial relations between countries. The importance of the international monetary system is implied by Adam Smith's (1776) description of it as the 'Great Wheel' because 'when it does not turn well it adversely affects the welfare of nations'.

Currency regimes, until recently, have relied on a link to a valuable commodity, usually gold or silver, to establish the value of currency. International exchange of currencies was normally based on their bullion value, whatever their value in tale (James et. al. 2012).

The international monetary system and exchange rate arrangements that have been used in practice begins at 1870, which is the year that marks the beginning of the classical gold standard.

1. History of Exchange Rate Regimes

Currency regimes, until recently, have relied on a link to a valuable commodity, usually gold or silver, to establish the value of currency. International exchange of currencies was normally based on their bullion value, whatever their value in tale (James et. al. 2012). Exchange rate determination problem is going to be obvious after removing the restrictions on financial capital movements after 1970's (Ucan et al. 2014, p. 366). The international monetary system and exchange rate arrangements that have been used in practice begins at 1870, which is the year that marks the beginning of the classical gold standard.

1.1. The Gold Standard

While no single date marks the emergence of the modern international monetary system, the widespread shift from bimetallic standards to gold in the 1870s and 1880s provides a convenient starting point.

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Mali İktisat A.B.D.,
aalper@nigde.edu.tr

England was effectively on the gold standard starting in 1817, with silver coins becoming subsidiary currency whose value established by fiat, not by their bullion value. However during much of the nineteenth century, other European countries, the United States, Japan and India variously have a silver standard or a bimetallic standard whereby both gold and silver coins were supposed to reflect their metallic content. However, the relative market price of the bullion content of gold and silver coins in any given country on a bimetallic standard could differ from exchange rates implied by their nominal values. If the divergence was too great, this led to the operation of Gresham's law, in which the bad money, whose official value was greater than its bullion value, drove out the good money. As a result, countries on a bimetallic standard faced the prospect of either the gold or the silver coins disappearing from circulation. If the price of gold relative to silver differed significantly from the exchange rate implicit in the coinage (James et. al. 2012, p. 135).

The classical gold standard is a system of symmetrical adjustment between surplus and deficit countries where central banks, playing by the rules of the game, would allow gold flows to regulate the money supply.

The gold standard did not encompass the entire world but only a core of major countries led by Britain and including France, the Netherlands, Germany and the United States as well as a number of smaller West European countries. Britain went on the gold standard in 1821, when the Bank of England was legally required to redeem its notes and coins in gold and when the prohibition of the melting of coins and the export of gold was repealed. In doing so, Britain formally met the condition of being on the gold standard. By the mid-1870s, France had abandoned bimetallism in favour of gold. In 1870, Germany was still on the silver standard, but war reparations in the form of gold payments from France enabled it to adopt the gold standard. And in 1879, the United States returned to the gold standard after the suspension of gold convertibility during the Civil War. In general, 1870 is regarded as the year in which the gold standard became operational on a global scale (Moosa, 2005, p. 141).

Ghosh et. al (2002) argue that the gold standard's survival may be attributed to four factors. First, trading nations were discovering the benefits of global standards, whether it was defining the prime meridian or measuring the meter. Setting a standard for trade and payments was a natural complement of those conventions. Second, the fortuitous discovery of the Klondike gold fields in 1896, coupled with advances in mining technology, augmented world gold stocks, easing deflationary pressures. Third, downward flexibility of wages and prices reduced the costs of the deflationary pressures. Finally, there was no serious challenger to the gold standard: Stabilizing output or reducing unemployment were not yet considered proper policy objectives. This consensus gave the regime much greater credibility than any modern exchange rate peg.

Central banks were seldom prepared to accept the full consequences of unfettered gold flows. The three decades of the gold standard were a period of exchange rate stability and rapidly expanding trade and financial linkages. The performance was greatly helped by stabilizing role played by Great Britain. Sterling assumed an increasingly pivotal role in international transactions, both private and between central banks. Monetary policy in Great Britain thus took on a leadership role allowing the Bank of England to function as the "invisible conductor" of the system (Ghosh et.al, 2002, p. 9).

The classical gold standard is based on the following pillars:

- Member countries adhere to gold convertibility of their currencies, a commitment that can be viewed as a mechanism to the pursuit of sound monetary and fiscal policies .
- The monetary authority in each country fixes the price of gold in terms of the domestic currency, standing ready to buy or sell any amount of gold at that price.
- This establishes a fixed exchange rate between any two currencies called the 'mint parity'.
- The actual exchange rate can vary above and below the mint parity only between certain limits called the 'gold points', which are determined by the cost of shipping gold between the two currencies.

The automatic adjustment in the balance of payments is based on the ‘price-specie flow mechanism’ (PSFM) where the word ‘specie’ means precious metal. The system was developed by David Hume. This mechanism hinges on two assumptions. First, the money supply consisting of gold or paper money backed by gold, and second, the quantity theory of money (Moosa, 2005, p. 144).

The most remarkable feature of this model is its durability: developed in eighteenth century, it remains the dominant approach to thinking about the gold standard today (Eichengreen, 2008, p. 24).

According to Moosa (2005) the PSFM process may be described as follows:

- A deficit country loses gold. As soon as the domestic currency dips below the mint parity, people sell it to the central bank for gold and ship the gold overseas, selling it in exchange for the foreign currency. Similarly, a surplus country accumulates gold.
- The movement of gold out of the deficit country causes monetary contraction.
- Given the quantity theory of money, deficit countries experience deflation whereas surplus countries experience inflation, and this leads to a correction in the balance of payments.

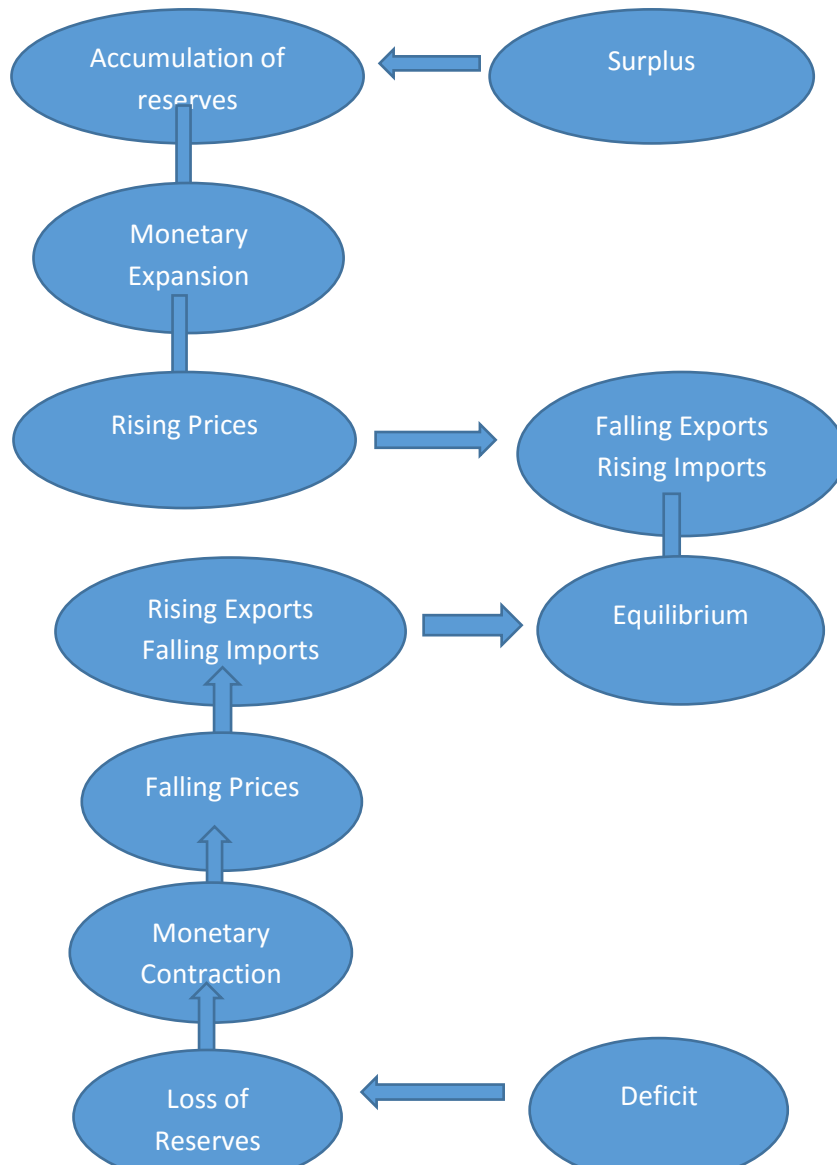

Figure 1: Price-specie flow mechanism

Source: Moosa, 2005

The strength of this formulation was its elegance and simplicity. It was a parsimonious description of the balance of payments adjustment mechanism of the mid eighteenth century. But as time passed and financial markets and institutions continued to develop, Hume's model came to be an increasingly partial characterization of how the gold standard worked. Accuracy required extending Hume's model to incorporate two features of the late nineteenth century world. One was international capital flows. Net capital movements due to foreign lending were larger, often substantially, than the balance of the commodity trade. Hume had said nothing of the determination of these flows. The other future was the absence of international gold shipments on the scale predicted by the model (Eichengreen, 2008, p. 25).

Extending Hume's model to admit a role of capital flows, interest rates and central banks was feasible but The World War I disables this. In addition to World War I, gold discoveries of the 1890s receded, concern resurfaced about the adequacy of gold supplies to meet the needs of the expending world economy. It was not clear that supplementing gold with foreign exchange provided a stable basis for the international monetary order. The growth of exchange reserves would cause the liquidation of the system. The growth of the United States, while still heavily agricultural, was by the end of the nineteenth century the largest economy in the world. The still heavily agricultural orientation of the economy, along with its relatively rudimentary rural banking system, meant that the demand for currency and coin rose sharply each planting and harvest season. Much of this gold was drawn from London (Eichengreen, 2008, p. 42).

The classical gold standard came to an end with the outbreak of war in 1914; countries establish limits on the convertibility of their paper currencies into gold as well as restrictions on gold movement abroad. Although most of the major countries resumed a link to gold during the 1920s, the system collapsed a few years later as a result of the economic downturn and banking crisis of the Great Depression (James et. al, 2012, p. 136).

1.2. Interwar Instability

In the period between the end of the First World War and 1926, a system of flexible exchange rates was adopted. During that period many countries experienced hyperinflation. There was a desire to go back to the gold standard, but there was an obvious shortage of gold at the prewar levels of the fixed exchange rates. In 1922, the Genoa Conference recommended worldwide adoption of a gold exchange standard, whereby the pound would be convertible into the pound. In 1925, Britain reestablished the convertibility of the pound into gold. Soon after, other countries restored convertibility at the prewar parities. The gold exchange standard was born (Moosa, 2005, p. 152).

The development of the international monetary system between the wars can be understood in terms of three interrelated political and economic changes. The first one was growing tension between competing economic policy objectives. Currency stability and gold convertibility were the unquestioned priorities of central banks and treasuries up to the outbreak of World War I. In the 1920s and 1930s things were different. A range of domestic economic objectives that might be attained through the active use of monetary policy acquired a priority they had not possessed in the nineteenth century. The tradeoff between internal and external objectives began to bind. Second one is changed international capital flows. Capital flows were part of the glue that bound national economies together. They financed the trade and foreign investment through which those economies were linked. When monetary policies enjoyed credibility, those capital flows relieved the pressure on central banks to defend temporarily weak exchange rates. But the new priority attached to internal objectives meant that credibility was not to be taken for granted. In the new circumstances of the interwar period, international capital movements could aggravate rather than relieve the pressure on central banks. The third development that distinguished the prewar and interwar periods was the changing center of gravity of international system; its weight shifted away from the United Kingdom and toward the United States (Eichengreen, 2008, p. 89).

The interwar gold standard was characterized by rivalry among key currencies, in particular, the pound, sterling and US dollar, in their roles as vehicles for international trade and finance. Many smaller countries pegged to these currencies, rather than to gold directly. This regime is better characterized as a gold exchange standard since these currencies, which could be exchanged into gold, nevertheless carried out most of the functions of international money and other countries often held their reserves not in gold, but in key currencies (James et. al., 2012, p. 136).

When it broke down, exchange rates fluctuated in ways that were viewed as inhibiting adjustment, at times reflecting deliberate attempts to gain competitive advantage by overdepreciating one's currency. This period gave flexible exchange rates a bad name (Nurkse, 1944).

By the mid twentieth century the international monetary system had splintered into three blocs: the residual gold standard countries; the sterling area and the Central and Eastern European countries. And this tripolar international monetary system was not stable.

Things were fine until France and other countries decided not to accept any more pounds and to convert foreign exchange holdings into gold at a time when the Great Depression had given rise to serious balance of payments difficulties for Britain. Beginning with Britain in 1931, one country after another left the gold exchange standard. The immediate reason was the breakdown of confidence following the world economic crisis, but more fundamentally, the reason was the rejection of the international consequences of the gold standard adjustment mechanism. Price and income deflation is an effective method of eliminating the balance of payments deficit but in the presence of price and wage inflexibility, unemployment is bound to rise, And unless there is a slack in the economy the adjustment mechanism tends to cause inflation in surplus countries (Moosa, 2005, p. 153).

Obstfeld et al. (2005) explain what happened in the interwar period in terms of the trilemma. At the most general level, policy makers in open economies face a macroeconomic trilemma. Typically they are confronted with three typical desirable, yet jointly unattainable objectives:

- To stabilize the exchange rate;
- To enjoy free international capital mobility;
- To engage in a monetary policy oriented toward domestic goals (Obstfeld et al., 2005, p. 423).

Because only two out of three objectives can be mutually consistent, policy makers must decide which one to give up. This is trilemma. Obstfeld et al. (2004) argue that during the interwar period the trilemma forcefully made its presence felt for the first time in the great debate over the political economy of macroeconomics.

1.3. Bretton-Woods System

The Bretton Woods system was born in 1944 in Bretton Woods and endorsed by the delegates of 44 countries. The creation of this system was accompanied by the birth of national institutions, including the World Bank and the International Monetary Fund (IMF). The IMF was entrusted with the supervision of the new international monetary system as well as the function of granting loans to deal with the balance of payments difficulties, whereas the World Bank specialized in granting loans for the reconstruction of Europe and for development purposes. Negotiators at Bretton Woods sought an exchange rate system that would combine the advantages of both fixed and flexible exchange rates. The choice was a system of fixed but adjustable exchange rates, the adjustable peg. Therefore, the dollar was pegged to gold at the fixed parity of 35 \$/ounce, and the USA was prepared to buy and sell unlimited amounts of the metal at this price. Other countries were required to declare the par values or parities of their currencies in terms of gold or dollars and to defend the declared the parity rate in the foreign exchange market by buying and selling the dollar. Hence, the dollar became the key and intervention currency. The IMF was given the responsibility of supervising the system and making sure that member countries adhered to the agreement (Moosa, 2005, p. 154).

The main monetary institution created at Bretton Woods was the IMF. IMF sets out the objectives of a new international monetary system:

- To promote exchange rate stability;
- To give confidence to member countries by making available the IMF's resources with adequate safeguards;
- To promote international monetary cooperation by consultation and collaboration on international monetary problems;
- To facilitate the balanced growth of international trade and high levels of unemployment and real income;
- To establish a multilateral system of payments for current account transactions;
- To shorten the duration and lessen the degree of disequilibrium in the balance of payments (Hallwood, MacDonald, 2000, p. 354).

The architects of the Bretton Woods system wanted a set of monetary arrangements that would combine the advantage of the classical gold standard with the advantage of floating rates. They sought to avoid the defects of floating rates and the defects of the fixed exchange rate gold standard (Bordo, Eichengreen, 1993, p. 5).

All members were urged to declare a par value and maintain it within a $\pm 1\%$ margin of parity. Parity could be changed in the event of fundamental payments disequilibrium at the decision of the member, after consultation with the IMF. About multilateral payments members were supposed to make their currencies convertible for current account transactions but capital controls were permitted. They were also to avoid discriminatory currency and multiple currency arrangements. As under the White Plan, members could obtain resources from the IMF to help finance short or medium term payments disequilibria. The Fund set a number of conditions on the use of its resources by deficit countries to prevent it from accumulating soft currencies and from depleting its holdings of harder currencies (Bordo, Eichengreen, 1993, p. 35-36).

The main conditions necessary for the operation of the Bretton Woods system lasted only from about 1959 to 1971. Moreover, the U.S dollar came to play such a predominant role as a reserve asset, that some authorities have described the international monetary system at this time as being a 'dollar standard' (Hallwood, MacDonald, 2000, p. 355).

By 1968, the international monetary system had evolved very far indeed from the model of the architects of the Bretton Woods. In reaction to both the development of financial markets and the confidence problem, the system had evolved into a de facto dollar standard. However, gold convertibility still played a role. Although the major industrial countries tacitly agreed not to convert their outstanding dollar liabilities into US monetary gold. At the same time, as Japan and the countries of continental Europe gained in economic strength relative to the US, they became more reluctant to absorb outstanding dollars. They were also reluctant to adjust their surpluses by revaluing their currencies. They increasingly came to believe that adjustment should be undertaken by the US. The system had also developed into a de facto fixed exchange rate system. However, unlike the classical gold standard, where the fixed exchange rate was the voluntary focal point for both internal and external equilibrium, in the Bretton Woods system exchange rates became fixed out of the fear of the consequences of members allowing them to change. Nevertheless, because of increased capital mobility, the pressure for altering the parities of countries with persistent deficits and surpluses became harder to stop through the use of domestic policy tools and the aid of international rescue packages. Pressure increased from both academic and official sources for greater exchange rate flexibility (Bordo, Eichengreen, 1993, p. 73).

In addition, high capital mobility under Bretton Woods system, suffered countries from speculative attacks when their par values came to look vulnerable instead of being able to pursue unsustainable policies for years while building up a vast mountain of foreign debt (Williamson, 1985, p. 76).

The Bretton Woods system collapsed with the declaration of the legal inconvertibility into gold of the U.S dollar on August 15, 1971. It was *de jure*, but the dollar had actually been convertible (*de facto inconvertibility*) for several years. The amount of dollars officially held by non U.S central banks was, much greater than the official U.S gold reserve, and the system was able to keep going only because these central banks did not actually demand the conversion of dollars into gold (Gandolfo, 2002, p.35).

After the collapse, Bretton Woods system was replaced by a situation in which many countries adopt a regime of managed or dirty float, where no officially declared parities exist and the exchange rates float.

1.4. The Post Bretton Woods System

The Jamaica Accord of 1987 allowed countries the freedom of choice of the exchange rate arrangement they deemed appropriate for their economies, encouraging them not to resort to competitive devaluation. Finally, the official price of gold was abolished and replaced with a market determined price. Currently, major industrial countries adopt a system of floating exchange rates, whereas major European countries are members of the European Monetary Union (Moosa, 2005, p. 160).

Stripped of the insulation, governments and central banks found the operation of pegged but adjustable exchange rates increasingly problematic. The alternatives to peg but adjustable rates were polar extremes: floating and attempting peg once and for all. Large countries like the US and Japan opted to float. For smaller, more open economies, especially developing countries with thin financial markets, floating exchange rates were even more volatile and disruptive. They opted for the other alternative: attempting to establish a fixed currency peg. The countries of Western Europe, for whom intra-European trade was exceptionally important and whose Common Agricultural Policy (CAP) could be seriously disrupted by exchange rate swings, sought to peg their currencies to one another (Eichengreen, 2008, p. 135).

This term is called by Williamson (1976) “The non-system”. The non-system inherited some of the perceived defects of the Bretton Woods system (as no control over international liquidity and asymmetry in the need for adjustment of deficit and surplus countries) supplemented with much greater volatility of exchange rates and at times, large misalignment. At the same time, it allowed much more freedom in the use of monetary policies and no longer obliged countries to defend parities. The flexibility of exchange rates, which facilitated balance of payment adjustment, and the relative absence of rules of the game made the regime relatively robust. Assessment of whether the current regime is better or worse than the Bretton Woods system requires addressing two basic issues. First exchange rate volatility, second context of increasing global financial integration (James et al., 2012, p. 138).

Despite the fears that exchange rate variability would limit trade and foreign direct investment the post 1973 period has been characterized by an intensification of economic globalization. As a result, there has been an increase in trade relative to gross domestic product (GDP) and an even larger increase in cross border capital flows. Increased economic integration has had a number of causes:

- Technological innovations that have lowered communication and transportation costs;
- Successive rounds of trade liberalization;
- The inclusion of former communist countries into the world trading and financial system.
- Increasing capital market integration has also benefited from the introduction of new financial instruments and a reduction in the official barriers to capital flows (James et al., 2012, p. 139).

This increased economic integration has had at least three influences on the global economy. First, it has increased market discipline over government policies, making policy makers more conscious of the need to put their houses in order. Financial integration has made the discipline of the market much more strength. With increased cross border capital movements, the government cannot rely on a captive market to sell

its debt. Flexible exchange rates move quickly to reflect concerns about monetary policy credibility. Second, it has at times stimulated the perceived need for policy coordination across countries to mitigate unfavorable spillovers. Greater coordination of monetary policies has also taken the form of regional agreements. Third, it has helped bring the richer developing countries into world financial affairs, while making them more vulnerable to currency crises. Financial integration of developing countries has gone through three phases since 1973. The first phase involved the recycling of petrodollars to developing countries by banks, but which inadequate safeguards to ensure that the recipient countries were investing the funds wisely and would be able to repay their debts. The second phase, following the replacement of most of the remaining bank debt by Brady bonds, ushered in a period of major expansion of market based sovereign bond issues by emerging market countries. This phase was also accompanied by a series of crises, starting with Mexico in 1994, followed by Asia in 1997-1998, Brazil in 1999 and so forth. The third phase was in part a response to currency crisis and was accompanied by major reforms to reduce emerging market countries vulnerability. These reforms helped align their policies with those of the advanced countries and involved accumulation of foreign exchange reserves, strengthened financial regulation and improved macro-economic policies. For instance, a number of countries ranging from Mexico, Brazil and Turkey were led to adopt exchange rate flexibility and inflation targeting. (James et al., 2012, p. 139-141). Today the advanced countries are either float or part of Monetary Union. But in emerging markets are different from advanced (Yanar, 2008, p. 161).

1.5. European Monetary System

The agreement to establish the European Monetary System (EMS) as a 'zone for monetary stability in Europe' was reached in the European Council meeting held in Bremen, Germany, on 6-7 July 1978. All members of the European Economic Community (EEC) agreed to participate in all aspects of the EMS, except the UK, which chose not to join the exchange rate mechanism (ERM).

The core of the EMS is a system of fixed but adjustable exchange rates whereby each currency has a central rate expressed in terms of the European Currency Unit (ECU). This created a grid of bilateral central rates around a band of ± 2.25 per cent, except of the Italian lira (6 per cent). If the exchange rates moved above or below these limits, central bank intervention was obligatory. The second feature of the EMS pertains to the role of the ECU played in the system. The ECU performed the following functions:

- The numeraire for the exchange rate mechanism,
- The denominator for intervention and credit operations,
- A reference point for the divergence indicator,
- A means of settlement,
- And lastly a reserve asset (Moosa, 2005, p.162).

EMS, during the early life period, experiences some troubles that typically produced exchange rate realignment. The first realignment took place on 24 September 1979, when the mark was revalued while the Danish kroner was devalued. The first realignment that involved all of the currencies took place on 21 March 1983, when the French franc, Italian lira and Irish punt were devalued while other currencies were revalued. During this period, the pound joined the ERM at a central rate of 2.95 against the mark. The trouble started in September 1992, which was the beginning of the end of the EMS as a fixed but adjustable exchange rate system. Trouble coincided with the removal of capital controls in member countries in the spirit of the 1992 programme to unify financial markets within the European Community. Other relevant factors are the following:

- The fact that the pound became an ERM currency at an artificially high central rate,
- German reunification,
- The recession of 1992.

There is some evidence on the effect of the EMS on economic performance in EMS countries. These are summarized as follows (Giavazzi et al, 1988):

- The empirical assessment of the impact of the ERM on exchange rate variability has generally pointed to a reduction in the volatility of intra ERM nominal and real exchange rates.
- Available evidence also points to significant progress in the coordination of monetary policies among member countries.
- Convergence of economic indicators was achieved.

The EMS ceased to exist in 1999 when the European Monetary Union (EMU) was put in place. In December 1991, members of the European Community signed the Maastricht Treaty that specified a timetable for the move towards the EMU.

In January 1999, the common European currency, the euro, was introduced for trading but not in a hard form. Then in January 2002, the euro notes and coins were introduced, replacing twelve national currencies.

Conclusion

Certainly, the present international monetary system has its loopholes and weaknesses. The future of the system is a hot topic, both in professional and academic circles. But there seems to be no consensus view on the issue and where to go from here.

International Monetary Fund (IMF) and other organizations produce reports about international monetary system. There are obviously problems implementing the propositions, which are in the IMF reports, not least their adequacy for solving the world's financial problems and for preventing financial crises. Moreover, these views are not universally acceptable. Overall, there is no magic solution to the problems encountered by the international monetary system, simply because of the complexity of the issues under consideration.

REFERENCES

- Bordo, M.D., Eichengreen, B. (1993). A Retrospective on The Bretton Woods System: Lessons from International Monetary Reform. *University of Chicago Press*. Dornbush, R. (2001). Fewer Monies, Better Monies. *The American Economic Review*, Vol. 91, No.2, 238-242.
- Eichengreen, B. (2008). Globalizing Capital: A History of The International Monetary System. *Princeton University Press New Jersey*.
- Gandolfo, G. (2002). International Finance and Open-Economy Macroeconomics. *Springer*.
- Ghosh, A. R., Gulde, A. M., Wolf, H.G. (2002). Exchange Rate Regimes: Choices and Consequences. *The MIT Press Massachusetts*.
- Giavazzi, F., Micossi, S., & Miller, M. (1989). *The European monetary system*. Cambridge University Press.
- Hallwood, C.P., MacDonald, R.(2000). International Money and Finance. *Blackwell Publishing 3rd edition*.
- James, J., Marsh, I.M., Sarno, L. (2012). Handbook of Exchange Rates. *John Wiley&Sons New Jersey*.
- Moosa, I.M. (2005). Exchange Rate Regimes: Fixed, Flexible or Something in-between?. *Palgrave Macmillan Hampshire*.
- Nurkse, R. (1944). *International currency experience: lessons of the interwar period* (No. 4). League of Nations.
- Obstfeld, M., Shambaugh, J.C., Taylor, A.M. (2005). The Trilemma in History: Tradeoffs Among Exchange Rates, Monetary Policies, and Capital Mobility. *The Review of Economics and Statistics* 87(3) 423-438.
- Ucan, O., Akin, C. S., & Aytun, C. (2014). Exchange Rate Determination in High Fragile Emerging Countries. *European Scientific Journal*.
- Yanar, R. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercihi: Yerel Sorunlara Global Çözümler. *Sosyoekonomi*, 8(8).
- Williamson, J. (1985). On the System in Bretton Woods. *The American Economic Review*, Vol. 75, No.2, 74-79.

POST-KEYNEZYEN İKTİSATTA AÇIK SİSTEM ONTOLOJİSİ: SHEILA C. DOW'UN “BABYLONIAN DÜŞÜNCE YAKLAŞIMI” ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet Fatih CİN*

ÖZET

Bilim felsefesinde “bilimsel gerçekçilik” olarak adlandırılan yaklaşım iktisatta “eleştirel gerçekçilik” olarak geliştirilmiş ve anaakım iktisadın eleştirisi ve alternatif bir iktisat anlayışının yönteminin oluşturulmasında kullanılmaya başlanmıştır. Heterodoks bir iktisat okulu olarak Post-Keynezyen İktisat yaklaşımı, anaakım iktisadın yöntem yaklaşımına karşı çıkma konusunda birleşmektedirler. Eleştirel gerçekçilik Post-Keynezyen iktisatta özellikle Tony Lawson, Sheila C. Dow, Philip Arestis ve Roy J. Rotheim gibi yazarlar tarafından benimsenmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar içinde özellikle Dow’un geliştirdiği “Babylonian Düşünme Biçimi” Post-Keynezyenleri diğer okullardan ayıran bir düşünce biçimi olmuştur. Bu düşünme biçimi kapalı bir sistemden ziyade açık bir sistemin varlığını gerektirmektedir. Babylonian yaklaşımına göre aksiyomlardan teoremlere tek bir mantıksal zincir yoktur. Bu yaklaşım bizi açık sistem yaklaşımına götürmektedir. Bu çerçevede iktisatta açık sistem ontolojisini gerektiren Babylonian Düşünme Biçiminin Post-Keynezyen iktisattaki yeri ve önemi eleştirel gerçekçilik bağlamında değerlendirilecektir.

JEL Kodları: B41, B59

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Gerçekçilik, Babylonian Düşünce Biçimi, Post-Keynezyen İktisat, Açık Sistem Ontolojisi

OPEN-SYSTEMS ONTOLOGY IN POST-KEYNESIAN ECONOMICS: AN INVESTIGATION ON SHEILA C. DOW'S “BABYLONIAN MODE OF THOUGHT” APPROACH

ABSTRACT

“Scientific realism” approach of philosopher of science, adopted in the science of economics as “critical realism” offers both a methodological critique of mainstream economics and a methodological foundation for alternative perspectives. Post-Keynesian economics is a heterodox school of thought that has been defined as its opposition to the methodological approach of mainstream economics. Critical realism has been adopted and applied by leading Post-Keynesian Economists, including Tony Lawson, Sheila C. Dow, Philip Arestis, Roy J. Rotheim. Post-Keynesianism as being one of the branches of thought, the idea of Babylonian Mode of Thought that was developed by Sheila C. Dow has formed the meaning in which Post-Keynesianism has become identified. On the other hand, a Babylonian system of thought is a form of open system of thought, rather than the a closed system. According to Babylonian Approach, there exist no logical line

* Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, mfatih@cu.edu.tr

of chain streams from axiom to theorem. Under this context, the babylonian thought system that calls for the requirement of open system ontology; and its relevance attached to the Post-Keynesian Economics will be assessed in relation with the concept of critical realism.

JEL Codes: B41, B59

Keywords: Critical realism, Babylonian Mode of Thought, Post-Keynesian Economics, Open-System Ontology

1. Giriş

Roy Bhaskar kitabının amacını, bilime sistematik, gerçekçi bir ölçüt geliştirmek olarak açıklamaktadır.¹ Böyle bir ölçüt David Hume'dan bu yana zihinlerimize yerleşen *pozitivist* bilim algısına bir alternatif oluşturmayı sağlamalıdır. Pozitivist bilim anlayışının merkezinde ise Hume tarafından ileri sürülen nedensellik teorisi yer almaktadır. Bhaskar'a göre; olaylar arasında sabit bir bağlantı olduğunu kabul etmek ne yeterli nede gerekli bir koşuldur. Tersine bu sabit bağlantılar yetersizdir. Deneysel faaliyet içerisinde bulunanlar ile bu deneysel faaliyetlerden elde edilen sonuçların anlaşılabilmesi birbirinden bağımsız olarak sürdürülemez. Elde edilen sonuç araştırıcıya bağımlıdır. Bu bağımlılık, bilimsel yasalar ile olayların gelişim çizgisi hakkında *ontolojik* bir ayırım yapmayı gerektirmektedir. İlk bakışta bu ayırım bilim teorisi açısından açık bir sorun yaratır. Hume ise yasayı kapalı bir sistemde tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle olayların meydana gelişinin sabit bağlantıları (nedenleri) vardır (Bhaskar, 2008:1). Bhaskar'ın Hume'a ait bu kavramsallaştırma yaklaşımına karşı açık bir tavır aldığı görülmektedir.

Bhaskar'ın bu tavrı bizi Kant tipi *transcendental* süreci ele alan ve bilimsel realizmin bir türü olan, bilim felsefesindeki *transcendental realizm* kavramına götürür. Bu tartışmalar kuşkusuz ontoloji ile ilgili tartışmaları da içermektedir. Ontoloji ile ilgili tartışmalar ise bilgi edinme süreci ve bilginin karakteriyle ilgilidir. Bu çerçevede bilgi, özne ile nesne arasındaki bağıdır.² Bilgi, özne ve nesne ilişkisinden ortaya çıkmasına rağmen, varlıkları bu ilişkiye bağlı değildir. Diğer bir söyleyişle; özne de nesne de kendi başına varolan şeylerdir. Bu varoluş Kant'ın *kendi başına varolan şey* (Ding an sich) deyiminden farklıdır. Bu deyim Kant'ta bilginin sınırını gösteren, varlık-dünyasının bilinmeyen alanını ifade etmektedir. Burada kullanılan kendi başına var olan deyim ise, nesnenin özne tarafından bilinip bilinmemesinden bağımsız olan bir varlık alanını ifade etmektedir. Bu ilişki birbirinden bağımsızdır. Var olmaları birbirinden bağımsızdır.

Nesneyi öznenin bağımsız olarak görmeyen, nesneyi öznenin duyuşal-düşünsel imgeleminden oluşan bilinç içeriğinden bağımsız olarak görmeyen yaklaşım bizi *idealizme* götürür. İdealizmin çeşitleri olmakla birlikte Kant'ın *transcendental idealizmi*'nde nesne tek başına bir öznenin ürünü değildir. Tersine, özne ve nesne birlikte olan bir varlık olarak, ortak bir özne oluştururlar. Bu artık hepimizin ortak

¹ Roy Bhaskar "A Realist Theory of Science" with a new Introduction, Routledge New York, 2008

² Aşağıdaki bu açıklamaları yeni ontolojinin kurucusu Nicolai Hartmann'ın Berlin Üniversitesinden doktora öğrencisi olan ve ülkemizde önde gelen felsefecilerden Takiyettin Mengüşoğlu'nun *Felsefeye Giriş*, 12. Basım, Remzi Kitabevi-2010 eserinden alıntılar yapılmıştır.

öznesidir. İdealizmin bu biçimine *transendental idealizm* adı verilir. *Realizmde* ise nesne; bağımsız, kendi başına varolan bir şeydir. Nesne alanı, özne alanını da içine alır, özneye nesneden kalkılarak varılır. Bu yaklaşımın daha ileri bir aşaması ise bizi *materyalizme* götürür.

Ontoloji ise gerek felsefi gerekse bilimsel bilginin varolana ait olması nedeniyle ortaya çıkan özel bir bilgidir. Hartmann'a göre ontoloji temel bilimdir ve var olanı bir bütün olarak ele alır (Mengüşoğlu, 2010:112). Yinede felsefi soruyla bilimsel soru farklıdır. Bilim, nesnesini inceler ve elde ettiği bilgi saf (naiv) bir bilgidir. Bu bilginin niteliği ve değişmeyen özelliklerinin ne olduğuyla ilgili soru ise felsefi bir sorudur. Ontoloji, varolanı ya da varlığı *son bir şey* olarak tanımlanamaz ilan ederken, *varolan* ile *görünüşü* birlik olarak görmektedir. Varolanın görünüşünün arkasında görünmeyen, yani metafizik bir temel yoktur. Varolan veya varlık kendisini açığa çıkmış, kapalı kalmamış şeylerde yani *fenomenlerde* gösterir. Ancak çalışmamız açısından da önemli olan sorun şudur: bu fenomenlerin halis fenomenler olup olmaması sorunudur. Halis fenomenlerin sahte (pseudo) fenomenlerden ayırmak esas sorunu oluşturmaktadır. Örneğin sağlıklı görünen bir insanın yüzündeki kırmızılık fenomeni halis bir fenomende olabilir, sahte bir fenomende. Bu bir sağlık işaretiyse *halis fenomen*, ateşli bir hastalığın işaretiyse *sahte bir fenomen* olmaktadır. Fenomenlere yapılan bu vurgu, örtülü kalan, açıklanamayan bir şeyin olmadığı anlamına gelmez. Varolan, bilinenin sınırlarını aşar. Varolanda kendisini göstermeyen olabilir. Varolanı araştırırken eldeki *araçlar* ve kullanılan *yöntem* görünene yeni görüntüler ekleyebilir.

Ontolojide, kendi başına varolan varlık öznenen bağımsız olarak varolsa da, ilişkilerinden soyutlanmış ya da kopmuş olarak değerlendirilmez. *Varolan* ile *bütün şeyler* arasında içten bir ilişki, bir bağlılık vardır. *Her şey her şeye bağlıdır*. İdealizmde ise öznenen başka kendi başına varolan bir şey yoktur. Varolan da öznenin kendi yeteneklerinin bir ürünüdür. Böyle bir yorumlama ancak Hume'a ait pozitivizmde karşılık bulmuş, *pozitivizm, idealizmin değişik bir şekli olarak karşımıza çıkmıştır*. Öz olarak ve yoğun bir felsefi tartışmaya girmeden, *eleştirel gerçekçiliğin* (critical realism) karşı çıktığı yaklaşımın pozitivizmin bilime ve bilgi edinmeye yönelik bu yaklaşımı olduğu söylenebilir.

1970'li yıllarda Roy Bhaskar tarafından ortaya atılan bilimsel gerçekçilikle ilgili tartışmalar (scientific realism), doğa bilimlerinde öncelikli olarak bir tartışma yaratmışken (critical naturalism), sonraları Andrew Sayer ve Margaret Archer gibi yazarların katkılarıyla ortaya atılan eleştirel gerçekçiliğin (critical realism) sosyal bilimlerde üzerinde de etkileri ve sonuçları söz konusu olmuştur. İktisat disiplini içerisinde bu tartışmalardan en çok etkilenen ve hatta bilimsel yöntem olarak eleştirel gerçekçiliği benimseyen Post-Keynezyen İktisat olmuştur. 1980'lerin sonlarından itibaren, Tony Lawson ve onu takip eden, Cambridge Üniversitesinden bir grup iktisatçı, iktisadi konularda eleştirel gerçekçilik kavramına yer vermeye başladılar. Bu konudaki en kapsamlı katkı Lawson'a aittir. Lawson, eleştirel gerçekçilik kavramına önemli ilaveler yapmıştır (Brown, 2003: 83). Özellikle yöntemsel çerçevede tümdengelim-tümevarım gibi geleneksel yöntem seçimlerinden, açık-kapalı sistem tartışmalarına kadar geniş bir yelpazede tartışma devam etmektedir. Post-Keynezyen İktisat içerisinde eleştirel gerçekçiliğin özel bir kullanımı ise Babylonian Düşünme Biçimi adı altında Sheile C. Dow'a aittir. Dolayısıyla bu çalışma eleştirel gerçekçilik üzerine yapılan tartışmalar ile bu yaklaşımın Post-Keynezyen İktisattaki uzantısı olan

Babylonian Düşünce Biçimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmamızda öncelikli olarak 2. Bölümde eleştirel gerçekçiliğin Post-Keynezyen İktisat içerisinde ele alınış biçimi değerlendirilecek ve sonra 3. Bölümde özel olarak Dow'un Babylonian Düşünme Yaklaşımı incelenecektir.

2. Eleştirel Gerçekçilik ve Post-Keynezyen Yaklaşım

Eleştirel gerçekçilik tek bir disiplin ve yazar tarafından açıklanamayacak kadar uzun ve karmaşık bir geçmişe sahiptir. Kurucusu Roy Bhaskar, eleştirel gerçekçiliği kesin bir biçimde tanımlamış ve bugüne kadar bu tanımlamaların dışında çok fazla bir gelişme olmamıştır. Bu yaklaşımın iktisat üzerine etkisi özellikle Post-Keynezyenler kanalıyla gerçekleşmektedir (Brown, 2003).

Bhaskar, bilim felsefesinde üç gelenekten söz etmektedir (Bhaskar, 2008: 14-20). Bunlar sırasıyla;

- i. *Klasik ampirisizm* (classical empiricism),
- ii. *Transcendental idealizm* (transcendental idealism) ve
- iii. *Transcendental realizm*'dir (transcendental realism).

Klasik ampirisizm, Hume tarafından temsil edilmektedir. Burada bilginin son nesnesi atomistik olaylardır. Bu olaylar veri gerçek ve (bu gerçeğin) bağlantılarından oluşur. Bilim verili olan gerçeğin ve bu gerçeğin bağlantılarının uyarılmasıyla ortaya çıkan davranışsal veya otomatik bir tepki olarak anlaşılmalıdır. Aşağıda Şekil 1, Hume tipi bir nedensellik yaklaşımını özetlemektedir. Herhangi bir *x tipi etkinin y tipi sonucu* düzenli bir şekilde gözlemlenmektedir.

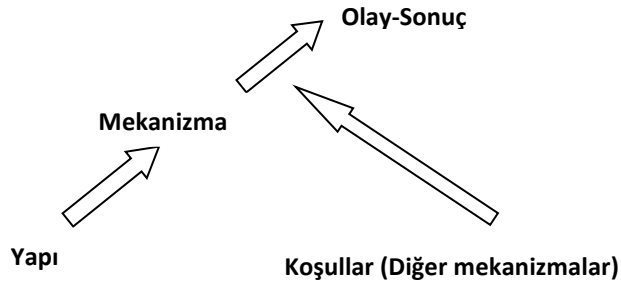

Şekil 1 : Pozitivist Nedensellik (Sayer, 2000:14)

İkinci gelenek kolayca güncellenebilecek ve dinamik bir forma sokulabilecek olan Kant'ın *transcendental idealizmidir*. Buna göre bilimsel bilginin nesnesi, modeller ve doğal düzenin idealleridir. Bu nesnelere yapay yapılardır ve özel bir şahıstan (öznen) bağımsızken, bu şahısların tamamından ya da insan davranışlarından bağımsız değildir. Olaylardaki sabit bağlantılar yetersizdir ancak hala gereklidir. Bilgi yüzeye değil, yapıya aittir. Fakat doğal dünya insan aklında veya bu yaklaşımın modern versiyonu olarak bilimsel toplumda inşa edilir.

Üçüncü gelenek Bhaskar'ın geliştirdiği *transcendental realizmdir*. Bu yaklaşım bilginin nesnesine, fenomenleri ortaya çıkaran mekanizmalar ve yapılar bakımından bakar ve bilgi, bilimin toplumsal faaliyetleri sonucu üretilir. Bu nesnelere ne fenomenlerin kendisidir (ampirisizm) nede bu fenomenler, insan tarafından üzerine zorla yüklenen bir yapıya sahiptir (idealizm). Gerçekte bu yapılar bizim bilimizden bağımsızdır. Ampirisizmden farklı olarak, bilginin nesnesi yapılara aittir, olaylara değil. Yine idealizmden farklı olarak bilgi, nesnesiz veya geçişsizdir. Bu kavram olaylar

arasında sabit bağlantılar kurmayı gereksiz hale getirmektedir. Bilgi ve gerçek dünyanın yapıları hem farklıdır hem de değişmektedir. Sonrakinin varlığı öncekinden bağımsızdır. Bu yaklaşımda bilim ne doğal fenomenlerin dışındadır nede insanın ürettiği bir şeydir. Bhaskara'a göre transendental realism, ampirik realizmden farklı ve onun zıttı'dır. Sadece transendental realizm kişilerden bağımsız ve yasalarla yönetilen bir dünya fikrini sürdürebilir. Bilimi anlamak için bu gereklidir. Aşağıda Şekil 2, olaylar arasında sabit ilişkiler öngörmeyen ve diğer mekanizmalardan etkilenen sonuçları göstermektedir. Bilimsel bir yasa için klasik ampirisizm, sabit bir bağlantı kurmayı gerekli ve yeterli sayarken, transendental idealizm gerekli ancak yeterli görmemekte, transendental realizm ise ne gerekli nede yeterli görmektedir.

Şekil 2 : Eleştirel Gerçekçilikte Nedensellik İlişkisi (Sayer, 2000:15)

Hem Kant'ın transendental idealizmi ve hem de Bhaskar'ın transendental realizmi klasik ampirisizme karşıdır. Klasik ampirisizmde, atomistik gerçekler ve bu atomistik gerçeklerin bağlantılarını esas alan yaklaşım, bilginin, bilimin sosyal faaliyetleri sonucu elde edilebileceğini dikkate almaz. Yinede Kant'ın yaklaşımıyla Bhaskar'ın yaklaşımı arasında önemli bir fark bulunmaktadır: Transendental realizm insandan veya insan faaliyetlerinden bağımsız ve keşfedilmeyi bekleyen bir doğal düzenin varlığı fikrini benimserken, transendental idealizm, bu düzenin insanın bilişsel faaliyetleri sonucu şekilleneceğini benimser. Ne klasik ampirisizm ne de transendental idealizm, bilim tarafından incelenmeyi ve keşfedilmeyi bekleyen şeylerin altında yatan nedensel eylemlerin bağımsız bir şekilde var olduğunu kabul etmez. Sonuçta varlığa ait farklı bir kavramsallaştırmayla karşı karşıya bulunmaktayız. Aşağıda 1 numaralı tablo bilimsel bir yasa için olaylar arasında sabit bağlantı fikrine Bhaskar'n sınıflandırdığı bu üç geleneksel yaklaşımın tavrını göstermektedir.

Tablo 1: Olaylar Arasında Sabit Bağlantı Durumu

	Gerekli	Yeterli	Bilimsel Yasa İçin
<i>Klasik Ampirisizm</i>	X	X	
<i>Transendental İdealizm</i>	X		
<i>Transendental Realizm</i>			

Kaynak: Bhaskar, 2008: 155

Bhaskar, bilimsel yasaların, olayların düzenliliğini açıklamaya çalışıyor olmasını eleştirirken, bu düzenliliklerin bizim önceden kurduğumuz mekanizmalar ve deneysel koşulların bir gereği olarak üretildiğine işaret etmektedir. Oysa deneysel koşulların dışında mekanizmalar süreklilik arz eden bir *eğilim* gösterecek şekilde hareket edecek ve diğer eğilimlerle bir ilişki içerisinde olan olaylar sürekli bir devinim içerisinde olacaktır. Bhaskar'ın bu görüşü bizi gerçeğin *açık sistem* (open system) içerisinde aranmasına işaret etmektedir. Kontrollü deneysel bir çevre kapalı bir sistem (closed system) yaratır. Eğer olaylar arasında sabit bağlantılara işaret eden bir yasa söz konusuysa bu deneysel koşullardan bağımsız, her yerde ve her zaman geçerli olan dışsal bir durumun varlığına işaret etmekte ve bu durum kapalı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Öyleyse gerçeklik için deneysel koşullar gerekliliğini yitirmektedir. Oysa Bhaskar'a göre gerçek tabakalıdır. Daha yüksek tabaka daha küçük tabakaya bir nedensellik bağıyla indirgenemez (azaltılamaz). Toplumsal yapılar, bu toplumsal yapıları oluşturan parçalardan (agent) ve bu parçaların isteğinden bağımsız olarak yeniden türetilir veya dönüştürülür. Bhaskar bu yaklaşıma örnek olarak iki kişinin evlenmesini gösterir. Bu evlenme iki kişinin niyetinden bağımsız olarak evlik kurumunu oluşturur. Çalışmak isteyen bir kişi kendi isteğinin dışında toplumsal olarak ücret/sermaye ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olur. Ekonomi içerisinde faaliyet göstermek isteyen bir kişinin "para" ve "sermaye" gibi kavramlar hakkında bir ön algısı vardır. Sosyal bilimlerde bu kavramlarla ilgili ön kavramlaştırmalardan derin yapılar doğru bir açıklamanın geliştirilmesi gerekir (retroduction) (Brown, 2003: 83).³ Lawson (1999), varlığın içerdiği yapılar ve mekanizmaların, olaylar ve bu olaylar hakkındaki deneyimlerimiz kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal olarak bu yapıların altında yatan bilgiyi elde etmek için nasıl bir yöntem izlemeliyiz. Bu soruya Lawson tarafından tümevarım ve tümdengelim yöntemlerinin yerine *retroduction* olarak adlandırdığı bir yaklaşımla yanıt verilmektedir. Tümevarım özelden genele ulaşmayı hedeflerken, tümdengelim genelden özele ulaşmayı hedeflemektedir. Oysa *retroduction* bu iki yaklaşımdan da farklı olarak, tanımlanmış fenomenlerin en derindeki farklı düzeyleri ve düzeyler arasındaki nedensel mekanizmaları açıklamaya çalışmak şeklinde

³ Olsen, sosyal araştırmalarda dört usulama modelinin kullanıldığını belirtmektedir. Bunlar: tümevarım (induction), tümdengelim (deduction), abduction ve *retroduction*. Kısaca bu muhakeme şekillerini açıklarsak: tümevarım veriden yola çıkan bir genelleştirme, tümdengelim hipotez testleri yoluyla genelden veriye ulaşma, abduction görünenin derin yönünü sözsöz açıklamak, *retroduction* ise (eleştirel gerçekçilerin kullandığı usulama biçimi), olan biten şeylerde görünen verilerin ve bu verilerin olan bitende etkileri konusunda muhakeme yürütülmesini ifade etmektedir (Olsen, 2007).

tanımlanmaktadır. Bunun için mantıksal olarak bir benzeşim ve metaforik bir algılamının muhakeme edilmesi gerekir.

1980’li yıllardan günümüze Bhaskar’ın görüşleri güncelliğini korumaktadır. Çok sayıda sosyolog, radikal felsefeci ve sosyal bilimci transendental realizm ve eleştirel doğaçlık yaklaşımlarını birleştirerek, eleştirel gerçekçilik adıyla bilinen bir yaklaşımı geliştirmeyi ve tartışmayı sürdürmektedir. 1980’li yıllardan sonra Tony Lawson ve Cambridge Üniversitesinden bir grup iktisatçı iktisat alanında eleştirel gerçekçiliği dillendirmeye başladılar. Bhaskar sosyal bilimlerde ön kavramlaştırma yaklaşımını kullanırken, Lawson sosyal dünyanın kısmi (partial) veya sürekli olmayan-düzenli olaylara (demi-event regularities) sebebiyet verdiği ileri sürmektedir.⁴ Lawson’un ileri sürdüğü bu yaklaşım pozitivismde olduğu gibi atomistik gerçeklik yaklaşımını benimsememektedir. Lawson, pozitivist yaklaşımın atomistik gerçeklik yaklaşımı yerine sosyal bilimcilerin dikkatini doğrudan sosyal yapılara ve bu yapılarda yer alan mekanizmalara çevirmesi gerektiğini belirtmektedir.

Lawson, Post-Keynezyen İktisadın ortak bir zemine oturması yönünde ciddi katkılar yapmıştır. Ekonominin diğer konularında olmasa da Post-Keynezyenlerin yöntem konusunda ortak bir noktada buluştukları söylenebilir. Bu ortak noktalar; *nonergodik bir dünya, açık sistem ve geleceğin belirsizliği* üzerine yoğunlaşmaktadır. Lawson, Post-Keynezyen İktisadın ortak noktalarının çeşitli yazarlar tarafından tanımlanmış biçimlerini şu şekilde özetlemektedir (Lawson, 1994):

- i. Çeşitli teorik açıkları olan Ortodoks iktisadın reddedilmesi
- ii. Gerçek dünyanın açık sistem çerçevesinde anlaşılması
- iii. Post Keynezyenlerin *a posteriori* olarak kabul edilmiş altı gündemi bulunmaktadır:
 1. Ekonomi tarihsel bir süreçte ele alınmalıdır
 2. Dünya belirsizliklerle doludur, beklentiler çıktıyı etkiler
 3. Ekonomik olaylarda, ekonomik-politik kurumlar önemli bir rol oynar
 4. Reel sermaye mali sermayeden farklıdır ve sermaye işgücü ile tam olarak ikame edilemez
 5. Ekonomik ilişkilerde güç ve bölüşüm ilişkileri önemlidir
 6. İktisadi sorunların çözümünde gelir etkisi ikame etkisinden daha önemlidir
- iv. Ortodoks iktisada bir alternatif oluşturma
- v. Post-Keynezyen İktisadın geleneksel olarak Keynes, Kalecki gibi isimlerle bazı Klasik iktisatçılarla bağlantı içerisinde olması

⁴ Demi-event regularities veya demi-regs kavramı Tony Lawson’un kullandığı bir kavramdır. Bu kavramın Türkçe karşılığını bulamadığımız için Lawson’un açıklamalarına dayanarak “sürekli olmayan düzenli olaylar” şeklinde bir karşılık kullandık. Lawson’un kendisi de bu kavramın yorumcular tarafından yanlış anlaşıldığından şikâyet etmektedir. Lawson’a göre bu kavram; sistem kavramı içerisinde değerlendirilmeli ve bir sistem içinde *bağımsız* olanı belirlemenin ancak kapalı sisteme özgü olabileceğini belirtmektedir. İngiltere örneği üzerinden giderek son 20 yılda gelire bağlı bir tüketim harcamasını ekonometrik olarak tanımlayabilirsiniz. Ancak bu sonraki 10 yıl için anlamlı olmayabilir. Çünkü sınırlandırılmış bir açıklama gücüne sahiptir ve sınırlıdır. Açık sistemde 20 yıl içinde bulunan düzenlilikler sonraki 10 yılda değişebilir demektir (Lawson, 2003:105- 106).

Post-Keynezyenlerin anaakım iktisada karşı çıkışları özellikle *rasyonellik* ve *denge* konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu iktisat anlayışı örtük (implicit), tümdengelimci (deductivist) ve kapalı-sistem (closed-system) yöntemini benimsemektedir. Aranılan veya ulaşılmak istenilen sonuçlar evrensel düzenlilikler içermelidir. X tipi bir olayın (nedenin) olduğu her yerde Y tipi bir sonuç beklenir. Eleştirel gerçekçilik bu tip bir yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Bu tip bir genelleştirme ancak kontrol edilen deneysel koşullar altında gerçekleşir. Oysa sosyal dünyanın fenomenleri iktisadi birimlerin yaratıcı kapasitesinin ve temel tercihlerinin bir sonucu olarak şekillenir. Sosyal dünyanın gerçekliği kısmi ve çok yönlüdür (multifaced). Dolayısıyla ne önceden öngörülebilir ne de evrenseldir. Anaakım iktisadi açık sisteme kapalı sistem ontolojisi ile yaklaşmaktadır. Sonuçta nesnel gerçeklik açıktır, yapısaldır ve nedensel mekanizmalarla yönetilir (Dunn, 2004).

Anaakım iktisadının kapalı-sistem modellemesi, ekonometriyi gerekli görürken bir ön kabul olarak risk ve belirsizliği, ölçülebilir stokastik bir hata terimiyle ifade etmekte ve bu iktisadın dünyasında, ölçülebilirlik, sayılabilirlik, karşılıklı olarak sınıflandırılabilirlik ve manipüle edilebilirlik yer almaktadır. Açık-sistem yaklaşımında ise olayların altında bir düzenlilik varsa bile bu düzenlilikler çok sayıda kısmi düzenlilikler içermekte ve ekonometrinin sınırlayıcı dünyasıyla uyumluluk göstermemektedir.⁵

2.1. Post-Keynezyen İktisatta Açık-Kapalı Sistem Tartışmaları

Chick ve Dow, ekonomiyi bir sistem olarak düşünmenin uzun bir geçmişe sahip olduğunu belirtmektedirler. Çalışmalarında *açıklık* (openness) ve *kapalılık* (closure) terminolojisinin, anaakım iktisatla, bu akımın dışında kalan iktisat arasında farklı kullanımının söz konusu olmasının yanı sıra, anaakım iktisat dışındaki iktisadın kendi içinde de farklı kullanımının söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Bu iki terim arasındaki farklılığın gerçeklik (reality) ve teori (theory) düzeyinde olduğunu ve birbirlerini içerdiklerini ileri sürmektedirler. Dolayısıyla yönetsel tartışmalarda açıklık veya kapalılıktan ne anlaşıldığının özel bir önemi söz konusu olmaktadır. Sistem tartışmaları da bu çerçevede ele alınabilir. Nitekim Jespersen'de de Chick ve Dow'da da tartışmaya *sistem* kavramıyla başlandığını görüyoruz. Jespergen (2009) sistem kavramını *Longman Ansiklopedisine* bakarak, "belli bir amaç için bir bütün içerisinde yer alan birbiriyle ilişkili parçaların birlikte çalışması" olarak tanımlamaktadır. Chick ve Dow ise; *Oxford English Dictionary*'den aktararak "sistem" kavramını iktisatçıların kullandıkları farklı ama birbirine yakın anlamlarına bakarak açıklamaktadırlar (Chick ve Dow, 2005:364):

- i. Nesnelerin birbiriyle organize veya bağlantılı olması
- ii. Belli bir bilgiye, inanışa ait, şema, yöntem gibi birbiriyle bağlantılı ilkeler bütünü

⁵ Paul Downward gibi bazı Post-Keynezyen iktisatçılar ise, iktisadi birimlerin davranışlarında bir düzenliliğe yol açacak istikrarlı koşulların varolabileceğine işaret ederek yarı-kapalılık (quasiclosure) yaklaşımını benimsemiş gözükmektedir (Laramie vd., 2007).

Örneğin *Genel Denge Teorik Sistemi* derken kullanılan “genel” ifadesi, sistemdeki tüm elemanların birbirleriyle bağlantılı olduklarına işaret etmektedir. Sistemde bu bağlantılar genellikle tamamlanmamıştır. Bir sistemde bağlantılar setinin olması veya olmaması, bir sistem ile diğer sistem arasındaki farklılığı ve sistemin karakterini ifade eder. Chick (2004)’e göre; sistem bir şebeke (network) olarak, sistemi yeniden üreten ve güçlendiren ve bazı durumlarda da sistemi bir evrime tabi kılan, aktörler (agent) arasındaki bağlantılardan kurulu bir yapıdır. *Sistemler hem teoride hem de gerçek dünyada bulunurlar*. Gerçek dünya sistemine ait teoriler, aktörler ve bu aktörlerin hareketleri ile bu hareketlere yol açan kanalları sistemin diğer parçalarına göre tanımlarlar. “Kapitalist üretim sistemi” veya “piyasa sistemi” yukarıdaki tanımlamaya uygun gerçek dünyaya ait sistemlerdir. Örneğin Kapitalist üretim sisteminde üreticiler (firmalar) ve bunların kiraladıkları emek gücü gibi aktörler vardır. Bu aktörlerin karşılıklı davranışları sistem içinde belirlenir. Bir taraftan üreticiler kiraladıkları emek gücüne düşük ücret vermek isterken, emek gücü daha yüksek ücret geliri elde etmek ister. Fakat sistem bir bütün olarak üreticilerin ürettikleri ürünleri satabilmesi için daha yüksek ücret ödemesini gerekli kılar. Sistemler diğer sistemlerden yalıtılmış olabileceği gibi diğer sistemlerle bağlantılı da olabilir. Yalıtılmış olması *kapalı sistem* karakteri gösterir. *Açık sistemde* sistemin ayırıcı özellikleri sürerken diğer sistemlerle karşılıklı bağlantıları söz konusudur. Gerçek dünyada tam yalıtılmış bir sistem bulmak zordur (Chick, 2004:5).

Aşağıda Tablo 2 ve Tablo 3 sırasıyla açık ve kapalı sistemin koşullarını ifade etmektedir. Sistem kavramının hem gerçek dünyada hem de teorik çerçevede kullanımından dolayı açık sistem koşulları bu çerçevede ele alınmıştır. Tablo 2’de yer alan 1-4 koşulları gerçeklik algısının karakteristiğine uygulanan koşulları ve 5-8 koşulları teorinin gerçeklik üzerine uygulanmasına işaret etmektedir. 1-4 koşullarından herhangi biri gerçeğin açıklığı için *yeterlidir*. 5-8 koşullarından herhangi biri ise teorik sistemin açıklığı için *yeterlidir*. Açıklık için bu koşullardan birinin yeterli olmasına rağmen, kapalı sistem için Tablo 2’deki tüm koşullar *gereklidir* ve hep birlikte *yeterlilik* sağlarlar. Sonuçta açık sistem için Tablo 2’deki 1-4 koşullarından biri yeterli olurken, kapalı sistem için Tablo 3’deki koşulların tamamının sağlanmış olması gerekir. Bir sistem kapalı değilse bundan dolayı açıktır ve fakat bu açıklık tam değildir. Dolayısıyla açıklığın dereceleri vardır. Tam açıklık bir sistemin sistem olarak varlığını sürdürmesiyle uyumlu değildir.

Tablo 2: Açık Sistemin Koşulları

<i>Gerçek Dünya Sistemleri</i>	
1.	Sistem atomistik değildir. Bundan dolayı aşağıdakilerden en az bir koşulun gerçekleşmesi söz konusudur
1a.	Eylemlerin sonucu bireysel hareketlerin müdahalesinden bağımsız değildir (bireyler etkileşim içindedir)
1b.	Aktörler ve bu aktörlerin birbirleriyle ilişkileri değişebilir (aktörler öğrenme süreci yaşarlar)
2.	Yapılar ve kurumlar karşılıklı olarak bağımlıdır
3.	Sosyal ve ekonomik sistemi çevreleyen sınırlar aşağıdaki nedenlerin en az birisi tarafından değişebilir
3a.	Sosyal yapılar evrilebilir
3b.	Yapılar arasındaki bağlantılar değişebilir
3c.	Yapı-aktör ilişkisi değişebilir
4.	Tanımlanabilir sosyal bir yapı daha geniş bir yapıya içkindir. Bu yapılar karşılıklı olarak ilişkilidir.
<i>Teorik Sistemlerin Özellikleri</i>	
5.	İhmal edilmiş değişkenlerin sistem üzerindeki etkilerinin ne olduğu belirsizdir.
6.	Dışsal ve içsel değişken sınıflandırması sabit veya kapsamlı olmayabilir.
7.	Yapılar arasındaki bağlantılar ve sınırlar tam olarak bilinemeyebilir veya değişebilir
8.	Değişkenler arasındaki ilişkiye ait bilgi tam değildir. İlişkiler sabit olmayabilir.

Kaynak: Chick ve Dow, 2005:366

Tablo 3: Kapalı Teorik Sistemin Koşulları

1.	İlgili tüm değişkenler tanımlanabilir
2.	Sistemin sınırları sabit ve belirlidir. Dışsal ve içsel değişkenler açık bir şekilde belirlidir ve bu belirlilik değişmez.
3.	Belirlenmiş dışsal değişkenler sistemi bilinen bir yolla etkilerler
4.	İlgili değişkenler arasındaki ilişkiler ya bilinebilir veya tesadüfidir
5.	İktisadi aktörler (bireysel/toplamsal) atomistik davranış gösterir
6.	İktisadi aktörlerin doğası değişmez
7.	Aktörler-alt sistemler ve değişkenler arasındaki ilişkilerin yapısı bilinebilir veya tesadüfidir
8.	Aktör davranışlarının yapısal çerçevesi veri olarak alınmıştır.

Kaynak: Chick ve Dow, 2005:367

Kapalı-sistem modellemesinde, kapalılık için iki koşul öne çıkmaktadır (Laramie, vd., 2007): bu koşullardan ilki, çalışma konusunun sabit ve değişmeden kaldığını (intrinsic condition, IC) ve böylece tek olasılıklı bir sonuç elde edilebileceğini ve ikinci koşul olarak, dışsal koşulların (extrinsic conditions, EC) çalışılan alanla ilgili potansiyel etkilerinin izole edilmesidir. Mearman (2006) çalışmasında IC'yi incelenen nesnenin sabit ya da değişiminin sabit olması şeklinde tanımlamakta, EC'yi ise incelenen nesneye dışsal bir etkinin olmadığı veya bu etkinin sabit olduğu şeklinde tanımlamaktadır. (Mearman, 2006: 48):⁶.

3. Sheila C.Dow'un "Babylonian Düşünce Yaklaşımı" ve Post-Keynezyen İktisat

Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımının Post-Keynezyen iktisattaki özel bir kullanım şekli Sheila Dow tarafından kullanılan *Babylonian Düşünme Biçimi* (Babylonian Mode of Thought, bundan sonra BMT) adıyla ifade edilmektedir ve 1980'li yılların ortalarından başlayarak günümüze uzanan bir tartışma alanının açılmasına yol açmıştır. BMT, Tek bir aksiyomlar setinden tümdengelimci bir yaklaşımla evrensel sonuçlara ulaşmak şeklinde tanımlanabilecek bir yöntem, bilgiye çok sayıda ve kısmi muhakeme süreçleriyle ulaşılabileceğini ileri süren bir yöntem yaklaşımı ile karşı çıkışı tanımlamaktadır. BMT, bir sistem bütün olarak nasıl çalışır sorusuna bütüncül bir yanıt aramakta ve eleştirel gerçekçilikle uyumlu bulunmaktadır. Ancak bu uyumluluk tüm önerilerinin aynı olmasını gerektirmez (Dow, 1999: 21-23).

Felsefi anlamda "gerçekçi" ifadesi farklı anlamlarda kullanılabilir. Fakat Post-Keynezyen iktisatçılar için bu bir sorun oluşturmamaktadır.⁷ Post-Keynezyenler "gerçek" politik sorunlara yoğunlaşmışlar ve anaakım iktisadın soyutlayıcı (abstraction) varsayımlar yapmak yerine kurgusal (fiction) varsayımlar yapmalarını eleştirmişlerdir. Arestis (1992) ve Lavoie (1992) gibi Post-Keynezyen iktisatçılar "eleştirel gerçekçilik" ifadesi yerine, "gerçekçilik" ifadesini kullanmayı tercih etmektedirler. Fakat yöntemsel açıklamalarının içeriğinde ve gönderme yaptıkları Lawson'da eleştirel gerçekçiliği açık bir şekilde kullanma eğilimi vardır. Chick (1995) ve Harcourt (1999) ise eleştirel gerçekçilik terminolojisini kullanmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle eleştirel gerçekçilik açık bir ifade olmaktan daha çok örtük bir ifade halini almaktadır.

Lawson'a göre eleştirel gerçekçi yaklaşımı benimseyenler, gerçekçiliğin geleneksel anlamını da benimsemelidirler. Eleştirel gerçekçiler nesnenin gerçekliğinden yola çıkarlar. Nesnenin gerçekliği ilgi alanımızın epistemolojiden ontolojiye kaymasına neden olur ve bu gerçekliği tanımlama açık sistem yaklaşımı içinde de karışık bir durum

⁶ Bu tartışmalarla ilgili kapsamlı bir açıklama Mearman'ın ilgili makalesinin konusunu oluşturmaktadır. Daha açıklayıcı bilgiler bu çalışmadan elde edilebilir. Ayrıca Mearman, açık sistem tanımlamasını bu tanımlamada bazı eksiklikler olması nedeniyle eleştirmektedir. Açık sisteme yönelik eleştiriler üç noktada yoğunlaşmaktadır.

i. Olayların düzeyleriyle ilgili tanımlamalar "sistem" kavramının henüz tam olarak gelişmemişliğini yansıtmaktadır.

ii. Negatif tanımlamaya vurgu yapmaktadır.

iii. Tanımlamalarda kutuplaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır

⁷ Paul Davidson'un iki etkili çalışmasında (Money and the Real World ve International Money and Real World) bu terim yer almaktadır.

ortaya çıkarır. Gerçeğin verili açık doğası, bizim kapasitemizin bu gerçeği tam olarak bilmesini engeller. Açık sistem ontolojisinde farklı anlama büyüklükleri devam etmektedir. Bu yüzden heterodoks iktisat okulları arasında gerçeğin görüntüsüne bakarak (vision of reality) farklı anlamalar olabilmektedir. Nitekim açık sistemde Neo-Avusturya okulunda gerçeğin doğası bireyler üzerinde durmayı gerektirirken, Marksist okulda sınıflar üzerinde durmayı gerektirir (Dow, 1999).

“Babylonian” ifadesini ilk defa Keynes, Isaac Newton biyografisinde bir rasyonalist olan Newton’ın geleneksel anlamda anlaşılmasına meydan okurken kullanılmıştır. Aklımızın gözlenebilene takılı kaldığı ve 10.000 yıl öncesinden, Babil ve Sümerlerden gelen büyümlü entelektüel bir kalıttır. Keynes bir taraftan bilim tarihinde Newton’ın doğal bir fenomeni deneye dayalı olarak bilen muhakemesine ve diğer taraftan bir gerçekten akılcı bir ispat çıkarmasına karşı çıkmıştır. Babylonian ifadesi daha sonra modern iktisatta yanlış bir şekilde kullanılmış ve Keynes’in belirsizlik konusundaki düşüncelerine bağlanmıştır. Bu yanlış kullanım Öklid/Kartezyen düşüncesinin sosyal bilimlerde yan yana kullanılmasından kaynaklanmıştır. Babylonian yaklaşımına göre “aksiyomlardan teoremlere tek bir mantıksal zincir yoktur. Tersine çok sayıda birbirine paralel, karşılıklı olarak birbirini kuvvetlendirici bir zincirler seti vardır ve böyle bir aksiyomun tek bir mantıksal temeli bulunmamaktadır (Dow, 2003).

Feynman (1965), Babylonian matematiği tek bir aksiyomlar setine bağlanmayan bir muhakeme zinciri olarak ele aldı ve elimizdeki sorunların pratik çözümüne odaklandı. Bu bilgiye yönelik gerçekçi bir yaklaşımı temsil etmektedir. Tek bir aksiyom seti gerçeğin bir kısmını açıklarken, diğer değişkenler dışsal olarak değerlendirilmekte ve bu dışsal değişken diğer zincirler setinde ise içsel değişken olarak ele alınmaktadır. Tek muhakeme düzlemi istatistiksel bir analize dayanırken, diğeri tarihsel bir araştırmaya dayanabilir. Öklid matematiği tek bir aksiyom seti kullanarak kapalı bir mantıksal sistem oluşturur. Pratik bir sorunun soyutlanması ile genel evrensel bir sonuca ulaşarak soyutlamacı bir bilgi alanına ulaşılır. Böylece mantıksal sistem gerçeğin seçilmesinden ziyade içsel kurallar tarafından yönetilir. Böyle bir muhakeme sistemi Kartezyen-Öklidci şeklinde adlandırılır. Açık bir sistemde tüm ilgili değişkenlerin ne olduğu ve aralarındaki ilişkiler bilinmez ve değişkenlerin anlamı ve aralarındaki ilişkiler değişim özelliği gösterir. Oysa kapalı bir sistemde tüm değişkenler ön sınıflandırmayla içsel veya dışsal olarak kategorize edilebilir. Bilinemeyen şey tesadüfi (random) olarak varsayılır. Kapalı bir sistemde de bir model açık veya kapalı olabilir. Dışsal değişkenler hakkındaki bilgi sistemi kapalı hale getirir. Kapalılık koşulları Kartezyen/Öklid düşüncesinde *düalizm* ve *atomizm* ile karakterize edilir. Bu düalizmin getirdiği noktada değişkenler, içsel veya dışsaldır, değerler kesin bir şekilde bilinir, ya da hiç bilinmez, ilişkiler nedensel veya tesadüfidir, iktisadi birimler rasyonel veya irrasyoneldir. Atomizm ise birbirinden bağımsız küçük parçalardan oluşan bir bütünün teorik yapısını ifade eder (Dow, 2003).

BMT ne *düalistik* ne de *atomistik* bir yaklaşımı benimser. Sosyal yaşamın değişen çevresi ikili bir yapıya olanak tanımayan bir şekilde kategorize edilir. Kategorizenin belirsizliği kurumların değişimine ve bu değişime uyum sağlamayı açıklamak için yararlıdır. Toplum-birey birbirinden bağımsız olarak değişmez. Bu organik bir bakış açısını gerektirir. Post-Keynezyenlerin felsefi kuruluşunda yer alması da iktisada realist/eleştirel realist bakmayı benimserler. Babil düşüncesi iktisattaki üretim ve değişim süreçlerini, sınıfları veya rasyonel bireyleri anlamak için realist ontoloji

formundan farklılaşmayı önerir. Babil düşüncesi çoğulcu bir muhakemeyi gerektirir. Bu hem yöntemin çoğulculuğu hem de çoğulculuğun yöntemi ile gerçekleştirilir. Gerçek dünya organik olarak anlaşıldığında evrensel yasalarla yönetilemez. Babil düşüncesi mantık zincirinde farklı yöntemleri destekler. Kartezyen-Öklid düşüncesi verili aksiyomdan kesin bir sonucun elde edilmesini öneren kapalı bir sistemdir. Babil düşüncesinde yöntemsel olarak bir tercihler zinciri bulunmaktadır. Sadece PKİ farklı bir ontoloji, farklı bir metodoloji ve diğer düşünce okullarının açık sistem anlayışından bir farklılığı benimser (Dow, 2003; Dow, 1999).

4. Sonuç

Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımı Roy Bhaskar'ın transendental realizm yaklaşımının sosyal bilimlerdeki ve özellikle Post-Keynezyen iktisattaki uzantısı şeklinde görülebilir. Hume tarafından ortaya atılan bir nedensellik yaklaşımının, pozitivist bir anlayışla her zaman ve her yerde geçerli olabilecek yasalar ortaya çıkardığını ileri sürmek kabul edilemez. Hume'da nesne özneye bağlıdır. Özne nesneyi keşfetmediği sürece nesnenin varlığı ileri sürülemez. Bu durum deneysel koşullara bağlı bir bilginin ortaya çıkmasına yol açar ve dışsal koşullar ya yoktur, ya da değişmeden sabit bir şekilde bulunmaktadır. Oysa araştırma nesnesi araştırmacıdan bağımsız olarak vardır. Bu nesne sadece gözlem sonucunda elde edilebilecek bir gerçekliğe sahip değildir. Çünkü bu nesne tabakalıdır ve tabakalar arasında geçişlilik söz konusudur. Bhaskar'ın transendental realist yaklaşımının Post-Keynezyenlerdeki yansıması Tony Lawson'un eleştirel gerçekçilikle ilgili çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır.

Tony Lawson eleştirel gerçekçilik çerçevesinde Post-Keynezyen iktisadi bir yöntem birliğine ulaştırma çabaları sonucunda ergodik olmayan, tarihsel süreci dikkate alan, geleceğin belirsizliğine vurgu yapan ve sonuçta bir açık-sistem ontolojisine varılan bir yöntem yaklaşımı benimsemiş gözükmektedir. Lawson ve Cambridge Üniversitesinden bir grup iktisatçının çabaları sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sosyal dünyadaki gerçeklik kısmi veya sürekli olmayan-düzenlilikler gösteren bir gerçekliği temsil eder. Pozitivistlerde yer alan atomistik bir gerçeklik yerine doğrudan sosyal yapıların bütününe dikkate almalı ve bu yapıların birbirini etkileyen nedensel mekanizmalara sahip olduğu bilinmelidir. Bu nedenle tümevarım veya tümdengelim yöntemleri yerine *retroduction* denilen bir yöntem benimsenmelidir. Bu yöntem sosyal yapıların hem içsel hem de dışsal etkenlere bağlı olarak sürekli bir şekilde dönüştüğünü ve bu dönüşümün bir muhakeme sonucunda anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir. Bu anlaşılma süreci açık-sistem ontolojisini gerektirmektedir. Açık sistem ontolojisi olaylar arasında sabit bağlantılar kurmayı gerektiren tümdengelimci bir yöntemin reddi anlamına gelmektedir.

Eleştirel Gerçekçiliğin Post-Keynezyen iktisattaki özel bir kullanımı ise Sheila C. Dow tarafından geliştirilen "Babylonion Mode of Thought" yaklaşımıdır. Dow Oklid/Kartezyen yaklaşımına karşı çıkarken, Öklid matematiğinin tek bir aksiyom seti kullanarak kapalı bir mantıksal sistem oluşturduğunu belirtmektedir. Açık bir sistemde tüm ilgili değişkenlerin ne olduğu ve aralarındaki ilişkiler bilinmez ve değişkenlerin anlamı ve aralarındaki ilişkiler değişim özelliği gösterir. Kapalı bir sistemde tüm değişkenler ön sınıflandırmayla içsel veya dışsal olarak kategorize edilebilir. Bilinemeyen şey tesadüfi (random) olarak varsayılır. Kapalı bir sistemde de bir model

açık veya kapalı olabilir. Dışsal değişkenler hakkındaki bilgi sistemi kapalı hale getirir. Kapalılık koşulları Kartezyen/Öklid düşüncesinde *düalizm* ve *atomizm* ile karakterize edilir. Bu düalizmin getirdiği noktada değişkenler, içsel veya dışsaldır, değerler kesin bir şekilde bilinir, ya da hiç bilinmez, ilişkiler nedensel veya tesadüfidir, iktisadi birimler rasyonel veya irrasyoneldir. Atomizm ise birbirinden bağımsız küçük parçalardan oluşan bir bütünün teorik yapısını ifade eder

“Babylonion Mode of Thought” yaklaşımı ne *düalistik* ne de *atomistik* bir yaklaşımı benimser. Sosyal yaşamın değişen çevresi düalist yapıya olanak tanımayan bir şekilde kategorize edilir. Kategorizenin belirsizliği kurumların değişimini ve bu değişime uyum sağlamayı açıklamak için yararlıdır. Toplum-birey birbirinden bağımsız olarak değişmez. Toplum ve bireyin birlikte değişimi organik bir bakış açısını gerektirir. Post-Keynezyenlerin felsefi kuruluşunda yer almasa da iktisada realist/eleştirel realist bakmayı benimserler. Babil düşüncesi iktisattaki üretim ve değişim süreçlerini, sınıfları veya rasyonel bireyleri anlamak için realist ontoloji formundan farklılaşmayı önerir. Babil düşüncesi çoğulcu bir muhakemeyi gerektirir. Bu hem yöntemin çoğulculuğu hem de çoğulculuğun yöntemi ile gerçekleştirilir. Gerçek dünya organik olarak anlaşıldığında evrensel yasalarla yönetilemez. Babil düşüncesi mantık zincirinde farklı yöntemleri destekler. Kartezyen-Öklid düşüncesi verili aksiyomdan kesin bir sonucun elde edilmesini öneren kapalı bir sistemdir.

Kaynakça

- Arestis, P. **The Post-Keynesian Approach to Economics**, Edward Elgar, 1992
- Bhaskar, R. **A Realist Theory of Science with a new Introduction**, Routledge New York, 2008
- Brown, A. **Post Keynesian Economics** içinde, *critical realism*, edit.J.E. King, Edward Elgar, 2003
- Chick, V. (1995), “is there a case for Post Keynesian economics” *Scottish Journal of Political Economy*, 42, 1, pp.2,-36
- Chick, V. (2004), “On Open Systems” *Brazilian Journal of Political Economy*, vol.24, no:1 (93), January-March, 3-16
- Chick, V. ve Dow, S. (2005), “The meaning of open systems” *Journal of Economic Methodology* 12:3, 363-381, September
- Dow, S.C.,(1999) “Post Keynesianism and Critical Realism: What is the Connection” *Journal of Post-Keynesian Economics*, Fall, Vol.22, No.1
- Dow, S.C.,**Post Keynesian Economics**,içinde, “*Babylonian Mode of Thought*” edited by J.E.King, içinde Edwar Elgar, 2003
- Dunn, S.P., **Transforming Economics, Perspectives on the Critical Realist Project** içinde, Edited by Paul Lewis, “*Transforming Post Keynesian Economics*, Rotledge, First Published, 2004
- Feynman, R.P. **The Character of Physical Law**, Cambridge, MA: MIT Press, 1965
- Harcourt, G.C. (1999), “Nearly Fifty Years a Keynesian” İktisadi Düşünceler Tarihi Konferansında sunulan bildiri, Glasgow Caledonian University, September
- Jespersen, J., **Macroeconomic Methodology: A Post-Keynesian Perspective**, Edward Elgar, 2009
- Laramie, A.J, Mair, D.,ve Miller, G. A. **Empirical Post Keynesian Economics Looking at the Real World** içinde, *Kalecki's Investment Theory: A Critical Realist Approach*, edited by Richard P. Hold ve Steven Pressman, M.E. Sharpe, 2007

- Lavoie, M. **Foundation of Post-Keynesian Economic Analysis**, Edward Elgar, 1992
- Lawson, T. **Critical realism in Economics** içinde “*Developments in Economics as Realist Social Theory*”, Edit. Steve Fleetwood, First Published by Routledge, London, 1999
- Lawson, T., (1994), “The nature of Post Keynesianism and its links to other traditions: a realist perspective”, *Journal of Post Keynesian Economics*, Summer, Vol.16, No.4
- Lawson, T. ,**reorienting economics**, Routledge Taylor and Francis Group, 1. Baskı, 2003
- Mearman, A.(2006), “Critical Realism in Economics and Open-Systems Ontology: A Critique”, *Review of Social Economy*, Vol. LXIV, No.1, March
- Mengüşoğlu, T. **Felsefeye Giriş**, 12. Basım, Remzi Kitabevi-2010
- Olsen, W. (2007), “Critical Realist Exploration in Methodology”, *Methodological Innovation Online*, 2(2), 1-5
- Sayer, A. **Realism and Social Science**, SAGE Publication Ltd, First Published, 2000

NÂBÎ DİVÂNI'NDAKİ MANZUM HİKÂYELER

Poetic Stories in the Diwan of Nâbî

Osman ÜNLÜ*

ÖZET

Nâbî Divânı'ndaki mesneviler bölümünün son kısmında “makâle” başlığını taşıyan iki mesnevi bulunmaktadır. Bu iki mesnevide iki manzum hikâye yer almaktadır. Hayr-âbâd'ın dışında tahkiyeye dayalı başka bir eseri bulunmayan Nâbî'nin iki mesnevisi bu açıdan bakıldığında ayrı bir değer taşır. Mesnevilerden biri Hakîm Senâyî ile Külhânî-i Lâyhâr arasında geçen bir olayı ele alır. İkinci mesnevide de XVII. yüzyılın önemli bürokratlarından biri olan Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa'nın hayatının gençlik dönemlerinde Edirne'de başına gelen bir olay ele alınmıştır.

Çalışmada, bu iki hikâye metni anlatı teknikleri açısından değerlendirilmiş, klâsik hikâyenin özellikleri ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca ikinci hikâyenin başka kaynaklarda yer alan şekilleri ile metinler arası bağlamda karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, hikâye, Hakîm Senâyî, Külhânî-i Lâyhâr, Ekmekçizâde Ahmet Paşa

ABSTRACT

In Diwan of Nâbî, there are two mathnavi that are entitled “makâle” in the last part of mathnavi. In these two mathnavi, there are two poetic stories. The two mathnavi of Nâbî who doesn't have a work based on fiction except for Khayr-âbâd, have an exceptional value in this respect. One of mathnavis is about an event between Hakeem Sanayi and Gyulkhani-i Lâykhâr. In the second mathnavi, an event that happened to Ekmekçi-zâde Ahmed Pasha, who was one of the important bureaucrat of XVIIth century, in his youth period in Edirne was handled.

In this study these two stories were evaluated in terms of their narrative technique and were compared with the features of classical story. In addition, a comparison was made among the versions of the second story in other sources in intertextual contexts.

Keywords: Nâbî, short story, Hakeem Sanayi, Gyulkhani-i Lâykhâr, Ekmekçizâde Ahmed Pasha

Bir edebî tür olarak hikâye Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde ve değişik eserlerde farklı isimlerle yer almıştır. Örneğin bu tür, Dede Korkut hikâyelerinde “boy” olarak yer alır. Aynı metinlerde hikâye anlatmak da “boy boylamak” olarak adlandırılmıştır. Arapçada da hikâye kelimesi ile eş veya yakın anlamlı pek çok kelime bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmıyla Türkçe eserlerde de karşılaşmaktadır. Bu kelimelerin başında “kıssa” yer almaktadır. Kıssa kelimesi Türk edebiyatında hikâye yerine ve daha çok dinî nitelikli hikâyeler, özellikle peygamber hikâyeleri için yaygın

*Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, osman.unlu@cbu.edu.tr

bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca megâzi (gazavatnâmeler), semîr (esmâr, gece hikâyeleri), mesel (emsâl, Türkçede masal), makâme (bir vaaz veya hutbe havasında anlatılan dinî hikâyeler), hurâfe, ustûre, lâtife, nâdire, târih, destân, efsâne, sergüzeşt kelimeleri Türkçe metinlerde hikâye karşılığında çokça kullanılmıştır (Ayrıntılar için bkz. Yağcı, 2002, s. 148-149)

Klâsik Türk edebiyatında hikâyelerin yer aldığı eserlerin başında külliyyatlar gelmektedir. Gerek *Bedâiyü'l-âsâr*, *Nihâlistân* veya *Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir* gibi adlandırılmış eserler gerekse sadece “*Külliyyât-ı Hikâyât*” veya “*Hikâyât*”, “*Rivâyât*” gibi genel adlandırmaların kullanıldığı eserler sayıca çok fazla olmasına rağmen hala neredeyse el değmemiş olarak kütüphanelerde durmaktadır. Hikâye külliyyatlarının yanı sıra Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevisi ve onun yapısında yazılan mesnevilerde de hikâye örnekleri bulunmaktadır. Bu metin yapısında önce makale/ıkd/raza/sohbet/nefha gibi adlar taşıyan bir nasihat bölümü vardır. Bu bölümde şair bir konuyla ilgili çeşitli öğüt ve nasihatlerde bulunur. Arkasından konuyla ilgili dinî, tasavvufî veya ahlakî bir olayın yer aldığı hikâye/destan adını taşıyan bir bölüm verilir (Aksoyak, 2003, s. 97). Buradaki metinler de tek başlarına değerlendirildiğinde küçük birer hikâye özelliği taşımaktadır. Bunlar, gelenekte yaşayan hikâyeler olduğu kadar orijinal ve te'lif özelliği gösteren hikâyeler de olabilmektedir. Mesnevilerin yanı sıra divanlarda da manzum hikâyelere rastlanmaktadır. Bu konuda en bilinen örnekler Nedim'in kasideleridir. Bazı kasidelerini neredeyse birer kısa manzum hikâye olarak kullanan Nedim, bilim insanlarınca edebiyatımızda yeni bir çığır açmış şair olarak değerlendirilmiştir¹. Hatta Nedim'in bu kasidelerden birinin sadece nesib ve girizgâhtan oluşması da dikkat çekici bulunmuştur. Bu konuda çalışmalar yapan Tunca Kortantamer, onu Türk hikâyeciliğinin ilk büyük isimleri arasında saymak gerektiğini söyler. (1993, s. 412) Bunun yanında divanlardaki bazı gazellerin de hikâye özelliği gösterdiği bilinmektedir. Bunların içinde en tanınanı da yine Nedim'in “var içinde” redifli gazelidir (Macit, 1997, s. 349-350). Beş beyitlik bu gazelde şair bir gecede olup biten bir olayı özetlemiş, vakayı bir gazelin sınırları içine sıkıştırmayı başarmıştır. Yine Nedim'in ünlü Sad'âbâd şarkısı da böyle bir kurguyla kaleme alınmıştır (Macit, 1997, s. 264).

Divânlarda çeşitli nazım şekilleriyle manzum hikâyelere yer verilmesinin bir örneği de bu yazının konusunu oluşturan Nâbî'de bulunmaktadır. Klâsik dönem edebiyatımızın önemli şair ve nâsirlerinden biri olan Nâbî'nin divanındaki mesneviler bölümünde yer alan iki manzum hikâye şimdiye kadar bilim insanlarının pek dikkatini çekmemiştir. Bu hikâyeler, Nâbî'nin eserleri üzerine araştırma yapanlardan sadece Ali Fuat Bilkân tarafından “Nâbî'nin mesnevilerinden ikisi “manzum hikâye” niteliğindedir” ifadeleriyle kısaca bahsedilmiştir (Bilkân, 1997, s. XXVIII). Nâbî'nin uzun bir hikâye hatta roman olarak nitelendirilebilecek olan *Hayr-âbâd*'ı dışında yayımlanan diğer eserleri olan *Hayriyye*, *Tuhfetü'l-haremeyn* ve *Kamaniçe Fetih-*

¹ Nedim'in söz konusu kasideleri için Tunca Kortantamer ve Hasibe Mazıoğlu'nun çalışmalarına bakılabilir. (Kortantamer, Tunca (1993). “Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler,” (s. 337-390); “Nedim'in Küçük Manzum Hikâyeleri,” (s. 391-412) *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri-I*, Akçağ Yayınları, Ankara; Mengi, Mine (1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara)

nâmesi'nde hikâye olarak değerlendirilebilecek başka bir metnin bulunmaması bu makalede incelenen iki mesneviyi daha değerli kılmıştır.

Hikâyelerden ilki Hakîm Senâyî² ile Külhânî-i Lâyhâr'ın karşılaşmalarını konu edinmektedir (Bilkan, 1997, s. 434-443). Hikâyenin adının nüshalarda “makale”, “hikâyet” ve “menâkıb” olarak geçmesi, yukarıda da değinildiği gibi bu edebî türün adlandırılmasındaki çeşitliliğin bir sonucudur³. Nâbî, Halep'te yaşadığı yıllarda, Halep Valisi olan Silahtar-zâde İbrahim Paşa ile aynı sohbet meclisindedir. Sohbet edilirken konu döner dolaşır marifete ve Atâyî'nin *Hamse*'sine gelir. Onun *Hamse*'sinin lezzeti anılır ve bir *Hamse* nüshası meclise getirilir. Eserden tefe'ül edilir ve “vak'a-i meczûb-ı mest” hikâyesi çıkar⁴. Bu hikâye okununca Nâbî, bu tür hikâyelerden bende de vardır, bunların birini size anlatayım diyerek konuya girer. Bu hikâye de benden *Hamse*'ye haşiye olsun, der. Nâbî'nin bu sözleri, bu hikâyenin bazı hamse nüshalarının kenarına yazılmasının sebebidir⁵:

Arsa-i sohbetde küme-yi zebân
Vâdi-i irfâna çevürdi inân

Devr iderek subha-i rengîn-medâr
İtdi Atâyî eserinde karâr

Rişte-i sohbet bulıcak imtidâd
Hamsesinün lezzeti olındı yâd

Genc-i kitâbı arasında meğer
Var idi bir nüsha-i pâkîzeter

² Hakîm Senâyî, (464/1071-525/1131) İran'ın ilk mutasavvıf şairi sayılır. Ondan önce tasavvuf alanında onun şiirleri kadar açık, akıcı ve mükemmel şiir söylenmemiştir. Kendisinden sonra gelen Feridüddin-i Attâr, Mevlânâ, Sâdi-i Şirazi gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir. Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr*'ı kaleme alırken Senâyî'nin *Hadikatü'l-hakika*'sını göz önünde bulundurmuştur. (Ayrıntılar için bkz. Savi, 2009, s. 502-503)

³ Hikâyenin başlığı çeşitli nüshalarda şu şekilde verilmektedir: “Makâle Der-şân-ı Hakîm Senâyî Kaddesa'llahu Sırrehu'l-azîz”, Hikâyet-i Mesnevî-i Hakîm Senâyî Berây-ı Kenâr-kerden-i Hamse-i Atâyî”, Zikr-i Menâkıb-ı Lâyhâre-i Gülhâniyyü'l-meczûb”.

⁴ Bu hikâye *Nefhatü'l-ehâr* mesnevisinin sekizinci nefhasında yer almaktadır. Bu nefhada Atâyî, dinde gösterişe kapılanlara ve zühdü ile mağrur olanlara seslenir. Çıkış noktasının şeriat olması gerektiğini söyler. Allah'ın pek çok gizli ibadet edeni olduğunu hatırlatır. Bunlar dışta sarhoş, perişan görünüşlü rindler olabilir. Bu dış görünüşün ardına saklanmış olabilirler. Atâyî, bu durumla ilgili kendi başından geçmiş bir vakanın olduğunu söyler ve hikâyeyi anlatmaya başlar. Kendisi bilge, ermiş; ama dış görünüşü perişan, meyhane köşesinde sarhoş bir rind vardır. İki kişinin birçok kötülüğüne uğrayan Atâyî, dostlarından özde nasıl bir kişi olduğunu duyduğundan yardım istemek için ona gider. Onu meyhane köşesinde bir eski hasır üstünde bulur. Rind onu önce savmak istese de Atâyî durumu anlatınca öfkesini tutamaz, hasırından iki tel alır, parçalar, atar. Atâyî'ye kurtuluş müjdesi verir. Atâyî elini öper, gider. Üç güne kalmadan düşmanların ikisi de ölür. (Kortantamer, 1997, s. 188; Kuzubaş, 2005, s. 179-186)

⁵ Hikâyenin bazı nüshalarda “*Hikâyet-i Mesnevî-i Hakîm Senâyî Berây-ı Kenâr-kerden-i Hamse-i Atâyî*” başlığını taşıması, onun bazı *Hamse* nüshalarına derkenar olarak yazıldığını gösterir.

Emr idüp ihzârına anun hemân
Geldüğü dem açdı tefe''ül-künân

Safha-i ûlâsına urdukda dest
Çıkdı hemân vak'a-i meczûb-ı mest

Gelmeğın ol vâkı'a bî-kem ü kâst
Nâzım-ı te'lif-i Atâyî'ye râst

İkisine birden idüp i'tikâd
Eylediler hayr du'â ile yâd

Bende dahı olmağ ile sâbıkâ
Böyle nice vak'a-i ibret-nümâ

Birisini bende idüp der-miyân
Eyleyicek rişte-güzâr-ı zebân

Zevk idüp ol âsaf-ı âlî-makâm
Didi n'ola eylesenüz iltizâm

İtse bu mahbûbe-i şîrîn-me'âl
Câme-i manzûmede gunc u delâl

Eyler idüm eylese arz-ı 'izâr
Hâşiye-i Hamse'ye zîb-i kenâr

Hamse'ye virürdi bu rengîn-güher
Hâtem-i elmâs kadar zîb ü fer

Nâbî, daha sonra

Kıssa-güzâr-ı kalem-i hoş-edâ
Eyledi bu şîve ile ibtidâ

beytiyle konuya girer. Gazneli Sultan Mahmud'un nedimi olan Senâyî'nin meziyetlerini anlatır. Onun hikmet bilgisi karşısında Aristo aciz kalmıştır. O, ömrünü ilim öğrenmekle geçirmiş ve sonunda bu ilimlerde üstad olmuştur. Uyku aralarına girmese sultan onu bir an bile yanından ayırmaz. Sohbeti sabah namazında başlayıp gece yarılarında kadar devam ederler:

Var idi bezminde anun bir nedîm
Nâmı Senâyî vü mîzâcî Hakîm

Olmış idi bahr-i fûnûn içre nûn
Hikmet-i tab'ında Aristo zebun

Ömrin idüp sarf-i husûl-ı ulûm
Olmış idi hâce-i ilm-i rûsum

Bir nefes itmezdi anı şâh dûr
Aralığa girmese hâb u huzur

Subh namâzında gelip sohbe
Nîm-şebân varur idi râhata

Senâyî, her zaman olduğu gibi bir sabah katırına binip sultanın sarayına doğru yola çıkar. Bineği, bir külhanın önünde durur. Uşağı ile ne kadar uğraşsa da katırı yerinden hareket ettiremezler. Senâyî, bineğinden iner ve onun ayaklarının dizlerine kadar yere battığını görür. Ne yapacağını düşünürken külhanın kapısından içeriye bakar. Sıcak, kötü koku ve tezek dumanı içinde İsa bakışlı birinin oturduğunu görür. Bu hiç ayık olmayan sarhoşun adı Külhânî-i Lâyhâr'dır. Nâbî, bundan sonra Külhanî hakkında bilgi verir.

Mest-i harâbâtî-i nâ-hûşyâr
Nâmı anun Gülhânî-i Lây-hâr⁶

Dâ'ire-i akldan olmuşdu güm
Ana gıdâ olmuş idi lây-ı hum

Hum dibine irkilicek mühmelât
Ana virürlerdi berây-ı zekât

Rûz u şeb ol mest-i melâmet-zede
İtmiş idi gülhânı işret-kede

Gülhâna kanda yakışur nukl u câm
Köhne sifâl ile çekerdi müdâm

⁶ Külhân kelimesinin aslı "gülhân"dır. Gül, ateş koru anlamına da gelmektedir. "Hân" da ev anlamındadır. Buna göre gülhân, ateş evi, ateş yanan ev demektir. Modern Türkçede bu, külhân olarak telaffuz edilmektedir ve kelime Türkçeye bu şekilde yerleşmiştir. Ancak Redhouse gibi modern zamana yakın kaynaklar bu kelimeyi "gülhân" olarak okumuşlardır. Bu makalede kelimenin modern Türkçede yerleştiği şekilde "külhân" olarak kullanımı tercih edilmiştir. Ancak orijinal metinlerde kelimenin aslı okunuşu tercih edilmiştir. Bu tercih, aynı zamanda metnin neşrinde de kullanılmıştır. (Redhouse, 1890, s. 1562; Onay, 1993, s. 269)

Külhanın dışında Senâyî'yi çaresiz bir şekilde beklerken gören Külhânî-i Lâyhâr, külhancıya "Sultan Mahmud'un rağmına bir çanak doldur da içelim" diye seslenir. Külhancı da ona "şarabın hoş olmayan tortusunu iç, zevkini gör ve sessiz ol. O padişah ârif ve gazidir, söylediğin bu sözlere layık değildir" der. Külhânî-i Lâyhâr da güler "bu sır senin anladığın gibi değildir, insafli olan nefisine esir olmaz ve bu alçak dünyaya bulaşmaz. Eğer akli olsaydı, dünyanın yükünden geçerdi" der. Sonra da "ayağı bağlı Senâyî Bey'in rağmına bir daha getir, içelim" der. Külhancı yine "o (Senâyî) âlim ve fazıl, doğruluk sahibidir, bu tür sözlere layık değildir, cür'et etme" der. Külhânî yine güler "o habersiz, âlim ve fazıl mıdır? O, dünya için kendi gibi yardıma ihtiyacı olandan yardım talep eder. Allah'ın izni olmadan aciz mahlûkun elinden ne gelir. Gölgenin sahibi yardım etmeyince o ne iyilik ne de kötülük yapabilir? Git sor bakalım o da fazlını itiraf edebilir mi?" der. Külhancı da "ben onu nerede bulayım, onun eteği nerede ele gelir?" diye sorar. Külhânî-i Lâyhâr da "ara, o uzakta değildir, ümitsizce külhanın önünde oturmaktadır" der. Külhancı, külhanın kapısını açıp çıktığında titreyen, ayakları birbirine dolaşmış, rahatı bozulmuş ve bedeni donmuş Senâyî'yi görür. Bu sırada Külhânî-i Lâyhâr, "gel içeri gir" diye hitap eder. Senâyî'nin ayağı zeminin bağından kurtulup huzura gelir ve alnını toprağa koyar. O feyz sakisi eline hayat kadehini verir. Senâyî onu alıp içtiğinde damla iken deniz olup dalgalanmaya başlar. Üzerindeki elbiseleri yere atıp onun varlığının denizinde boğulur. Bundan sonra dünyadan uzak durmuş ve Allah'a yaklaşmıştır.

Kendü olup vâsıl-ı câh-ı azîm
Eyledi ihyâ nicesin ol Hakîm

Nâbî, bundan sonra Mevlânâ'nın *Mesnevi*'de Senâyî'nin birçok sözüne yer verdiğini anlatır. Mevlânâ bu sözleri de onun "*Hadika*"⁷ adlı kitabından almıştır. Bu, o azizin temiz eseri ve idrak sahasının bir ürünüdür. İşte olgun ve kâmil insanlar nazarlarıyla koruğu üzüm haline getirir, feyziyle taşı Yemen akiki, damlayı da Aden incisi yapar. Allah işlere ve şekillere bakmaz; parlak, değerli gönüller onun baktığı yerlerdir. Meyhanede perişan görünenler genelde kemal zirvesinde otururlar. Görünen işlere bakma, halinin içine nazar et. İşin sırrı kabukta değil içindedir. İtibar görünüşte değil iç görünüştedir. Ayıplama dudağını sakın oynatma, onları inkârdan sakın. Gönül rahatlığı ise cübbe ve sarıkla olmaz:

Nakşî ider nâ'il-i evc-i kemâl
Bürke-i çirk-âbeyi havz-i zülâl

Hak amel ü sûrete itmez nazar

⁷ Tam adı *Hadikatü'l-hakika ve Şeriatü'l-tarika* olup İran edebiyatında yazılan ilk önemli tasavvufî mesnevidir. Mevlânâ, çok beğendiği ve *Mesnevi*'sinde bazı konularını iktibas ettiği esere *İlâhî-nâme* adını vermiştir. On bin beyitlik bir mesnevi olan eser tevhid, na't, aklın sıfatı, ilmin fazileti, gaflet, felek ve burçların tasviri, hikmet, atasözleri, aşk, kendinden önceki şair ve yazarların eserleri gibi konularla Behram Şah, vezirleri ve kadınlarının övgülerini ihtiva eden on bölümden meydana gelir. (Ayrıntılar için bkz. Öztürk, 1997, s. 20)

Manzar-ı Hakdur dil-i rûşen-güher

Ekser olur zirve-nişîn-i kemâl
Öyle harâbâtî-i âşüfte-hâl

İtme nazar zâhir-i ef'âline
Eyle nigeş bâtin-ı ahvâline

Kışrda yok mağzdadur sırr-ı kâr
Sîretedür sûrete yok i'tibâr

Eyleme zinhâr leb-i ta'nı bâz
Anları inkârdan it ihtirâz

Ana gerekdür di-i rûşen-revân
Cübbe vü destâr ile olmaz hemân

Bu hikâyede “mizâcı hakîm” ve “hikmet-i tab'ında Aristo zebûn” Senâyî'nin Külhânî-i Lâyhâr ile karşılaşmasıyla hikmetten irfana giden yolculuğu anlatılmış ve irfanın hikmetle kıyası yapılmıştır. Hikâyenin yazılış/anlatılış sebebi de bir dost meclisinde sözün dönüp dolaşıp irfan ve marifete gelmesidir. Marifetin hikmetten üstün olduğuna dair olan önce Atâyî'nin hikâyesi sonrasında da Nâbî'nin anlattığı hikâye onun konuya bakışının bir sonucudur.

Edebî olarak bakıldığında olay bir dost meclisiyle başlar. Bir konu üzerinde konuşulmaktadır ve arkasından bu konuyla ilgili bir hikâye de anlatılmıştır. Bu hikâye üzerine konuyu destekleyici bir hikâye anlatan Nâbî'nin hikmetin karşısında ve marifetin yanında olduğu anlaşılmaktadır. Türk Edebiyatında hikemî şiirin en büyük temsilcisi (Mengi, 1991, s. 131) olarak görülen Nâbî'nin *Hayriyye*'den alınan

Hikmet ü felsefeden eyle hazer

Evlîyâ nüshasına eyle nazar (Kaplan, 2008, s. 201)

beytinde oğluna hikmet ve felsefeden sakınmasını öğütlemesi ve söz konusu hikâyedeki tavrının burada da devam etmesi dikkat çekicidir⁸.

Nâbî'nin bu hikâyesinin ana teması, Hakîm Senâyî'nin Külhânî-i Lâyhâr'ı tanıdıktan sonra hikmetten marifete yönelmesidir. Bu nedenle hikâyenin ana kahramanı Hakîm Senâyî'dir. Nâbî, 101 beyit uzunluğundaki hikâyenin 32-92. beyitlerini hikâyenin ana metnine ayırmıştır. Bu bölümde Hakîm Senâyî'nin ruh özellikleri ve geçirdiği değişimler kolaylıkla takip edilebilmektedir. Nâbî, hikâyeye Hakîm Senâyî'yi tanıtarak başlar. Onun Gazneli Mahmud'a ne kadar yakın olduğunu, ne tür ilimler tahsil ettiğini örneklerle okuyucusuna aktarır. Daha sonra asıl hikâyeye başlar. Senâyî, bir gün bineğine binmiş, şahın sarayına doğru yol alırken katır bir külhanın önünde kalır. Bu,

⁸ Nâbî'nin oğluna olan bu tavsiyesi değerlendirmeye muhtaç görünmektedir. Nâbî'nin bu yaklaşımı, XVII. yüzyıl Osmanlı'sında özellikle pozitif ilimler ve felsefenin yasaklanmasıyla ilişkilendirilebilir. (Ayrıntılar için bkz. Bilkan, 2002, s. 56-62)

Hakîm Senâyî'nin hayatının dönüm noktası olur. Hakîm Senâyî'nin buradaki çaresizliğini Nâbî şu beyitlerle anlatır:

Ester için kalbi olurken hazîn
Kendü dahî oldı esîr-i zemîn

Aynı ile oldı nişân-dih dıraht
Oldı dü-pâyı güzerân hâke saht

Dest-hoş-ı hayret iken nâ-gehân
Çeşmine oldı der-i gülhân 'ıyân

Olayın sonunda ise Külhânî-i Lâyhâr'ın sunduğu çanaktaki şarabı içen Hakîm Senâyî bambaşka bir insan haline gelir:

Nâ-geh olup reste-i kayd-ı zemîn
Geldi huzûra kodı hâke cebîn

Eyleyüp ol sâkî-i feyz-iltifât
Sundı hemân destine câm-ı hayât

Aldı Senâyî anı çün itdi nûş
Katre iken bahr olup itdi hurûş

Yek-ser idüp hal' -i libâs-ı sıfât
Oldı garîk-i yem-i envâr-ı zât

Resm-i ena'iyeti olup hebâ
Buldı o bî-çâre bekâ der-fenâ

Merd-i harâbâtdan aldı nazar
Eyledi nüh tâk-ı sipihri güzer

Oldı misâl-i meh-i müşgîn-nikâb
Garka-i nûr-ı kerem-i âftâb

Urdı mîs-i nefsi bir kîmiyâ
İtdi zerin sikke-i şâha sezâ

Oldı çü ma'bûdı ile âşinâ
Kalmadı Mahmûd'a zamîrinde câ

Bundan sonra o büyük yolun (marifet yolunun) yolcusu olan Hakîm Senâyî, birçoklarına hayat verir. *Hadîka* adlı bir eser meydana getirir. Mevlana da onun birçok sözünü *Mesnevî*'sine inci gibi dizmiştir.

Türk edebiyatında daha çok Nâilî'nin bir gazelinde geçen

Tarîk-i fâkada hem-kefş olup Senâ'îye
Cenâb-ı Külhânî-i Lâyhâra dek gideriz (İpekten, 1990, s. 227)

beytiyle bilinen bu iki tasavvufî şahsiyetin Türk şiirinde kullanımı pek yaygın değildir. Kaynaklarda bu iki şahsiyetin birlikte Nâilî'den başka Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Belîğ, Seyyid Vehbî, Halîm Giray'ın birer beyti örnek verilmiştir (Pala, 1998, s. 250; Onay, 1993, s. 271). Bu olayın Türk edebiyatında bir bütün olarak ilk defa Nâbî'nin bu hikâyesinde ele alındığı söylenebilir. Çünkü bu şahsiyetler hakkında kaynaklarda genellikle çok kısa bilgiler verilmiştir. Hatta Külhânî, Türkiye Diyanet Vakfı'nın hazırladığı *İslam Ansiklopedisi*'nde hiç yer almamıştır. Mevlânâ'nın Senâ'î'yi birkaç yerde zikretmesine ve ondan bazı beyitler almasına rağmen Külhânî'den hiç bahsetmemesi önemlidir. Annemarie Schimmel, Senâ'î ile ilgili bilgi verirken hayatının bir döneminde tasavvufa yöneldiğini anlatır. Bu yönelmesiyle ilgili “etkileyici bir hikâye anlatılırsa da bu tutumundaki değişikliğin asıl nedeni açık değildir” sözleriyle makale konusu hikâyede anılan olayın çok yaygın bilinmediği ve bu olaya çok itibar edilmediği yorumunu da yapmaktadır. (Schimmel, 2001, s. 295) Bu konuda en ayrıntılı bilgileri aktaran Ahmet Talat Onay, bu bilgiler için Nâbî'nin ele alınan şiirini kaynak olarak aldığını belirtmiştir. (Onay, 1993, s. 270-271) Buradan, konunun Türk edebiyatında ilk olarak Nâbî tarafından işlendiği sonucuna ulaşılabilir. Ancak buna da ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Nâbî Divânı'ndaki ikinci hikâyeye “makale-i diğەر” başlığını taşımaktadır. (Bilkan, 1997, s. 443-449) Bu hikâyenin başında Nâbî, Edirne'de yaşayan dört kişinin başlarından geçen bir olayı anlatacağını söyler. Bu dört kişi rind, zarif ve hoş meşreptir. Hikâyede kahramanların meslekleri ve meşreplerinin yanı sıra isimleri de açıkça verilmektedir:

Edrene'de çâr harîf-i latîf
Zübde-i hoş-meşreb ü rind ü zarîf

Her birisi bende-i dergâh-ı şâh
Kimi silâhdâr idi kimi sipâh

Bâdeye meşrepleri meyyâl idi
Anlara mey nuhbe-i âmâl idi

İsm ile Mîrîm Çelebî birisi
Nâm ile Bâkî Çelebî birisi

Biri Süleymân biri Ahmed Ağa
Her birisi nâzik ü şîrîn-edâ

Bunlardan Ahmed Ağa diğەرlerinden hemen ayrılmaktadır. Bu dört adam ulufe vakitleri yaklaşınca ulufelerini almak üzere hep birlikte İstanbul'a doğru yola çıkarlar. İstanbul

ise herkesin ne arıyorsa onu bulduğu bir şehirdir. Burada sabah akşam işrete başlarlar ve bunun için Galata'daki bir meyhaneyi seçerler. Daha ulufeyi almadan küpün dibinde kendilerine iş bulurlar. Bunlar içmeye devam ederken derviş hırkalı biri ortaya çıkar:

Bunlar iderken bir siyâk üzre nûş
Anda zuhûr eyledi bir hırka-pûş

Aşk ola yârân diyerek nâ-gehân
Bezme yakın bir yire çökdi hemân

Ârzû-yı sâğar ile ditrer el
Çâre ne meyhâneci almaz gazel

Ne meze vü ne mey ü ne nânı var
Eşk-i tahassür dil-i büryânı var

Zâhir olup merhamet ihvândan
Virdiler ana meze vü nândan

Bâde-fürûşa dahı idüp hitâb
İçdüğü denlü didiler vir şarâb

Nâ'il olup kâmina ol bî-ijem
Eyledi peymâne ile def'-i gam

Hâtime-i bezme dek ol sîne-rîş
Anlarun ihsânı ile itdi ıyş

Söylemeyüp kimseye kat'â kelâm
Bâdeyi hâmûş çekerdî müdâm

Ertesi günü o adam yine gelir ve yanlarında keyif sürmeye devam eder. Bu hal birkaç gün daha devam eder. Bir gün o divane dile gelip bu dört adama hitap eder:

Didi ki ey zümre-i sâff-nihâd
Lutfunuzu eylesün Allâh ziyâd

Çok görüp ihsânunuz in'âmunuz
Çok yidükiçdük mey-i gül-fâmunuz

Oldı aramızda hukûk üstüvâr
İtdi bizi ni'metünüz şermsâr

Biz de size eyleyelüm bir nefes

Hâsıl ola her ne ise mültemes

Şimdi güşâde der-i lutf-ı Hudâ
Fırsatı fevt itmeyüp eylen recâ

Kalmadı dergâh-ı İlâhî'de sed
Şimdi urılmaz talebe dest-i red

Oradakiler dervişin bu sözlerini duyunca gülmeye başlarlar. Derviş sarhoş olunca kerametlere başladı diyerek dalga geçerler. Lakin Ahmed Ağa dervişe inanır, dervişe itimat etsek ne olur, isteyelim belki Allah nefes verir de istediklerimiz can bulur, der. Arkadaşları da Ahmed Ağa'nın bu sözlerinden sonra sırayla birer arzularını söylerler. Süleyman, Sultan Selim Camii'nde tevliyet⁹ ister. Mîrîm, Edirne şehrinde ihtisap¹⁰ ister. Bâkî de kırk bin çil altın ister. Bu arzuların hepsini kabul eden derviş en son Ahmed Ağa'ya dönerek "sen bunlar gibi olma, ona göre Allah'tan bir şey iste" der.

Nevbet-i hâhiş gelicek Ahmed'e
Ana hitâb itdi bu gûne Dede

Ahmed Ağa olma sakın dîn-himem
Sen dahı bunlar gibi ey muhterem

Öyle murâd eyle Hudâ'dan recâ
Ola niyâz itmeğe bâri sezâ

İt kerem-i Hakdan ümîd-i sûtürg
Birdür o dergâhda hurd u büzürg

Gâlib olup lîk tahayyür ana
Hâtırına gelmedi bir müdde'â

Didi ki ey zinde-dil ü ü zinde-cân
Bende temeyyüz talebe yok tüvân

Hâtıruma gelmedi bir mültemes

⁹ Vakıf işine bakmak vazifesi yerine kullanılır bir tabirdir. Vazife münasebetiyle berat verilir ve verilen berata "tevliyet berati" denilirdi. Velayet maddesinden gelmektedir. Bu manada "nezaret" de kullanılmıştır. Vakfiyelerde geçer. (Pakalın, III, 1983, s. 484-485)

¹⁰ Muhtesip veya ihtisap ağası belediye işleriyle meşgul bir memurdur. Yalnız aralarında şu fark vardır: Kadı bir davada ancak beyyine ile hükmettiği halde muhtesip delil ve ispat istemeksizin örfî ve idarî bir surette de hükmedebilirdi. Bir de kadı, mülkiye ve belediye işlerinin hemen hepsiyle beraber asayiş ve inzibata da muhtesip, bilhassa Osmanlı teşkilatında, yalnız belediye zabıtası ile meşgul olurdu. İhtisap ağası bu gibi hususatta adeta kadı'nın icra memuru sayılırdı. (Daha fazla bilgi için Pakalın, II, 1983, s. 40-43)

Himmetüne layıkın eyle nefes

Cûş idüp ol mest-i şarâb-ı tahûr
Eyledi bu nutk lebinden zuhur

Nâmunı nâm-ı pederünle müdâm
Nâm-ı hidiv ü peder ile tamâm

Eylesin safhaya nakş u nigâr
Bu nefesüm oldu sana yâdigâr

Derviş bu sözlerden sonra oradakilere veda eder, Hızır gibi ortadan kaybolur. Bu dört arkadaş eğlenerek, gülerек o gece İstanbul'a dönerler. Bunların arzu ettikleri hayaller gözlerine imkânsız gibi görünürken birer birer istediklerine sahip olurlar:

Zâhir olup Mirîm'e ednâ sebeb
Matlabına buldu zafer bî-ta'ab

Düşdi Sülemân'a da bir râh-ber
Buldı suhûletle murâda zafer

Bâkî'ye de tâli' olup yâveri
Oldı az eyyâmnda baş defterî

Tâ ana dek kim zer-i kâmilü'l-ıyâr
Bulduğı sâ'at aded-i çil-hezâr

Nâ-geh olup sadme-hor-ı çerh-i dîn
Oldı çeh-i azlde zâr u zebun

Ahmed'e de bahtı idüp yâveri
Oldı vezâretle o da defterî

Bunlardan Ahmed'in müddeti uzun olup, Sultan I. Ahmed'in iltifat ettiği ve güvendiği biri haline gelir. Bu baş defterdar, Ekmekçi-zade adıyla şöhret bulur ve bütün bu zenginlikler o yolcunun eseridir diyerek bu olayı herkese anlatır:

Rükni olup devlet-i Hân-ı Ahmed'ün
Mültefitiydi o şeh-i emcedün

Zâ'id olup şöhreti eslâfdan
Nice eserler kodı evkâfdan

Buldı ol ser-defter-i âlî-vakâr

Zâde-i Etmekçi ile iştiâr

Kendinün ismiyle çü ism-i peder
Düşmiş idi dâver ile ser-be-ser

Çekdüği dem emr ü berâta nişân
Eyleyüp ol meclisi hatır-nişân

Dirdi hep ol sâlikün âsârıdur
Mâ-hasal-ı gevher-i güftârıdur

Nâbî'nin mesnevi nazım şekliyle kaleme alarak aktardığı bu olay, başka kaynaklarda da geçmektedir. Olayın dört kahramanından biri olan Bâkî Efendi, *Sicill-i Osmânî*'de ayrıntılı bir şekilde verilir. Nâbî'nin anlattığı olaya da genel hatlarıyla yer verilir:

“Edirne’de Ekmekçizâde ve başka birkaç dost bir yerde bulunurken bunlara yakın oturan bir dervişe ikramda bulunmuşlar. Bir gün bu derviş: “Yahu biz gidiyoruz, dileyiniz” deyince toplantıda bulunanlardan her biri bir şey istemiş, bu da kırk bin altunum olsa yetişir” demiştir. Derviş, Ekmekçizâde’ye hitaben: “Sen gönlünü yüksek tut, ism-i hümâyûna sah çek” demekle bunlar gülüşmüşlerdi. Zamanla orada bulunanların istekleri yerine gelmiş ve bu zat da ne vakit kırk bin altına mâlik olduysa kaza ve beladan kurtulamamıştır. Ekmekçizâde ise 12 sene I.Ahmed’e defterdar olarak sah çekmiştir. (Mehmed Süreyya, 1996, s. 355-356)

Kâtip Çelebi, *Fezleke*’de Etmekçizâde’ye geniş yer verir. Nâbî'nin anlattığı olayı da nakleden Kâtip Çelebi’de olay ana hatlarıyla aynı olmakla beraber mekân ve şahıslarla ilgili önemli farklar bulunmaktadır. Söz konusu olay *Fezleke*’de şu şekilde geçmektedir:

Ahmed Paşa Edirneli bir sipahi iken yârânı beyninde kerem ü sehâ ile iştiâr bulup ba’dehu dünyâ ana musahhar olmuşıdi. Kuvvet-i baht u tâli’ ile kendüye hasm-ı cân olan Mezbele Turpu Mahmud Paşa ve Burhan Efendi ve Nasuh Paşa ve gayrı ser-nigûn olup bu denli yıl istiklâl üzre defterdârlıkda teferrüd itmişıdi. Sipâhîliği hâlinde kendü ile hem-kadeh olan Zübde Bey ve Baki Paşa ve Mirim Çelebi ve Sinan Beyzâde ve bunlar emsâli kimseler her gün ‘iş ü işret iderken mîr-i meclis Ahmed Paşa idi. Zübde Bey’den menkuldür ki, bir gün zikr olunan yârân meyhânede otururken birkaç gün idi, Mevlevî kıyâfetinde bir harâbâtî derviş yalnız meyhâneye gelüp na’li yok bir vakıyye bâde önüne koyup içerken Ahmed Paşa anı görüp her gün bir tabak ba’zı ni’met gönderüp şarâb akçasın virirdi. İttifâk bir gün bunlara yakîn oturup meclise da’vet olundıkda, “kimse ile ihtilâtım yokdur” diyü gelmedi. Ve, “yarın Edirne’den gideriz, birkaç gündür sizinle sohbet itdik, ni’metiniz yedik. Mükâfât lâzım geldi, her biriniz bir murâd isten, bâb-ı Hudâ meftûhdur,

istediginize vâsıl olursuz” diyicek gülüşdüler. Ahmed Paşa, “n’ola dervişim, isteyelim” dedi. İbtidâ Zübde Bey Edirne’nin kethüdâ-yerliğin istedi. Mirim Çelebi silahdârda idi, ol dahi kethüdâ-yerliğin istedi. Sinan Beyzâde Mustafa Çelebi Edirne’nin ihtisâb ağalığın istedi. Karanfil-oğlu Muradiyye tevliyetin istedi. Her birine, “Hak te’âlâ anı sana vire” diyüp Baki Paşa, “ben bir yeniçeri âdemim, du’â eyle ki Hak te’âlâ bana kırk bin flori vire” didikde, “n’ola, öyle ola” diyü du’â itdi. Ahmed Paşa’ya, “sen himmetin ‘âlî eyle, bunların gibi alçak olma” diyicek Ahmed Paşa, “sultânım her ne lâyük görürsen nutk eyle”. Derviş, “yok sen iste” dedi. Ahmed Paşa imtinâ’ idüp Derviş başın aşağı saldı ve hande-künân başın kaldırıp, “umûr-ı Devlet-i ‘Osmâniyye’nin hall ü ‘akdini sana virdiler ve ismin tuğrâ-yı pâdisâhî ola” diyicek ehl-i meclis hande eyleyüp, “seni pâdisâh eyledi” diyüp istihzâ yüzünden söz söylediler. Derviş dahi, “Feyyâz’da buhl yok, mâni’-i mu’tâ oldur, bizi bu hizmet için gönderdiler. Sizi Allah’a ismarladık” diyü kalkup Ahmed Paşa yerinden durup ardınca bir avuç akça ilettdi. Kabûl itmeyüp, “konağımızda ni’met mevcûddur” diyü çekildi gitdi. Mürûr-ı eyyâmla Baki Paşa bölüğe çıkup gâh cizyedâr ve gâh maslahat-güzâr olarak geldi çıkdı. Kendüden menkuldür, “kaçan ki kırk bin altuna mühür urdum, devletim idbâra yüz tuttdi. Canpolad mâlını teftîş için Yedi Kulle’ye girdim”. Ahmed Paşa dahi İstanbul’a gelüp gâh mukâta’acı ve gâh emîn olarak İbrahim Paşa serdârlığında başdefterdâr olup sonra vezâret virildi. Tuğrâyı kendi çeküp Ahmed bin Mehemed pâdisâh ismi kendi ismine muvâfik düşdi. On sekiz yıl müstakıl vezâretle defterdâr oldı. (Aycibin, 2007, s. 566-567)

Bu olayı nakleden kaynaklardan bir diğeri de Nâimâ’dır. *Târih*’inde bu olaya da yer veren Nâimâ, *Fezleke*’den farklı bir şeyler söylemez, hatta neredeyse aynen tekrarlar (Nâimâ, 1281, s. 71-73) Reşad Ekrem Koçu da Ekmekçizade ile ilgili bu olaydan başka olayları da nakleder (Koçu, 1958, s. 403-406). Söz konusu tarihî kaynaklar olayı Zübde Bey’den naklederler. Nâbî ise herhangi bir râvi ismi zikretmez. O, Mîrîm Çelebi, Bâkî Çelebi, Süleyman ve Ahmed Ağa adlı dört kişiden bahseder. Kaynaklar ise Zübde Bey, Bâkî Paşa, Mîrîm Çelebi ve Sinan Beyzade ve bunlar emsalî kişilerden oluşan bir meyhane meclisinden bahseder. Mekân Nâbî’de İstanbul ve Galata iken kaynaklar olayın Edirne’de geçtiğini naklederler. Nâbî bu dört kişinin ulufe almak için Edirne’den İstanbul’a yolculuk yaptıklarını anlatırken kaynaklarda herhangi bir yolculuk yer almamaktadır. Kişilerin adlarındaki farklılıkların yanında bu şahısların dervişten istedikleri şeylerde de farklılıklar görülmektedir. Ama Ahmed Ağa ve Bâkî Çelebi’nin istekleri aynı kalmıştır. Bu iki şahsiyet aynı zamanda sonraki dönemlerde devlet ricali arasına girmiş gelmiş kişiler olduğu için başlarından geçen bu olayın ayrıntılarında farklılık meydana gelmediği öngörülmüştür. Bunun yanında onların yanında bulunan diğer kişiler zaman içinde üst düzey makamlara gelmedikleri için adlarında ve talep ettikleri arzularının naklinde çeşitlilik görünmektedir. Buna göre bu kahramanların toplumun ortak belleğine uzun süre kalıcı olmadıkları için bu tür ayrıntılarda farklılıklar meydana gelmiştir. Nâbî’nin bu hikâyesi, üslup olarak klasik Türk hikâyesinin temel özelliklerini kendinde toplamıştır. Anlatıcı sözlerine bir kalıp cümlesi/beytiyle başlar:

Nây-ı makâmât-nevâz-ı kalem
Urdu bu gûne nağam-ı râza dem

Şair, kalemi, sırları açığa çıkararak nağmeleri terennüm eden bir neye benzettir. Bu başlangıç beytiyle yazar aynı zamanda bu hikâyede işlenen konunun da ipucunu vermektedir. Yazar daha sonra olayın geçtiği yeri verir, olayın kahramanlarını genel ve ortak özellikleriyle tanıtır. Daha sonra Ahmed Ağa'yı onlardan ayırır,

Ahmed Ağa cümlesinin eşeri
Rütbe ile şân ile bâlâteri

beytiyle diğerlerinden daha üstün olduğunu, olayın onun etrafında cereyan edeceğini okuruna hissettirir. Olaylar daha önce belirtildiği gibi gelişir. Derviş bu dört arkadaştan kendisine yaptıkları iyiliğin karşılığı olarak her birinden dilediklerini istemelerini söyler. Diğer üçü dünyaya ait makam ve para istedikten sonra derviş Ahmed Ağa'yı uyarır:

Ahmed Ağa olma sakın dîn-himem
Sen dahı bunlar gibi ey muhterem

Öyle murâd eyle Hudâ'dan recâ
Ola niyâz itmeğe bâri sezâ

Bundan sonraki beyitlerde de Ahmed Ağa merkezli bir anlatım söz konusudur. Diğer arkadaşları kısa sürede muratlarına ererler. Mîrîm ve Süleyman kısa sürede ve kolayca istediklerine nail olurlar. Bâkî Çelebi de kısa sürede baş defterdar olur. Ancak onun diğerlerinden bir farkı vardır. O, dervişten para istediği için serveti ne zaman kırk bin altına ulaştıysa feleğin bir sillesiyle karşılaşmış ve perişan olmuştur. Hikâye Ahmed'in Etmekçi-zâde ismiyle şöhret bulduğu ve her defasında o yolcunun yardımıyla bu makamlara geldiğini anlatmasıyla son bulur. Bu beyitle Ahmed Paşa'nın başından geçen bu ibretli olayı her fırsatta etrafındakilere naklettiğini, olayın birçok kişi tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Nâbî'nin hikâyesiyle tarihî kaynaklardaki uyumsuzluğun bir sebebinin de olayın birçokları tarafından bilinmesi ve nakledilirken bazı değişikliklerin ortaya çıkmasıyla izah edilebilir.

Hikâyenin olay örgüsü görüldüğü gibi kronolojik, düz bir zaman çizgisinde ele alınmıştır. Mekanlar gerçek ve günlük hayatın yaşandığı yerlerdir. Meyhane, Edirne, İstanbul, Galata dönemin sosyal hayatından izler taşımaktadır. Örneğin olayın geçtiği dönemde İstanbul ve Galata'nın farklı şehirler olarak görüldüğü, meyhanelerin ekseriyetle Galata'da bulunduğu, herhangi bir içki yasağı olmadan insanların rahatlıkla Galata'daki meyhanelere gitmesi, yaşanan gerçek hayattan kesitler olarak okurun karşısına çıkmaktadır.

Her iki hikâyede kullandığı vezinlerin kısa ve hareketli olması mesnevi nazım şekillerinin genel karakterine uygundur. Bu şekilde Nâbî, hikâyelerdeki olayın akışını hızlandırma ve ahengi devam ettirme amacı gütmüştür. Bu sayede okuyucu herhangi bir

aksama olmaksızın olayın akışını takip edebilmektedir. Hikâyelerde fazla tasvir unsuru kullanılmamıştır. Ancak gerekli yerlerde ve gerektiği şekilde tasvirler yer veren Nâbî bunu yaparak olayı ön planda tutmuş, vaka aracılığıyla anlatmak istediklerini doğrudan okuyucuya hissettirmeyi amaçlamıştır.

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış bu hikâyeler, yapı özellikleri bakımından değerlendirildiğinde yapılarının birbirinden farklı olduğu görülecektir. Hakîm Senâyî ile ilgili ilk hikâyede amaç öncelikle bir fayda sağlamak, okura nasihat vermektir. Dolayısıyla şair bu amacına hizmet edecek bir kurgu planlamıştır. Bu kurgu kaygısı kendini daha mesnevinin başlığına belli eder. “*Makâle der şân-ı Hakîm Senâyî*” ve “*zîkr-i menâkıb-ı Lâyhâre-i Gülhâniyyu'l-meczûb*” başlıkları, hikâyenin konusunun mutasavvıf bir büyüğün menkıbesi olduğunu belli eder. Mesneviye bir giriş kalıbıyla başlayan şair bundan sonraki beyitlerde asıl konuya girmek için bir olay anlatır. Bu olay, bir girizgah niteliğindedir ve aynı zamanda mesnevinin “sebeb-i telif”i olarak da değerlendirilebilir. Bu olayla bağlantı kuran şair sonra asıl hikâyeye geçer. Şair mesnevinin ilk 31 beytini bu giriş için kullanır, 32. beyitten itibaren de Hakîm Senâyî'nin hikâyesini anlatmaya başlar. 93. beyitte hikâye bittikten sonra şair sözü tekrar alır ve bu hikâyeden çıkarılacak dersi okuruna anlatır. Bu yönüyle hikâye aynı zamanda küçük bir nasihatname özelliği göstermektedir. Hikâyenin son bölümünde kullanılan “et, etme, eyle, eyleme” gibi emir kipindeki fiiller de bu amacı desteklemektedir. Diğer hikâyede ise doğrudan bir nasihat verme yoluna gidilmemiştir. Şair hikâyeye kalıp cümlesiyle başlar ve kahramanın kendi sözleriyle bitirir. Anlatıcının olayın akışına herhangi bir müdahalesi göze çarpmaz. Hikâyeye dolaylı olarak bir mesaj verilse bile bu, ilk bakışta fark edilmez. Kısacası Nâbî'nin anlattığı ikinci hikâyedeki öncelikli amacı bir olayı nakletmektir sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç olarak, Nâbî'nin bütün eserleri değerlendirildiğinde *Hayr-âbâd* ile bu iki hikâyenin dışında vaka merkezli ve tahkiyevî mahiyette başka bir eseri bulunmamaktadır. Divân'da yer alan bu hikâyelerden ilkinin bir özelliği de Hakîm Senâyî ile Külhânî-i Lâyhâr arasında geçen olayın Türk edebiyatında ilk olarak burada bir bütün olarak ele alınmasıdır. Ancak bu konuya da ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ulaşabilen kaynaklardan sadece Ahmet Talat Onay'ın eserinde bu olay aktarılmıştır. Ayrıca Onay'ın bu maddeye kaynak olarak Nâbî'nin mesnevisini vermesi, bu ihtimali güçlendirmektedir. Diğer hikâye ise dönemin ileri gelen bürokratlarından birinin başından geçen bir olayın nakledilmesidir.

Bir diğer husus özellikle ikinci hikâyenin vaka takdimi, kişiler, olay kurgusu, mekân ve zaman gibi temel özellikler göz önünde bulundurulduğunda modern hikâye ile arasında çok ciddi farkın bulunmayışıdır. Hikâyelerdeki anlatım ve teknik, temelde modern hikâyeye büyük benzerlik gösterir. Bunun yanında modern hikâyeden ayrılan ve sadece klasik hikâyede bulunan bazı özellikler bulunmaktadır. Örneğin belli bir başlangıç kalıbının hikâyenin başında yer alması, özellikle ilk hikâyede bir nasihat, bir sosyal fayda kaygısıyla okurun ders ve ibret almasının sağlanması klasik hikâyenin bu metinlerde rahatlıkla görülebilen özellikleri olarak sayılabilir. Hikâyelerde yer verilen tasvirler modern hikâyede olduğu kadar geniş yer tutmasa bile bu tasvirlerde kupkuru bir anlatım da yoktur. Tasvirlerde ölçülü davranılmış, bunlara gerektiği yerde ve gerektiği şekilde yer verilmiştir. Teknik olarak, hikâyelerde konunun işlenişi, olayın iç örgüsünün kuruluşu ve olayların birbirine bağlanışında bir tutarlılık görülmektedir. Bu

da Nâbî'nin hikâyeciliğinin şâirliği ve nâsirliği gibi sağlam bir temele sahip olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

KAYNAKLAR:

- AKSOYAK, İ. H. (2003). *Gelibolulu Mustafa Âli Tuhfetü'l-uşşâk*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- AYCİBİN, Z. (2007). *Kâtib Çelebi Fezleke- Tahlil ve Metin-*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BİLKAN, A. F. (1997). *Nâbî Divânı I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- BİLKAN, A. F. (2002). *Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- COŞKUN, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- İPEKTEN, H. (1990). *Nailî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAPLAN, M. (2008). *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- KOÇU, R. E. (1958). İstanbul Ansiklopedisi C.I, İstanbul.
- KORTANTAMER, T. (1997). *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- KORTANTAMER, T. (1993). "Nedim'in Küçük Manzum Hikâyeleri," *Eski Türk Edebiyatı Makaleler-I*, Akçağ Yayınları, s.391-412, Ankara.
- KORTANTAMER, T. (1993). "Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler," *Eski Türk Edebiyatı Makaleler-I*, Akçağ Yayınları, s.337-390, Ankara.
- MACİT, M. (1997). *Nedim Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- MENGİ, M. (1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Nâimâ (1281). *Târîh-i Nâimâ- Ravzatü'l-hüseyn fî Hulâsâtü Ahbârü'l-hâfıtayn*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- ONAY, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, M. (1997). "Hadîkatü'l-hakîka", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* C. 15, s. 20, İstanbul.
- PAKALIN, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

- PALA, İ. (1998). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- REDHOUSE, S. J. W. (1890). *Turkish and English Lexicon*, Constantinople.
- SAVİ, S. İ. (2009). “Senâî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* C. 36, s. 502-503, İstanbul.
- SCHIMMEL, A. (2001). *İslamın Mistik Boyutları*, Kbalcı Yayınevi, İstanbul.
- YAĞCI, Ş. (2002). “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hikâye”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara, S. 141, s. 147-160.
- YALÇINKAYA, Ş. (2012). *Nâbi'nin Nâsirlîği ve Kamanîçe Fetih-nâmesi*, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir.

KAMU ÜNİVERSİTELERİNDE BÜTÇE TAHSİSİNE ALTERNATİF BİR ÖNERİ

Ali Serdar AKSOY*

ÖZET

Üniversite bütçelerinin ortalama olarak %55'inin kamu kaynaklarıyla finanse edildiği ülkemizde, bu kaynakların üniversiteler arasında dağıtımında formüle dayanan bir kriter bulunmamaktadır. Yanlış kaynak tahsisine yol açabilecek bu sorunun giderilmesi amacıyla çeşitli ülkelerdeki uygulama modelleri incelenerek bu modeller içerisinde seçilmiş ve bu model 22 Türk üniversitesinin 2010 yılı bütçe rakamlarına uygulanarak sonuçları değerlendirilmiştir. İtalyan modelinde yer alan formülasyon seçilmiş üniversitelerin 2010 yılı bütçelerine uygulandığında 7 üniversitenin mevcut bütçe rakamlarında artma, 14 üniversitenin ise azalma meydana gelmiştir. Toplam sapma oranının ise yüzde 29 olduğu görülmektedir.

Sonuçta üniversite bütçelerine genel bütçeden kaynak tahsislerinin, sorunsuz bir şekilde uygulanmakta olan İtalyan modeli çerçevesinde yapılabilirliği Yükseköğretim Kurulu ve ilgili bakanlıklara önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretimin maliyetleri, yükseköğretimin finansmanı, finansman kriterleri, bütçe ile finansman, İtalyan modeli.

BUDGET ALLOCATION ON PUBLIC UNIVERSITIES: AN ALTERNATIVE PROPOSAL FOR TURKEY

ABSTRACT

In our country, where the average 55 percent of university budgets are financed with public resources. These resources are not based on a formula for the distribution among universities. In order to overcome improper resource allocation, application models were examined in various countries. Italian Model, has been applied for more than 40 years, selected and applied to 22 Turkish universities and the results are evaluated. When the formulation, located in the Italian Model applied to the 2010 budget figures of selected universities, an increase was determined in the current budget figures of 7 universities and a decrease was determined in the current budget figures of 14 universities. Total deviation rate is 29 percent.

As a result, Italian Model suggested to ministries and University Education Council for the allocation of resources from general Budget to university budget.

Keywords: Cost of University education, finance of university education, finance criteria, budget and finance, Italian model.

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, serdaraksoy@hotmail.com

GİRİŞ

Eğitim, ekonomik kalkınma ve verimliliğe olan katkısı yanında insanların yaşam kalitesini yükseltmesi ve iyi birer vatandaş olmasını sağlama açısından da son derece önemlidir. Eğitimin diğer faydaları ise kişi başına geliri, çevre bilincini ve sağlık düzeyini yükseltmesi; suç oranını, yoksulluğu ve eşitsizliği azaltması; demokrasinin gelişimine ve siyasi istikrara katkı sağlamasıdır (Tuna, 2003).

Eğitim, nitelikli işgücünün, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerin gelişmesine katkıda bulunarak sosyal uyum, ekonomik büyümenin sürmesi ve değişim için önemli temelleri de hazırlar (Wykstra, 1971). Eğitim konusu bireysel açıdan önemli olduğu kadar toplumsal açıdan da çok önemlidir. Bu nedenle ülkeler eğitime verdikleri önem verme açısından yarış halindedirler. Ülkelerin eğitime verdikleri önem ise iki kriter göz önüne alınarak ölçülebilir. Birincisi eğitimin içeriği, ikincisi ise eğitime aktarılan kaynak miktarıdır.

Günümüzde ekonomik gelişmenin itici gücü, sürdürülebilir kalkınmanın temel ögesi ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye ve bu sermayeye yapılan yatırımın düzeyidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde benzeri görülmemiş uluslararası ekonomik genişleme, yükseköğretimi bir lüks olmaktan çıkarmış ve gelişmiş ülke olmanın kritik önceliği haline getirmiştir (Hayden, Levy ve Thompson, 2007, s.12).

Yükseköğretimin finansmanı eğitimin finansmanı kavramı içerisinde değerlendirilmeye birlikte taşıdığı özellikler dolayısıyla ayrı bir araştırma konusu olmaktadır. Bu açıdan öncelikle yükseköğretimin maliyetlerinin incelenmesi gerekecektir. Yükseköğretim maliyetleri genel olarak eğitim maliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Yarı kamusal mal olarak nitelediğimiz yükseköğretim maliyetlerinin finansmanına kamunun ve toplumun diğer kesimlerinin birlikte katılması beklenmektedir.

Yükseköğretim maliyetleri, eğitim hizmetlerinin üretilmesi amacıyla yapılan kamusal harcamalar ile öğrenci ve aileleri tarafından öğrenim süresince yapılan harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamalar, doğrudan ve dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir (Brinkman 2000, s.6).

Günümüzde hala birçok ülkede yükseköğretimin finansmanında ağırlıklı olarak devleti görmekteyiz. Sadece kamu üniversitelerinin değil, aynı zamanda özel üniversitelerin bütçeleri içinde de kamu kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. Devletin eğitimin diğer kademelerinde olduğu gibi yükseköğretim hizmetleri konusunda da yatırım ve harcamalar yapması; bu hizmetin sürekli vurguladığımız üzere pozitif dışsal ekonomilere yol açması ve toplumun bu hizmetten yarar sağlaması nedeniyledir (Ergen, 2006, s. 21).

Araştırmanın inceleme konusu Türkiye'deki kamu üniversiteleri için bütçe tahsisi konusunda alternatif bir öneri getirmektir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı İtalya'da yükseköğretimin finansmanında kullanılan modelin, ülkemiz yükseköğretim finansmanında uygulanırsa genel bütçeden üniversitelere aktarılan kaynağın ne şekilde dağılacığının değerlendirilmesidir.

Türkiye'de üniversiteler dünyanın pek çok ülkesinde uygulandığı üzere ağırlıklı olarak kamu kaynaklarından finanse edilmektedir. Bütçeden tahsis edilen ödenekler üniversite gelirlerinin yaklaşık %55'ini oluşturmaktadır. Bütçe finansmanı dışında, üniversitelerin yarattığı kaynaklar ve bazı özel kurum ve kuruluşlar ile vakıf ve derneklerin dolaylı veya dolaysız katkıları yükseköğretimin finansmanında yer almaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada seçilen 22 üniversitenin 2010 yılı gerçekleşen bütçesi İtalyan modeline göre yeniden dağıtılarak toplam bütçedeki sapma, üniversiteler özelinde artış ve azalış değerlendirilmektedir. İtalyan modelinin seçilmesindeki temel neden bu modelin İtalyan kamuoyu ile kamu yönetiminin üzerinde uzlaşısı sağlayarak 40 yıldır başarı ile uygulanıyor olmasıdır. Bu model beş defa revize edilerek bugünkü şeklini almıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın en önemli sınırlılıklarından birisi üniversitelere ilişkin kapsamlı bilgi elde edememek olmuştur. 2010 yılı Merkezi Yönetim Bütçesi Genel Uygunluk Bildirimi (Sayıştay 2011)' ne göre 22 devlet üniversitesine ait 2010 yılına ilişkin gerçekleşen bütçe rakamlarına ulaşılabilmesi ve bu üniversitelere ilişkin kapsamlı bilgilerin elde edilebilmesi sebebiyle bu üniversiteler araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu çalışma, 22 devlet üniversitesinin 2010 yılı gerçekleşen bütçesine İtalyan modelinin uygulanmasıyla sınırlı tutulmuştur.

İtalyan Modelinin Türk Yükseköğretim Finansmanına Uygulanması

24 Aralık 1993'te yürürlüğe giren 538 sayılı kanundan önce ulusal üniversiteler bakanlık tarafından tanımlanmış harcama kategorilerine göre belirlenen yıllık ödenekleri kullanırlardı.1995'ten itibaren finansal müdahalelerin ilk somut uygulaması olan üniversitelerin faaliyetlerinin nicel ve nitel değerlendirmelere göre finansmanı uygulaması başlamıştır.

Yükseköğretim için ayrılan kamu kaynaklarının üniversiteler arasında dağılımında, ülkeler arasında en çok kullanılan kriterler dikkate alınarak basit finansman fonu, *Fund for the ordinary financing*, tarafından yüzdelik oranlarla aşağıdaki öğelerin değerlendirilmesi benimsenmiştir (Ministry of Education,2004,s.7):

1. Kayıtlı öğrenci ağırlığı %30,
2. Eğitim süreçleri sonuçları %30
3. Bilimsel araştırma faaliyetlerinin sonuçları %30
4. Yüksek öğretim destekleri %10

Üniversitelerin özel faaliyetlere her bir başvurusu, ulusal üniversitelerin küresel düzeyde ağırlığını artıran eğitim süreçlerine yaptıkları toplam katkı sonuçları, önceki yıl tahsis edilen kaynak miktarları ile cari yıl ödeneklerinin karşılaştırılmasına ve denge şartlarının sağlanması için müdahale edilmesine olanak sağlar.

Modelin Ayrıntıları ve Ana Denklem

İtalya'da genel bütçeden üniversitelere ayrılan pay aşağıda detayları açıklanan formül üzerinden gerçekleştirilmektedir. İtalyan modelinde genel bütçeden üniversitelere ayrılacak olan pay aşağıdaki formülde görüldüğü gibi dört temel unsur üzerinden hesaplanmaktadır. Buna göre bütçe katsayısının %30'u kayıtlı öğrenci ağırlığından, %30'u eğitim sonuçlarının ağırlığından, %30'u bilimsel araştırma sonuçlarının

ağırlığından ve %10'u yüksek öğretim desteklerinden oluşmaktadır (Ministry of Education,2004,s.7).

Bütçe = Kayıtlı Öğrenci Ağırlığı (%30) + Eğitim Sonuçlarının Ağırlığı (%30)+
Bilimsel Araştırmaların Ağırlığı (%30) + Yüksek Öğretim Destekleri (%10)

- Kayıtlı Öğrenci Ağırlığı

Kayıtlı öğrenci ağırlığı hesaplanırken aşağıdaki açıklamalar doğrultusunda kurumsal süre içerisinde kayıtlı, kurumsal süre üzeri kayıtlı, kısmi kayıtlı ve kısmi kayıtlı süre üstü kısmi kayıtlı öğrenci sayısı toplamı dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda üniversiteler bazında her bir fakülte, meslek yüksekokulu ve yüksekokul için toplam FTE (Full Time Equivalent) hesaplanmıştır (Ministry of Education,2004,s.12).

Kuramsal süre içerisinde kayıtlı (4 yıl) (FT _R)	1
Kuramsal süre üzeri kayıtlı (4 yıl üzeri) (FT _{FC})	1
Kısmi Kayıtlı (Yasal süreyi aşmayan) (PT _R)	Kredi/60
Kısmi Kayıtlı süre üstü kısmi kayıt (PT _{FC})	Kredi/60
Derslere bağlı FTE	(FT _R + PT _R)
Toplam FTE	(FT _R + PT _R + FT _{FC} + PT _{FC})

- Eğitim Süreçlerinin Sonuçları

Eğitim süreçlerinin sonuçlarına ilişkin hesaplamaların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle tüm fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulları niteliklerine göre 4 farklı gruba ayrılmıştır. Bu gruplar A,B,C,D olarak adlandırılmış ve laboratuvar, uygulama alanı ve ekipmanları, öğrenim süresi ve benzeri kıstaslar esas alınarak sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre her bir grupta yer alan birimler Tablo 1'de görüldüğü gibidir:

Tablo 1
Fakültelerin Niteliklerine Göre Sınıflandırılması

A Grubu

Tıp Fakültesi
Veteriner Fakültesi
Ziraat Fakültesi
Fen Fakültesi
Dış Hekimliği Fakültesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
Orman Fakültesi
Kimya-Metalurji Fakültesi
Gemi İnşaatı Ve Denizcilik Fakültesi

B Grubu

Fen Edebiyat Fakültesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Teknoloji Fakültesi
Su Ürünleri Fakültesi
Eczacılık Fakültesi
Mühendislik Mimarlık Fakültesi
Endüstriyel Sanatlar Fakültesi
Mesleki Eğitim Fakültesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Elektrik-Elektronik Fakültesi
İnşaat Fakültesi
Makine Fakültesi
Mimarlık Fakültesi

C Grubu

Eğitim Fakültesi
İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi
Yüksek Okullar
Hukuk Fakültesi
İşletme Fakültesi
İktisat Fakültesi
Edebiyat Fakültesi
İlahiyat Fakültesi
Ticaret Ve Turizm Fakültesi

D Grubu

Güzel Sanatlar Fakültesi
Meslek Yüksek Okulları
Devlet Konservatuvarı
İletişim Fakültesi
İletişim Bilimleri Fakültesi
Sanat Ve Tasarım Fakültesi

Kaynak: Ministry of Education (2004, s.23) University and Research National Committee for the Evaluation of the University System.

A,B,C,D grupları esas alınarak; üniversiteler bazında her bir fakülte, meslek yüksekokulu ve yüksekokul için aşağıda belirtilen formül doğrultusunda eğitim sonuçları hesaplanmıştır.

$$\text{Sonuçlar: } K_A \times [\alpha_2 \times Cfu_A + \beta_2 \times Cfu_B + \gamma_2 \times Cfu_C + \delta_2 \times Cfu_D]$$

“A” grubunun ağırlığı (FTE_{RA}) 4.5 - 5 (α_1) X öğrenci sayısı
“B” grubunun ağırlığı (FTE_{RB}) 2.5 - 3.5 (β_1) X öğrenci sayısı
“C” grubunun ağırlığı (FTE_{RC}) 1.5 - 2.0 (γ_1) X öğrenci sayısı
“D” grubunun ağırlığı (FTE_{RD}) 1 (δ_1) X öğrenci sayısı

(α_1), (β_1), (γ_1) ve (δ_1) ağırlıkları hesaplanırken modelde verilen aralıkların ortalaması alınmıştır.

$$\begin{aligned}(\alpha_1) &= (4.5+5)/2 = 4,75 \\(\beta_1) &= (2.5+3.5)/2 = 3 \\(\gamma_1) &= (1.5+2.0)/2 = 1,75 \\(\delta_1) &= 1\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}(\alpha_1) \times \text{öğrenci sayısı} &= \alpha_2, \\(\beta_1) \times \text{öğrenci sayısı} &= \beta_2, \\(\gamma_1) \times \text{öğrenci sayısı} &= \gamma_2 \\(\delta_1) \times \text{öğrenci sayısı} &= \delta_2\end{aligned}$$

K_A = Eğitim amaçlarına uygunluk (üniversitenin öğrenci başarı oranı, %50 ve altı 1, %50-75 1.5, %76-100 2) olarak alınmıştır.

K_A , seçilen “ K_A ” değeri

$\alpha_2, \beta_2, \gamma_2, \delta_2$ = A,B,C,D gruplarına verilen ağırlıklar.

$Cfu_A, Cfu_B, Cfu_C, Cfu_D$ = A, B, C, D gruplarına bağlı olarak öğrencilerin elde ettikleri toplam kredi.

- Bilimsel Araştırma Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Bütçe formülünde yer alan bilimsel araştırma sonuçları, öğretim üyesi araştırma potansiyeli çerçevesinde, Tablo 2’ de yer alan akademik personel ve bu personele ilişkin katsayılar dikkate alınarak

$$\text{Potric} = PO \times p_1 + PA \times p_2 + RU \times p_3 + AR_{DR} \times p_4 + AR + p_5 + DR \times p_6 + BPD \times p_7 + TECN \times p_8$$

formülü doğrultusunda hesaplanmıştır (Ministry of Education,2004,s.19).

Tablo 2

Kadrolu Akademik Personel Tanımları, Kısaltma ve Ağırlıkları

Kadrolu Akademik Personel	Kısaltma	Ağırlık
Profesörler	PO	$p_1=1.0$
Doçentler	PA	$p_2=1.0$
Yardımcı Doçentler	RU	$p_3=1.0$
Araştırma Görevlisi, Uzman ve Okutmanlar	TECN	$p_8=0.8$
Projeye Dayalı Akademik Personel		
Projeye dayalı doktora ve üstü uzman	AR _{DR}	$p_4=0.8$
Projeye dayalı doktora derecesi altı uzman	AR	$p_5=0.4$
Kayıtlı doktora öğrencisi	DR	$p_6=0.8$
Doktora sonrası burslar	BPD	$p_7=0.8$

Kaynak: Ministry of Education (2004, s.19) University and Research National Committee for the Evaluation of the University System.

Tablo 2 incelendiğinde, profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrosunda yer alan öğretim üyeleri için belirlenen ağırlığın 1.0 olduğu, Araştırma görevlisi, uzman ve okutmanlar, projeye dayalı akademik personel ve projeye dayalı doktora ve üstü uzman, kayıtlı doktora öğrencisi ve doktora sonrası burslular için ağırlığın 0.8, projeye dayalı doktora derecesi altı uzmanlar için ise ağırlığın 0.4 olarak alındığı görülmektedir.

- Yüksek Öğretim Destekleri

Bütçe formülünde yer alan yükseköğretim destekleri ise uluslararası yayın sayısı dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

İtalyan Modelinin Seçilmiş 22 Türk Devlet Üniversitesinin 2010 Yılı Bütçesine Uygulanması

Ülkemizde yükseköğretim faaliyetinde bulunan tüm devlet üniversiteleri araştırma kapsamına dahil edilmiş ancak istenilen düzeyde bilgi elde etme konusunda yaşanan kısıtlardan dolayı 22 üniversite çalışma kapsamında değerlendirilmeye alınmıştır. İtalyan modeli çerçevesinde yukarıda açıklanan formüller doğrultusunda hesaplamalar yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 3'de Anadolu Üniversitesi'ni de içeren toplam 22 üniversiteye ilişkin hesaplamalar yer almaktadır. Ancak, ileride de ifade edileceği üzere Anadolu Üniversitesi bünyesinde yer alan Açık Öğretim Fakültesi (AÖF)'nin yapısından dolayı hesaplamaları etkilemektedir. Dolayısıyla Tablo 4'te Anadolu Üniversitesi dikkate alınmadan gerçekleştirilen hesaplamalar yer almaktadır.

Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan terimler aşağıdaki gibidir:

Bütçe: Üniversitelerin 2010 yılında kullandıkları kesinleşmiş bütçeyi,

Puan: Modelde hesaplanan puan

Pay: 21 üniversitenin toplam bütçesi içerisindeki payını,

Kritere Göre: Bütçe tahsisinde İtalyan modeli uygulansa idi üniversiteye tahsis edilecek bütçe rakamını,

Fark: 2010 yılında üniversitelerin kullandıkları bütçe ile kriterlere göre tahsis edilen bütçe rakamları arasındaki farkı ifade etmektedir.

Tablo 3
İtalyan Modelinin Seçilmiş 22 Türk Devlet Üniversitesinin 2010 Yılı Bütçesine Uygulanması

ÜNİVERSİTE ADI	BÜTÇE	PUAN	PAY	KRİTERE GÖRE	FARK
AFYON KOCATEPE ÜNİ	115.996.909,00	4.854.736,02	0,02	60.402.277,72	55.594.631,28
AKDENİZ ÜNİ.	215.592.109,77	4.994.962,96	0,02	62.146.971,26	153.445.138,51
ANADOLU ÜNİ.	238.327.303,09	178.582.277,02	0,60	2.221.907.895,30	- 1.983.580.592,21
BALIKESİR ÜNİ.	97.033.420,65	3.481.647,12	0,01	43.318.404,01	53.715.016,64
BOĞAZIÇI ÜNİ.	132.485.421,10	2.649.857,24	0,01	32.969.333,87	99.516.087,23
ÇUKUROVA ÜNİ.	226.281.922,76	7.021.350,56	0,02	87.359.140,59	138.922.782,17
DUMLUPINAR ÜNİ.	98.757.598,86	5.344.876,84	0,02	66.500.574,68	32.257.024,18
ERZİNCAN ÜNİ.	61.670.285,00	1.406.305,22	0,00	17.497.148,79	44.173.136,21
OSMANGAZİ ÜNİ	130.193.026,76	3.904.818,52	0,01	48.583.472,25	81.609.554,51
FIRAT ÜNİ	159.654.485,00	5.010.948,38	0,02	62.345.860,71	97.308.624,29
GAZİ ÜNİ.	348.799.469,56	11.074.966,22	0,04	137.793.936,19	211.005.533,37
GAZİANTEP ÜNİ.	131.501.114,27	3.092.001,22	0,01	38.470.457,64	93.030.656,63
HARRAN ÜNİ.	112.298.733,86	2.548.982,70	0,01	31.714.260,12	80.584.473,74
İSTANBUL ÜNİ.	254.024.892,61	14.700.536,38	0,05	182.903.020,35	71.121.872,26
SÜTÇÜ İMAM ÜNİ.	101.218.153,00	3.266.819,55	0,01	40.645.534,71	60.572.618,29
MERSİN ÜNİ.	140.008.239,80	3.320.008,18	0,01	41.307.303,90	98.700.935,90
MUSTAFA KEMAL ÜNİ.	106.341.651,00	3.943.281,80	0,01	49.062.029,62	57.279.621,38
ONDOKUZ MAYIS ÜNİ	181.204.757,99	5.237.498,34	0,02	65.164.579,08	116.040.178,91
PAMUKKALE ÜNİ.	163.002.582,03	5.517.833,64	0,02	68.652.490,80	94.350.091,23
SELÇUK ÜNİ.	325.456.221,87	11.936.528,48	0,04	148.513.432,10	176.942.789,77
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİ.	194.067.300,48	7.605.110,82	0,03	94.622.243,92	99.445.056,56
YILDIZ TEKNİK ÜNİ.	142.661.094,35	6.003.597,12	0,02	74.696.325,21	67.964.769,14
TOPLAM	3.676.576.692,81	295.498.944,32	1,00	3.676.576.692,81	

Modelin devlet üniversitelerine uygulanmasında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi uygulaması nedeniyle puan dağılımı ve toplam içindeki pay oranını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Tablo 3 incelendiğinde İtalyan modeline göre Anadolu Üniversitesi'ne 1.983.580.592,21 TL. eksik bütçe ayrıldığı hesaplanmıştır. Diğer üniversiteler incelendiğinde ise 2010 yılında tahsis edilen bütçeye göre çok daha düşük düzeyde bütçe ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun temel sebebinin Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesine kayıtlı öğrenci sayısının yüksekliği olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ikinci tabloda Anadolu Üniversitesi modelden çıkarılarak

hesaplama yeniden yapılmıştır. Buna göre yapılan yeni hesaplamalar Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4
İtalyan Modelinin Seçilmiş 21 Türk Devlet Üniversitesinin 2010 Yılı Bütçesine Uygulanması

ÜNİVERSİTE ADI	BÜTÇE	PUAN	PAY	KRİTERE GÖRE	FARK
AFYON KOCATEPE ÜNİ.	115.996.909,00	4.854.736,02	0,04	128.997.997,92	-13.001.088,92
AKDENİZ ÜNİ.	215.592.109,77	4.994.962,96	0,04	132.724.049,02	82.868.060,75
BALIKESİR ÜNİ.	97.033.420,65	3.481.647,12	0,03	92.512.858,80	4.520.561,85
BOĞAZIÇI ÜNİ.	132.485.421,10	2.649.857,24	0,02	70.410.888,83	62.074.532,27
ÇUKUROVA ÜNİ.	226.281.922,76	7.021.350,56	0,06	186.568.365,65	39.713.557,11
DUMLUPINAR ÜNİ.	98.757.598,86	5.344.876,84	0,05	142.021.813,06	-43.264.214,20
ERZİNCAN ÜNİ.	61.670.285,00	1.406.305,22	0,01	37.367.749,16	24.302.535,84
OSMANGAZİ ÜNİ	130.193.026,76	3.904.818,52	0,03	103.757.190,76	26.435.836,00
FIRAT ÜNİ	159.654.485,00	5.010.948,38	0,04	133.148.806,86	26.505.678,14
GAZİ ÜNİ.	348.799.469,56	11.074.966,22	0,09	294.279.331,25	54.520.138,31
GAZİANTEP ÜNİ.	131.501.114,27	3.092.001,22	0,03	82.159.352,29	49.341.761,98
HARRAN ÜNİ.	112.298.733,86	2.548.982,70	0,02	67.730.493,21	44.568.240,65
İSTANBUL ÜNİ.	254.024.892,61	14.700.536,38	0,13	390.616.452,36	-136.591.559,75
SÜTÇÜ İMAM ÜNİ.	101.218.153,00	3.266.819,55	0,03	86.804.551,09	14.413.601,91
MERSİN ÜNİ.	140.008.239,80	3.320.008,18	0,03	88.217.857,06	51.790.382,74
MUSTAFA KEMAL ÜNİ.	106.341.651,00	3.943.281,80	0,03	104.779.220,81	1.562.430,19
ONDOKUZ MAYIS ÜNİ	181.204.757,99	5.237.498,34	0,04	139.168.596,84	42.036.161,15
PAMUKKALE ÜNİ.	163.002.582,03	5.517.833,64	0,05	146.617.548,20	16.385.033,83
SELÇUK ÜNİ.	325.456.221,87	11.936.528,48	0,10	317.172.400,24	8.283.821,63
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİ.	194.067.300,48	7.605.110,82	0,07	202.079.797,06	-8.012.496,58
YILDIZ TEKNİK ÜNİ.	142.661.094,35	6.003.597,12	0,05	159.525.050,50	-16.863.956,15
TOPLAM	3.106.660.370,95	116.916.667,30	1,00	3.106.660.370,95	

Üniversitelerin 2010 yılında gerçekleşen bütçe tahsisleri ile kayıtlı öğrenci sayısı, eğitim sonuçları, bilimsel araştırma sayısı ve yüksek öğretim destekleri kriterlerine göre hesaplanan bütçe rakamlarını karşılaştırdığımızda:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesine modele göre olması gerekenden eksik miktarda bütçe tahsis edildiği;

Akdeniz Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi, Osmangazi Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Harran Üniversitesi, Sütçü İmam Üniversitesi,

Mersin Üniversitesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Selçuk Üniversitesine ise modele göre olması gerekenden fazla miktarda bütçe tahsis edildiği görülmektedir.

Eksik bütçe tahsis edilen üniversiteler içerisinde birinci sırada 136.591.559,75 TL ile İstanbul Üniversitesi gelmektedir. Kriterlere göre fazla tahsisat yapılan üniversite bütçeleri içerisinde ise birinci sırada 82.868.060,75 TL ile Akdeniz Üniversitesi yer almaktadır.

Üniversitelere bütçe tahsisatında İtalyan modeli uygulandığında 2010 yılı rakamlarına göre Tablo 5’de yer alan üniversitelere bütçeden tabloda görülen miktar kadar daha fazla pay ayrılacağı hesaplanmıştır.

Tablo 5
Modele Göre Bütçesinde Artış Olan Üniversiteler

İstanbul Üniversitesi	136.591.559,75 TL
Dumlupınar Üniversitesi	43.264.214,20 TL
Yıldız Teknik Üniversitesi	16.863.956,15 TL
Afyon Kocatepe Üniversitesi	13.001.088,92 TL
Süleyman Demirel Üniversitesi	8.012.496,58 TL

Yine aynı şekilde Tablo 6’da yer alan üniversitelere İtalyan modeline göre tabloda görülen miktar kadar daha az pay ayrılacağı hesaplanmıştır.

Tablo 6
Modele Göre Bütçesinde Azalma Olan Üniversiteler

Akdeniz Üniversitesi	82.868.060,75
Boğaziçi Üniversitesi	62.074.532,27
Gazi Üniversitesi	54.520.138,31
Mersin Üniversitesi	51.790.382,74
Gaziantep Üniversitesi	49.341.761,98
Harran Üniversitesi	44.568.240,65
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	42.036.161,15
Çukurova Üniversitesi	39.713.557,11
Fırat Üniversitesi	26.505.678,14
Osmangazi Üniversitesi	26.435.836,00
Erzincan Üniversitesi	24.302.535,84
Pamukkale Üniversitesi	16.385.033,83
Sütçü İmam Üniversitesi	14.413.601,91
Selçuk Üniversitesi	8.283.821,63
Balıkesir Üniversitesi	4.520.561,85
Mustafa Kemal Üniversitesi	1.562.430,19

21 üniversitenin gerçekleşen 2010 yılı bütçelerine İtalyan modelini uygulayarak yeniden dağıttığımızda toplam sapmanın yaklaşık 0,25 olduğu görülmektedir.

Çalışmada 21 üniversite bütçesine İtalyan modelini uyguladığında mevcut bütçe tahsis rakamında azalma ya da artış görülen üniversitelerin öğrenci sayısı, öğretim üyesi sayısı ya da bilimsel araştırma sayısı kriterleri ile her hangi bir anlamlı ilişkiye rastlanmamaktadır. Yani bütçesinde azalma meydana gelen üniversitenin neden bütçe tahsis rakamının azaldığını öğrenci sayısı, öğretim üyesi sayısı ya da bilimsel araştırma sayısı kriterine göre açıklanamamaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada, ülkemizde yükseköğretimin finansmanı genel bütçeden ayrılan kaynaklar açısından değerlendirilmiş olup İtalyan modeli esas alınarak bütçe tahsisi yeniden gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, seçilen 22 üniversitenin 2010 yılı gerçekleşen bütçesi İtalyan modeline göre yeniden dağıtılarak toplam bütçedeki sapma, üniversiteler özelinde bütçelerdeki artış ve azalış karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. Ancak modelde birinci hesaplamada Anadolu üniversitesi açık öğretim fakültesi uygulaması nedeniyle katsayı dağılımlarını olumsuz etkilediğinden ikinci hesaplamada bu üniversiteye yer verilmemiştir. Bu çerçevede araştırma kapsamında yer alan 21

Üniversitenin 2010 yılında gerçekleşen bütçe tahsisleri ile İtalyan modeli uygulandığında hesaplanan bütçe rakamları karşılaştırıldığında:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesine modele göre olması gerekenden eksik miktarda bütçe tahsis edildiği;

Akdeniz Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi, Osmangazi Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Harran Üniversitesi, Sütçü İmam Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Selçuk Üniversitesine ise modele göre olması gerekenden fazla miktarda bütçe tahsis edildiği görülmektedir.

Modelde değerlendirmeye alınan 21 üniversitenin 2010 yılında gerçekleşen bütçelerine İtalyan modeli uygulandığında toplam sapanın yaklaşık %25 olduğu görülmektedir. Bu sonuç ülkemizde 2010 yılında üniversiteler için genel bütçeden ayrılan payın, İtalyan modeline göre tahsisat gerçekleştirilseydi yaklaşık olarak 1/4 oranında bir farklılık göstereceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Mevcut sistemde, genel bütçeden üniversitelere kaynak aktarımı herhangi bir formüle dayanmamaktadır. Buradaki modelin Yükseköğretim Kurulu ve ilgili bakanlıklarca benimsenerek belirli bir sistematığe oturtulması gerekliliği önerilmektedir. Ayrıca İtalyan modelinin Türkiye'deki kamu üniversitelerine uygulanması sürecinde özel öğrenci statüsündeki yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin yarı zamanlı öğrenci olarak değerlendirilerek formüle dahil edilmesi önerilebilir.

Türkiye'de, GSYİH'dan yükseköğretime ayrılan payın yaklaşık olarak %1 olduğu görülmektedir. OECD ülkeleri incelendiğinde bu oranın ortalama olarak %2.5 olduğu bu ülkelerden çalışmaya model olarak alınan İtalya'da ise %2.4 olduğu görülmektedir. Bu oranın, dokuzuncu kalkınma planında belirlenen ancak onuncu kalkınma planında ulaşılamadığı tespiti yapılan, yükseköğretimde nitelik ve niceliğin artırılması hedeflerine ulaşılması açısından OECD üyesi ülkelerin oranına çıkarılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Brinkman, P. T. (2000). Economic cost of higher education: Focus on cost. *New Directions for Institutional Research*, 106.
- Ergen, Z. (2006). Yükseköğretim karma malının niteliği ve finansmanı üzerine. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 3.
- Hayden, M., Levy J., Thompson, J. (2007). *The Sage Handbook of Research in International Education*. SAGE Publications Ltd
- Ministry of Education, University and Research National Committee for the Evaluation of the University System, Proposals for the construction of a new model for the “theoretical” allocation of FFO to the national Universities January (2004). January.
- Sayıştay (2011). 2010 yılı Merkezi Yönetim Bütçesi Genel Uygunluk Bildirimi.
- Tuna, Y. (2003). Kalkınma planlarında yükseköğretim. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/tuna.htm
- Wykstra, R. A, (1971). *Education and the economics of human capital*. New York: Free Pres

HİZMETKÂR LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK BİLEŞENLERİNE ETKİSİ: GAZİANTEP İLİNDEKİ SEYAHAT ACENTALARI ÖRNEĞİ

Kemal Can KILIÇ*
Süleyman PORTAKAL**

Özet

Liderlik alanında önemli gelişmelerin gözlemlendiği seyahat acenteleri alanında uygulanan bu çalışma yöneticilerin hizmetkâr liderlik özelliklerinin çalışanların örgütsel bağlılıklarına etkilerini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma Gaziantep ilinde faaliyet gösteren seyahat acentesi çalışanlarını (yöneticiler hariç) kapsamaktadır. Bu araştırma hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık alt bileşenlerini (duygusal, normatif ve devam bağlılıklarını) ne yönde etkilediğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bulgular sonucunda acente yöneticilerine çeşitli önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık alt bileşenlerini (normatif, duygusal ve devam bağlılığı) etkilediği tespit edilmiştir. Çalışanların demografik özelliklerinin ise liderlik algılarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışanların normatif bağlılık düzeylerinin sektörde çalışma sürelerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Hizmetkâr Liderlik, Örgütsel Bağlılık, Seyahat Acentesi*

EFFECTS OF SERVANT LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A CASE OF TRAVEL AGENCIES IN GAZİANTEP PROVİNCE

Abstract

This study aim to examine relationship of manager's servant leadership features effects of organizational commitment of employees in the context of leadership for travel agencies. The research target group is employees of travel agent (except managers) that operates in the province of Gaziantep. This research aimed the servant leadership effects organizational commitment variables which are emotional variable, normative variable, commitment variable. And we make various recommendations to managers, considering results. We found servant leadership effects on organizational commitment components (normative, emotional and commitment to continue) we concluded that employee's demographic characteristics does not effect on their perceptions of leadership. The normative commitments levels of employees in the industry vary in working time have been identified.

Key Words: *Servant Leadership Organizational Commitment, Travel Agency.*

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, kcan@cu.edu.tr

** Öğr.Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayladağı, SBMYO, sportakal@mku.edu.tr

Giriş

Değişen toplumsal olaylar ve teknolojik yenilikler rekabet koşullarını etkilerken seyahat acentelerini de her anlamda etkilemektedir. Çalışanların motive edilmesi, iş tatmin düzeylerinin yüksek tutulması ve örgütsel bağlılıklarının artırılması liderlik tarzları tarzının etkin olarak kullanılmasına bağlıdır. Bu anlamda seyahat acentelerinin yöneticileri iyi bir lider olmak zorundadırlar. Çünkü çalışanların liderlik algıları işle ilgili olan beklenti düzeylerini de etkilemektedir. Yöneticinin göstermiş olduğu liderlik davranışının, çalışanların iş tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir etken olduğu görülmektedir (Wang ve Walumbwa, 2007: 399). Bu açıdan etkin kullanılan liderlik tarzları çalışanların iş tatminleri ve davranışlarını bireysel ve örgütsel anlamda pozitif yönde etkilediği araştırmada ortaya konmuştur. (Avolio, Weichun, William ve Bhatia, 2004: 951). Bu çalışmada hizmetkar liderlik ile çalışanların işlerine yönelik olarak örgütsel bağlılığın alt boyutları olan normatif, duygusal ve devam bağlılığı ile çalışanların demografik özellikleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çalışma Gaziantep ilindeki seyahat acentelerinde çalışan tutumlarına bağlı olarak yapılmıştır. Ulusal yazın incelendiğinde hizmetkar liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Liderlik tarzları ile yapılan çalışmalarda genel olarak konaklama işletmeleri üzerinde yapılan araştırmalar görülmektedir (Avcı ve Topaloğlu, 2009: 8).

1-Kuramsal Çalışmalar

Liderlik topluluk ya da grupları belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yeteneklerinin toplamıdır (Zel, 2006: 110). Liderlik, astları, üyesi oldukları örgütün başarısına katkıda bulunmalarını sağlayacak şekilde etkileme, yönlendirme ve motive etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (House ve Aditya, 1997). Lider örgüte yeni ufuklar açan kişidir (Özden, 2005: 36). Lider, karakter sahibi, mevcut durumu değiştirmeye karar vermiş ve yapılması gerektiğine inandığı şeyleri başkasına yaptırabilme sanatını icra edebilen kimsedir (Zel, 2006). Günümüzde, modern örgütlerde başarı, örgütün görevlerini yerine getirmede çalışanlara emirler verip kontrol eden yöneticiler yerine, çalışanları motive eden, onları destekleyen ve teşvik eden lider yöneticilere bağlı hale gelmiştir (Voss, 2000: 21). Bir işletmede rutin işler ne kadar çok olursa, deneyim ve düzeltmelere dayanan *yönetme* rolünün o kadar gerekli olduğu söylenebilir (Adair, 2009: 85).

Hizmetkâr Liderlik

Hizmetkar liderlik; İlk olarak Greenleaf tarafından 1970 yılında ele alınan "Hizmetkâr liderlik" adlı makalede, hizmetkâr liderin çalışanlarına hizmet etme arzusunun olması gerektiğini ifade etmiştir (Aslan ve Özata, 2011; Parris ve Peachey, 2013). Ayrıca Greenleaf (2002)'a göre hizmetkâr lider "bir yol gösterici olmaktan öte,

hizmet etmeye istekli olan” önder olarak tanımlamıştır (Aslan ve Özata, 2011; Vinod ve Sudhakar, 2011). Hizmetkârlık anlayışı, özünde hizmet etmeyi içermesinin yanında sevgi, hoşgörü, insani değerler, değişim ve dönüşümü de içermektedir (Fındıkcı, 2009). Hizmetkârlık anlayışı, bir kimsenin kendisini herhangi bir çıkar gözetmeksizin başkalarına adanması, onların ihtiyaçlarını karşılaması ve onlar için yaşaması anlamına gelmektedir. Kendisini sıfır noktasında gören, benlik kavramını aşmış yani “ben” kavramında önce “biz”, “sen”, “siz” kavramına odaklanmayı başarabilmiş olmayı içeren bir anlayıştır (Fındıkcı, 2009). Hizmetkâr liderlik, liderin kendi ihtiyaçlarından önce çalışanlarının karşılanmasına, işletmede sorumluluklar paylaşarak onların güçlendirilmesine, zihni ve manevi olarak sağlıklı bireyler olmalarına ve bireysel olarak geliştirilmelerine vurgu yapar (Cerit, 2008). Bu özellik örgütlerin başarısının yanında takipçilerinin de kişisel başarısına katkı sağlamaktadır. Kişisel başarıda en önemli etkenlerden biri ise çalışanların bağlılıklarıdır. Bağlılık, bireyi belirli bir amaca yönelik davranmaya iten güç olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Herscovitch, 2001, s.301).

Hizmetkâr liderlik, liderin kendi ihtiyaçlarından önce çalışanlarının karşılanmasına, işletmede sorumluluklar paylaşarak onların güçlendirilmesine, zihni ve manevi olarak sağlıklı bireyler olmalarına ve bireysel olarak geliştirilmelerine vurgu yapar (Cerit, 2008). Hizmetkâr liderlik kavramı çalışanları, müşterileri ve toplumu kapsayacak şekilde insanlar arası ilişkileri ve başkalarına yardım etmeyi açıklamaktadır (Liden, 2008).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bir kişinin belirli bir örgüt ile kimlik birliğine girerek oluşturduğu güç birliği; örgüte karşı duyulan bir ilgi, kendisini örgütün bir parçası olarak hissetmesinin derecesi; örgütle özdeşleşme ve örgütteki üyeliğini devam ettirme arzusu, örgüte olan sadakati ile ilgili bir tutum, çalışanların örgüte karşı sahip olduğu geniş çaplı bir davranış, örgüte karşı duygusal bir tepki; çalışanların örgütle olan ilişkilerini belirleyen bir durumdur (Lee’ye,1971; Buchanan, 1974; Reichers,1985; McCaul, 1985; Oliver,1990; Schermerhorn, 1994; Luthans, 1995; Meyer ve Allen, 1996; Robbins, 1998; Guatam, 2005). Örgütsel bağlılık bireyin inançları ile davranışları arasındaki uyumu gösteren bir duygudur (Dessler, 2001: 370). Örgütsel bağlılık kişinin örgütle psikolojik olarak bütünleşmesine ve özdeşleşmesine ilişkin tanımlanan bir kavramdır (Drummond, 2000: 70).

Mueller (1992) ‘de yapmış olduğu çalışmasında örgütsel bağlılığın temelinde iki kavram bulunduğunu söylemiştir. Bunlar, sadakat ve örgütte devam eğilimidir. Sadakat kavramı görev ve sorumluluk duygusuna dayanan, bir örgütle özdeşleşme ve duygusal sorumluluk hissetme anlamına gelir. Bu tanım tutumsal (attitudinal) yaklaşımın bakış açısını göstermektedir. Diğer tanımlama ise örgütte devam eğilimi ve Bu eğilim duygusal bir yakınlık ve çalışanın örgütün bir üyesi olarak devam etme niyeti olarak açıklanmaktadır. Çalışan, örgütte kalmanın yararını düşünerek örgütte kalma ya da ayrılma kararını vermektedir. Bu kavramda davranışsal (behavioral) yaklaşımın bakış açısını yansıtmaktadır (Aktaran: Uygur, 2007: 73).

Uluslararası arenada başarılı olmanın ilk koşulu işletmelerin sahip oldukları değerleri en etkin bir şekilde kullanmalarından geçmektedir. Sermaye üzerine daha çok yoğunlaştığı dönemden artık emek faktörünün de işletme performansı açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır (Avcı ve Küçükusta, 2009: 36).

İşletmelerin hayatta kalmaları çalışanların işletmeye devam etmelerine bağlıdır. Çalışanlar örgüte ne kadar bağlıysa işletmelerde o derece güçlenmektedirler. Bunun önemini fark etmiş işletmeler, çalışanların işletmeden ayrılmalarının önlemek için ücret artırımını, yükselme imkanı, ödüllendirme gibi çeşitli motivasyon araçlarından yararlanmaktadırlar (Bayram, 2005: 125-126). Çünkü örgütlerin güçlenerek büyümesinin çalışanların örgüte güçlü duygularla bağlı olmalarının sonucu olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Bolat ve Bolat, 2008: 75).

Bu gelişmeler bağlı olarak örgütsel bağlılık kavramının örgütsel alanda önemli bir unsur olarak görülmesini sağlamıştır. İşletmeler örgütsel bağlılığı artırmak için ise; iş güvenliği, kararlara katılım fırsatları, işte sorumluluk ve özerkliğe sahip olabilme ve olumlu bir örgüt iklimi oluşturma gibi olgulara önem vermişlerdir (Yalçın ve İplik 2005: 397).

Nijhof (1998) ve arkadaşlarına göre örgütsel bağlılığı artırmanın önemli bir yolu da uygulanan liderlik stildir. Özellikle liderin sosyal desteği ve katılımıcılığı ile çalışanın bağlılığı arasında önemli bir ilişki olduğu varsayılmaktadır (Aktaran: İşcan ve Naktiyok, 2005: 129).

Alan yazınında araştırmacılar örgütsel bağlılık kavramını çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Etzioni(1988), ahlaki bağlılık, çıkara dayalı bağlılık ve mecburi bağlılık bileşenlerinden bahsetmiştir. Kanter ise örgütsel bağlılığı devamlılık bağlılığı, birleşme bağlılığı ve kontrol bağlılığı olarak ayırmıştır. Mowday, Steers ve Porter örgütsel amaç ve değerlere inanç ve kabul etme, örgütsel amaçları başarmaya istekli olma ve örgüt üyeliğine devam etmeye güçlü istek duyma bileşenlerinden bahsetmiştir. O'Reilly ve Chatman ise kavramı uyum bağlılığı, özdeşleşme bağlılığı ve içselleştirme bağlılığı olarak üç farklı boyutta ele almıştır (Sığı, 2007: 263-264).

Meyer ve Allen örgütsel bağlılığı üç boyuta ele alarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadan hareketle Araştırmacılar bağlılığı önce duygusal (affective) ve devam (continuance) bağlılığı olarak ikiye ayırmıştır. Duygusal bağlılığı, kişinin örgütüne karşı hissi olarak bağlanma, örgütle özdeşleşme ve örgütle alakadar olma şeklinde ifade etmişlerdir. Çalışan örgüte karşı bağlanmakta, örgütüne değer katmaktan hoşlanmakta ve örgütün isteklerini yerine getirmektedir ve örgütün değer ve amaçlarını kabul etmektedir. Devam bağlılığında ise çalışan, örgütten ayrılması durumunda kaybının olacağını düşüncesindedir. İş gören örgütün faaliyetlerine katılmadığında neler kaybedeceğinin bilincindedir. Kişi örgüte birçok yatırımlar yaptığından, ayrılması durumunda birçok kayıpları olacağını farkındadır. Bu açıdan örgüte karşı ihtiyaçlarından dolayı bağlılık duymaktadır. Sonra yapılan çalışmalarda araştırmacılar bu iki boyuta üçüncü bir boyut daha eklemişlerdir. Bu ise normatif bağlılıktır. Bu bağlılık türünde çalışan işletmeye karşı kendini sorumlu hissetmektedir. Örgütün kendisine her anlamda birçok katkı yaptığına inanan çalışan örgütten ayrılmayı doğru bulmamaktadır. (Allen ve Meyer, 1990: 2-4; Meyer vd. 2002: 21).

2- Hizmetkâr Liderlik Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Hizmetkâr liderlik iş, yaşam ve sosyal hayata olumlu değişiklikler getiren uzun vadeli bir pozitif yaklaşım ve örgütteki insanlara bütünleşmiş bir şekilde hizmet etme imkânı sunar (Greenleaf, 1977). Yılmaz ve Adnan (2013)'nın kamu kesiminde yönetici olarak çalışan 284 kişi üzerinde yapmış olduğu çalışmasında Van Dierendonck ve Nuijten'in geliştirmiş oldukları hizmetkâr lider alt başlıklarını kullanmışlardır. Bu çalışma sonucunda hizmetkâr liderlik işgörenlerin örgütsel bağlılıklarını arttırdığı görülmektedir.

Patterson'a göre hizmetkâr liderlik ilk olarak takipçilere ve kişilere daha sonra örgüte ve örgütsel yapıyı hedeflemektedir. Bu yaklaşımda lider, örgütün gücünü artırmaktan ziyade kişileri ele alır; onların içinde var olan gücü görmelerini sağlar.

Demografik özelliklerden yaş, iş süresi ve eğitim seviyesi ile duygusal bağlılık arasında güçlü bir ilişkiden söz edilmektedir. Demografik özelliklerle duygusal bağlılık arasındaki bu ilişki devam bağlılığına göre daha yüksektir (Shore 1995: 1597). Yaş, eğitim, işteki çalışma süresi gibi demografik özellikler örgütsel bağlılığı etkilemektedir (Krishnan, 2005: 446). Farklı bir çalışmada ise demografik özelliklerden cinsiyet ile duygusal ve örgütsel bağlılık arasında bir ilişki olmadığı ortaya konulmuştur. Çalışanların yaşı ve çalışma süresi ile duygusal, devam ve normatif ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Eğitim düzeyi ile duygusal, devam, normatif ve örgütsel bağlılık arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu tür demografik verilerle örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin çok güçlü ve tutarlı olmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle demografik faktörlerin örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin dolaylı olduğu da söylenmektedir (Durna ve Eren: 2005: 212-213).

3-Araştırmanın Hipotezleri Ve Modeli

Araştırma amacı doğrultusunda değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin belirlenmesine yönelik kuramsal temellere dayalı oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır. Çalışmanın verilerinin analizinde istatistik programı kullanılmıştır. Analize tabi tutulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁. Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, duygusal bağlılıklarını etkilemektedir.

H₂. Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, devam bağlılıklarını etkilemektedir.

H₃. Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, normatif bağlılıklarını etkilemektedir.

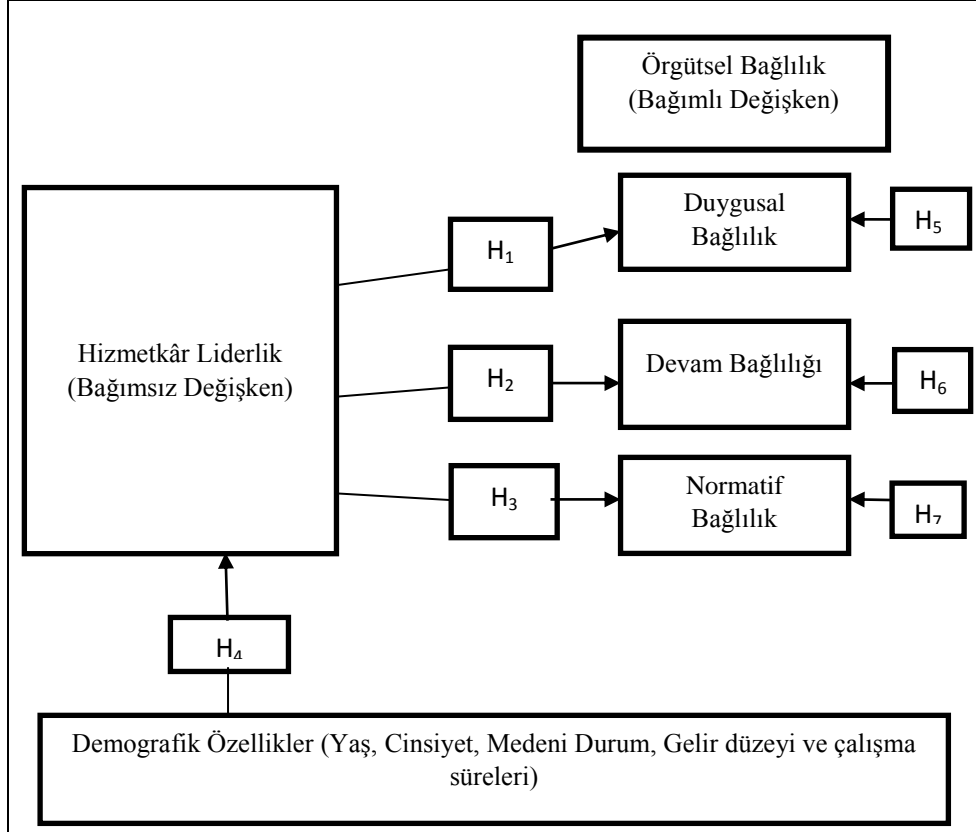
H₄. Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, demografik özelliklerine göre (Yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, çalışma süreleri) farklılık göstermektedir.

H₅. Seyahat acentesi çalışanlarının duygusal bağlılık tutumları, demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H₆. Seyahat acentesi çalışanlarının devam bağlılığı tutumları, demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H₇.Seyahat acentesi çalışanlarının normatif bağlılık tutumları, demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışmada çağdaş liderlik tarzlarından olan hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmış bu amaçla oluşturulan model Şekil-1’de yer almaktadır.

Şekil. 1 Araştırmanın Yapısal Modeli

4- Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evreni Gaziantep ilinde faaliyette bulunan bütün seyahat acentelerinde çalışanların toplamıdır. Gaziantep ili sınırları içerisinde aktif olarak çalışan 101 adet seyahat acentesi TÜRSAB aracılığıyla tespit edilmiştir.

Bu acenteler telefonla aranıp yetkililerine yöneticiler hariç kaç çalışan olduğu sorulmuştur. Sonuç olarak görüşülen kişilerin belirttikleri işgören sayıları toplandığında, yöneticiler dışında 296 çalışan olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu rakam çalışmanın evreninin oluşturmaktadır. Ancak 53 işgörenin ankete katılmak istememesinden dolayı 243 anket doldurulabilmiştir. Bu açıdan anketlerin geri dönüş oranı

%82,5'tir. Fakat 19 anket analize tabi tutulmayacak oranda eksik ve yetersiz doldurulmuştur. Bu açıdan analizler 224 anket ile yapılmıştır. Bu çalışmanın güvenilirliği açısından anket sayısının evreni temsil edip etmediği hesaplanmıştır. Elde edilen anketler araştırma için evreni temsil ettiği tespit edilmiştir. Hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi ve örgütsel bağlılığın bileşenleri boyutunda değerlendirilmiştir.

5- Bulgular

Araştırmanın demografik bulgu sonuçlarına göre seyahat acentelerinde işgörenlerin daha çok bayan (%53) çalışanlardan olduğu görülmektedir. Çalışanların çoğu 25-39 yaş aralığında ve %64 oranında bekâr oldukları tespit edilmiştir. %61 oranında çalışanların 500-999 tl gelire sahip oldukları görülmüştür. %43 ile evreni oluşturan kişilerin önlisans mezunu oldukları belirlenirken, %42,9 oranında çalışanların turizm dışında bir bölümden mezun oldukları belirlenmiştir. %38,2 oranında evrenin çoğunu 1-3 yıl arasında deneyime sahip kişiler oluştururken %41,9'nun aynı firmada 1-3 yıl aralığında çalışmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo.1 Çalışanların Hizmetkâr Liderlik Ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri

	n	X	SS
Hizmetkâr liderlik	224	3,85	0,7516
Örgütsel Bağlılık	224	3,79	0,6815

Tabloda anlaşıldığı üzere çalışanların örgütsel bağlılık ve hizmetkâr liderlik düzeyleri yüksek çıkmıştır. Çalışanları hizmetkâr liderlik algıları $X=3,85$ ve örgütsel bağlılık algıları ise $X=3,79$ olarak görülmektedir.

Hizmetkar liderlik ile duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyini belirlemek amacıyla Tablo 2'deki korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo.2 Korelasyon Analizi

Değişkenler	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Duygusal Bağlılık	1		
Devam Bağlılık	,226		
Normatif Bağlılık	,567	,425	
Hizmetkâr Liderlik	,565	,249	,526

Korelasyon analizi sonuçlarına göre Hizmetkâr liderlik ile duygusal bağlılık arasında 0,565 düzeyinde pozitif yönde bir ilişki var. Hizmetkâr liderlik ile devam bağlılığı arasında 0,226 seviyesinde ve hizmetkâr liderlik ile normatif bağlılık arasında 0,567 seviyesinde pozitif yönde ve doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Hizmetkâr liderlik ile ilgili değişkenlerin, örgütsel bağlılığa etkilerini araştırmak üzere bir regresyon modeli kurulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Hizmetkâr Liderlik Değişkeninin Örgütsel Bağlılık Bileşenlerine Etkilerine Yönelik Regresyon Modeli.

Model 1	Bağımlı değişken=Duygusal Bağlılık		Hipotez
Bağımsız Değişken	0,565	,000	
Hizmetkâr liderlik	$R^2=,307$	$F=66,565$	H₁ Kısmen Desteklendi
Model 2	Bağımlı değişken=Devam Bağlılık		
Bağımsız Değişken	0,249	0,002	
Hizmetkâr liderlik	$R^2=,060$	$F=9,980$	H₂ Desteklenmedi
Model 3	Bağımlı değişken=Normatif Bağlılık		
Bağımsız Değişken	0,526	,000	
Hizmetkâr liderlik	$R^2=,270$	$F=56,54$	H₃ Kısmen Desteklendi

Regresyon, Y bağımlı değişken ve X_1, X_2, \dots, X_n bağımsız değişkenler olmak üzere, bağımlı bir değişken ile bu bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu düşünülen bağımsız değişken veya değişkenler arasındaki ilişkinin bir model ile açıklanmasını ifade etmektedir (Chatterjee ve Price, 1997). Hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık değişkenlerinin üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada oluşturulan modellerin geçerli olduğu görülmüştür. Model 1, Duygusal bağlılık üzerinde hizmetkâr liderlik davranışının etkileri, Model 2, Devam bağlılığı üzerinde hizmetkâr liderlik tutumunun etkileri ve Model 3 ise; Normatif bağlılık davranışı üzerinde hizmetkâr liderlik davranışının etkileri şeklinde model oluşturulmuştur. Hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık bileşenleri üzerindeki etkilerini açıklamaya yönelik oluşturulan model ile yapılan regresyon analizi sonucuna göre %95 güven olasılığı ile Hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık değişkenlerinin devam bağlılığı hariç diğerleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Tablo 3'teki regresyon modeline göre, duygusal bağlılıktaki değişimin %30,7'sinin ($R^2=0,307$) hizmetkâr liderlik tarafından açıklanabildiğini, geri kalan

%69,3'lük kısım için başka değişkenlere ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Yine, normatif bağlılıktaki değişimin %27'sinin ($R^2=0,270$) hizmetkâr liderlik tarafından açıklanabildiğini, devam bağlılıktaki değişimin %0,06'lık gibi ($R^2=,060$) çok küçük bir kısmının hizmetkâr liderlik tarafından açıklanabildiğini söyleyebiliriz. Bu bulgulara göre; H1 (Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, duygusal bağlılıklarını etkilemektedir) ve H3 (Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, normatif bağlılıklarını etkilemektedir.) kısmen de olsa desteklenirken, H2 (Seyahat acentesi çalışanlarının hizmetkâr liderlik tutumları, devam bağlılıklarını etkilemektedir.) desteklenmemektedir.

Çalışanların hizmet kâr liderlik ve örgütsel bağlılık algılarını demografik değişkenlere göre farkını görmek için varyans ve t-testi analizi yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo.4 T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	n	X	s.s	t	p
Hizmetkâr Liderlik	Erkek	107	3,9162	0,64734	2,142	0,031
	Kadın	118	3,6735	0,68246		
Duygusal Bağlılık	Erkek	107	3,8086	0,79122	1,961	0,040
	Kadın	118	3,7477	0,88708		
Devam Bağlılığı	Erkek	107	3,6380	0,88276	1,358	0,170
	Kadın	118	3,8478	0,91461		
Normatif Bağlılık	Erkek	107	3,8660	0,82861	1,340	0,18
	Kadın	118	3,6712	0,86902		

Analiz sonucuna göre hizmetkâr liderliğin sadece cinsiyet değişkenine göre farklı olduğu, örgütsel bağlılığın ise yalnızca normatif bağlılık boyutunda, çalışma süresi değişkenine göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçlarına göre hizmetkâr liderliğin yalnız cinsiyete göre farklılaştığı, örgütsel bağlılığın ise sadece normatif bağlılık boyutunda, çalışma süresi değişkenine göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Erkeklerin dönüştürücü liderlik ve duygusal bağlılık tutumlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. H_4 ve H_5 hipotezleri yalnız cinsiyet değişkeni anlamında kabul edilmiştir. Bu tabloda sadece değişkenlere göre farklılık tespit edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu sonuçlara göre hizmetkâr liderlik ve duygusal bağlılık cinsiyete göre, normatif bağlılık ise çalışma süresine göre farklılaşmaktadır. Örgütsel bağlılık bileşenlerinin çalışma süresine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için çok faktörlü varyans analizi yapılmıştır. Çok faktörlü varyans analizi tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo.5 Çoklu Varyans Analizi Sonuçları

Değişken	Sektörde çalışma süresi	X	p
Normatif Bağlılık	1 yıldan az	3,7586	0,33
	1-3 yıl	3,5181	
	4-7 yıl	3,7962	
	8-11 yıl	3,5412	
	12 yıl üstü	3,5866	

Varyans analizi sonuçlarına göre ise devam bağlılığı faktörünün hiçbir demografik değişkene göre farklılık göstermediği gözlenmiştir. Bu açıdan H₆ hipotezi desteklenmemektedir. Normatif bağlılığın çalışma süresine göre farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan normatif bağlılık değişkenini en çok 4-7 yıl arasında turizm sektöründe çalışanlar, normatif bağlılığı en az olan grup ise 1-3 yıldır turizmde çalışmakta olanlarda gözlemlenmiştir. Bu açıdan, H₇ hipotezi sadece sektörde çalışma süresi anlamında desteklenmiştir.

6-Sonuç

Örgüt çalışanları, kendi amaçlarını gerçekleştirebildikleri ölçüde örgütsel amaçlar için çalışmakta ve örgüte bağlanmaktadır. Bu nedenle, çalışanların verimliliği açısından örgüt amaçlarını benimsemeleri ve örgütsel bağlılıklarının sağlanması önem teşkil etmektedir (Özmen, Arbak ve Saatçioğlu, 1997). Literatürde, araştırmacılar örgütsel bağlılığı farklı şekillerde tanımlamışlardır Örgütsel bağlılığı; örgütsel adalet, örgütsel güven, karar süreçlerine katılma, örgütte bilinirlik, örgüte yabancılaşma, terfi olanakları, ücret dışında sağlanan haklar vb. birçok değişken etkilemektedir (Izgar, 2008). Alan yazını incelediğinde örgütsel bağlılık olgusu yaş, cinsiyet, deneyim, örgütsel adalet, güven, iş tatmini, medeni durum, ücret, ücret dışında sağlanan haklar, terfi imkânları, çalışanlar ve liderlik değişkenlerinden etkilendiği belirtilmiştir (Bayram, 2005). Fındık ve Eryeşil (2012) Konya ilinde metal sanayisinde çalışanlar üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise genç çalışanların (16-28 yaş grubu) ve çalışma süresi daha az olanların (2-4 yıl) örgütsel bağlılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Buna göre yaş ve çalışma süresi arttıkça örgütsel bağlılık azalmaktadır. Adana'daki A grubu seyahat acentesi çalışanları üzerinde yapılan

araştırmada çalışanların duygusal ve normatif bağlılıklarının yaş, medeni durum, gelir düzeyi, işyerinde ve çalıştıkları pozisyonda geçirdikleri toplam süreye göre farklılaşmadığını ortaya koymuşlar ve çalışmada devam bağlılığının cinsiyet dışındaki tüm değişkenlere göre farklılaştığı tespit edilmiştir (Yalçın ve İplik, 2007). 13 kamu üniversitesinde akademisyenler üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise aylık gelirlerinin yüksek olması akademisyenlerin duygusal bağlılıklarını arttırdığı ama devam bağlılıklarını düşürdüğü görülmüştür (Çöl ve Gül, 2005).

Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini liderlik tarzları önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir ve bunun için yöneticiler liderlik olgusuna fazlasıyla önem vermelidirler. Gerekli eğitimleri almalı ve yönetim ve liderlik alanındaki değişimleri takip etmeli ve sektörün ortaya çıkardığı dezavantajlı durumları ortadan kaldırmaya çalışmalılardır. Yöneticilerini lider olarak algılayan ve onunla aynı misyon ve mizyona hizmet eden aynı duygu ve düşünceyi paylaşan kişilerin örgütsel bağlılıklarının artacağı söylenebilir. İş görenin örgüte bağlılık duymaması ve yaptığı işi sevmemesi işletme için zaman ve emek kaybı olmaktadır. Bu çalışmada hizmetkâr liderliğin duygusal ve normatif bağlılığı kısmen de olsa açıklarken, devam bağlılığını açıklamadığı belirlenmiştir. İşgörenlerin bağlılıklarının artırılması işletme yöneticileri için önem arz etmektedir. Seyahat acenteleri normatif bağlılığının sektörde çalışma süresi değişkenine göre farklılaştığı sonucuna göre, yeni başlayan işgörenler ile uzun zamandır işletmede çalışmakta olan işgörenler için farklı metotlar uygulayabilirler.

Çalışanların algıladıkları liderlik tarzlarından örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik faktörlerden etkilenmemesi yöneticiler tarafından istenilen bir durumdur. Her yaş grubundan, her türlü gelir düzeyinden, her eğitim düzeyinden çalışanların yöneticilerini lider olarak görmesi işletme açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Adair, J. (2009), *Bir lider nasıl yetişir?*. İstanbul: Babıali Yayıncılık.
- Allen, N.J., Meyer, J.P.(1990), 'The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization', *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Aslan, Ş. ve Özata, M. (2011). Sağlık çalışanlarında hizmetkâr liderlik: Dennis-Winston ve Dennis-Bocerna hizmetkâr liderlik ölçeklerinin geçerlik ve güvenilirlik araştırması (Turkish), Servant leadership among medical staff: Investigation of validity and reliability of Dennis-Winston and Dennis-Bocerna servant leadership scales. (English). *Journal of Management and Economics*, Jun2011, Vol. 18 Issue 1, p139-154. 16p. 1 Diagram, 10 Charts. Language: Turkish.
- Avcı, U., Topaloğlu, C. (2009), 'Hiyerarşik kademelere göre liderlik davranışlarını algılama farklılıkları: otel çalışanları üzerinde bir araştırma'. *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), 1-20.
- Avcı, N., Küçükusta, D. (2009), 'Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki'. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33-44.
- Avolio, B. J., Weichun, Z., William, K., Bhatia, P. (2004), 'Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance', *Journal of Organizational Behavior*, 25, 951-968.
- Bayram, L. (2005), 'Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık'. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Bolat, O., Bolat, T. (2008), 'Otel işletmelerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi'. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19),75-94.
- Cerit, Y. (2008). İlköğretim okulu müdürlerinin hizmet yönelimli liderlik davranışlarının öğretmenlerin tükenmişliklerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Güz 2008, Sayı55, ss: 547-570; The effects of servant leadership behaviors of primary school principals on teachers' burnout. *Educational Administration: Theory and Practice*, Fall 2008, Issue 56, pp: 547-570.
- Çöl, G., Gül, H. (2005), 'Kişisel özelliklerin örgütsel bağlılık üzerine etkileri ve kamu üniversitelerinde bir uygulama'. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 291-306.
- Dessler, G. (2001), *Management, leading people and organization in the 21st. century*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Durna, U., Eren V.(2005), 'Üç Bağlılık Ekseninde Örgütsel Bağlılık', *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 210-219.
- Drummond, H. (2000), *Introduction organizational behavior*. New York: Oxford University Press.

- Fındık, M., Eryeşil, K. (2012), 'Örgütsel sinizmin örgütsel bağlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma'. *Internatioanal Iron & Steel Symposium*, Karabük.
- Fındıkçı, İ. (2009). Bir Gönül Yolculuğu: Hizmetkar Liderlik, Alfa Yayınları,783s.
- Greenleaf, R.K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Mahwah, NJ: Paulist Press.
- House, R.J., ve Aditya, R., (1997). The social scientific study of leadership: Quo Vadis?. *Journal of Management*, 23: 409-73.
- Izgar, H. (2008). Okul yöneticilerinde iş doyumunu ve örgütsel bağlılık. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, Sayfa 317 - 334, 2008.
- Krishman V. R. (2005), 'Transformational leadership and outcomes: role of relationship duration', *Leadership Organization Development Journal*, 26(6), 442-457.
- Liden, R.C., Wayne, S.J., Zhao, H., ve Henderson, D., (2008). Servant leadership: development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *Leadership Quarterly*, 19(2), 161-177.
- Luthans, F., Baack, D. ve Taylor, L. (1987). "Organizational Commitment: Analysis of Antecedents. *Human Relations*", 219-236.
- Meyer, John P. ve Natalie J. Allen (1996). "Affective, continuance and normative commitment to the the organization: An examination of construct validity", *Journal of Vocational Behavior*, 49:252-276.
- Oliver, N. (1990). "Rewards, Investments, Alternatives and Organizational Commitment: Empirical Evidence and Theoretical Development", *Journal of Occupation Psychology*, 1990, 19-31.
- Özden, Y. (2005), *Eğitimde yeni değerler*. Ankara: Pegem Yay.
- Özmen, T. Ö, Arbak, Y. Saatçioğlu, Ö. (1997). "Verimlilik Kongresi Bildirileri. Örgütsel Bağlılığın Neden ve Sonuçlarına İlişkin Bir Model Analizi" 14-16 Mayıs, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 490-503.
- Parris, D.L., ve Peachey, J.W. (2013). A systematic literature review of servant leadership theory in organizational contexts. *Journal of Business Ethics*. Mar2013, Vol. 113 Issue 3, p377-393. 17p. 4 Charts.
- Robbins, S. (1998). "Organizational Behaviour" (Eight Edition). Prentice Hall International Inc. New Jersey.
- Schermerhorn, J. R., Hunt, J. G. ve Osborn, R. N. (1994). "Managing Organization Behavior". Fifth Edition, John Willey&Sons, Inc: New York.
- Sığırı, Ü. (2007), 'İşgörenlerin örgütsel bağlılıklarının meyer ve allen tipolojisiyle analizi: kamu ve özel sektörde karşılaştırmalı bir araştırma'. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 261-278.
- Uygur, A. (2007), 'Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması'. *Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 71-85.
- Vinod, S., ve Sudhakar, B. (2011). Servant leadership: A unique art of leadership!. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. Mar2011, Vol. 2 Issue 11, p456-467. 12p.
- Voss, T. (2000), *Lider yöneticilik*. İstanbul: Hayat Yayınları.

- Walumbwa F.O., Orwa B., Wang P. Lawler J.J.(2005), 'Transformational leadership, organizational commitment, and jobsatisfaction: a comparative study of kenyan and u.s financial.
- Yalçın, A., İplik, F. N. (2005). 'Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Adana ili örneği'. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.14(1), 395-412.
- Zel, U. (2006), *Kişilik ve liderlik*. Ankara: Nobel Yayınevi.

MESLEKİ İŞ ETİĞİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE'YE UYARLAMASI: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Kemal Can KILIÇ *

Ayşe ÖZER**

Yavuz AYDIN***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Petty (1991, 1993) tarafından geliştirilen Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin [Occupational Work Ethics Inventory, (OWEI)] geçerlilik ve güvenilirlik analizinin yapmaktır. Bu amaçla, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan 521 öğretim elemanına kolayda örnekleme yöntemiyle anket uygulanılarak veri elde edilmiştir. Verilerin analizinde, keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi ile iç tutarlılık analizleri kullanılmıştır. Bu çalışmada yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının sonuçları, ölçeğin orijinali için yapılan çalışmaların sonuçları ile oldukça benzerlik göstermiştir. Sonuç olarak bu ölçeğin, Türkiye'deki araştırmalarda kullanılabilir düzeyde güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki iş etiği ölçeği, akademisyenler, geçerlilik, güvenilirlik.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the reliability and validity and of the Occupational Work Ethics Inventory (OWEI), developed by Petty (1991, 1993). For this purpose, the data is acquired with convenience sampling method via survey from 521 academicians of state and private universities located around in Southeastern and Mediterranean region. In datum analysis, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and internal consistency analysis were used. In this study, the reliability and validity results are revealed similarities with the results based on the original version of the inventory. As a result, This inventory is a reliable and valid scale to be used in researches in Turkey.

Keywords: Occupational work ethics inventory, academicians, validity, reliability.

1. Giriş

Etik, felsefe konuları içerisinde yeri en az belli olan bir disiplindir. Ancak konu ve sorunlarının çeşitliliği, teori bolluğu ve çözüm denemelerinin çokluğu bakımından diğer felsefe disiplinlerinin önünde yer alır (Özlem, 2010). Etik biliminin bir alt dalı olarak (Bolat ve Seymen, 2003) iş etiği, insanların iş ortamında oluşturduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları ve kuralları, doğru/yanlış ya

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, Yönetim ve Organizasyon A.B.D., kcan@cu.edu.tr

** Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayse.ozer88@gmail.com

*** Dr., akadem04@gmail.com

da iyi/kötü gibi ahlaki açıdan değerlendirir (Hill, 1997; Aydın, 2012). Bu doğrultuda çalışanlar neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilip, doğru olanı yapmaktadır (Özler, Şahin ve Atalay, 2010). Herkes tarafından farklı algılanan (Taşçı, 2010) etik kavramının sınırları net bir biçimde belirlenememekle birlikte, insanların algılarına, kültürel değer yargılarına göre değişiklik göstermektedir (Hill ve Petty, 1995; Örkmez ve Şencan, 2003; Petty ve Hill, 2005). Ancak hangi kültürde ya da meslek grubunda olursa olsun kişi, mesleğini icra ederken iş hayatında kabul görmüş ve çalışanlar tarafından paylaşılan, kural ve davranışlara yön veren iş etiğini göz önünde bulundurmalı ve ona göre davranmalıdır (Hill ve Petty, 1995; Petty ve Hill, 2005).

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, sağlıklı ve yolsuzluktan arınmış bir piyasanın olması, çalışma yaşamındaki ilişkilerin etik ilişkiler ya da etik davranış ilkeleri çerçevesinde yürütülmesini gerektirir (Karababa, 2007). Örgütlerin karşılıklı iş ilişkisinde buldukları çıkar gruplarına karşı yükümlülüklerini, örgütteki baskın değerleri ifade eden ve kurumsal bir beyanname niteliği olan (Özgener, 2009) etik kodlar; iyi ve doğru davranışlar için değerler ve normlar koymakta, standartlar belirlemede, ahlaki davranışları göstermekte ve ikilemler karşısında ahlaki kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır (Arıkan ve Yılmaz, 2009). Etik ilkeler, belirli bir mesleğin örgütsel davranışlarına rehberlik eden, ahlaki kuralları içinde barındıran ve o meslek kurumlarını ve mesleğin çalışanlarını eyleme geçme ya da geçmeme sürecine yöneltten yazılı, açıklayıcı ve resmi belgelerdir (Schawartz, 2001). Kısaca; etik kodlar, işletmenin faaliyetlerinde hangi ilkeleri benimseyeceği konusunda paydaşlarına önemli bilgiler sunarak (Bayraktaroğlu ve Yılmaz, 2013) neyi yapıp neyi yapmayacaklarını, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi, neyin kötü olduğunu göstermektedir (Bolat ve Seymen, 2003). Belirli ilkeler doğrultusunda çalışmanın, ilkesiz bir ortamda çalışmaya göre her zaman daha fazla fayda sağlayacağı kuşkusuz bir gerçektir (Yılmaz, 2013). Etik ilkelere sahip işletmeler, tüketicilerin bağlılık ve desteklerini kazanabilir, çalışanların olumlu tutumlarını ve işletme dışı müşterilerle ilişkilerini geliştirebilirler (Gök, 2008). Özellikle kamu sektöründe bu ilkeler kurumsal anlamda var olan değerlerin çatıştığı ve çalışanların ikilem yaşadığı olaylarda, kamu görevlilerinin ve yöneticilerinin astlarına iyi davranış ve uygulamalarda bulunma, kötü davranışlardan kaçınmalarını sağlayarak yönetsel davranış yeteneklerini geliştirirler (Usta, 2010).

İşletmelerin sürekliliğinde riski en aza indiren ve önemli yönetsel araç olan (Bektaş ve Köseoğlu, 2008) iş etiği kavramı her geçen gün hayatımızda daha fazla yer almakta ve önem kazanmaktadır (Özmen ve Güngör, 2008). Uluslararası rekabetin artmasıyla birlikte işveren, kişiler arası ilişki becerisi yüksek, güvenilir ve girişimci yeteneğe sahip, yani mesleki iş etiğine sahip çalışana daha fazla ihtiyaç duymaktadır (Hill ve Fouts, 2005; s.48).

İş etiği konusu 1973'li yıllardan beri Amerika'da ele alınan kavramların başında yer almaktadır (Hill, 1997; s.3). Bu yıldan sonra iş etiği konusunda ve iş tutumlarının kötüleştiğine dair hazırlanan raporlar dikkat çekmektedir. Özellikle okullardaki öğrencilerin başarısızlığı, öğretmenlerin iş yerindeki tutumları ve personel kalitesi ele alınan konular arasındadır (Hill, 1997; s.3). Çalışanın iş etiği algısının bireysel ve örgütsel düzeyde çeşitli sonuçları söz konusudur. Bu bağlamda bireysel ve örgütsel düzeyde ciddi sonuçları olan etik algısının araştırılmasının çalışma yaşamı açısından

önem taşıdığı söylenebilir. Bu doğrultuda Petty (1991, 1993) tarafından geliştirilen Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmasıyla hem örgütsel davranış yazınına katkı yapmak, hem de İKY uzmanlarına yararlı bilgiler sunacak bulgular elde etmek hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle Mesleki İş Etiği kavramının kuramsal olarak açıklanması, daha sonra Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik analizlerinin yapılması amaçlanmaktadır.

2. Mesleki İş Etiği Ölçeği (MİEÖ)

Mesleki iş etiği (MİE), kuramsal olarak Maslow (1954)'un geliştirmiş olduğu İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi'nde "saygınlık gereksinimi" kategorisi içerisinde yer alan güven, başarı, başkalarına ve kendine saygı ile "kişinin kendisini gerçekleştirme gereksinimi" kategorisi içerisinde yer alan erdem kavramları ile yakından ilgilidir. Mesleki iş etiği kavramı, kültürel değerlerin yanı sıra kişinin ailesinden öğrenmiş olduğu değer yargıları, dini inançları, etnik değer ve inançları ile kişisel değerlerinin bütünü olarak ifade edilebilir (Petty ve Hill, 2005; Elkins, 2007; s.8). Mesleki iş etiği değer ve prensipleri işletmede kişinin sorumluluklarına ve kişisel haklarını savunmasına rehberlik eder (Elkins, 2007; s.38). Meslek etiği kavramına kültürel değerler ve kurum içi eğitimler de etki eder (Elkins, 2007; s.39). Kültür, örgüt kültürünü, çalışanların iş yerinde olaylara bakış açısını, problem çözme şeklini ve beklentilerini etkilemektedir (Hill ve Petty, 1995; Elkins, 2007; s.44).

Çalışanın yüksek veya düşük düzeyde iş etiği sergilemesi işletmenin olumlu veya olumsuz yönde performansına etki eder. İş tutum ve davranışlarının negatif olması işletmenin işleyişinin erozyona uğramasına da neden olur (Petty, 1995; Elkins, 2007; s.14). İşten kaynaklanan stres de meslek etiğine olumsuz yönde etki etmektedir (Hatcher, 1995). Pozitif mesleki iş etiğine, çalışanın iş yerine bağlı olması, başarılı olma ve diğer çalışanlarla uyumlu çalışma isteği olumlu katkı sağlar (Petty, 1995). Dolayısıyla, çalışanın işyerinde başarılı olma isteği çalışanın performansını olumlu yönde etkiler (Petty ve Hill, 2005). İşletmedeki pozitif mesleki iş etiği etkili liderliğin de göstergesidir (Elkins, 2007; s.39). Liderin sergilemiş olduğu pozitif mesleki iş etiği çalışanların performansını doğrudan veya dolaylı olarak etkiler (Petty ve Hill, 2005). Mesleki iş etiği konusunda literatürde İş Değerleri Araştırması (Wollack vd., 1971), Protestan Etiksel Değerler Ölçeği (Blood, 1969) ve Mesleki İş Etiği Ölçeği (Petty, 1991, 1993) gibi farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Petty (1991, 1993) tarafından geliştirilen Mesleki İş Etiği Ölçeği ele alınmaktadır.

Petty (1991, 1993) tarafından geliştirilen ölçek, Hill ve Petty (1995)'nin çalışmasında kişiler arası ilişkiler becerisi, girişimci olma, güvenilir olma ve ters sorular olmak üzere dört boyutlu olarak ele alınmıştır. "Ters sorular" boyutu bu çalışmada "olumsuz özellikler" olarak adlandırılacaktır.

2.1. Kişiler Arası İlişkiler Becerisi

Bu boyut, diğer çalışanlarla işbirliği içerisinde ve uyumlu çalışma ile ilgilidir (Hill ve Petty, 1995; s.65; Elkins, 2007; s.43). Bu boyutta yer alan ifadeler iş performansına katkı sağlayan ve kişilerarası ilişkileri kolaylaştırıcı iyi kişisel tutum ve davranışları içermektedir (Hill ve Petty, 1995; s.65).

2.2. Girişimci Olma

Bu boyutta, işleri kolaylaştırıcı, ileri götürmeyi amaçlayan ve mevcut statüden hoşlanmamayı içeren ifadeler yer almaktadır (Hill ve Petty, 1995; s.65).

2.3. Güvenilir Olma

Bu boyutta, çalışanların kişisel beklentilerini yerine getirmek için çabalamasını ve iş performansını artırmaya yönelik yazılı olmayan anlaşmayı (Hill ve Petty, 1995; s.66), bir nevi çalışan ile işveren arasındaki psikolojik sözleşmeyi içeren ifadeler yer almaktadır.

2.4. Olumsuz Özellikler / Ters Sorular

Bu boyutta, olumsuz özellikler olarak adlandırılan istenmeyen ve olumsuz yargı içeren ifadeler yer almaktadır (Hill ve Petty, 1995; s.66; Elkins, 2007; s.43). Literatürde mesleki iş etiği ile yaş, eğitim seviyesi, cinsiyet, iş tecrübesi farklı iş (meslek) kolları, çalışma saatleri gibi demografik özellikler ile güçlendirme (Hill, 1992, 1997) ve iş tatmini (Elkins, 2007) gibi kavramlar aynı çalışma içerisinde incelenmiştir. Özellikle, kariyer planlama ve işgücünün yeteneklerini geliştirmede iş ettiği ve iş tutumu kavramlarının gelecekte de önemini koruyacak (Hill, 1997; s.21) olması araştırmanın önemini artırmaktadır.

3. Araştırma Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın evren ve örnekleme, kullanılan veri toplama aracı hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmada kullanılan veriler, kesitsel zaman aralığında kolayda örnekleme yöntemiyle saha araştırması şeklinde anket uygulayarak elde edilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Dünya genelinde akademisyenlik stresli, düşük ücret alan, meşakkatli, emek isteyen ve motivasyonu düşük bir meslek olarak kabul edilir. Bununla birlikte, bireylerin eğitim ve öğretimi ise bir toplum için hayati öneme sahip ve toplum içinde akademisyenlerden beklenti çok fazladır. Dolayısıyla, akademisyenlerin sosyal sorumluluktan ve mesleğinde ilerleme isteğinden kaynaklı olarak sergileyeceği mesleki

iş etiği toplum bireylerinin kişisel gelişimi ve toplumun geleceği için önem taşımaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın evrenini Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapan akademik personel oluşturmaktadır. Örnekleme ise Akdeniz Bölgesinde bulunan Devlet1, Devlet2, Vakıf2 ve Vakıf1 Üniversiteleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Devlet3, Devlet4, Vakıf4 ve Vakıf3 Üniversiteleri olarak kodlanan toplamda sekiz üniversitenin akademisyenleri oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında 540 kişiye anket uygulanmıştır. Anketlerin değerlendirme aşamasında, çoğu maddenin aynı şık işaretlenmesi, bazı anketlerde maddelerin çoğunun boş bırakması ile verilerin normalleştirilmesi ve uç değerlerin ayıklanması safhasında 19 anket analiz dışı tutulmuştur. Sonuç olarak, analizlerde 521 akademisyene ait veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmaya katılan akademisyenlerin cinsiyet, eğitim durumu ve ünvanlarına ilişkin frekans dağılımını içeren bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet, Eğitim Durumu ve Ünvana Göre Dağılımı

N=521	Özellikler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	171	32,8
	Erkek	350	67,2
Eğitim Durumu	Lisans	69	13,2
	Yüksek lisans	176	33,8
	Doktora ve Üstü	276	53
Ünvan	Profesör	49	9,4
	Doç.Dr.	56	10,7
	Yrd.Doç. ve Dr.	160	30,7
	Öğretim Gör. ve Okutman	94	18
	Araştırma Görevlisi	162	31,1

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların %67,2'sinin (350 kişi) erkek, %32,8'inin (171 kişi) ise bayan olduğu; eğitim durumları açısından ağırlıklı olarak (%53) 276 kişinin doktora ve üstü mezunu, bununla birlikte katılımcıların %33,8'inin (176 kişi) yüksek lisans mezunu ve %13,2'sinin (69 kişi) ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %31'i (162 kişi) araştırma görevlisi, %30,7'si (160 kişi) Yrd.Doç.Dr. ve doktor ünvanına sahip akademisyenlerden, %18'si (94 kişi) öğretim görevlisi ve okutman, %10,7'si (56 kişi) Doç.Dr. ve %9,4'ü (49 kişi) ise Profesörlerden oluşmaktadır. Ayrıca, araştırmaya katılan akademisyenlerin yaş ortalaması 37,6 ve çalışma sürelerine ilişkin ortalama ise 6,4'tür.

3.2. MİE Ölçeği'nin Çeviri Çalışması

Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama safhasında, 5 aşamalı Bristlin, Lonner ve Thorndike (1973) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır. Bu aşamalar; orijinal dilden hedef dile ilk çeviri, yapılan ilk çeviriyi değerlendirme, ilk çeviriyi geri orijinal diline çeviri, orijinal diline yapılan geri çeviriyi değerlendirme ve konu hakkında uzman görüşünü almayı içermektedir (Gürbüz ve Mert, 2009, s.146; Ülbeği, Özgen ve Özgen, 2014, s.3). Ölçeğin uyarlama çalışmasında, öncelikle İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde görevli 3 öğretim üyesi tarafından ölçeğin İngilizce'den Türkçe'ye çevirisi yapılmış, yapılan çeviri örgütsel davranış alanında uzman 2 öğretim üyesi tarafından değerlendirilmiş ve kültürel uygunluğu gözden geçirilmiştir. Sonrasında İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde görevli 3 öğretim görevlisi ve bir alan uzmanı eşliğinde ölçek tekrar Türkçe'den İngilizce'ye çevrilmiş ve anlam kayması olup olmadığı kontrol edilmiştir. Son olarak ise alan uzmanı 4 kişinin görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşünden sonra yapılan düzenlemeler sonucunda ölçeğin son hali oluşturulmuş ve (Gürbüz ve Mert, 2009, s.146; Çetin ve Basım, 2012, s. 127; Ülbeği, Özgen ve Özgen, 2014, s.3) ölçeğin İngilizce'den Türkçe'ye ve Türkçe'den İngilizce'ye çevirisinin doğruluğu İngilizce bilen 45 kişilik yüksek lisans grubu üzerinde 20 gün ara ile hem Türkçe hem de İngilizce anket uygulaması yapılarak test edilmiştir (Özguven, 1994). Test-tekrar test yönteminde tutarlılığın yeterli düzeyde ve eşleştirilmiş "t testi" sonucu analizinde ifadeler arasında istatistiksel olarak farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Korelasyon analizleri sonucunda her bir maddenin iki uygulaması arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur ($p < .05$). Ankete son halinin verilmesi aşamasından sonra, analiz öncesi pilot çalışma yapılarak, ölçeğin güvenilirlik değerinin istatistiksel olarak anlamlılığı test edilmiştir. Pilot çalışma Devlet3 Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, İlahiyat ve Mühendislik Fakültelerinde 10 bayan, 63 erkek olmak üzere toplamda 73 akademisyen ile yapılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Mesleki İş Etiği Ölçeği (MİEÖ)'nin geneli için (50 soru) Cronbach Alpha skoru 0,937 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutları için Cronbach Alpha skoru 17 ifadeden oluşan "Kişiler Arası İlişkiler Becerisi" boyutu için ($\alpha = 0.901$); 16 ifadeden oluşan "Girişimci Olma" boyutu için ($\alpha = 0,901$); 7 ifadeden oluşan "Güvenilir Olma" boyutu için ($\alpha = 0.768$) ve 10 ifadeden "Olumsuz Özellikler" boyutu için ($\alpha = 0.865$) olarak bulunmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları

Petty (1991) tarafından geliştirilen Mesleki İş Etiği Ölçeği, Petty (1993) tarafından gerçekleştirilen çalışmada son halini almıştır. Ölçeğin orijinali 50 ifade (iş etiği tanımlayıcılarından) ve 7'li Likert tipi ölçek olarak hazırlanmıştır. Petty (1993) tarafından yapılan pilot çalışmada ölçeğin genel cronbach alfa skoru 0,94 olarak tespit edilmiştir. Ölçek, Hill (1992, 1997), Hatcher (1995), Hill ve Petty (1995), Petty (1995), Dawson (1999), (Hill ve Fouts, 2005) ve Elkins (2007) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Petty (1991) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın geçerlilik analizi safhasında ölçek, 4 boyutlu (güvenilir olma, başarı için hırslı olma, düşünceli olma ve iş

birliğini seven) olarak incelenmiştir (Elkins, 2007). Hill (1992) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ölçeğin genel Cronbach Alpha skoru 0,94 olarak hesaplanmıştır. Geçerlilik analizi safhasında belirlenen dört boyutun güvenilirlik sonuçları; “işbirliğini seven” için ($\alpha = 0.72$); “başarı için hırslı olma” için ($\alpha = 0.75$); “güvenilir olma” için ($\alpha = 0.86$) ve “düşünceli olma” boyutu için ($\alpha = 0.87$) (Elkins, 2007) olarak tespit edilmiştir. Hatcher (1995) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın geçerlilik analizi safhasında 50 ifadeden 30 tanesi analiz dışında kalmış; 4 boyutlu yapının güvenilirlik değerleri “güvenilir olma” için ($\alpha = 0.89$); “girişimci olma” için ($\alpha = 0.88$); “kişiler arası ilişkiler becerisi” için ($\alpha = 0.92$) ve “işe bağlılık” için ($\alpha = 0.80$) olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısı 0,90 olarak tespit edilmiştir. Hill ve Petty (1995) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın geçerlilik analizi safhasında 50 ifadeden 2 tanesi analiz dışında kalmıştır. 4 boyutlu yapının güvenilirlik değerleri, 7 ifadeden oluşan “güvenilir olma” boyutu için ($\alpha = 0.86$), 16 ifadeden oluşan “girişimci olma” için ($\alpha = 0,90$), 17 ifadeden oluşan ve geçerlilik analiz safhasında 2 ifadesi analiz dışı kalan “kişiler arası ilişkiler becerisi” için ($\alpha = 0,92$) olarak bulunmuştur. 10 ifadeden oluşan ters sorular (olumsuz özellikler) boyutuna ait güvenilirlik katsayısı çalışmada belirtilmemiştir. Petty (1997) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın geçerlilik analizi safhasında 50 ifadeden 37 tanesi analiz dışında kalmış; 4 boyutlu yapı “başkaları ile iyi/uyumlu çalışma”, “başarı için çabalama”, “güvenilir olma” ve “görevi kabul olarak” bulunmuştur. Hill (1997) tarafından yapılan pilot çalışmada 4 boyutlu yapının güvenilirlik değerleri; “güvenilir olma” için ($\alpha = 0.83$), “girişimci olma” için ($\alpha = 0.88$), kişiler arası ilişkiler becerisi için ($\alpha = 0,91$) ve “ters sorular” için ($\alpha = 0,77$) olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı (0,92) olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada mesleki iş etiğini ölçmek için Hill ve Petty (1995) tarafından kullanılan Mesleki İş Etiği Ölçeği ve alt boyutları kullanılmıştır (Ölçeğin son hali Ek'te sunulmuştur). Ölçek, 5'li Likert tipi ölçek formatında hazırlanmış ve anket uygulamasında, katılımcılardan ölekte yer alan ifadelere “Bir akademisyen olarak kendimi olarak tarif edebilirim.” cümlesindeki boş yeri tamamlayacak şekilde cevap vermeleri istenmiştir.

Kişiler arası ilişkiler becerisi boyutu, çalışma ve diğer kişilerle olan ilişkiler ile ilgilidir. Bu boyuta ait ifadeler: 50, 48, 47, 46, 43, 42, 41, 37, 33, 32, 31, 29, 28, 22, 19, 17 ve 2 numaralı sorulardan oluşmaktadır. **Girişimci olma boyutu**, başarı için hırslı ve zor iş durumlarına bağlı kalmayı içermektedir. Bu boyuta ait ifadeler: 49, 45, 40, 38, 36, 35, 27, 20, 18, 15, 14, 11, 10, 7, 6 ve 5 numaralı sorulardan oluşmaktadır. **Güvenilir olma faktörü**, işverenin beklentilerini yerine getirmenin zorunluluğunu ifade etmektedir ve 23, 16, 12, 8, 4, 3 ve 1 numaralı sorulardan oluşmaktadır. **Ölekteki tersine çevrilmiş sorular /olumsuz ifadeler** ise katılımcıların, daha önce sorulmuş sorulara verdikleri cevapların doğruluğunu sınamak, geçerliğini ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla negatif ifadelerden oluşmaktadır. 44, 39, 34, 30, 26, 25, 24, 21, 13 ve 9 numaralı sorulardan oluşmaktadır (Hill ve Petty, 1995; Petty ve Hill, 2005). “Ters sorular” boyutu bu çalışmada “olumsuz özellikler” olarak adlandırılmıştır. Analizlerde ölekte geçen ifadeler İE1'den İE50'ye kadar kodlanmıştır. İE1 birinci maddedeki ifadeyi, İE50 ise ellinci maddedeki ifadeyi temsil etmektedir.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin yapısal geçerlilik analizlerinde için keşfedici faktör analizi (KFA) ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Güvenirlilik değerlendirilmesinde Cronbach Alfa değeri hesaplanmıştır.

4.1. Geçerlilik Bulguları

Araştırmada önce kuramsal olarak ortaya konulmuş olan ilişkilerin veri ile uyumunu test etmek amacıyla DFA (Meydan ve Şeşen, 2011; s.6 ve s.21), daha sonra KFA yapılmıştır. Daha önce MİE Ölçeği ile yapılan çalışmalarda MİE Ölçeği'nin faktör yapısı ortaya konulmuş olması nedeniyle mevcut veriler ile benzer yapının elde edilip edilmediğini test etmek amacıyla analize DFA ile başlanılmış (Meydan ve Şeşen, 2011; s.21, Gürbüz ve Şahin, 2014; s.312) ve mevcut yapının doğruluğu test edilmiştir. Analiz sonucunda, dört farklı yapısal modelin uyum indeksleri incelendiğinde en iyi uyum indeks değerlerini ikinci düzey çok faktörlü modelin sağladığı tespit edilmiştir. İkinci düzey çok faktörlü model analizinin uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir değerlere sahip olmamasından dolayı KFA'na dönmenin faydalı olacağı kıymetlendirilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2014; s.290).

4.1.1. Keşfedici Faktör Analizi (KFA)

Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla KFA yapılmıştır. MİE Ölçeği'ne ait faktör yükleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Faktör analizinde temel bileşenler analizi kullanılmış olup, faktör döndürme için ise Varimax yönteminden yararlanılmıştır. Düşük faktör yükü (0,32'nin altında olanlar) değerine sahip ifadeler tek tek ölçekten çıkarılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014; s.292). Ayrıca, bazı maddelerin, yamaç serpinti grafiği incelemesi, farklı faktör altında yer alan bazı maddelerin bir araya gelerek 2 maddelik öngörülenden farklı faktörler oluşturması veya örneklem grubu tarafından anlamlandırılmamış olması nedeniyle analizden çıkartılmasına karar verilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2014).

Birinci faktörde yer alan "Kişiler arası ilişkiler becerisi" boyutundan (2, 17, 22, 31, 33, 37, 48 ve 59) numaralı maddeler, ikinci faktörde yer alan "Girişimci olma" boyutundan (5, 7, 10, 15, 35, 36 ve 38) numaralı maddeler, üçüncü faktörde yer alan "Güvenilir olma" boyutundan (4 ve 16) numaralı maddeler ve dördüncü faktörde yer alan "Olumsuz özellikler" boyutundan ise (9, 24, 30 ve 34) numaralı maddeler analiz dışında kalmıştır.

Analizde, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO=0.899>0.60) değeri kabul edilebilir sınırın üzerinde bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli seviyede olduğu, Barlett'in küresellik testinin anlamlı [$\chi^2(406) = 4710,759, p<.05$] olması maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğuna işaret etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014; s.291).

KFA sonucunda, 29 maddelik dört faktörlü bir yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın % 47,439'unu açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0.5'in üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe ait oluşan faktör yükleri ait veriler Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere birinci faktör % 14,2, ikinci faktör % 14,151, üçüncü faktör % 9,707 ve dördüncü faktör % 9,381 oranında varyans açıklamaktadır.

Tablo 2. MİE Ölçeği Faktör Yükleri

Faktörler	Maddeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)
Kişiler Arası İlişkiler Becerisi (Özdeğer = 8.140)	İE47	,702	14,2
	İE28	,696	
	İE29	,681	
	İE42	,621	
	İE32	,602	
	İE43	,576	
	İE46	,558	
	İE19	,537	
	İE41	,528	
Girişimci Olma (Özdeğer = 2.233)	İE45	,707	14,151
	İE6	,665	
	İE14	,655	
	İE11	,636	
	İE40	,629	
	İE20	,582	
	İE27	,581	
	İE49	,565	
	İE18	,540	
Güvenilir Olma (Özdeğer = 1.736)	İE1	,756	9,707
	İE8	,671	
	İE3	,663	
	İE12	,659	
	İE23	,584	
Olumsuz Özellikler (Özdeğer = 1.648)	İE39	,738	9,381
	İE26	,635	
	İE13	,626	
	İE25	,625	
	İE44	,611	
	İE21	,598	
Açıklanan Toplam Varyans		% 47,439	
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu Testi (KMO)		,930	
Bartlett'in Küresellik Testi		[$\chi^2(406) = 4710,759, p < .05$]	

4.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

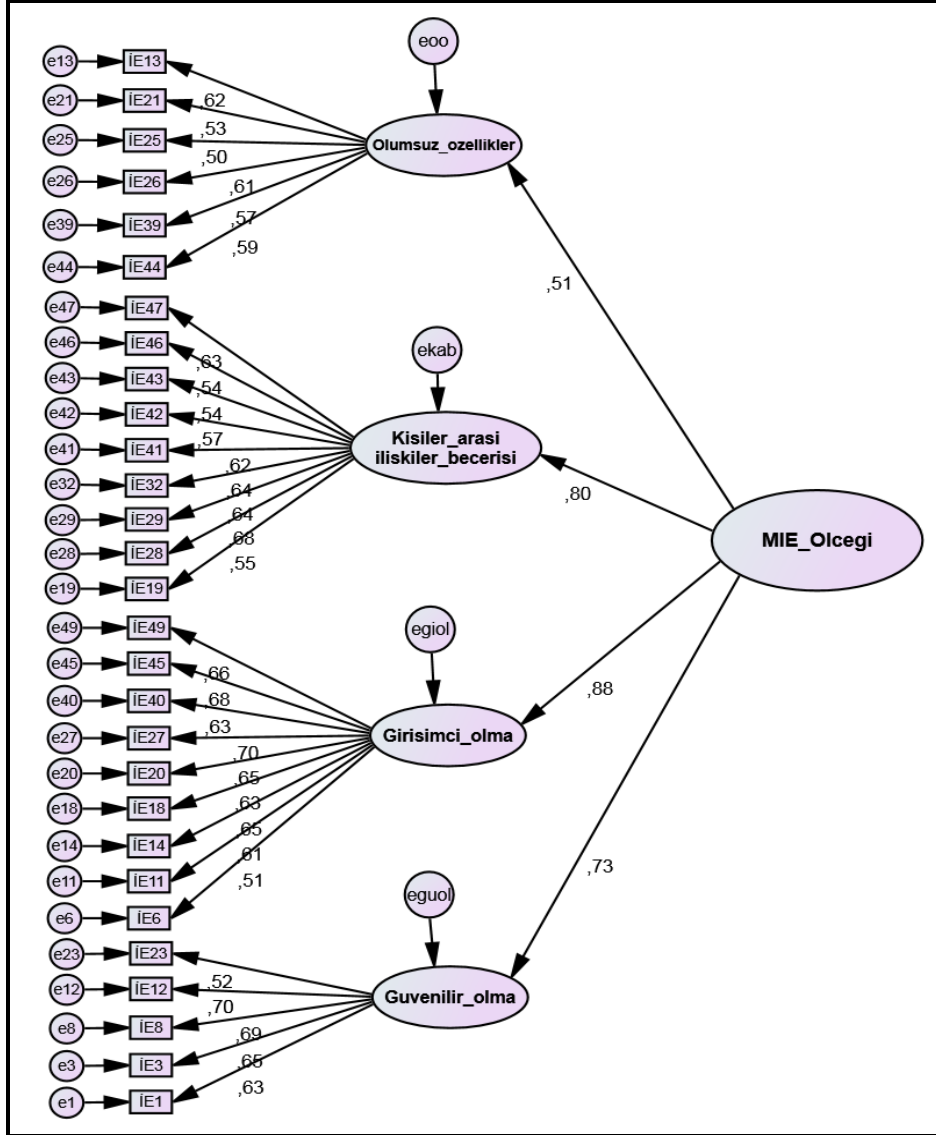
KFA'dan sonra ölçeğin yapısal geçerliliğini doğrulamak (Gürbüz ve Şahin, 2014, s.289-290) için yapısal eşitlik modeli (YEM) ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA'da hesaplamalar en yüksek olabilirlik kestirim (Maksimum Likelihood) yöntemi ile yapılmıştır (Ülbeği, Özgen ve Özgen, 2014, s.6; Gürbüz ve Şahin, 2014, s. 313). YEM esasları çerçevesinde oluşturulan MİE Ölçeği'ne ait tek faktörlü, ilişkisiz, birinci düzey çok faktörlü ve ikinci düzey çok faktörlü modellerin doğrulayıcı faktör analizi uyum indeks değerleri incelenmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011; s.21-25). İnceleme sonucunda, birinci düzey çok faktörlü model ile ikinci düzey çok faktörlü model uyum indeks değerlerinin birbirine çok yakın olduğu bulgusu elde edilmiştir. İkinci düzey çok faktörlü modele ait uyum indeks değerleri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. MİE Ölçeği Uyum İndeksleri

Referans Uyum İndeksleri	χ^2 uyum testi	(χ^2/df)	IFI	TLI	CFI	GFI	RMSEA
İyi Uyum	(P > 0.05)	≤ 3	≥0,95	≥0,95	≥0,97	≥0,90	≤0,05
Kabul Edilebilir Uyum	-	≤ 4-5	0,94-0,90	0,94-0,90	≥0,95	0,89-0,85	0,06-0,08
İkinci Düzey Çok Faktörlü DFA	(P < 0.05)	1,543	0,954	0,95	0,954	0,931	0,032

İkinci düzey çok faktörlü modelin doğrulayıcı faktör analizine ait uyumluluk indeksleri incelendiğinde ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) 1,543, artırmalı uyum indeksi (IFI) 0,954, Tucker-Lewis indeksi (TLI) 0,95, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) 0,954 ve uyum iyiliği indeksi (GFI) 0,931 ve yaklaşık hataların ortalama kökü (RMSEA= 0,032) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçların, iyi uyum indeks değerlerine sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011, s.37; Gürbüz ve Şahin, 2014, s.317). Dolayısıyla, kullanılan veriler ile kurulan modelin iyi uyum sağladığı, ölçeğin geçerli olduğu ifade edilebilir.

YEM esasları çerçevesinde oluşturulan MİE Ölçeği'ne ait ikinci düzey çok faktörlü model doğrulayıcı faktör analizi Şekil 1'de sunulmaktadır. Şekilde yer alan değerler standartlaştırılmış regresyon katsayılarını göstermektedir. Analiz sonucunda, maddelerin standartlaştırılmış regresyon katsayıları 0,50 ile 0,88 arasında değiştiği gözlemlenmektedir (Meydan ve Şeşen, 2011).

Şekil 1. MİE Ölçeğine Ait İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Modeli

4.2. Güvenirlilik Bulguları

Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa ile düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır (Çetin ve Basım, 2012). Hesaplanan düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları 0,238 ile 0,631 arasında

değer almışlardır. Güvenirlik analizi sonuçlarına göre, ölçüm aracındaki İE21 ve İE39 ifadelerinin faktör yüklerinin 0,6'dan büyük olması, madde toplam puan bağıntı katsayılarının (0,2)'den büyük olması (Çetin ve Basım, 2012; s.128) ve ifadelerinin ölçekten çıkarılması durumunda ölçeğin içsel tutarlılığını fazla değişmemesi nedenlerinden dolayı bahse konu ifadelerin analizden çıkarılmamasına karar verilmiştir MİE Ölçeği güvenirlilik analizi sonuçları tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. MİE Ölçeği Güvenirlilik Analizi Sonuçları

MİE Ölçeği Maddeleri	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alfa Değeri
İE1	,407	,898
İE3	,455	,897
İE6	,383	,899
İE8	,511	,896
İE11	,499	,896
İE12	,522	,897
İE13	,408	,898
İE14	,550	,896
İE18	,556	,895
İE19	,463	,897
İE20	,593	,895
İE21	,324	,901
İE23	,392	,898
İE25	,274	,900
İE26	,397	,898
İE27	,631	,894
İE28	,516	,896
İE29	,499	,896
İE32	,540	,896
İE39	,238	,901
İE40	,542	,895
İE41	,554	,895
İE42	,466	,897
İE43	,442	,897
İE44	,391	,899
İE45	,553	,895
İE46	,443	,897
İE47	,463	,897
İE49	,590	,895

MİE Ölçeği'ndeki 29 maddenin "Cronbach Alpha" değeri ($\alpha = 0,900$) olarak bulunmuştur. MİE Ölçeği güvenirlik analizi sonuçları tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5. MİE Ölçeği Güvenirlik Analizi Sonuçları

MİEÖ Ait Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach Alfa (α) Değeri
Kişiler Arası İlişkiler Becerisi	9	,834
Girişimci Olma	9	,854
Güvenilir Olma	5	,762
Olumsuz Özellikler	6	,732
Genel	29	,900

MİE Ölçeği'nin alt boyutlarına ait güvenirlik değerleri; "Kişiler arası ilişkiler becerisi" için ($\alpha = 0,834$), "Girişimci olma" için ($\alpha = 0,854$), "Güvenilir olma" için ($\alpha = 0,762$) ve "Olumsuz özellikler" için ($\alpha = 0,732$) olarak tespit edilmiştir. Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması ölçüm aracının iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Gilbert ve Churchill, 1991; Tezbaşaran, 1996; Özdamar vd., 1999). MİE Ölçeği için tanımlayıcı istatistikler Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. MİE Ölçeği İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	N	Min.	Max.	Ort.	Ss
Kişiler Arası İlişkiler Becerisi	521	3,2	5	4,4768	0,42834
Girişimci Olma	521	2,89	5	4,1585	0,46059
Güvenilir Olma	521	2,89	5	4,1973	0,44141
Olumsuz Özellikler	521	2,67	5	4,4155	0,4775
MİE Ölçeği Genel	521	3,41	5	4,312	0,33927

Araştırmaya katılan akademisyenlerin "Girişimci olma" ve "Güvenilir olma" ortalama değerlerinin yüksek, "Kişiler arası ilişkiler becerisi", "Olumsuz özellikler" ve "MİEÖ Genel" ortalama değerlerinin çok yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, Hill ve Petty (1995) tarafından kullanılan Mesleki İş Etiği Ölçeği ve alt boyutları kullanılmıştır. Mesleki İş Etiği Ölçeği'nin güvenirlik ve geçerlilik analizini yapılmıştır. Analizlerin sonuçları incelendiğinde akademisyenlerin mesleki iş etiği tutum ve davranışlarını belirlemek için kullanılan 29 maddeli ölçüm aracı literatürde olduğu gibi 4 faktör altında toplanmıştır (Hill ve Petty, 1995; Hill,

1997). Keşfedici faktör analizi safhasında kişiler arası ilişkiler becerisi boyutuna ait “inatçı, sabırlı, eğlenceli, çalışkan, neşeli, vefalı ve mütevazı” ifadeleri; girişimci olma boyutuna ait “bağımsız, işinde etkin, girişken, uyumlu, düzenli, işinde istekli ve işinde azimli” ifadeleri; güvenilir olma boyutuna ait “emirlere uyan ve düzenli” ifadeleri; olumsuzluk özellikler boyutuna ait “işe geç kalan, hileci, empati kuramayan/kayıtsız ve kaba” ifadeleri analiz dışında kalmıştır. Bunun kültürel değer, norm ve algı farklılığı ile araştırmada kullanılan ölçeğin çok fazla ifade içeriyor olmasından kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir. KFA’dan sonra yapılan ikinci düzey çok faktörlü model doğrulayıcı faktör analizi uyum indeks değerlerinin iyi uyum değerlerine sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach alfa değeri (α) ile düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Olumsuz özellikler boyutuna ait “(İE21) depresif ve (İE39) düşmanca davranan” maddelerinin analizden çıkarılması durumunda Cronbach alfa değeri (α)’nin fazla değişmemesinden dolayı bahse konu ifadelerin analizden çıkarılmamasına karar verilmiştir. Katılımcı akademisyenlerin “Girişimci olma” ve “Güvenilir olma” ortalama değerlerinin yüksek, “Kişiler arası ilişkiler becerisi”, “Olumsuz özellikler” ve “MİEÖ” ortalama değerlerinin çok yüksek seviyede olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ölçeğin kariyer planlayıcıları, çocuk bakıcıları, taşımacılık ve lojistik işler ile ilgilenen kişiler (Hill ve Fouts, 2005; s.60), hasta bakıcılar, bankacılık, araç pazarlama ve emlak sektöründe vb. çalışan örneklemeleri üzerinde de denenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Mesleki İş Etiği Ölçeği’nin güvenilirlik ve geçerlik değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeğin Türkiye’deki yapılacak çalışmalarda kullanılabilmesi değerlendirilmektedir. Araştırmanın sınırlılıkları, araştırmanın bir örneklem grubu üzerinde yapılması (Ülbeği, Özgen ve Özgen, 2014, s.11), araştırmada kullanılan verilerin kesitsel zaman aralığında toplanması, araştırma sonuçlarının katılımcıların vermiş olduğu cevaplarla sınırlı olması, ortak yöntem varyansı ve katılımcıların sosyal beğenilirlilik etkisi olarak sıralanabilir. Ölçeğin genellenebilirliğinin artırılması için farklı örneklem grupları üzerinde araştırma yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıkan, H. ve Demir, G. Y. (2009). Akademisyenlik ve Etik: Uygulamalar Üzerine Toplumsal Bir Değerlendirme. *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar*. Adnan Menderes Üniversitesi, 202-237, Aydın
- Aydın, İ. P. (2012). *Yönetmel mesleki ve örgütsel etik (5. Baskı)*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bayraktaroğlu, S., ve Ersoy, Sevdiye, Y. (2013). Etik Kod İhlalleri ve Yaptırımlar: Türkiye Fortune 500 Örneği. *21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Bektaş, Ç. ve Köseoğlu, M. A. (2008). İş etiği ve iş etiğinin yayılım süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 145-158.
- Bolat, T. ve Seymen, O. A. (2003). Örgütlerde iş etiği ve kariyer yönetimi ilişkisi: Normatif etik boyutuyla bir değerlendirme. *Yönetim*, 13(45), 3-19.
- Blood, M. (1969). Work values and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 53, pp.456-459.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, s.121-137.
- Elkins, S.L. (2007). Job satisfaction and work ethic among workers in a Japanese manufacturing company located in the United States. A Dissertation Presented for the Doctor of Philosophy Degree, *The University of Tennessee, Knoxville*.
- Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlâkı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Gürbüz, S. ve Mert, İ.S. (2009). Validity and reliability testing of organizational justice scale. *TODAİE'S Review of Public Administration*, Volume 3 No 3 September, p. 137-162.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz. *Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler*. Birinci Baskı: Ankara.
- Hatcher, T. (1995). From apprentice to instructor: Work ethic apprenticeship training. *Journal of Industrial Teacher Education*, Vol. 33 No.1, pp.24-45.
- Hill, R.B. (1992). The work ethic as determined by occupation, education, age, gender, work experience and empowerment. Unpublished doctoral dissertation, University of Tennessee, Knoxville, TN.
- Hill, R.B. ve Petty, G.C. (1995). A new look at selected employability skills: A factor analysis of the occupational work ethic. *Journal of Vocational Educational Research*, Vol.20 No.4, pp. 59-73.
- Hill, R.B. (1997). Demographic differences in selected work ethic attributes. *Journal of Career Development*. Pp. 3-23.
- Hill, R.B. ve Fouts, S. (2005). Work ethic and employment status: A study of jobseekers. *Journal of Industrial Teacher Education*, Vol.42 No.3, pp.48-65.
- Karababa, İ. (2007). Mesleki davranış ilkeleri. *II. SMM Sempozyumu, Düzenleyen: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası*, 10-11 Kasım, Şube: Antalya, <http://www.emo.org.tr>. Erişim tarihi: 3.05.2014

- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Meydan, C. H., ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık. Birinci Baskı: Ankara.
- Örkmez, V.B. ve Şancı, S. (2003). Kütüphanelerde etik kurallar. ÜNAK'03: Bilgiye Erişimde Değişen Yollar ve II. Tıbbi Bilgi Yönetimi ve Teknolojileri Sempozyumu, 293-306
- Özgener, S. (2009). *İş ahlâkının temelleri: Yönetimsel bir yaklaşım (2. Baskı)*. Ankara: Nobel yayınevi.
- Özlem, D. (2010). *Etik - Ahlâk felsefesi (2. Baskı)*. İstanbul: Say yayınları.
- Özler, D., Atalay, C. ve Şahin, M. (2010). Teorik bir çerçevede Whistleblowing Etik İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 169-194.
- Özmen, F. ve Güngör, A. (2008). Eğitim denetiminde etik. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 137-155.
- Petty, G. C. (1995). Adults in the work force and the occupational work ethic. *Journal of Studies in Technical Careers*, 25(3), 122-140.
- Petty, G. C., ve Hill, R. B. (2005). Work ethic: Characteristics perceived work ethics of supervisors and workers. *Journal of Industrial Teacher Education*, 42(2) 5-20.
- Schwartz, M. (2001). The nature of the relationship between corporate codes of ethics and behaviour. *Journal of Business Ethics*, 32(3), 247-262.
- Taşçı, K. (2010). *Özel sektör ve kamu sektöründe iş etiği algısı ve karşılaştırılması*. Yüksek lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Usta, A. (2010). Kamu görevlisinin etik amaç ve ahlaki yükümlülüğüne yönelik bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 468, 159-181.
- Ülbeği, İ.D, Özgen, H.M. ve Özgen, H. (2014). Türkiye’de istismarcı yönetim ölçeğinin uyarlaması: Güvenirlilik ve geçerlik analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Sayfa 1-12.
- Wollack, S., Goodale, J.G., Wijting, J.P. ve Smith, P.C. (1971). Development of the survey of work values. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 55 No. 4, pp. 331-338.
- Yılmaz, A. (2013). Yöneticilerin işgören seçiminde etik ilkelere ilişkin davranışlarının algılanmasına yönelik bir inceleme. *21.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kitabı*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ.

EK

Mesleki İş Etiği Ölçeği

Bu anketle, Mesleki İş Etiği Ölçeği'nde yer alan tanımlayıcı ifadelerle çalışan bireylerin arzu edilen nitelikleri hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Sorular için doğru ya da yanlış cevap yoktur. Lütfen kendi standartlarınızı en iyi temsil eden sıklık derecesini işaretleyiniz. Puanlama sistemi, 1 (Hiçbir zaman) ile 5 (Her zaman) arasında olmak üzere, 1'den 5'e kadardır.

Mesleki İş Etiği Ölçeği'ne ait ifadeler	Hiç Bir Zaman	Arada Bir	Bazen	Oldukça Sık	Her Zaman
Bir akademisyen olarak kendimi olarak tanımlarım.					
01. Güvenilir	1	2	3	4	5
02. İnatçı	1	2	3	4	5
03. Kurallara uyan	1	2	3	4	5
04. Emirlere uyan	1	2	3	4	5
05. Bağımsız	1	2	3	4	5
06. Başarı için hırslı)	1	2	3	4	5
07. İşinde etkin	1	2	3	4	5
08. Güvenilen	1	2	3	4	5
09. İşe geç kalan	1	2	3	4	5
10. Girişken	1	2	3	4	5
11. Algısı yüksek olan	1	2	3	4	5
12. Dürüst	1	2	3	4	5
13. Sorumsuz	1	2	3	4	5
14. Verimli	1	2	3	4	5
15. Uyumlu	1	2	3	4	5
16. Dikkatli	1	2	3	4	5
17. Takdir eden	1	2	3	4	5
18. İşini doğru yapan	1	2	3	4	5
19. Duygusal olarak tutarlı	1	2	3	4	5
20. Yüksek görev bilinci olan	1	2	3	4	5
21. Depresif	1	2	3	4	5
22. Sabırlı	1	2	3	4	5
23. Dakik	1	2	3	4	5

Mesleki İş Etiği Ölçeği'ne ait ifadeler (devam)	Hiç Bir Zaman	Arada Bir	Bazen	Oldukça Sık	Her Zaman
Bir akademisyen olarak kendimi olarak tanımlarım.					
24. Hileci	1	2	3	4	5
25. Bencil	1	2	3	4	5
26. İhmalkâr	1	2	3	4	5
27. Gayretli	1	2	3	4	5
28. Sempatik	1	2	3	4	5
29. Yardımsever	1	2	3	4	5
30. Empati kuramayan/ Kayıtsız	1	2	3	4	5
31. Eğlenceli	1	2	3	4	5
32. İşbirliğini seven	1	2	3	4	5
33. Çalışkan	1	2	3	4	5
34. Kaba	1	2	3	4	5
35. Düzenli	1	2	3	4	5
36. İşinde istekli	1	2	3	4	5
37. Neşeli	1	2	3	4	5
38. İşinde azimli	1	2	3	4	5
39. Düşmanca davranan	1	2	3	4	5
40. Kendini işine adanmış	1	2	3	4	5
41. Sadık	1	2	3	4	5
42. Kibar	1	2	3	4	5
43. Düşünceli	1	2	3	4	5
44. Dikkatsiz	1	2	3	4	5
45. Üretken	1	2	3	4	5
46. Bakımlı	1	2	3	4	5
47. Arkadaş canlısı	1	2	3	4	5
48. Vefalı	1	2	3	4	5
49. Becerikli	1	2	3	4	5
50. Mütevazı	1	2	3	4	5

Kaynak : Anket, “Elkins, S.L. (2007). Job satisfaction and work ethic among workers in a Japanese manufacturing company located in the United States. A Dissertation Presented for the Doctor of Philosophy Degree, *The University of Tennessee, Knoxville.*” adlı doktora tezinden uyarlanmıştır.

DUYGUSAL EMEK VE PROSOSYAL MOTİVASYONUN İŞE GÖMÜLMÜŞLÜĞE ETKİSİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Mustafa KESEN*
Bülent AKYÜZ**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sağlık çalışanlarında duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüşlüğe etkisini belirlemektir. Bu amaçla Çanakkale’de görev yapmakta olan doktor, hemşire ve ebelerden oluşan 213 kişilik bir örneklem üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre duygusal emeğin derinden rol yapma ve doğal duygular boyutu çalışanların prososyal motivasyonunu arttırırken yüzeysel rol yapma boyutu prososyal motivasyonu anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Bunların yanında, duygusal emeğin her üç boyutunun da işe gömülmüşlüğe anlamlı bir etkisinin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Prososyal motivasyon ise çalışanların işe gömülmüşlüğüne olumlu yönde etki etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Prososyal Motivasyon, İşe Gömülmüşlük, Sağlık Çalışanları

THE IMPACT OF EMOTIONAL LABOUR AND PROSOCIAL MOTIVATION ON JOB EMBEDDEDNESS: A FIELD RESEARCH ON HEALTH SECTOR EMPLOYEES

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effect of emotional labour and prosocial motivation on job embeddedness of health sector employees. To this end, questionnaire based survey was conducted in Canakkale on 213 health sector employees consisting doctors, nurses and midwives. According to the results, while surface acting and deep acting dimensions of emotional labour increase employees’ prosocial motivations, expression of natural felt emotions does not significantly affect prosocial motivation. Besides, all dimensions of emotional labour have no significant effect on job embeddedness. Prosocial motivation, on the other hand, positively affects job embeddedness of employees.

Keywords: Emotional Labour, Prosocial Motivation, Job Embeddedness, Health Sector Employees

* Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, m_kesen@hotmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, bakyuz@comu.edu.tr

Giriş

Değişen çevre ve iş koşullarıyla birlikte, örgütsel amaçlara ulaşmada ve rekabet etmede hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetini arttırmanın gerekliliği emek yoğun ve yüz yüze iletişimin yoğun olarak yaşandığı hizmet işletmelerinde olmazsa olmaz bir durumdur (Basım ve Beğenirbaş, 2012). Yeni sağlık politikaları ile sağlık çalışanlarından müşteri istek ve beklentilerini karşılamada, fiziksel emeklerinin yanında duygusal emeklerini de en üst düzeyde sergilemeleri istenmektedir (Serin, 2014).

İşi gereği müşterilerle birebir iletişim halinde olan işgörenlerin duygusal tepkilerini örgüt için kabul edilebilir şekle sokmak veya örgüt amaçlarıyla uyumlu duygu gösterimleri yaratmak amacıyla harcadıkları çaba şeklinde tanımlanabilen duygusal emek (Köse vd., 2011), sağlık çalışanları üzerinde sıkça inceleme konusu yapılmış bir değişkendir. Bu sebeple bu duyguların temel görevlerinden biri insanlara yardım etmek olan sağlık çalışanlarının yardımlaşma duygularına etkisinin hangi yönde olduğu merak konusudur. Literatürde çalışanların diğer bireylerin ve toplumun çıkarlarına yönelik davranışlar sergileme isteği, bireylerin prososyal motivasyonu ile ilişkilendirilmektedir. Başkalarına faydalı olabilmek için çaba harcama arzusu (Grant, 2008) şeklinde açıklanabilen bu motivasyon türünün özellikle sağlık çalışanlarında yüksek olması gerektiği ifade edilebilir. Diğer taraftan Harris vd. (2005) yardımlaşmanın çalışanların işte kalmalarını sağladığını ve böylece çalışanların işe gömüldüklerini iddia etmektedirler.

Brotheridge ve Lee (2002), işin gerektirdiği duygusal emeği göstermek için gerekli kaynaklardan yoksun olan çalışanların duygusal olarak daha fazla zarar görmemek için işlerinde kalmaya daha az yöneceklerini ifade etmektedirler. Benzer şekilde Grandey (2000)'a göre duygu yönetimi işten kopmaya kadar varan fiziksel uyarılara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla olumlu duygu gösterimlerinde bulunabilen veya duygularını yönetebilen bireylerin mevcut işlerinde devamlılıklarının artacağı yani işlerine daha fazla gömülecekleri söylenebilir.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, duygusal emek değişkeni ağırlıklı olarak turizm, eğitim, sağlık, bankacılık ve savunma gibi farklı hizmet sektörlerinde tükenmişlik (Mengenci, 2015; Oral ve Köse, 2011), iş tatmini (Serin, 2014), işten ayrılma niyeti (Chau vd., 2009; Yürür ve Ünlü, 2011), iş stresi (Özgün, 2015), iş-aile çatışması (Çelik ve Turunç, 2011; Morkoç, 2014), örgütsel adalet (Keleş, 2014), örgütsel vatandaşlık (Beğenirbaş ve Meydan, 2012) ve işe bağlılık (Gülova vd., 2013) gibi farklı çalışma yaşamı çıktılarıyla ilişkilendirilirken, duygusal emeğin prososyal motivasyon ve işe gömülmüşlük değişkenleriyle birlikte görgül araştırmalarda ele alınmadığı görülmektedir.

Literatürden elde edilen bu bilgilerden ve araştırma değişkenleri arasındaki potansiyel ilişkilerden yola çıkarak bu çalışmada duygusal emek, prososyal motivasyon ve işe gömülmüşlük değişkenleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu amaçla duygusal emek ve prososyal motivasyonun işe gömülmüşlük üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçların araştırmacılara ve sağlık sektörü çalışanları ve yöneticilerine farklı bakış açıları kazandıracığı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Duygusal Emek

Duygusal emek kavramını kapsamlı bir şekilde ilk defa gündeme getirdiği ifade edilen Hochschild (1983) duygusal emeği; “müşterilere iyi hizmet vermek için çalışanların müşterilerle etkileşim içindeyken, duygularını yönetmeleri ve bu yönetme sırasında gösterdikleri emek” şeklinde tanımlamaktadır (Öz, 2007, s.3). Her geçen gün artan öneminden dolayı örgütler, çalışanlarına diğerlerine karşı duygu gösterimlerini nasıl yapmaları gerektiğine dair rol tanımlamalarında bulunmaktadır (Diefendorff ve Richard, 2003). Bu tanımlarda müşterilere hangi duyguların nasıl gösterilmesi gerektiği çalışanlara aktarılmaktadır (Ekman, 1973). Birçok örgütte çalışanlara olumlu duygu gösterimlerinde (mutluluk, yardımseverlik gibi) bulunmaları anlatılırken olumsuz duyguları (kızgınlık, öfke, aşağılanma gibi) bastırmaları gerektiği ifade edilmektedir.

Duygusal emeğin önemli öncüllerinden duygusal davranış kurallarını Grandey (2000) yüzeysel rol yapma ve derinden rol yapma olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Yüzeysel rol yapma hissedilen gerçek duyguların bastırılması ve maskelenmesini içermektedir. Çalışanın örgütün kendisinden beklediği davranış biçimini istemeyerek de olsa göstermesini ifade etmektedir (Brotheridge ve Grandey, 2002). Grandey (2003) bu durumu “kötü niyetle taklit etme” (faking in bad faith) şeklinde açıklamaktadır. Derinden rol yapma ise örgüt tarafından istenilen duygu gösterimlerini bireyin gerçekten ve içinden gelerek yapmaya çalışması ile ilgilidir. Derinlemesine davranışta yüzeysel davranıştan farklı olarak birey sadece davranışlarını değil duygularını da davranış kurallarına uyumlu hale getirmektedir (Gülova vd., 2013). Birey içten gelen dürtülerle hareket ettiğinden ve gerçekçi davranmaya çalıştığından, derinlemesine davranış “iyi niyetle taklit etme” (faking in good faith) olarak da isimlendirilebilir (Grandey, 2000; 2003). Diğer taraftan Ashforth ve Humphrey (1993) bireylerin yüzeysel ve derinden rol yapmalarına gerek kalmadan, gerçek duygu durumlarıyla çalışabileceklerini belirtmiş ve Hochschild’in iki boyutlu yaklaşımına ek olarak doğal (samimi) duyguları üçüncü boyut olarak eklemiştir (Beğenirbaş ve Turgut, 2014). Çalışanların doğal hissettikleri duyguları göstermesi ve samimi olması, yüzeysel ve derinden rol yapma boyutlarındaki gibi zorunluluk içermemekte, çalışanın içinden geldiği gibi duygularını dışa yansıtmasını ifade etmektedir (Basım ve Beğenirbaş, 2012).

1.2. Prososyal Motivasyon

Prososyal motivasyon başkalarına faydalı olacağına inanılan işleri yapma isteği şeklinde açıklanmaktadır (Batson, 1987; Grant, 2007). Profesyonel yardımdan ziyade gönüllü yardımlaşmayı içerdiği ifade edilen prososyal motivasyon (Weinstein ve Ryan, 2010), bazı yönlerden içsel motivasyondan farklı olarak değerlendirilmektedir (Grant, 2008). Prososyal motivasyon başkaları üzerinde olumlu etkiler bırakmayı ve yardımlarla bir fark oluşturmayı içerirken; içsel motivasyonda ise bireyler iş süreçlerine odaklanmakta, iş üzerinde olumlu etkiler bırakmaya çalışmakta ve nihai hedeflerini işteki başarı üzerine kurmaktadır (Amabile, 1993).

Prososyal motivasyonu yüksek olan bireyler genellikle işlerine önem atfetmekte ve işlerinde ekstra çaba sarf etmektedirler (Grant ve Sumanth, 2009). Görev odaklı organizasyonlarda prososyal motivasyonu yüksek olan bireylerin işlerine daha fazla bağlandığı (Besharov, 2008; Thompson ve Bunderson, 2003); becerilerini ve performanslarını geliştirmek için kendilerine olumsuz geri bildirimlerde buldukları (Korsgaard vd., 1997) ve koordineli çalışmayı önemsedikleri (Parker ve Axtell, 2001) ifade edilmektedir. Aynı şekilde prososyal açıdan motive olmuş bireylerin ortak amaçları gerçekleştirmenin yollarını arayacağı (Perry ve Hondeghem, 2008) ve iş arkadaşlarına, yöneticilerine ve müşterilerine yardımcı olmak için ellerinden geleni yapacağı belirtilmektedir (Bolino, 1999). Diğer taraftan bazı araştırmalar diğer bireylere yardım etmeye daha fazla önem attıklarını ortaya koymaktadır (Houston, 2006; Lewis ve Frank, 2002). Sosyale motivasyonun hemşirelik (Riggio ve Taylor, 2000) ile hastane ve eğitim hizmetleri (Ilies vd., 2006) gibi mesleklerde ise daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir.

3. İşe Gömülmüslük

“Çalışanların halen çalışmakta oldukları işte devamlılıklarını sağlayan tüm unsurlar” şeklinde tanımlanabilen işe gömülmüslük (Birsell vd., 2012, s. 51), literatürde son zamanlarda artan bir ivmeyle ilgi görmekte ve işyerindeki olumlu iş davranışlarıyla ilişkilendirilmektedir. Örneğin işe gömülmüslükteki artışın gönüllü işten ayrılmaları azalttığı bazı deneysel çalışmalarda ortaya konmuştur (Crossley vd., 2007; Mitchell vd., 2001). Lee vd. (2004) işe gömülmüş bireylerin mevcut işlerinde ve işyerlerinde kalma noktasında motive olduklarını ve böylece yüksek performans göstermeye yöneldiklerini belirtmektedirler.

Mitchell vd. (2001) daha iyi iş fırsatları olmasına rağmen çalışanların mevcut işlerini bırakmamalarını işe gömülmüslük ile ilişkilendirmektedirler. Onlara göre işe gömülmüslük üç unsurdan oluşmaktadır: uygunluk (fit), bağlantılar (links) ve fedakârlık (sacrifice). Uygunluk, bireyin yetenekleri ile örgütsel ihtiyaçların birbiriyle eşleşme derecesi ve bireyin çıkarlarının örgütsel ödüllerle örtüşme seviyesi ile ilgilidir. Bağlantılar, bireyin iş ve iş arkadaşları ile kurduğu bağların sayısı ve niteliği ile ilgilidir, örneğin arkadaşlık bağları veya görev bağımlılığı gibi. Çalışma arkadaşları veya çalışma gruplarına bağlılığın çalışanların mevcut işlerinde devamlılıklarını sağlayan temel nedenlerden biri olduğu ifade edilmektedir (Mitchell vd., 2001). Fedakârlık ise bireyin örgütten ayrılma durumunda kaybedeceği şeyler ve organizasyonda çalışmayla elde edilen faydalar ve ödüller (emeklilik hakkı, sağlık sigortası gibi) ile ilişkilidir (Ng ve Feldman, 2010). Bu çıktılarından mahrum kalmamak için birey kendinden veya çevresinden kaynaklanan arzuların fedakârlık yaparak mevcut işinde devam edebilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Mitchell vd., (2001) içsel işe gömülmüslük (on-the-job embeddedness) ve dışsal işe gömülmüslük (off-the-job embeddedness) olmak üzere iki tür işe gömülmüslükten bahsetmektedir. İçsel işe gömülmüslük bireyin mevcut işyerinde çalışmasını sağlayan içsel güçler ile ilgiliyken, dışsal işe gömülmüslük ise bireyin özel yaşantısı veya toplumsal çevresindeki güçler ile ilgilidir (Ng ve Feldman, 2010).

2. Değişkenler Arası İlişkiler ve Araştırma Hipotezleri

2.1. Duygusal Emek ile Prososyal Motivasyon İlişkisi

Profesyonel işlerde bile bazen, ihtiyacı olan diğer bireylere yardım ederken duyguları işin içine karıştırmamak zordur (Agervold, 2008). Maneotis vd. (2014)'nin ifadelerine göre duygusal emek, bireylerin prososyal motivasyonunu arttırmada önemli bir faktör olabilir. Yazarlar, kullanılan stratejiye bağlı olarak duygusal emeğin prososyal motivasyonun müşteri hizmet performansı ile ilişkisini geliştirebileceğini ifade etmektedirler. Diğer taraftan prososyal motivasyonun müşterilere karşı gösterilen duyguların yönetiminin bir sonucu olabileceği belirtilmektedir (Gosserand ve Diefendorff, 2005).

Derinden rol yapma davranışı, hedefe ulaşma çabasını ve duygusal etkileşimde enerjiyi yakın eylem hedefine yönlendirmeyi içerirken; prososyal motivasyon ise başkalarına yardım etme arzusunu ve uzak hedeflere ulaşmayı işaret etmektedir (Diefendorff ve Chandler, 2010). Lu ve Liou (2015)'nin idari personel ve öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada, duygusal emeğin derinden rol yapma boyutu ile çalışanların prososyal motivasyonu arasında pozitif yönlü bir ilişki olabileceği belirtilirken, yüzeysel rol yapmanın ise prososyal motivasyon ile negatif yönlü bir ilişki içerisinde olabileceği aktarılmaktadır. Derinden rol yapmada birey, iş amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedir ve organizasyon tarafından arzulanan iş başarısının diğerlerine yardım etmekten geçeceğini düşünebilmektedir. Nitekim derinden rol yapan bireylerin diğerlerine göre daha fazla müşteri odaklı oldukları belirtilmektedir (Allen vd., 2010). Benzer şekilde derinden rol yapmada bireyin kendini başkalarının yerine koyabileceği ve empati yapabileceği vurgulanmaktadır (Rupp vd., 2008). Dolayısıyla bireyin, diğerlerine faydalı olma arzusunun derinden rol yapma ile artabileceğini ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan birey, doğal duygularını gösterirken duygusal olarak çok fazla emek harcama gereği duymayacağından enerjisini diğerlerine yardım etmeye harcayabilecektir. Bunlarla birlikte Hochschild (1983), yüzeysel rol yaparak gerçekçi olmayan duygu gösterimlerinde bulunmanın bireyleri diğerlerinden kopardığını ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın ilk hipotezleri şöyle geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Duygusal emeğin yüzeysel rol yapma (H1a) boyutu prososyal motivasyonu olumsuz yönde etkilerken derinden rol yapma (H1b) ve doğal duygular (H1c) boyutu prososyal motivasyonu olumlu yönde etkilemektedir.

2.2. Duygusal Emek ile İşe Gömülmüştük İlişkisi

İşyerinde duygularını bastırmak zorunda kalan bireylerin işlerine daha az gömülecekleri ifade edilebilir. Nitekim Lu ve Guy (2014), işyerinde duygusal olarak dengeyi kuramamanın çalışanları ne işteki rollerine bağlayacağını ne de işlerinin değerini ve anlamını keşfedebilmelerini sağlayacağını belirtmektedirler. Diğer taraftan yazarlar, işyerinde istenilen doğru duyguları gösterebilen çalışanların işlerine karşı bağlılıklarının artacağını ifade etmektedirler. Benzer şekilde, Gülöva vd. (2013) üç devlet üniversitesinin çeşitli birimlerindeki öğrenci işleri personeli üzerinde yaptıkları çalışmada duygusal emek davranışının tüm boyutları ve işe bağlılık arasında pozitif

yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ve yönetici desteğiyle bu bağlılığın arttığını tespit ederlerken; Seery ve Corrigan (2009), hemşire yardımcıları ve çocuk bakıcılarının sergiledikleri duygusal emek davranışlarının işe karşı duygusal bağlılıklarını arttırdığını saptamışlardır. Sonuç olarak işyerinde gösterilen veya yönetilen duyguların, kişinin kendisini yaptığı işe ait hissedip hissetmemesi üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

Alanyazında yüzeysel rol yapma, stres ve iş tatminsizliği (Rupp vd., 2008), tükenmişlik ve depresyon (Abraham, 1998; Brotheridge ve Grandey, 2002; Erickson ve Wharton, 1997) gibi birçok olumsuz iş çıktıları ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla isteksiz duygu gösteriminin bireylerin işe gömülmüşlük seviyelerini olumsuz yönde etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Derinden rol yapmada ise birey olumsuz duyguları yansıtmadan ziyade olumlu duygu gösterimlerinde bulunma eğilimindedir. Böylece birey, pozitif duygular içerisinde olmaktadır ve George ve Jones (1996), işyerinde sahip olunan olumlu ruh halinin işten ayrılmaları azalttığını belirtmektedirler. Benzer şekilde doğal ve samimi davranan, duygularını saklamayan ve yapmacık davranmayan çalışanların işlerine olumlu duygularla yaklaşabileceği ifade edilebilir. Nitekim Chau vd. (2009) gerçekçi davranmanın işten ayrılma niyetine olumsuz yansımalarının olduğunu ve işte devamlılığı sağladığını ifade etmektedirler. Değişkenler arası bu potansiyel ilişkilerden yola çıkarak ilgili hipotezler şöyle geliştirilmiştir:

Hipotez 2: Duygusal emeğin yüzeysel rol yapma (H2a) boyutu işe gömülmüşlüğü olumsuz yönde etkilerken, derinden rol yapma (H2b) ve doğal duygular (H2c) boyutu işe gömülmüşlüğü olumlu yönde etkilemektedir.

2.3. Prososyal Motivasyon ile İşe Gömülmüşlük İlişkisi

Başkalarına yardım etmeyi kendilerini ödüllendirme ve mutlu olma olarak algılayabildiğinden bireyler, doğal olarak kendilerini işlerine daha fazla adamaktadırlar (Nesje, 2015). Diğer taraftan işiyle ve işyeriyle kuvvetli bağ hisseden bireyler, bağlı oldukları birey ve gruplarla aralarında çok az farklılık olduğuna inanmaktadırlar. Bu bağlılığın beraberinde bireylerde iş arkadaşlarına yardım etme duygusunu getirebileceği ifade edilebilir. Buradan hareketle Harris vd. (2005) yardımlaşmanın çalışanların işte kalmalarını sağladığını ve böylece çalışanların işe gömüldüklerini iddia etmektedirler.

Prososyal motivasyonu yüksek olanlar, diğer bireylerle olan ilişkilerine önem vermekteler ve diğerlerine veya örgütlerine faydalı olduklarını gördüklerinde çalışanların kurumlarıyla, iş arkadaşlarıyla ve işleriyle bağlılıkları güçlenmektedir (Kuvaas vd., 2014). Bu durum da çalışanların işte devamlılıklarını sağlamaktadır. Diğer taraftan işte devamlılığı sağladığından işe gömülmüşlük kavramı birçok araştırmada olumlu bir iş davranışı olarak değerlendirilmekte ve özellikle yetenekli insan kaynağını kaybetmek istemeyen yöneticilerin çalışanlarını işlerine ve işyerlerine daha çok bağlamanın yolunu araştırdıkları ifade edilmektedir. Bunun ise prososyal motivasyon ile de sağlanabileceği düşünüldüğünden prososyal motivasyon ile işe gömülmüşlük ilişkisine yönelik hipotez şöyle kurgulanmıştır:

Hipotez 3: Prososyal motivasyon işe gömülmüşlüğü olumlu yönde etkilemektedir.

3. Metodoloji

3.1. Yöntem ve Hipotezler

Araştırma, Çanakkale’de kamu hastanelerinde görev yapmakta olan doktor, hemşire ve ebelerden oluşan 213 kişilik bir örneklem üzerinde anket uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada toplanan veriler, araştırma kurgusu doğrultusunda SPSS ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yüzeysel rol yapma, derinden rol yapma ve doğal duygular olmak üzere üç boyuttan oluşan duygusal emek ölçeği Basım ve Beğenirbaş (2012)’in çalışmasından, tek boyutlu prososyal motivasyon ölçeği Grant ve Sumanth (2009)’in çalışmasından ve yine tek boyutlu işe gömülmürlük ölçeği ise Crossley vd. (2007)’nin çalışmasından alınmıştır. Prososyal motivasyon ve işe gömülmürlük ölçeklerindeki İngilizce ifadelerin Türkçe’ye çevirisi hem ilgili alanda hem de İngilizce alanında uzman iki akademisyen tarafından yapılmıştır. Çevirme işleminde Brislin (1980) tarafından önerilen “geri çeviri” yöntemi kullanılmış ve dilsel eşdeğerlilik sağlanmıştır. Araştırma anketleri gönüllü katılımcılara kâğıda basılı olarak elden verilmiş ve yeterli zaman verildikten sonra anketler geri toplanmıştır. Anketlerde soruların 5’li Likert şeklinde (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) cevaplanması istenmiştir.

3.2. Demografik Değişkenler

Katılımcılara ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de verilmiştir. İlgili tabloda görüldüğü gibi katılımcıların 190’ı (%89) kadınlardan oluşurken 189’u (%89) herhangi bir idari görevi olmayan çalışanlardan oluşmaktadır. Diğer taraftan ankete katılanların 179’unun (%84) hemşire veya ebe olduğu görülürken 112’sinin (%53) lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların 74’ü (%35) 2-5 yıl arasında iş tecrübesine sahip iken 92’si (%43) ise 36-45 yaş aralığında olduğunu bildirmektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	Sayı	%	Demografik Özellikler	Sayı	%	Demografik Özellikler	Sayı	%
<u>Cinsiyet</u>			<u>Pozisyon</u>			<u>Meslek</u>		
Kadın	190	89	Çalışan	189	89	Doktor	34	16
Erkek	23	11	Yönetici	24	11	Hemşire& Ebe	179	84
<u>Eğitim Seviyesi</u>			<u>İş Tecrübesi</u>			<u>Yaş</u>		
Lise	21	10	0-1 yıl	40	19	18-25	33	15
Önlisans	47	22	2-5 yıl	74	35	26-35	67	32
Lisans	112	53	6-10 yıl	44	21	36-45	92	43
Lisansüstü	33	15	11-20 yıl	36	16	45’den fazla	21	10
			20’den fazla	19	9			

3.3. Ortak Yöntem Varyansı Analiz

Anketlerde kendi kendini değerlendirmeye yönelik ifadelerin yer alması, araştırma değişkenlerinin aynı ölçekle, aynı zamanda ve aynı kişiler tarafından değerlendirilmesi sebebiyle ortak yöntem varyansı (common method variance) eğilimi olasılığı bulunmaktadır. Bu durumun da “değişkenler arasındaki gözlenen ilişkileri gerçekte var olan durumdan daha fazla arttıran ya da azaltan, hem Tip I hem de Tip II şeklinde sistematik ölçme hatalarına sebep olabileceği” ifade edilmektedir (Chang vd., 2010, s.178’den akt. Bolat, 2011, s. 93). Ortak yöntem varyansının varlığını tespit edebilecek analiz yöntemlerinden biri Harman’ın tek faktör testidir (Podsakoff vd., 2003). Bu bağlamda bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait maddeler döngüsüz faktör analiziyle test edilmelidir. Analiz sonucunda tek bir faktörün veya toplam varyansın büyüklüğünü gösteren genel bir faktörün ortaya çıkması durumunda ortak yöntem varyansının varlığından söz edilmektedir (Demirtaş, 2013).

Bu çalışmada tüm maddeler (25 madde) faktör analizine tabi tutulmuş ve özdeğeri 1’den büyük olan 5 faktörün olduğu tespit edilmiştir. Birinci faktör, toplam varyansın % 21’ini, ikinci faktör toplam varyansın % 17’sini, üçüncü faktör toplam varyansın % 12’sini, dördüncü faktör toplam varyansın % 9’unu ve beşinci faktör de toplam varyansın % 7’sini açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuçlar, çalışmada ortak yöntem varyansı sorununun olmadığını ortaya koymaktadır.

3.4.Güvenirlilik Analizi

Faktörlerin güvenilirlik (iç tutarlılık) katsayıları Cronbach’s Alfa değeri ile hesaplanmıştır. Duygusal emek alt boyutlarından olan ve 6 maddeden oluşan yüzeysel rol yapma için ,854; 4 maddeden oluşan derinden rol yapma için ,838 ve 3 maddeden oluşan doğal duygular için ,829 değerleri bulunmuştur. Orijinal ölçekte derinden rol yapma boyutu 5 madde ile ölçülmektedir fakat bu çalışmada maddelerden biri güvenilirliği düşürdüğü için ilgili ölçekten çıkarılmıştır. Tek boyuttan oluşan ve 5 madde içeren prososyal motivasyon ölçeği için güvenilirlik değeri ,841 olarak bulunurken yine tek boyuttan oluşan ve 7 madde içeren işe gömülmüslük ölçeği için ise güvenilirlik değeri ,906 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.5.Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğini belirlemek için keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinden yararlanılmıştır. Duygusal emek ölçeğinin Türkçe formu daha önce uygulandığından bu ölçek için bu çalışmada sadece doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Prososyal motivasyon ile işe gömülmüslük ölçeklerinin geçerliliklerini belirlemek için öncelikle keşfedici faktör analizleri yapılmış ve ilgili sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi prososyal motivasyon ölçeği için faktör yüklerinin 0,774 ile 0,853 değerleri arasında değiştiği görülürken örneklem yeterliliğini ortaya koyan ve 0,6’dan yüksek çıkması beklenen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçüm analizinde elde edilen değer 0,804 olduğu görülmüştür. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığını kısmi kolerasyonlar temelinde inceleyen ve $p < 0.001$

önem düzeyinde anlamlı çıkması beklenen Barlett küresellik testinde de tatmin edici sonuçlar elde edilmiştir (Approx. Chi-Square: 442,409; df: 10; sig:0,000).

Tablo 2. Prososyal Motivasyon Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

1.Başkalarının ihtiyaçlarını görecekle faaliyetleri yaparken daha enerjik olurum.	0,791
2.Başkalarının yararına olabilecek faaliyetlerde çalışmaktan hoşlanırım.	0,853
3.Başkalarında olumlu etki bırakabileceğim işlerde çalışmayı tercih ederim.	0,774
4.Başkalarının iyiliğine katkıda bulunacak çalışmalar yaparken elimden gelenin en iyisini yaparım.	0,823
5.Başkalarının yararı için kendi yeteneklerimi kullanabilmek benim için önemlidir.	0,814

Tablo 3'te işe gömülmüşlük ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Ölçekteki 6. soru ters kodlanmıştır. İlgili ölçeğin faktör yüklerinin 0,552 ile 0,902 arasında değiştiği görülmektedir. Ölçeğin KMO değeri 0,916 ile beklentileri sağlamış ve Barlett küresellik testi $p < 0.001$ önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır (Approx. Chi-Square: 938,611; df: 21; sig: 0,000).

Tablo 3. İşe Gömülmüşlük Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

1.Kendimi bu kuruma bağlı hissediyorum.	0,780
2.Bu kurumdan ayrılmak benim için zor olurdu.	0,817
3.Kurumumdan ayrılamayacak kadar işime düşkünüm.	0,843
4.Kendimi bu kurumla bağlantılı hissediyorum.	0,902
5.Çalıştığım kurumdan kolayca ayrılamam.	0,831
6.Bu kurumdan ayrılmak benim için kolay olurdu. (R)	0,552
7.Bu kuruma sıkı bir şekilde bağlıyım.	0,879

Keşifsel faktör analizinin ardından bu iki değişken de doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Araştırma değişkenlerine ait ölçeklerden elde edilen doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği endeksleri Tablo 4'te gösterilmiştir. İlgili tabloda görüldüğü gibi her bir faktöre ilişkin uyum iyiliği istatistikleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde ve böylece tüm ölçeklerin geçerliliği doğrulanmıştır.

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları (Uyum İyiliği İstatistikleri)

Değişkenler	CMIN/	RMR	GFI	CFI	IFI	GFI	NFI	RMSEA
	DF<5	<0,08	>0,85	>0,90	>0,90	>0,85	>0,90	<0,08
Duyusal Emek	1,93	0,074	0,924	0,953	0,954	0,954	0,910	0,066
Pros.	0,99	0,009	0,993	0,999	0,999	0,993	0,991	0,000
Motivasyon								
İşe gömülmüşlük	1,74	0,034	0,970	0,989	0,989	0,970	0,974	0,059

3.6. Eşleştirilmiş Örneklem t Testi ve Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenlerine ait ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için eşleştirilmiş örneklem t testinden yararlanılmıştır. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin yönünü ve şiddetini belirlemek amacıyla ise Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Analizler sonucu elde edilen ortalamalar, eşleştirilmiş değişkenlerin ortalamalarının farkları, standart sapmalar ve t testi ile korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo3. Eşleştirilmiş Örneklem t Testi ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ort.	Ort.Frk.	S.S.	t	p	r*
<i>Yüzeysel Rol Yapma</i>	2,15	0,67	0,847	-8,736	0,000	,298**
<i>Derinden Rol Yapma</i>	2,82		1,011			
<i>Yüzeysel Rol Yapma</i>	2,15	1,78	0,847	-20,699	0,000	-,193**
<i>Doğal Duygular</i>	3,93		0,772			
<i>Derinden Rol Yapma</i>	2,82	1,11	1,011	-13,925	0,000	,168*
<i>Doğal Duygular</i>	3,93		0,772			
<i>Yüzeysel Rol Yapma</i>	2,15	1,68	0,847	-23,908	0,000	,065
<i>Prososyal Motivasyon</i>	3,83		0,627			
<i>Yüzeysel Rol Yapma</i>	2,15	0,85	0,847	-9,722	0,000	-,080
<i>İşe Gömülmüşlük</i>	3,00		0,887			
<i>Derinden Rol Yapma</i>	2,82	1,01	1,011	-13,448	0,000	,173*
<i>Prososyal Motivasyon</i>	3,83		0,627			
<i>Derinden Rol Yapma</i>	2,82	0,18	1,011	-2,108	0,036	,092
<i>İşe Gömülmüşlük</i>	3,00		0,887			
<i>Doğal Duygular</i>	3,93	0,10	,772	1,693	0,092	,204**
<i>Prososyal Motivasyon</i>	3,83		,627			
<i>Doğal Duygular</i>	3,93	0,93	,772	12,228	0,000	,118
<i>İşe Gömülmüşlük</i>	3,00		,887			
<i>Prososyal Motivasyon</i>	3,83	0,83	0,627	11,860	0,000	,140*
<i>İşe Gömülmüşlük</i>	3,00		0,887			

** $p < ,01$ (Çift Yönlü); * $p < ,05$ (Çift Yönlü)

Tabloda görüldüğü gibi doğal duygular ile prososyal motivasyon eşleşmesi dışında tüm eşleşmelerin ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Yüzeysel rol yapma-derinden rol yapma, derinden rol yapma-doğal duygular, derinden rol yapma-prososyal motivasyon ve prososyal motivasyon-işe gömülmüşlük eşleşmelerinin ortalamaları arasında önemli farklılıklar vardır ve eşleştirilmiş ikili değişkenler arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Yüzeysel rol yapma ile doğal duygular ortalamaları arasında da önemli bir farklılık bulunmaktadır ve iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Yüzeysel rol yapma-prososyal

motivasyon, yüzeysel rol yapma-işe gömülmüslük, derinden rol yapma-işe gömülmüslük ve doğal duygular-işe gömülmüslük eşleşmelerinin ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar mevcuttur fakat eşleştirilmiş ikili değişkenler arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır. İki değişken arasında pozitif korelasyonun olması, biri arttığında diğ erinin de artacağını veya biri azaldığında diğ erinin de azalacağını ortaya koymaktadır. Örneğin derinden rol yapma değ eri yüksek olanların doğal duyguları daha çok olmaktadır. Benzer şekilde prososyal motivasyonu yüksek olanların iş e gömülmüslük eğ ilimleri de yüksek olmaktadır veya prososyal motivasyonu düşük olanların iş e gömülmüslük eğ ilimleri de düşük olmaktadır. Diğ er taraftan negatif korelasyon ise bir değ işkenin değ erinin artarken diğ erinin değ erinin azalmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, yüzeysel rol yapma değ erinin artmasıyla doğal duyguların azaldığı görülmektedir.

Bu çalışmada demografik değ işkenlerin kontrol değ işkeni olarak ele alınması planlanmıştır. Fakat Becker (2005), kontrol değ işkenleri ile bağımlı değ işkenler arasında anlamlı bir korelasyon olmaması durumunda kontrol değ işkeni kullanılmayı önermiştir. Bunun nedeni ise ilişkisiz değ işkenlerin analize dahil edilmesinin analizin güçlü sonuçlar vermesini engellemesidir. Benzer şekilde araştırmanın nihai sonucunu oluşturacak analizleri, kontrol değ işkeni olarak düşünölen değ işkenleri hem dahil ederek hem de etmeyerek tekrarlamayı önermekte, eğer iki analiz sonuçları arasında bir fark yok ise kontrol değ işkeni dahil edilmeyen analiz sonuçlarını raporlaştırmayı tavsiye etmektedir. Bu çalışmanın bağımlı değ işkenleri prososyal motivasyon ve iş e gömülmüslüktür. Korelasyon analizi sonucunda hem prososyal motivasyonun (pozisyon, $r = -0,088$; iş tecrübesi, $r = 0,000$; cinsiyet, $r = 0,095$; yaş, $r = -0,027$; eğitim, $r = 0,031$; meslek, $r = -0,038$) hem de iş e gömülmüslüğün (pozisyon, $r = -0,070$; iş tecrübesi, $r = 0,090$; cinsiyet, $r = 0,089$; yaş, $r = 0,089$; eğitim, $r = -0,126$; meslek, $r = -0,064$) $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde demografik değ işkenlerle ilişkili olmadığı görölmüştür. Aynı şekilde regresyon analizine demografik değ işkenlerin bağımsız değ işkenler olarak dahil edilmesinin sonuçları değ iştirmedığı göröldüğünden bu çalışmada kontrol değ işkeni kullanılmamıştır.

3.7.Regresyon Analizi

Araştırmada ileri sürölen hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Regresyon analizi ile elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişkenler					
	Pros. Motivasyon (Model 1)		İşe Gömülmüslük (Model 2)		İşe Gömülmüslük (Model 3)	
	Düz.R ² =0,052; F=4,858		Düz.R ² =0,013; F=1,944		Düz. R ² =0,015; F=4,214	
	Std.β	Sig.	Std.β	Sig.	Std.β	Sig.
Bağımsız Değişkenler						
Yüzeysel Rol	0,067	0,354	-0,096	0,197	-	-
Derinden Rol	0,151	0,049*	0,107	0,147	-	-
Doğal Duygular	0,196	0,006**	0,082	0,256	-	-
Pros. Motivasyon	-	-	-	-	0,140	0,041*

$N=213$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Tabloda görüldüğü gibi Model 1’de prososyal motivasyon bağımlı değişken olarak değerlendirilirken duygusal emek boyutları bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre duygusal emeğin derinden rol yapma ($\beta =0,151$; $p<0.05$) ve doğal duygular ($\beta =0,196$; $p<0.01$) boyutları prososyal motivasyonu pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuçlara göre H1b ve H1c hipotezleri kabul görürken H1a hipotezi reddedilmiştir. Duygusal emek boyutlarının işe gömülmüslüğe etkisini inceleyen Model 2’de hiçbir değişkenin işe gömülmüslüğü anlamlı bir şekilde yordamadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla H2a, H2b ve H2c hipotezleri reddedilmiştir. Model 3’te ise prososyal motivasyonun işe gömülmüslüğe etkisi test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre prososyal motivasyon işe gömülmüslüğe pozitif yönde etki etmektedir ($\beta =0,140$; $p<0.05$). Bu sonuçlara göre Hipotez 3 kabul edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın temel amacı duygusal emek, prososyal motivasyon ve işe gömülmüslük değişkenleri arasındaki etkileşimleri ortaya koymaktır. Elde edilen bulgulara göre duygusal emeğin derinden rol yapma ve doğal duygular boyutları, diğer bireylere faydalı olma arzusu şeklinde açıklanan prososyal motivasyonu olumlu yönde etkilemektedir. Maneotis vd. (2014)’nin ifade ettiği gibi derinden rol yapma, çalışanları müşteri odaklı olmaya sevk etmekte ve onlar için daha faydalı olabilecek davranışları sergilemeye yöneltmektedir. Diğer bir deyişle derinden rol yapmayan veya yapamayan çalışanların diğer bireylere faydalı olma arzuları azalabilmektedir. Benzer şekilde doğal duygular boyutunun da bireylerin prososyal motivasyonunu arttırdığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla çalışanların çevrelerine doğal hissettikleri duyguları göstermeleri ve oldukları gibi görünmeleri, diğer bireylere veya topluma faydalı olma arzularını arttırabilmektedir. Diğer taraftan yüzeysel rol yapmanın prososyal motivasyon üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmamıştır. Dolayısıyla yapmacık davranan ve içinden gelmeden rollerini oynayan bireylerin diğerlerine daha fazla veya az yardım etme ile ilişkilendirilemediği gözlemlenmektedir. Bu durumun ise diğerlerine faydalı olma arzusunun ancak içten gelecek samimi duygularla ortaya çıkarılabilmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuca göre prososyal motivasyon çalışanların işe gömülmüslüklerini arttırmaktadır. Diğer bireylerin çıkarlarına da hizmet etmeyi hedefleyen ve çalıştıkları işyerinde faydalı olduğunu hisseden çalışanların bu durumdan memnun oldukları ve mevcut işyerlerinde devamlılıklarını sağladıkları görülmektedir. Diğer bir deyişle Özçelik ve Barsade (2011)’nin de ifade ettiği gibi yardımlaşma kültürünün oluşturulmadığı ve diğerlerine faydalı olunamadığı işyeri ortamlarının çalışanların mevcut işlerindeki devamlılıklarını olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Araştırma sonuçları duygusal emeğin işe gömülmüslüğe herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu çalışmadan elde edilen bu sonucun Chau vd. (2009)’nin çalışması ile paralellik arz ettiği görülmektedir. Nitekim onlara göre duygusal emeğin işte kalma veya ayrılmaya doğrudan etki etmesini beklemek yanlış olabilir çünkü işten ayrılma radikal bir karar olduğundan, duygusal emeğin çalışanları bu karara itmesi zordur.

Özetle bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre çalışanlarını işyerlerinde tutmak isteyen yöneticilere, çalışanların derinden rol yapmalarını veya doğal davranmalarını sağlayacak uygulama ve davranışlara yönelerek prososyal motivasyonlarını arttırmaları önerilmektedir. Diğer taraftan bu çalışma, diğer tüm çalışmalarda olduğu gibi bazı sınırlamalara sahiptir. İleriki çalışmalarda daha büyük örneklemelerle çalışılması ve araştırmanın farklı bölgelerde yapılması daha doğru genellemelerin yapılabilmesine olanak verebilecektir. Ayrıca araştırma değişkenlerine ilişkin ölçekler cevaplayıcıların subjektif yargılarına son derece açık olduğu için verilen cevapların objektif olmaması olasılığı da her zaman söz konusudur.

Kaynakça

- Abraham, R. (1998). Emotional dissonance in organizations: Antecedents, consequences, and moderators, *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 124, 229-246.
- Agervold, M. (2008). 'People work': At arbejde med mennesker—belastninger og reaktioner [Working with people – strain and reactions], *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 10, 61–77.
- Allen, J. A., Pugh, S. D., Grandey, A. A., Groth, M. (2010). Following display rules in good or bad faith?: Customer orientation as a moderator of the display rule-emotional labor relationship, *Human Performance*, 23, 101–115.
- Amabile, T. M. (1993). Motivational synergy: toward new conceptualizations of intrinsic and extrinsic motivation in the workplace. *Human Resource Management Review*, 3, 185–201.
- Basım, H. N., Beğenirbaş M. (2012). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 77-90.
- Batson, C. D. (1987). Prosocial motivation: is it ever truly altruistic? In: *Advances in Experimental Social Psychology Vol. 20* (ed B. Leonard), pp. 65–122. Academic Press, San Diego, CA.
- Becker, T. E. (2005). Potential problems in the statistical control of variables in organizational research: A qualitative analysis with recommendations, *Organizational Research Methods*, 8(3), 274-289.
- Beğenirbaş, M. ve Meydan, C. H. (2012). Duygusal Emeğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışıyla İlişkisi: Öğretmenler üzerinde bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 159-181.
- Beğenirbaş, M., Turgut, E. (2014). İş Yaşamında Çalışanların Duygusal Emeklerinin Örgütsel Sinizme Etkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 223-246.
- Besharov, M. (2008). Mission goes corporate: Understanding employee behavior in a mission-driven business. Unpublished doctoral dissertation, Harvard Business School.
- Birsel, M., Börü M. D., İslamoğlu G., Yurtkoru E. S. (2012). İşe Gömülmüşlük Kavramının Farklı Sosyo Demografik Değişkenlerle İlişkisi, *Öneri Dergisi*, 10 (37), 51-61.

- Bolat, O. İ. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 87-101.
- Bolino, M. C. (1999). Citizenship and Impression Management: Good Soldiers or Good Actors?, *Academy of Management Review*, 24, 82–98.
- Brislin, R. W. (1980). Translation and content analysis of oral and written material. In H. C. Triandis & J. W. Berry (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (pp. 349–444). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Brotheridge, C. M., Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 7, 57-67.
- Brotheridge, C., Grandey, A. (2002). Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work, *Journal of Vocational Behavior*, 60, 17- 39.
- Chau, S. L., Dahling J. J., Levy P. E., Diefendorff J. M. (2009). A Predictive Study of Emotional Labor and Turnover, *Journal of Organizational Behavior*, 30(8), 1151-1163.
- Crossley, C. D., Bennett, R. J., Jex S. M., Burnfield J. L. (2007). Development of a Global Measure of Job Embeddedness and Integration into a Traditional Model of Voluntary Turnover, *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1031.
- Çelik, M., Turunç, Ö. (2011). Duygusal Emek ve Psikolojik Sıkıntı: İş–Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2), 226-250.
- Demirtaş, Ö. (2013). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve örgütsel inovasyon. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 35 (2), 261-290.
- Diefendorff, J. M., Chandler, M. M. (2010). Motivating employees. In S. Zedeck (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 65–135). Washington, DC: American Psychological Association.
- Diefendorff, J. M., Richard, E. M. (2003). Antecedents and consequences of emotional display rule perceptions, *Journal of Applied Psychology*, 88, 284-294.
- Ekman, P. (1973). Darwin and facial expression: A century of research in review, New York: Academic Press.
- Erickson, R. J., Wharton, A. S. (1997). Inauthenticity and depression: Assessing the consequences of interactive service work, *Work and Occupations*, 24, 188-213.
- George, J. M., Jones, G. R. (1996). The experience of work and turnover intentions: Interactive effects of value attainment, job satisfaction, and positive mood, *Journal of Applied Psychology*, 81, 318-325.
- Gosserand, R. H., Diefendorff, J. M. (2005). Emotional display rules and emotional labor: The moderating role of commitment, *Journal of Applied Psychology*, 90, 1256–1264.
- Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 95-110.
- Grandey, A.A. (2003). When "the show must go on": Surface acting and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery, *Academy of Management Journal*, 46, 86-96.
- Grant, A. M. (2007). Relational job design and the motivation to make a prosocial difference, *Academy of Management Review*, 32, 393–417.

- Grant, A. M. (2008). Does Intrinsic Motivation Fuel the Prosocial Fire? Motivational Synergy in Predicting Persistence, Performance and Productivity, *Journal of Applied Psychology*, 93, 48–58.
- Grant, A. M., Sumanth, J. J. (2009). Mission Possible? The Performance of Prosocially Motivated Employees Depends on Manager Trustworthiness, *Journal of Applied Psychology*, 94(4), 927-944.
- Gülova, A. A., Palamutçuoğlu B. T., Palamutçuoğlu A. T. (2013). Duygusal Emek ile İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 41-74.
- Harris, K. J., James, M., Boonthanom, R. (2005). Perceptions of Organizational Politics and Cooperation as Moderators of the Relationship Between Job Strains and Intent to Turnover, *Journal of Managerial Issues*, 17 (1), 26-42.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: The commercialization of feeling*, Berkeley: University of California Press.
- Houston, D. J. (2006). Walking the Walk” of Public Service Motivation: Public Employees and Charitable Gifts of Time, Blood, and Money, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16, 67-86.
- Ilies, R., Scott, B. A., Judge, T. A. (2006). The interactive effects of personal traits and experienced states on intraindividual patterns of citizenship behavior, *Academy of Management Journal*, 49, 561–575.
- Keleş, Y. (2014). Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde bir Araştırma, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Kesen, M., Akyüz, B. (2015). Duygusal Emek ve Prososyal Motivasyonun İşe Gömülmüşlüğe Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama, 3. Örgütsel Davranış Kongresi.
- Korsgaard, M. A., Meglino, B. M., Lester, S. W. (1997). Beyond helping: Do other-oriented values have broader implications in organizations?, *Journal of Applied Psychology*, 82, 160–177.
- Köse, S., Oral L., Türesin, H. (2011). Duygusal Emek Davranışlarının İşgörenlerin Tükenmişlik Düzeyleri ile İlişkisi Üzerine Sağlık Sektöründe Bir Araştırma, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 12(2), 165-185.
- Kuvaas, B., Dysvik, A., Buch, R. (2014). Antecedents and employee outcomes of line managers' perceptions of enabling HR practices, *Journal of Management Studies*, 51(6), 845-868.
- Lee, T. W., Mitchell, T. R., Sablinski, C. J., Burton, J. P., Holtom, B. C. (2004). The effects of job embeddedness on organizational citizenship, job performance, volitional absences, and voluntary turnover, *Academy of Management Journal*, 47(5), 711–722.
- Lewis, G. B., Frank, S. A. (2002). Who Wants to Work for the Government?, *Public Administration Review*, 62, 395-404.
- Lu, H. P., Liou, H. R. (2015). Emotional labor and workplace relationships among personnel officials and teachers, *Social Behavior and Personality*, 43(4), 547-558.

- Lu, X., Guy, M. E. (2014). How emotional labor and ethical leadership affect job engagement for Chinese public servants, *Public Personnel Management*, 43(1), 3-24.
- Maneotis S. M., Grandey A. A., Krauss A. D. (2014). Understanding the “Why” As Well As The “How”: Service Performance is a Function of Prosocial Motives and Emotional Labor”, *Human Performance*, 27(1), 80-97.
- Mengenci, C. (2015). İş Tatmini, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkilerinin Belirlenmesi, *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 127-139.
- Mitchell, T.R., Holtom, B.C., Lee, T.W., Sablinski, C.J., Erez, M. (2001). Why People Stay: Using Job Embeddedness to Predict Voluntary Turnover, *Academy of Management Journal*, 44(6), 1102-1121.
- Morkoç, T.P. (2014). Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi: İzmir Şehir Otelleri Örneği, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.
- Nesje, K. (2015). Nursing students' prosocial motivation: does it predict professional commitment and involvement in the job?, *Journal of advanced nursing*, 71(1), 115-125.
- Ng, T. W., Feldman, D. C. (2010). The impact of job embeddedness on innovation-related behaviors. *Human Resource Management*, 49(6), 1067-1087.
- Oral, L., Köse, S. (2011). Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 463-492.
- Öz, E.Ü. (2007). Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş Sonuçlarına Etkisi, *Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.*, İstanbul.
- Özçelik, H., Barsade, S. (2011). Work Loneliness and Employee Performance, *Academy of Management Proceedings*, January 2011(Meeting Abstract Supplement), pp 1-6.
- Özgün, A. (2015). Duygusal Emek davranışını İş Stresi üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe bir Uygulama, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İzmir.
- Parker, S. K., Axtell, C. M. (2001). Seeing another viewpoint: Antecedents and outcomes of employee perspective taking, *Academy of Management Journal*, 44, 1085–1100.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies, *Journal of applied psychology*, 88(5), 879-903.
- Perry, J. L., Hondeghem, A. (2008). *Motivation in Public Management: The Call of Public Service*, New York: Oxford University Press.
- Riggio, R. E., Taylor, S. J. (2000). Personality and communication skills as predictors of hospice nurse performance, *Journal of Business and Psychology*, 15, 351-359.
- Rupp, D. E., McCance, A. S., Spencer, S., Sonntag, K. (2008). Customer (in) justice and emotional labor: The role of perspective taking, anger, and emotional regulation, *Journal of Management*, 20 (10), 1-22.

- Seery, B. L., Corrigan, E. A. (2009). Emotional labor: Links to work attitudes and emotional exhaustion, *Journal of Managerial Psychology*, 24, 797-813.
- Serin, S. (2014). Duygusal Emegın Tükenmişlik ve İş Tatminine Etkisi: Sağlık Sektöründe bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Thompson, J. A., Bunderson, J. S. (2003). Violations of principle: Ideological currency in the psychological contract, *Academy of Management Review*, 28, 571–586.
- Weinstein, N., Ryan, R.M. (2010). When helping helps: autonomous motivation for prosocial behavior and its influence on well-being for the helper and recipient, *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 222–244.
- Yürür, S., Ünlü, O. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi, “İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(2), 83-103.

**ORHAN KEMAL'İN “OYUNCU KADIN” ADLI ÖYKÜSÜNÜN
OKUYUCUNUN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNE KATKISI
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Orhan ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada Orhan Kemal'in “Oyuncu Kadın” adlı öykü kitabından seçilen “Oyuncu Kadın” adlı öyküsü, okuyucunun eleştirel düşünme becerilerine katkısı açısından incelenmektedir.

Eleştirel düşünme, olaylara çok açılı bakma ve örtük olanı anlaşılır kılma çabası olarak tanımlanabilir. Eleştirel düşünme çizgisel değildir; doğru bir yol izlemediği gibi, bir tek sonuçla da yetinmez. Her sonucun olumlu ve olumsuz yanları vardır. Eleştirel düşünmede, gerekçelendirmeye, yoruma ve grinin tonlarını dikkate almaya gereksinim duyulur. Eleştirel düşünme, farklı görüşlerden yararlanabilmek için araştırma ve incelemeyi bir zorunluluk olarak koyar.

Eleştirel düşünme becerilerinin kazanılmasında, ilkçağlardan beri bir edebî tür olan öykülerden birer gereç olarak yararlanıldığı bilinmektedir. Öyküler, sorgulama, örtük olanı anlama ve çok açılı bakmaya katkıları açısından önemli birer gereç olmaktadır. Orhan Kemal'in “Oyuncu Kadın” adlı öykü kitabına adını veren “Oyuncu Kadın” adlı öyküsü de, sözü edilen öykülerden biridir.

Yazar, anılan öyküsünde, ülkenin emperyalistlerce paylaşıldığı bir dönemde, Konya'da gelenekselleşmiş olan “otarak âlemleri”nden yola çıkarak, erkek egemen bir toplumda umarsız kadınların, akşam eğlencelerinin nesnesi durumuna getirilişini ve saltanat yönetimindeki halkın gelişmelere karşı duyarsızlığını dile getirmektedir.

Yazar, bu öyküsünde toplumcu gerçekçi akımın ilkeleri gereği, bireylerin yaşamı üzerinden toplumsal aksaklıkları sergilemekte ve okuyucuyu olayların nedenlerini sorgulamaya yöneltmektedir. Okuyucu, sorgulayarak daha güzel bir dünyanın kurulabileceğine inanabilir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Eleştirel Düşünme, Orhan Kemal.

* Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, orhanozdemir33@gmail.com

ORHAN KEMAL'S "OYUNCU KADIN" AND ITS CONTRIBUTION TO THE CRITICAL THINKING SKILLS OF THE READERS

ABSTRACT

This study examines the story titled *Oyuncu Kadın* by Orhan Kemal, in terms of its contribution to the critical thinking skills of the readers.

Critical thinking can be briefly defined as approaching the events from the different perspectives and trying to understand the implied messages. Interpretation, justification and reasoning play crucial roles while acquiring critical thinking skills.

It is known that the literary texts have been used to make readers acquire the critical thinking skills since the ancient times. The literary texts have been offering numerous contributions to interpreting, questioning and understanding the implied messages. *Oyuncu Kadın* is one of the literary texts, which offers such a contribution to critical thinking skills.

In his story, the author portrays the desperate young women who are forced to become the subjects of the traditional drinking parties held by the male-dominated society in Konya when the Ottoman Empire is shared by the imperialistic powers.

The author depicts the social problems through the life styles of the characters in accordance with the principles of the socio-realist literary movement, and directs his readers to question the reasons of the problems. The readers may believe that a better world can be founded by questioning.

Key Words: Literature, Critical Thinking, Orhan Kemal.

1.Giriş

Bilişim devrimini yaşadığı bir çağda, genel olarak edebiyatın ve bir edebî tür olan öykünün öneminin ne olduğu sorusuna kestirme yanıtlar vermek, pek olanaklı değildir. Her sanat ve bilim dalı; anlaşılmayanı anlaşılır, bilinmeyeni bilinir duruma getirme çabası içindedir. Bilen insan, bu kez bildikleriyle kendini bilmeye yönelmektedir. Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır ..." dizeleri, bilim ve insan arasında olması gereken ilişkiyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır. İnsanın bildikçe kendini bilmek istemesi, ister istemez eleştirel düşünmenin kapılarını aralamaktadır. Olayları tutarlı bir biçimde araştırıp çok açılı bakamadıkça, yani eleştirel düşünemedikçe, insanın kendini bilmesi de zor olacaktır.

Edebiyatın tanımları yapılırken, çoğu zaman onun eğitici özelliği öne çıkarılmaktadır (Kavcar, 1994; Aydın, 2011). Yunus Emre'nin yukarıdaki dizelerinden hareketle, edebiyatı ve bir edebî tür olan öyküleri de eğitimle ilişkilendirmek zor olmamaktadır. Çünkü eğitim, bireyin toplumsallaşmasını hedefleyen davranış değişiklikleri yaratma sürecidir (Büyükalan Filiz, 2006). Toplumsallaşmak da, özünde bireyin kendisini bilmesi olarak yorumlanabilir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, eğitim ya da “kendini bilmek” anlık bir olay değil, bir süreçtir. Bu süreç içerisinde insan, öğrenebildiği kadar, anlayabildiği kadar kendini bilebilir. Bu nedenle, bireyin toplumsallaşarak kendini bilmesi, çok farklı açılardan bilgilenmesiyle gerçekleşebilir. Dolayısıyla bireyin eleştirel düşünme becerisi, edindiği bilgiler ve bu bilgileri ilişkilendirme becerisi kadardır. Burada Wittgenstein’in (1963, 89) “Dilimin sınırları dünyanın da sınırları demektir.” önermesi, “Bilgimin sınırları, eleştirel düşünme gücümün de sınırlarıdır.” biçiminde değiştirilebilir. Bu söylemin tersi de geçerlidir.

Bireyin bilgi edinerek toplumsallaşması ya da kendini bilmesi süreci, kolay bir süreç değildir. Heidegger, düşünmenin ne olduğunu, ancak kendimiz düşünmeye yeltendiğimiz zaman anlayabileceğimizi, ancak böyle bir denemenin başarılı olması durumunda, öğrenmeye hazır olabileceğimizi söylemekte ve düşünme sürecinin zorluğu ile ilgili şu görüşlere yer vermektedir: “İnsan düşünme sırasında çok şey ister, ama çok azını becerebilir. [...] İnsan, düşünme olanağı olduğu sürece düşünebilir. Henüz bu olanak bile düşünebileceğimizi güvenceye alamaz.” (Heidegger 1954, s. 1-2).

Heidegger’in bu önermeleri, insanın kendini bilmenin, eş deyişle düşünme ve eleştirel düşünme süreçlerinin önceden öngörülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Böyle olmasına karşın Heidegger, insanın, aynı zamanda düşünmek, eleştirel düşünmek ve kendini bilmek için çabalamasının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmaktadır.

İnsanın eleştirel düşünerek kendini bilme çabalarına bir edebî tür olan öykülerin, kendi sınırları içinde önemli katkılar verdiği sıkça yinelenmektedir. Bu bağlamda diğer öykü yazarları arasında, Orhan Kemal’in öykülerinin de Türk okuyucuları tarafından beğeniyle okunduğu bilinmektedir.

Orhan Kemal, 1945-1960 arası, İkinci Dünya Savaşı sonrası yazarları arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, yazarın, “Oyuncu Kadın” adlı öykü kitabındaki “Oyuncu Kadın” öyküsü, okuyucuların eleştirel düşünme becerilerine katkısı açısından incelenmektedir. Çalışmada eleştirel düşünmenin çeşitli tanımları verildikten sonra, eleştirel düşünme ve edebiyat ilişkisi üzerinde durulmakta; bir edebî tür olan öykülerin işlevi açıklanmaya çalışılmaktadır. Ardından Orhan Kemal’in “Oyuncu Kadın” adlı öyküsünün kısa bir özeti verilerek okuyucunun eleştirel düşünme becerilerine katkısı tartışılmaktadır. Çalışma, sonuç bölümüyle sona ermektedir.

2. Eleştirel Düşünme

Yunancadan gelen ‘eleştirel’ (kritisch) sözcüğünün sözlüklerdeki karşılığı, açık ve kesin bir biçimde test edici, sorgulayıcı, karar verici, ayırıcı, ayırt edici, sonuç verici, kuşku duyulan, tartışmalı, ikircikli, güvensiz, açıklayıcı, tamamlayıcı olarak verilmektedir (1990).

Eleştirel düşünmenin, yukarıdaki sözlük anlamlarıyla yakınlık kuran başkaca tanımları da yapılmaktadır. Jahn (2013), eleştirel düşünmeyi, “meydan okuyucu sorular yönelme, belirli olay ve olgulara ilişkin bilgileri bağımsız bir biçimde ortaya çıkarma, bunların nedenlerini açıklayarak bir karara varma” olarak tanımlamakta ve eleştirel düşünmeyle ilgili şu sıralamayı yapmaktadır:

1. **Analiz:** Bir görüşte, açık ve örtük olanları saptama. Kabulleri analiz etme. Mantığın kontrol edilmesi; ortaya konan belgelerin bilgi açısından kontrolü.

2. **Ufuk genişliği:** Bakış açısını genişletme; bir olguyla ilgili seçenek görüşler bulma.
3. **İdeoloji eleştirisi:** İktidar gücünün eleştirisinin rolünü inceleme. Açık ve örtük egemenlik ilişkilerini saptama.
4. **Yapılandırma:** Sınanmamış kabulleri test etmek için yollar arama.

Eleştirel düşünmenin başka bir tanımı da; karmaşık durumların anlaşılması ve çözümlenerek bir karara varılması sürecinde gerçekleşen zihinsel işlemler biçimindedir. Bu süreç, bilgiyi, olgular arasında ilişki kurmayı, öne sürülen savların gerekçelendirilmesini, ortaya atılan savların mantıksallığını ve doğruluğunu kapsamaktadır (Şahinel, 2007; Gürkaynak vd., 2008).

Spree'ye (2014) göre, eleştirel düşünme çizgisel (linear) değildir. Önceden çizilmiş bir eylem planı yoktur. Düşünme süreci tek açıdan anlaşılamayacağı için olaylara çok açılı bakmayı gerektirir. Eleştirel düşünme bir çözümden daha fazlasını ortaya çıkarabileceği gibi, her çözümün yararlı ve yararlı olmayan yanları olabilir. Eleştirel düşünmede, yorum ve değerlendirmeye gereksinim duyulur. Yanıtlar ak ya da kara biçiminde olmaz, grinin tonları önemlidir. Eleştirel düşünmede sorunun görünen yanıyla yetinmek yerine örtük olanın anlaşılmasına çalışılır. Eleştirel düşünme bağımsızlık ve nesnellik ister.

Eleştirel düşünme, bir takım gerçeklerin ya da becerilerin oluşturduğu ayrı bir birim olarak düşünülemez. Bunun yerine bilgiye ve düşünme sürecinin kendisine bir yaklaşımdır. Burada düşüncelerin açıklığı, tutarlılığı, doğruluğu, geçerliliği, mantıksallığı sorgulanır (Pasch ve Norsworthy, 2001).

Gürkaynak (2003), eleştirel düşünmenin önemi konusunda, aşağıdaki sıralamayı yapmaktadır:

1. Bireyleşme
2. Yurttaşlaşma
 - Siyasal ve hukuksal okuryazarlık
 - Etik anlayış
 - Dili çözümleyebilme ve kullanabilme
 - Sorun çözme, uzlaşma, barış kültürü
 - Karar verme
 - Verilen karara uyma.

3. Eleştirel Düşünme ve Edebiyat

Eleştirel düşünmenin yukarıdaki tanımlarına, birbirini destekleyici başka tanımlar da eklenebilir. Ne var ki bu tanımlar, eleştirel düşünme becerilerinin nasıl edinileceğinden çok, eleştirel düşünmenin ne olduğuna ilişkin saptamaları ortaya koymaktadır. Oysa bireyin eleştirel düşünme becerilerini geliştirebileceği gerece de (materyal) gereksinim duyulmaktadır. Soruna gereç açısından bakıldığında, edebiyat yapıtlarının çoğunun insanları eğitmek amacıyla yazıldığı görülür (Kavcar, 1994, s. 3). Çağdaş eğitimle, bireyin bağımsız düşünerek sorunlara çok açılı bakabilmesi

hedeflenmektedir. Edebiyat ürünleri, bireyin bağımsız düşünebilmesinde geçmişte olduğu gibi, günümüzde de birer gereç olma özelliği taşımaktadır.

Kavcar (1994, s. 2), edebiyatla eğitim arasındaki ilişkiyi kurarken adına ‘gereç’ demese de, yaptığı çok açılı tanımlamalarda, edebiyatı eleştirel düşünmenin bir ögesi olarak görmekte ve şunları söylemektedir:

“Edebiyat ve eğitim, insanla ve insan topluluklarıyla ilgilenip uğraşmak bakımından birbirini tamamlayan, birbiriyle yakından ilişkili olan iki alandır. Çünkü edebiyatın da, eğitimin de konusu insandır. İnsanoğlunun yeryüzündeki serüvenleri, doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkileri, sağlıklı bir yaşam özlemi, bu iki alanın ortak konusunu oluşturur. Birbirinden ayrı yollarda, ayrı amaçlarda olan, birbirinden habersiz ve kendi dünyasında yaşayan inanları ruh ve zevkçe birleştiren köprüyü ise edebiyat kurar.”

Kavcar’ın yukarıdaki söylemlerinden, edebiyat yapıtlarının eleştirel düşünmeyi dayatmadığı, tersine bizzat bireyin kendisinin çıkarımlarda bulunarak farklı bakış açıları geliştirebileceği sonucuna varılabilir. Burada estetik hazzın göz ardı edilmemesi gerekir.

4. Bir Edebi Tür Olarak Öykülerin Eleştirel Düşünme Açısından Önemi

Sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, dinleyici/okuyuculara yüzyıllardır kıssadan hisse çıkarılması gereken anlatı türleri olarak sunulmaktadır. Bu türler arasında masallar, efsaneler, romanlar ve öykülerin önemli bir yeri vardır. Sözü edilen edebi türler aracılığıyla insan, yalnızca kıssadan hisse çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda insan-doğa ilişkisini de tanımlamaya çalışmaktadır. Bunun örnekleri antik Yunanistan’da da görülmektedir. Yunanca söz, masal, öykü ve efsane anlamlarına gelen **mitos**lar aracılığıyla, bilinmeyen ya da örtük olanın anlaşılmasına çalışılmıştır (Sümer, 1980, 155; Erhat, 1978, s. 6).

Doğa-insan, insan-insan ilişkilerinde, örtük olanın anlaşılmasına ve bir fikir edinilmesine yarayan öyküleme geleneği, halk öykülerinin yanında çeşitli yazarların kurgulayarak yazdığı öykülerle desteklenmiştir. Örneğin, Sadi-i Şirazi’nin (13. yüzyıl) çeviri öyküleri, kaleme alındığı zamandan bu yana eğitim kurumlarında örnek öyküler olarak okutulmuştur. Aynı biçimde Mevlana’nın mesnevîlerinde yer alan öyküleri de yüzyıllarca okuyucularının kıssadan hisse çıkararak farklı bakış açıları kazanmasına olanak sağlamıştır.

Öyküler, 14. yüzyıldan başlayarak modern edebiyatın olduğu kadar, düşünsel hareketlerin de sözcülüğünü yapmıştır. Boccaccio’nun “Decameron” öyküleri, modern öykücülüğün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Kimi düşünürlere göre, Dante “İlahi Komedyası”yla bir çağı kapatmış, Boccaccio da “Decameron”la yeni bir çağı başlatmıştır (Öncel,1978, s. 5). Boccaccio’nun, “Decameron” öykülerinde kurguladığı tipleri aracılığıyla kilisenin işleyişini ve din adamlarının zaaflarını dile getirmesi; okuyucularının dogmatik düşüncelere eleştirel bir gözle bakmasına olanak sağlamakla kalmamış, aynı zamanda İtalya’da başlayıp gelişen “insancılık” (hümanizm) düşüncesinin de başlangıcı olmuştur.

“Decameron” öykülerinin yazılışından yedi yüz yıl sonra, nüfusun giderek arttığı, teknoloji kullanımının yaygınlaştığı ve bunlara koşut olarak toplumsal ilişkilerin giderek karmaşıklaştığı günümüz bilgi toplumlarında, öykülerin bir edebî tür olarak varlığını sürdürmesi; bu türün, eleştirel düşünmeye katkısı açısından önemini koruduğunu göstermektedir.

Öyküler ve genel olarak edebî türler, ayrıntıları betimlemesi ve imgeler oluşturmasıyla farkındalık yaratmakta, estetiksel bir değer ya da “yüce bir haz” (Wellek-Warren, 1982) oluşturarak eleştirel düşünmeye ortam hazırlamaktadır. Demek ki, öykülerin eleştirel düşünmeye katkısını, kullanılan dil aracılığı ile kendini yorum ve tartışmaya açan estetik kurguda aramak gerekir. Dolayısıyla öykülerde kurgulanan dünya, her zaman bilinenlerin yeniden dile getirildiği sıradan bir dünya olmamaktadır. Sözü edilen dünyada okuyucunun, bağımsız olarak sorgulayabilmesi, tartışabilmesi ve bir yoruma ulaşabilmesi, giderek kendi iradesiyle bir karara varabilmesi amaçlanmaktadır.

Öykülerden bir eğitim ve aydınlanma aracı olarak yararlanılması, Tanzimat döneminden başlayarak yeni bir boyut kazanmıştır. İlk öykülerde her ne kadar doğu öykücülüğünden uzaklaşamadığı görülse de, artık Batı öykücülüğü erişilmesi gereken bir hedef olarak belirginleşmektedir. Emin Nihat’ın (1844-1912) “Müşâmeretnâme”si, Tanzimat öykücülüğünün başlangıçlarını oluşturmaktadır. Tanzimat öykücülüğü, Samipaşazade Sezai (1859-1936) ve Nabizade Nazım’la (1862 (?) -1893) sürmüştür (İleri, 1975).

Batı tarzı öykücülük, başta Halit Ziya Uşaklıgil olmak üzere, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın öyküleriyle Servet-i Fünun Edebiyatı içinde yer bulmuştur. Türk öykücülüğü, daha sonraları Hüseyin Rahmi’den Ömer Seyfettin’e, Ömer Seyfettin’den Yakup Kadri’ye, Halide Edip’e ve Reşat Nuri Güntekin’e kadar, öyküleme tekniği bakımından önemli birikimler sağlamıştır.

Cumhuriyet döneminde Memduh Şevket Esenal, Sabahattin Ali ve Sait Faik, Türk öykücülüğüne yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. 1940’lı yılların ikinci yarısında II. Dünya Savaşı’nın etkileri, demokratikleşme çabaları, köy gerçeği ve kadın hakları gibi temalar öykülere de yansımıştır. 1945-1960 arası yıllarda, savaşın acımasızlığı, sosyal sıkıntılar, özgürlük ve barış düşüncesi, insan sevgisi gibi konular ağırlık kazanmaktadır. 1970’li yıllarda ise askeri darbeler ve iç göçler, Türk öykülerinin konularını oluşturmaktadır (İslam, 2009).

5. Orhan Kemal’in “Oyuncu Kadın” Adlı Öyküsünün Okuyucunun Eleştirel Düşünme Becerilerine Katkısı

5.1. Öykünün Özeti

Öykü Kurtuluş Savaşı yıllarında Konya’da geçmektedir Maarif müfettişi Sedat Bey, annesi ve kız kardeşiyle birlikte yaşamaktadır. Müfettiş “Millîciler”e katıldığı için bir süredir ortalarda görünmemektedir. Genç ve güzel kız Nazmiye, evde oturmaktan sıkılmakta, kendi dengi insanlarla ilişki kuramamaktan yakınmaktadır. Yaşlı anne, genç ve güzel kızı Nazmiye’yi korumaya çalışırken, beklentilerine yanıt vermekte de zorlanmaktadır.

Konya’da “oturak âlemleri” bir gelenektir. Kadınlarla erkekler bir arada eğlenirler. Kimi erkeklerin eşlerinden başka, bir de dostları vardır. Bu kadınlar “efem” dedikleri bu erkeklerin koruması altındadır ve ona itaat etmek zorundadır. Geleneğe göre efeleri, oturak âlemlerinde bu kadınların müzik eşliğinde oynamasını istiyorsa, kalkıp oynamak zorundadır. Bu âlem sırasında bu kadınlara sarkıntılık yapılmaz. Ne var ki dost edinilen kadınlar, genellikle sahipsiz, yoksul kadınlardır. Efelerinin isteğini yerine getirmemelerini ölümleriyle ödeyebilirler.

Annesi olmasına karşın, Nazmiye de sahipsiz bir kızdır aslında. Babası ölmüştür. Abisi Mustafa Kemal Paşa’nın askerlerine (Millîcilere) katıldığından eve sık sık gelememektedir. Komşu kızlarının aracılığıyla İstanbul’dan gelen bir “oyuncu kadın”la tanışır. Oyuncu kadının hayat hikâyesi ve oturak âlemleriyle ilgili anlattıkları, Nazmiye’nin, oturak âlemlerini genç kızların da kendilerini kanıtlayabileceği ortamlar olarak düşlemesine yol açar. İlk katıldığı oturak âlemindeki ortamı beğenir. Oturak âlemi sırasında uzaktan izlediği yakışıklı ama nişanlı İhsan adında bir genç vardır. Bu arada İhsan’ın en yakın arkadaşı Necmi de Nazmiye’ye göz koymuştur. Nazmiye bu gence yüz vermez. Bu duruma kızan genç, iki aşığı Nazmiyelerin evinde sevişirken güvenlik güçlerine yakalatmak ister. İhbar, Nazmiye’nin abisinin “Millîci” oluşuyla ilişkilendirilir. Evde “Millîciler”le ilgili evraklar aranır. Belge arama sırasında yaşlı anneyi hırpalırlar. Anne, olanlara dayanamayarak ölür.

Nazmiye ve aşığı İhsan, kaçıp bir bağ evine sığınır. Bir süre sonra bağ evini eşkıyalar basar. Eşkıyalar İhsan’ı bağlayarak etkisiz hale getirirler ve Nazmiye’ye yapmadıklarını bırakmazlar. İlerleyen saatlerde bu kez güvenlik güçleri eşkıyalara baskın yapar. İhsan bu baskın sırasında öldürülür.

Nazmiye, daha önce ona göz koyan Necmi’nin dostu, yani oyuncu kadını olmak zorunda kalır. Bir oturak âleminde, Necmi istediği halde kalkıp oynamadığı için hançerle yaralanır. Bu arada bütün bu gelişmeleri öğrenen abisi oturak âleminin yapıldığı evi basar ve Necmi’yi öldürür. Kız kardeşini de alıp olay yerinden uzaklaşır. Yaralı Nazmiye yolda ölür.

5.2. Orhan Kemal’in “Oyuncu Kadın” Adlı Öyküsünde Ele Alınan Temel Sorunlar

Sanat ve edebiyatın işlediği temalar; genellikle adaletsizlik, yoksulluk, otorite, egemenlerin zulmüne karşı çıkış, bireyin iç çatışmaları, var olma savaşı, aşk; bir gün haklının kazanacağı ve zalimlerin yenileceğine olan inanç, güzel bir dünya kurma düşü gibi toplumsal ve aynı zamanda evrensel temalardır. Orhan Kemal, bütün bunları şu tümcelerle dile getirmektedir (Bezirci, 1984, s. 48):

... Toplumcu bir yazarım. Bireyin gerçek mutsuzluk ya da mutluluğunun, içinde yaşadığı toplum düzeninden gelebileceğine inanıyorum. Hikâye, roman, tiyatro oyunlarımın da bu inançtan hız alacağı doğal.

Çağımızın pek çok toplumları gibi, içinde yaşadığım kendi toplum düzenimizin de insanları mutlu kılmaktan uzak olduğu su götürmez. Ben hikâye, roman, tiyatro oyunlarımla bozuk düzenimizin nedenlerini insanlara göstermek, onları uyarmak, gösterip uyarmakla

da kalmayıp bu bozuk düzeni düzeltmeye çaba göstermelerini, bu çabayı elbirliğiyle göstermemiz gerekliliğini yanıtlarım; yanıtlamaya çalışırım.

Orhan Kemal, “Oyuncu Kadın” adlı öyküsünde, bireyi toplumdaki ayrı olarak düşünmemekte; ondaki özneliği, içinde yaşadığı toplumun, giderek emeğiyle geçinen dünya toplumlarının genel sorunlarıyla buluşturmaktadır. Öykü kahramanlarının her biri, üstlendiği rolle okuyucuyu düşündürmekte ve ona bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Orhan Kemal, “... İçinde buldukları çok kötü hayat şartlarından daha da beterine düşmemek için direnen dilenciler, çöpçüler, fuhsun batağına saplanmış küçük kızlar, satıcı küçük çocuklar, işten atılmış memurlar, işçiler, hapishane insanları...” (Külahlıoğlu İslam, 2009, s. 359) gibi ezilen insanların yaşamını göz önünde bulundurarak “... Yani sanatçının tutumu, «eğlendirici» olmaktan çok «düşündürücü» olmalıdır. Ya da başka bir deyimle, gerekiyorsa «güldürüp ağlatarak düşündürmeli» dir.” (Bezirci, 1984, s. 47) demektedir. “Oyuncu Kadın”da, eleştirel düşünerek farkına varılması amaçlanan temel sorunlar aşağıdaki başlıklar altında ele alınmaktadır.

5.2.1. Osmanlı Devleti’nin Yıkılma Aşamasında Eski - Yeni Çatışması

Yazarın “Oyuncu Kadın” adlı öyküsü, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın başladığı yıllarda Konya’da geçmektedir. Osmanlı yönetimi, her yanda olduğu gibi, Konya’da da ülkenin paylaşılmış olmasına, Yunanlıların İzmir’i işgal etmiş olmasına duyarsız kalmıştır. Yerel yönetimler, olup bitenlerden habersiz, kayıtsız şartsız merkezî yönetimden yana tavır almaktadır. Halkın da olup bitenlerden pek haberi yoktur. Ülkenin işgal edilmesiyle ilgili bu duyarsızlık, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Yaban” romanındaki köylülerin duyarsızlığını anımsatmaktadır. Osmanlı yöneticileri, yukarıdan aşağıya Mustafa Kemal yanlılarını baskılamaktadır.

“Oyuncu Kadın” da maarif müfettişi Sedat Bey’in, Osmanlı yönetimine karşı “millîciler”in (Mustafa Kemal’in) yanında yer alması, aynı zamanda eski düzene karşı savaşması anlamına gelmektedir. Burada padişahlık yönetimiyle Mustafa Kemal’in kuracağı yönetim arasında önemli ideolojik farklar olduğu sezdirilmektedir. Mevcut yönetimin kırmızı fesli ve kravatlı görevlileri, Mustafa Kemal’den “âsi” diye söz etmektedir (Kemal, 1996, s. 55).

Uzun zamandır millîci birliğiyle dolaşan maarif müfettişi Sedat Bey, Mustafa Kemal’in yanında yer almakla yeni bir dünya görüşünün de savunucusu olmaktadır. Sedat Bey’in, bulunduğu cephede cebinden çıkardığı deftere yazdığı bir notta artık padişahlık yönetimine güvenilemeyeceğinin altını çizmektedir:

“İzmir’e asker çıkararak Yunanlılar gemi iyice azıya almışlar. Gelen haberler çok kötü. Bir kısım zabıtlarımızla erlerimizi öldürmüşler. Memurlarımıza hakaretler ediyorlarmış. Bu şartlar altında halkımızın Allahından başka güveneceği tek destek bizzat kendi azmi, kendi gücü, kendi iradesi olabilir.” (Kemal, 1996, s. 68).

Halkın “bizzat kendi azmi, kendi gücü ve kendi iradesiyle” kurtulacağına dillendirilmesi, aynı zamanda halka dayalı bir yönetim biçimini çağrıştırmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal’le vatan duygusu yakınlaştırılmakta ve ‘ulus devlet’e gönderme yapılmaktadır. Bu ideolojik bir tercihtir.

Maarif müfettişi Sedat Bey, arkadaşı Recep'le konuşurken, eski yönetimin vatani savunamaz duruma geldiğini, bu nedenle toplumsal ve geleneksel değerlerin Yunanlılarca ayaklar altına alındığını ve vatan duygusunu şu sözlerle dışa vurmaktadır:

Recep, dedi. Yalnız ben değil, yurdunu seven, onun düşman çizmelerinden kurtulmasını isteyen her namuslu Türk evlâdı bugün silâha sarılmış vaziyette. Bir anne, bir kız kardeşin sözü olmaz, asıl anamız olan vatanın yanında. Ben bir anayla bir kız kardeş verdimse, başkaları benden az vermediler, hâlâ da veriyorlar. Sönen ocakların, yıkılan hanümanların, zorla ırzlarına geçilen bakirelerin haddi hesabı yok! (Kemal, 1996, s. 77).

5.2.2. Ulusalçı Eğilimlere ve Bağımsızlık Düşüncesine Tepki

Kimi tanımlara göre sınıflı bir toplumda devlet, devleti hangi çıkar grup ya da gruplarının yönettiğine bağlı olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda, devleti yöneten her çıkar grubu, kendi toplum düzenini sürdürme eğiliminde olmaktadır. Bununla birlikte, tarihsel süreç içinde kimi toplumsal düzenlerin eskidiği ve yeni eğilimlerin güçlendiği ve giderek iktidara geldiği görülmektedir. Ulusal devletin öncüleri olan kentsoylular da 14. yüzyıldan başlayarak yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmış ve giderek güçlenmiştir. Feodallerle yüzyıllar süren mücadele sonunda 1789 Fransız Devrimi'yle iktidara gelebilmiştir. Ulusal eğilimler, Fransız Devrimi sonrasında diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır (Tanilli, 1987).

Osmanlı İmparatorluğu, bağlı devletlerdeki ulusal ayaklanmalar ve kopmaların ardından “yeni” olanı, çıkarları gereği anlamakta zorlandığı için parçalanmaktan kurtulamamıştır. Böyle olmasına karşın, ülkenin ancak gücünü halktan alan ulusal bir mücadeleyle kurtulabileceğine inananlara karşı çıkmakta kuşku duymamıştır.

Yazar, “Oyuncu Kadın”da ulusalçı eğilimleri maarif müfettişi Sedat Bey'in müfettişlik görevini ve ailesini bırakarak Mustafa Kemal'in yanında yer almasında ve padişahlık yönetimine karşı çıkmasında belirginleştirmektedir. Padişahlık yönetimi, maarif müfettişi Sedat Bey'in Mustafa Kemal'in yanında yer almasını bahane ederek evine baskın yapmış ve yaşlı annesinin ölümüne neden olmuştur. Annesinin ölümünü öğrenen Sedat Bey'le Recep Bey arasında aşağıdaki konuşma geçmektedir (1996, s. 76):

“Alacakları olsun Recep, saltanatın polisinin alacağı olsun!

“Yalnız saltanat polisinin mi müfettişim?

“Biraz daha pervasızca güreledi:

“Topyekûn saltanatın!”

Sedat Bey, saltanatın polisinden ve saltanatı destekleyenlerden “İç düşmanlar” olarak söz etmekte, dış düşmanlar varken bu aşamada bunlarla uğraşmanın yersiz olacağını belirtmektedir.

Sedat Bey, dışarıdan oturak âlemlerini izlerken de “Düşman çizmesi altında bile eğlenebilmek şevkini kendilerinde bulabiliyorlar.” (s. 79) biçiminde tepkisini gösterir.

5.2.3. Feodal Bir Toplumda Dinsel Değerlere Dayalı Yargı

Ortaçağda toplum yaşamı, dinsel kurallara göre yönlendirilmektedir. Feodal-dinsel iktidarların çıkarları inançlara dayalı olarak korunmaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti'nde imparatorluk sınırları içindeki herkes padişahın kulu konumundadır. Dolayısıyla padişah, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olmaktadır. Öyküden alınan ve güvenlik güçleriyle Necmi arasında geçen aşağıdaki konuşma, dinle yönetim arasındaki karşılıklı, birbirini bütünleyen ilişkiyi ele vermektedir:

“Seni sorduk öğrendik. Aklı başında, dinine, padişahına bağlı bir insanmışsın. Öyle dinsizlere katılmayacağını biliyoruz. Senden padişahımız efendimiz için yardım istiyoruz. ...” (1996, s. 56).

Yukarıdaki alıntı da saltanatın polisi, “dinine ve padişaha bağlı bir insan”dan söz ederken “din” ve “padişah” sözcükleri art arda kullanılmaktadır. Dinle padişahlık arasındaki yakınlık böyle ifade edilirken Mustafa Kemal yanlıları da “dinsizler” olarak adlandırılmaktadır. Okuyucu, öykünün bütününden yola çıkarak kimin yanında yer alınması gerektiğini sorgulayabileceği gibi bir karara da ulaşabilir.

Bunlardan başka, herkesin kendisini padişahın kulu olarak görmesi; vatanın topraklarının işgal edilmesi durumunda bile, tıpkı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Yaban” romanındaki gibi, toplumun tepkisiz kalmasına neden olmuştur. “Oyuncu kadın”ı okuyanlar, yurttaşların da yabancı işgaline doğrudan doğruya tepki gösterebileceklerine inanabilirler.

5.2.4. Erkek Egemen Bir Toplumda Kadının Çaresizliği ve Eğlence Aracına Dönüşmesi

Erkek egemen bir toplumda gelenek görenekler, erkeklerin kadın üzerindeki egemenliğini sürdürmesine göre biçimlenir. Tüm olumsuzluklarına karşın kadınlar, kendi varlıklarına ters düşen bu gelenekleri benimsemek zorunda kalır.

Orhan Kemal, “Oyuncu Kadın” adlı öyküsünde, Konya'da bir gelenek olarak varlığını sürdüren ‘oturak âlemleri’ndeki oyuncu kadınların, çoğu zaman tutunacak bir dal bulamadıkları için oyunculuk yapmak zorunda kaldıklarını dile getirmektedir. Bu kadınlar, oyunlarda “efe”sinin tüm emirlerine uymak zorundadır. Efelerinin oyuncu kadınlarla olan ilişkisi bir evlilik ilişkisi değildir. Efeleri, çoğu durumda evli olmalarına karşın oyuncu kadınlar yine de onların korumasına gereksinim duyarlar. Yazar, öykünün akışı içinde bu çelişkiyi belirginleştirerek okuyucularının oturak âlemi ve bu âlemlerinin nesnesi olan kadınlar hakkında bir fikir edinmesinin ve olayı sorgulamasının önünü açmaktadır.

Oyuncu kadınlara yönelik, kadınları bir tür köleleştiren uygulamalar dışında, öykünün akışı içinde kadını aşağılayan başka erkek egemen tutumlara da rastlanmaktadır:

“Orospu kız geceleri İhsan'ı evine alıyormuş.” (1996, s. 56).

“Cevap versene, gidinin kancığı!” (1996, s. 61).

“Kahpe karı!” (1996, s. 62).

5.2.5. Kadının Birey Olmasının Önündeki Engeller

Cumhuriyet öncesinde, dayanağını dinden alan padişahlık yasalarına göre kadın, erkeğine itaat etmekle yükümlü sayılmaktadır. Demek ki, erkek – kadın herkesin kul sayıldığı padişahlık yönetiminde, kadının ikinci kez kul olmasına onay verilmektedir. Bu koşullar altındaki kadının, kendi kararları olan, bağımsız düşünebilen ve aklını özgürce kullanabilen bir birey olması düşünülememektedir (Çiğdem, 1997, s. 24-44). Kaldı ki bağımlı düşünme, doğal olarak eleştirel düşünmeyi de doğrudan engellemektedir. Kadınların kimi yeniliklere duyarlı olmalarının ve yeniyi benimseme eğilimlerinin erkeklerce baskılanması, onların bağımsız düşüncelerinin engellendiğini göstermektedir. Bu tür baskılara karşı çıkmak isteyen kadın, çabucak kötü kadın olmakla suçlandığından, susmayı yeğlemektedir.

Orhan Kemal, “Oyuncu Kadın” adlı öyküsünde, kimi umarsız kadınların oyuncululuğu seçerek bir özgürleşme yanılsaması içinde olduğuna vurgu yapmaktadır. İstanbul’dan Konya’ya gelen Oyuncu Kadın’ın başından geçenler, bunu ortaya koymaktadır. Oyuncu kadının zor bir yaşam öyküsü olmasına karşın, yanına gelen genç kızlara başından geçenleri bir özgürleşme mücadelesiymiş gibi anlatması, onu çekici kılmaktadır. Kadın, zengin birini severken ayrılmak zorunda kalır. Daha sonra babası yaşında Konyalı zengin biri talip olur. Yanına gelen Nazmiye ve diğer genç kızlara aşağıdaki açıklamalarda bulunur:

“... Eniştemin Şişli’deki apartmanının sofrası her Allah’ın akşamı çeşit çeşit misafirlerle dolar taşar, içilen içkilerin, yenen yemeklerin haddi hesabı olmazdı. Eniştem bir yanda, teyzem öte yanda, sevgilileriyle sarmaş dolaş olurlarken, bana da misafirleri ağırlamak düşerdi.” (1996, s. 25)

“... Hiç unutmam, bir yanda kim bilir kimin karısına, kızına ilânı aşk ederken, bu yanda karısına, yani teyzeme ilânı aşk ederler, eniştem görür, aldırılmazdı. Modern, medenî hayat derlerdi buna. ...”

Oyuncu Kadın, kendisi de yoz ilişkilerin kurbanı olmasına karşın, bu ilişkilere olan tepkisini ‘sevmek’ sözcüğüne yüklediği görülmektedir:

“... Sevmek, sevildiğini bilerek sevmek... Aaaah çocuklar, insan nasıl yükseliyor, nasıl ulvileşiyor biliyor musunuz?” (1996, s. 25)

“Sevin çocuklar! ... Sevebildiğiniz kadar sevin. Sevdiğiniz, ama gerçekten sevdiğiniz için hayatınızı tehlikelere atın, ölüme bile aldırış etmeyin. Çünkü iki defa gelmiyor dünyaya”! (1996, s. 26)

Oyuncu Kadın, babası yaşındaki adamla evlenmesini şöyle anlatmaktadır:

O günlerde annem de ölmüştü, tek başıma kalmıştım teyzemin evinde. Bir sığıntı, zavallı bir sığıntı. Ne yapabiliyordum? Gerçi teyzem beni hiçbir şekilde burunlamıyor, giyim, kuşam hususunda kendinden ayırt etmiyordu ama, olsun. Yaralıydım üstelik. Sevgilimden zorla ayrılmıştım. Onu istemeye istemeye evlendirmişlerdi. İçim kan

ağlıyordu. Peki dedim. Babam yaşındaki adamın peşine takılıp Konya'ya geldim. Geliş o geliş... (1996, s. 27)

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Oyuncu Kadın'ın yaşamı çelişkilerle doludur. Kadının "istemeye istemeye" evlendirilmesi, çoğunlukla erkek egemen gelenekler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Okuyucu, bu çelişkileri kendince yorumlayıp çeşitli sonuçlar çıkarabilir.

5.2.6. Toplumsal Gelişmenin Engellenemeyeceği İletisi

Orhan Kemal, "Oyuncu Kadın" adlı öyküsünde, toplumcu gerçekçilik akımının edebiyat anlayışı gereği, bireyi toplumdaki ayrı olarak düşünmemekte; ondaki özneliği toplumun genel sorunlarıyla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla öyküdeki her bir kahramanın davranışı, kullandığı her bir sözcük, doğaldır ki içinde yaşadıkları toplumun izlerini taşımaktadır (Humboldt, 1988). Bu bağlamda okuyucunun, hem kendine hem de toplumsal düzene aşağıdaki soruları yöneltmesi beklenebilir:

Yoksulluk, kimsesizlik, sahipsizlik bir alın yazısı mıdır? Kadınların kimi gelenekler arasında sıkışıp kalması ve haksızlığa uğraması nasıl önlenir? Kadınların erkek egemen bir toplumdaki kurtulma olasılığı var mıdır? Kadınların eşit yurttaşlar olarak algılanması ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleşebilir? Umarsız insanların, kötü ortamlara itilmesi bir zorunluluk mudur? "Oyuncu Kadın" adlı öyküde, kadını kendisine mahkûm eden "efe"ler bu gücü nereden almaktadır? Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda insanlar vatanı için can verirken kimilerinin olup bitenlerden habersiz, bir eğlence dünyasında yaşayıp gitmelerini nasıl yorumlamak gerekir? Eski yönetimler neden yeniliklerden hoşlanmazlar? Öyküde "millîciler" in evine baskın düzenleyen saltanatın polisleri, günümüzdeki polislerle karşılaştırılabilir mi? Günümüz Türk kadınları kendileriyle ilgili yasalardan yeterince yararlanabiliyorlar mı?

Yukarıdaki sorular, okuyucunun alımlama gücüne bağlı olarak artıp eksilebilir. "Oyuncu Kadın" öyküsünün başarısı, okuyucunun çeşitli sorular yöneltilmesine yardımcı olmasıdır. Bu sorular, öyküde geçen ve insanı yaralayan olayların bir yazgıymış gibi görülmesinin önüne geçecek çözüm önerilerinin oluşmasını hazırlayabilir. Okuyucu bununla da yetinmeyip kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olabileceği yeni bir dünya kurmanın olanaklı olup olmadığını sorgulayarak bir yol arayışına girebilir.

6. Sonuç

Edebî bir tür olarak öykülerden, İlkçağlardan beri yararlanılmaktadır. Öyküler, bir olayı ya da bir durumu ustaca bir kurgu ve etkin bir anlatımla yansıtır. Kurmaca metin, bir düşünceyi, bu kurgu içinde okuyucunun önüne koyar. Her okuyucu, daha metni okuma aşamasında metinde tartışılan konuyu, kendi alımlama ve ilişkilendirme gücü ölçüsünde irdelemeye başlar. Bu irdeleme çabası, okuyucuda bir dizi zihinsel işlem sürecinin başladığını gösterir. Böylece yazar, hazırlayıp sunduğu metinlerle, okuyucuya farklı bakış açıları edinerek bir yoruma ulaşma olanağı sunmuş olur. Yorum yapma gücünü ulaştıran okuyucu, kendini bilmeye doğru bir adım daha atmış olur.

Orhan Kemal, diğer tüm öykü, roman ve oyunlarında olduğu gibi, "Oyuncu Kadın" öyküsünde de kurgusu, seçtiği tipleri ve kullandığı diliyle okuyucusunun,

eleştirel düşünebilmesine zemin hazırlamaktadır. Ezberlenmiş kimi klişe düşüncelerin arasında sıkışıp kalmak, egemen düşünceye itaat etmek anlamına gelmektedir. Oysa eleştirel düşünme, itaat etmemeyi, kuşku duymayı, ak ya da kara mantığının dışına çıkarak grinin tonlarını dikkate almayı gereksinmektedir. Yalnızca soru yöneltmek bile, kuşku duymanın başka bir biçimde dile getirilişi olmaktadır.

Orhan Kemal de, “Oyuncu Kadın” adlı öyküsündeki yalın dili, ilgi çekici kurgusuyla okuyucularının çeşitli sorular yönelterek çok açılı düşünmesi, kendi görüşünü oluşturabilmesi ve henüz düşünülmemiş olana bir yol açabilmesi için bir fırsat yaratmıştır. Bu açıdan bakıldığında edebiyatın, günümüzde de önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yazar, 74 sayfalık “Oyuncu Kadın” öyküsünde, birkaç kahramanın kişiliğinde bireyselmiş gibi görünen konularla toplumsal sorunları ilişkilendirebilmekte ve okuyucuya olası çözümlere yönelik ipuçları vermektedir. Öyküde padişahlık düzenine karşı ulusal bir devletin kurulacağını sezdirmesi, toplumcu gerçekçi yazarların ‘dünyayı yeniden kurma’ eğilimleriyle örtüştüğü görülmekte; aşkların bile doyasıya yaşanmadığı bu kirletilmiş dünyanın aksine, daha güzel bir dünya kurmanın mümkün olabileceği iletisi verilmektedir. Yazarın bu anlayışı, aynı zamanda onun toplumcu gerçekçi edebiyat akımını benimsemesiyle de ilgilidir.

Edebi metinler, bireysel okumalarda hem de öğrenim kurumlarındaki Türkçe ya da edebiyat derslerinde vazgeçilmez gereçler (materyal) olmaktadır. Orhan Kemal’in, Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında Konya’daki yaşamla ilgili görüntüler verdiği “Oyuncu Kadın” adlı öyküsünde; okuyucularının geçmişle bugünü karşılaştırarak geleceğin nasıl olması gerektiğine ilişkin çıkarımlarda bulunmasını ve bir karara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Ayhan (2011). Eğitim Hikâyesidir. Akademi – Pegem Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Bezirci, Asım (1984). Orhan Kemal. Tekin Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- Büyükalan Filiz, Sevil (2006). (Edit.: M. Çağtay Özdemir) Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. İç.: Eğitim Bilimine Giriş. Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Çiğdem, Ahmet (1997). Akıl ve Toplumun Özgürleşimi. Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma. Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Dose, Maria u.a. (Redaktion). (1990). Duden Fremdwörterbuch. Duden Verlag ,5. Auflage, Mannheim.
- Erhat, Azra (1978) Mitoloji Sözlüğü. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Gürkaynak, İpek (v.d.) (2008). Eleştirel Düşünme. Eğitim Reformu Girişimi, Sabancı Üniv. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul. <http://perg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/Ellestireldusunme.pdf>. Alınış tarihi (04. 07. 2014)
- Heidegger, Martin (1954). Was Heisst Denken? Max Niemeyer Verlag, Tübingen. (Heidegger-Washeisst Denken.pdf)
- Humboldt, Wilhelm von (1988). Schriften zur Sprachphilosophie. (Bd. III., 6. Aufl.). Hrsg. Andreas Filtner u.a. Stuttgart.

- İleri, Selim (1975). Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri.İçi.: TDK Aylık Dil ve Yazın Dergisi. Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, s. 2-29.
- İleri, Selim (1984). Orhan Kemal'in Öykücülüğü Üzerine. İçi.: A. Bezirci. Orhan Kemal. Hayatı, Sanat Anlayışı, Hikâyeleri, Romanları, Oyunları, Anıları. Tekin Yayınevi, Ankara.
- Jahn, Dirk (2013). Was es heißt, kritisches Denken zu fördern. Ein pragmatischer Beitrag zur Theorie und Didaktik kritischen Nachdenkens. mediamanual | Texte 2013 | Nr. 28. Beitrag veröffentlicht auf www.mediamanual.at am 12. 9. 2013
- Kavcar, Cahit (1994). Edebiyat ve Eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 171. Genişletilmiş 2. Baskı Ankara
- Kemal, Orhan (1996). Oyuncu Kadın. İçi: Oyuncu Kadın - Hikayeler. Tekin Yayınevi, 4. Basım. İstanbul.
- Külahlıoğlu İslam, Aysenur (2009). Cumhuriyet Dönemi Türk Hikayesi. İçi.: Yeni Türk Edebiyatı, 1839-200; s.341-378. Edit: Ramazan Korkmaz. 5. Baskı. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Öncel, Süheyla (1978). Decameron Öykülerinde İnsan Anlayışı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 280. İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları No. 6. Ankara.
- Pasch,G. ve Norsworthy, K. (2001). Using Internet Primary Sources To Teach Critical Thinking Skills in World Languages. Greenwood Press: London. http://faculty.mu.edu.sa/public/uploads/1367260338.8806Using_Internet_Primary_Sources_to_Teach_Critical_Thinking_Skills_in_World_Languages_Greenwoo.pdf (Alınış tarihi: 05. 06. 2014).
- Spree, Ulrike (2014). Kritisches Denken. <http://www.bui.haw-hamburg.de> (Alınış tarihi: 03. 07. 2014).
- Sümer, Necdet (1980). Mitos'un Bilim ve Sanat Bağlantısı Üzerine. İçi.: Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Bedreddin Cömert'e Armağan. Özel Sayı. S. 153-163.
- Şahinel, Semih (2007). Eleştirel Düşünme. Pegem A Yayıncılık, 1. E Baskı, Ankara. <http://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/15022007195001ekitap-elestireld%C3%BCsunmeTANITIM.pdf> (Alınış tarihi: 04. 07. 2014).
- Tanilli, Server (1987). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası - Uygarlık Tarihine Giriş III. XVI. Ve XVIII. Yüzyıllar. Say Yayınları, İstanbul.
- Wellek, R.-Warren, A. (1982). Yazın Kuramı. (Türkçesi: Yurdanur Salman- Suat Karantay). Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Wittgenstein, Ludwig (1963). Tractatuslogico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. Edition Suhrhamp, Suhrkamp Verlag, Frankfurt.

SINIF ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN TÜKENMİŞLİK VE YABANCILAŞMA DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ*

Songül TÜMKAYA**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenliği öğrencilerinin tükenmişlik ile yabancılaşma düzeyleri arasında cinsiyet ve sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektir. Ayrıca öğrencilerinin tükenmişlik ile yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki de belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma 2014-2015 öğretim yılında Çukurova Üniversitesi, Sınıf Öğretmenliği Lisans Programında öğrenim gören 112'si kız, 97'si erkek olmak üzere toplam 209 birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri ile yürütülmüştür. Araştırmada Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu ve Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler t-testi ve Pearson momentler çarpımı korelasyonu teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerden 54'ünün (%25.8) tükenmişlik puanlarının çok düşük olduğu, 75'inin (%35.9) tükenmişlik tehlikesi yaşadığı, 56'sının (%26.8) tükenmişlik yaşadığı, 22'sinin (%10.5) ciddi düzeyde tükenmişlik yaşadığı ve 2'sinin (%1.0) profesyonel yardıma ihtiyacı olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin tükenmişlik ve yabancılaşma düzeyleri cinsiyete ve sınıfa göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Sonuçlardan erkek ve dördüncü sınıf öğrencilerinin tükenmişlik ile yabancılaşma düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Tükenmişlik ve yabancılaşma arasında ise orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler : Sınıf öğretmenliği, Tükenmişlik, Yabancılaşma

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate if there is a significant difference according to gender and class level variables on the alienation and burnout of classroom teaching students. Furthermore, the relationship between alienation and burnout levels of students have been tried to be determined. The research was conducted with

* Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen bu araştırma "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçları, Yabancılaşma ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki" konulu proje çalışmasından üretilmiştir.

** Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, stumkaya@cu.edu.tr

112 women and 97 men with a total of 209 Cukurova University 1st to 4th year students studying class teaching in the academic year of 2014-2015. In the study “The Burnout Measure Short Version” and “Student Alienation Scale” is used. The data collected has been analysed using t-test and the Pearson moments correlation technique. The analysis results in students from 54 (25.8%) as the burnout is very low, at 75 (35.9%) experienced burnout danger, 56 of (26.8%) experienced burnout, 22 of them (10.5%) and serious burnout lived and 2 (1.0%) were determined to be in need of professional help. The alienation and burnout level of students shows significant difference due to gender and class level. Students alienation and burnout levels showed a significant difference according to gender and class. Results from the men's burnout and fourth grade students were found to have higher levels of alienation. The alienation between burnout and a positive correlation was found in medium level.

Keywords: Classroom teacher, Burnout, Alienation

Giriş

Baskı ve stresin yoğun olarak yaşanması sonucu meydana gelen bir durum olarak tanımlanan tükenmişlik, ilk kez Freudenberg (1974) tarafından ele alınmış ve Maslach'ın (1976) çalışmaları ile birlikte yaygın olarak kullanılan bir kavram hâline gelmiştir. Başlangıçta bireylerle yüz yüze iletişim gerektiren sağlık, eğitim ve sosyal çalışma gibi meslek gruplarında ele alınan tükenmişlik, sonra diğer meslek alanlarında da incelenmiştir (Schaufeli vd., 2002a). Maslach'a göre tükenmişlik “ işi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının, yapılan işe, hayata ve diğer insanlara olumsuz yansımaları ile oluşan bir sendrom” dur (Ardıç ve Polatçı, 2008:69-96) diye tanımlamıştır.

Tükenmişlik ağırlıklı olarak iş yaşamında çalışıldığı için tükenmişliğin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar da daha çok iş yaşamına ilişkin olarak belirlenmiştir. Tükenmişlik kavramı çoğunlukla mesleki yaşam için geliştirilmiş olsa da öğrencinin eğitim yaşamına da uyarlanan bir kavramdır (Jacobs ve Dodd, 2003:). Yapılan işlerin yarattığı bir sorun olarak görülen tükenmişlik öğrenciler için de geçerli bir durum olarak ele alınmaktadır. Schaufeli ve Taris'e (2005) göre, derse katılma, ödev yapma gibi bir takım işler yapan öğrenciler birer çalışan olmasa da yaptıkları aktiviteler psikolojik açıdan birer işidir.

Tükenmişliğin öğrencilere uyarlanması öğrencilerin iş yaşamında olduğu gibi okul yaşamı boyunca da yüksek beklentiler, başarı baskısı gibi çeşitli stres faktörleri ile yüz yüze geliyor olmalarına dayanmaktadır (Salmela-Aro vd., 2009). Son yıllarda

literatürde yeni ele alınan öğrencilerin okul tükenmişliğine ilişkin çalışmalar, öğrencilerin yaşamında okulla ilgili stres düzeylerinde ve stres kaynaklı sağlık sorunlarında artış olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin sahip olduğu kapasiteleri ile onlardan beklentiler arasındaki farklılığın onlarda yarattığı stres sonucunda tükenmişlik kaçınılmaz olmuştur (Frydenberg ve Lewis, 2004; Schrami vd., 2011). Öğrencilerin okuldan ve okulla ilişkili görev ve sorumluluklarından dolayı yaşadıkları stres ve baskı onlarda tükenmişliğin tipik özellikleri olarak görülen duyarsızlaşma, duygusal olarak tükenme ve kendini başarısız algılama durumunu ortaya çıkarabilmektedir. Öğrenci tükenmişliği, ders taleplerinden dolayı tükenmiş hissetme, ders ve çalışmalarından uzaklaşma ve duyarsızlaşma ile akademik alanda yetkin olmama veya değersizlik duygularının hissedilmesi biçiminde yaşanan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Schaufeli vd., 2002a, 464-481). Bu durum da, öğrencilerin ders motivasyonlarının düşmesine, okulla daha az ilgilenmelerine dolayısıyla devamsızlık yapmaya başlamalarına ve hatta okulu bırakmalarına yol açmaktadır (Yang ve Farn, 2005).

Son yıllarda yapılan araştırmaların arttığı öğrenci tükenmişliği konusunun birçok farklı değişken açısından incelendiği göze çarpmaktadır. Öğrenci tükenmişliği ile birlikte incelenen değişkenlerin; motivasyon (Aypay ve Eryılmaz, 2011a; Pisarik, 2009) okul bağlılığı (Bilge vd., 2014), sosyal anksiyete bozukluğu (Memiş, 2011; Shirom ve Ezrach, 2003), akademik başarı (Balkıs vd., 2011; Salmelo-Aro vd., 2008; Yang, 2004; Çapulcuoğlu ve Gündüz, 2013b), stresle başa çıkma, sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları (Çapulcuoğlu ve Gündüz, 2013a), algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres (Çam vd., 2014; Zhang vd., 2007), eğitim stresi ve benlik saygısı (Özdemir ve Özdemir, 2015; Dahlin vd., 2007), psikolojik belirtiler bağlanma stilleri ve demografik değişkenler (Çapri ve Yedigöz Sönmez, 2013; Salmela-Aro vd., 2009; Simmons vd., 2009; Soncu, 2010), öz yetkinlik (Bask ve Salmelo-Aro, 2012; Schaufeli ve Salanova, 2007), sorumluluk (Schaufeli vd., 2002b; Uludağ ve Yaratana, 2010) gibi çok geniş bir çerçeve içinde ele alındığı söylenebilir.

Eğitimde yabancılaşma olgusu da tükenmişlik gibi öğrencileri doğrudan etkileyen bir sorundur. Yabancılaşma kavramının her disiplinde yansımaları farklılık gösterdiği gibi tanımlamaları da farklılıklar göstermektedir. Genel olarak bakıldığında yabancılaşma kavramı bireyin huzursuzluk duygusu, bireyin toplum içindeki rollerinin anlamsız hale gelmesi, topluma veya sosyal etkinliklere katılımı isteksiz olması ve uyumsuzluk şeklinde ifade edilmiştir (Levin, 1994; Mann, 2001; Case, 2008). Seeman (1959, Akt. Ayık ve Ataş-Akdemir, 2015) tarafından yabancılaşma, güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, soyutlanmışlık ve kendine yabancılaşma olmak üzere beş boyuta ayrılmıştır. *Güçsüzlük*,

süreci bütünlüğü içerisinde algılayamama, yalnızlaşma ve kendini özüne karşı yabancı hissetme olarak tanımlanabilir. *Anlamsızlık*, bireyin neye, hangi genel doğrulara inanacağını ve bağlanacağını bilememesi halidir. *Kuralsızlık*, toplumsal kuralların belirlediği başarı hedeflerine ulaşmak için toplum tarafından onaylanmayan davranışların benimsenmesidir. *Soyutlanmışlık*, bireyin genel anlamda bulunduğu fiziksel çevreden ya da diğer insanlarla ilişkide bulunmaktan kaçınması ya da bu ilişkiyi en aza indirmesidir. *Kendine Yabancılaşma*, insanın belirli bir davranışının geleceğe yönelik beklentileri ile uyuşmaması durumudur (Tolan,1980, s.127-181).

Eğitimde yabancılaşma, öğrencilerin öğrenme ile ilgili süreçlerden soğuması, uzaklaşması, bu süreçlerin giderek bireylerle anlamsız gelmesi sonucunda öğrenme sürecine duyulan ilginin azalması, eğitimin giderek sıkıcı ve zevksiz bir etkinlik haline gelmesi sonucu ortaya çıkar. Bunların yanı sıra, eğitimde yabancılaşma aynı zamanda öğrencilerin okulda dışlandığını, ayırma tabi tutulduğunu düşünmelerine ve öncelikle de okula, daha sonra kendilerine yabancılaşma hissetmelerine neden olur (Eryılmaz ve Burgaz, 2011). Psikolojik anlamda yabancılaşmış bir birey toplumun içinde kaybolmuştur. Yaşamı artık belirsizdir. Hayatını, bazen bir maddeye bağımlı olarak sürdürür bazen de ruhsal bir amaca adar. Bu bir bakıma kendinden geçme halidir. Bu bilinç kaybı onun bağımlılıklarını da arttırmaktadır (Seeman, 1959, Akt. Şimşek ve Ataş-Akdemir 2015).

Eğitimde yabancılaşma bireylerin bilgidan, öğrenmeden, öğrenmeyle ilgili süreçlerden, soğuması, uzaklaşması, bu süreçlerin giderek bireylerle anlamsız gelmesi, öğrenmeye ve öğretmeye ilginin azalması, eğitimin giderek sıkıcı, monoton ve zevksiz bir etkinlik haline gelmesi gibi öge ve süreçleri içerir. Okula yabancılaşma ile ilgili yapılan çalışmalarda, okulların bürokratik yapısının, kalabalık sınıfların, yoğun ders programı ve yükünün, yönetim yapısının demokratik olmayışının, gerçek hayatla ilişkisi olmayan gereksiz bilgilerin öğretilmeye çalışılmasının, öğretim süreçlerinin dışarıdan belirlenmesinin öğrencilerin okula yabancılaşmalarına sebep olduğu belirtilmektedir (Hascher ve Hagenauer, 2010; Erjem, 2005).

Eğitim alanındaki yabancılaşma ile ilgili çalışmaların farklı öğretim kademelerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Araştırmaların, ilköğretimde (Uzun Yüksek, 2006; Hascher ve Hagenauer, 2010; Yiğit, 2010; Katıtaş, 2012), ortaöğretimde (Sungur, 2013; Türk, 2010) ve yükseköğretimde (Bayhan, 1995; Bekhet vd., 2011; Erimez, 2012; James, 1998; Lewis, 2009; Ataş ve Ayık, 2013; Şimşek ve Ataş-Akdemir, 2015) olmak üzere: öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar, yalnızlık, sosyo-demografik değişkenler, fakülte yaşam niteliği, okul yaşam kalitesi, kurumsal itibar algısı, anne-baba ilişkisi ve sosyal beceri değişkenleri ile ilişkilendirilerek yapıldığı dikkat

çekmiştir (Kocayörük, 2006; Ataş, 2012; Erimez ve Gizir, 2013; Gedik, 2014; Atli vd., 2015; Aydın ve Akar, 2015; Özsarı, 2015).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde öğrencilerde tükenmişlik ve yabancılaşmanın birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa birbirini etkileyen bu iki durumun öğretmenliğe aday sınıf öğretmenliği öğrencileri için önemi daha da büyüktür. Çünkü bu iki değişken öğrencilerin yalnızca bugünkü yaşamlarında değil daha sonraki mesleki yaşamlarında da başarı, motivasyon ve doyum açısından önemli bir rol oynayacaktır. Belirtilen gerekçelerden yola çıkılarak yapılan bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenliği öğrencilerinin tükenmişlik ve yabancılaşma düzeylerinin cinsiyet ve sınıf değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma sınıf öğretmenliği öğrencilerinin tükenmişlik ve yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği betimsel bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Araştırmada evreninin tamamına ulaşılmaya çalışılmış ayrıca örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Bu nedenle araştırmanın çalışma grubunu 2014-2015 öğretim yılında Çukurova Üniversitesi, Sınıf Öğretmenliği Lisans Programında öğrenim gören ve uygulamanın yapıldığı gün okulda bulunan birinci ve son sınıf öğrencilerinin tamamı oluşturmuştur. Çalışma grubunda 112'si kız, 97'si erkek; 110'u birinci, 99'u dördüncü sınıfta okuyan toplam 209 öğrenci yer almıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak amacıyla Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu (Pines, 2005) ve Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği (Çağlar, 2012) kullanılmıştır.

Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu (The Burnout Measure Short Version –BMS): Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu, Pines(2005) tarafından geliştirilmiş ve 1 (Hiç) ile 7 (Daima) arasında yanıt seçenekleri olan 10 maddeden oluşmaktadır. Faktör analizi çalışmasında maddelerin toplam varyansın % 64.8'ini açıklayan üç faktörde toplandığını ancak aracın tek boyutlu olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir. Farklı etnik köken, meslek ve öğrenci gruplarından elde edilen verilerle bulunan orijinal ölçeğin iç tutarlık katsayıları .85 ile .92 arasında değişmektedir. Üç ay ara ile öğrenci grubunda test-tekrar test katsayısı ise .74'tür.

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Tümkaya, Çam ve Çavuşoğlu (2009) tarafından yapılmıştır. Yapılan açıklayıcı faktör analizinde KMO= .91 ve $\chi^2= 1308.33$ ($p < 0.0001$) değerleri elde edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi(AFA) sonucunda öz değeri 1.00'dan büyük olan sadece bir faktör ortaya çıkmıştır. Maddelerin ortak varyans değerlerinin ise.29 ile.75 arasında değiştiği görülmüştür. Bu faktörün öz değeri 5.59, varyansın da % 55.92'sini açıklamaktadır. Ölçekte yer alan 10 madde söz konusu faktöre .54 ile .87 arasında değişen değerler ile yüklenmişlerdir. Bu analiz sonucuna göre doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış ve benzer şekilde bu faktörün öz değeri (5.59) ve varyansı açıklama yüzdesi (55.92) değişmemiştir. Ancak maddelerin ortak varyans değerlerinin.24 ile.75 arasında değiştiği görülmüştür.

Aracın benzer ve farklı yapılar geçerliği için yapılan analizlerde Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu puanlarının Yaşam Doyumu Ölçeği puanlarıyla -.48, Depresyon puanlarıyla .73, Anksiyete puanlarıyla .70 ve Stres puanlarıyla da .70 korelasyon değerleri göstermiştir ($p < .01$). Ölçeğin güvenilirliğine Cronbach Alfa ve test-tekrar test teknikleriyle bakılmıştır. İç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .91 ve dört hafta ara ile yapılan test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .70 olarak hesaplanmıştır.

Tükenmişlik puanı 10 maddeye verilen cevaplar toplanıp 10'a bölünmesiyle bulunmaktadır. Elde edilen puan 2.4 veya altındaysa tükenmişlik derecesinin düşük; 2.5 ile 3.4 arasındaysa tükenmişlik tehlikesinin olduğunu; 3.5 ile 4.4 arasında ise tükenmişlik yaşandığını; 4.5 ile 5.4 arasında ise ciddi tükenmişlik problemi olduğu; 5.5 ve üstü puan ise en kısa zamanda profesyonel yardım alınması gerektiğini göstermektedir.

Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği: Öğrencilerin yaşadıkları yabancılaşma duygusunu ölçmek amacıyla Çağlar (2012) tarafından geliştirilen Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği; güçsüzlük 6 madde, kuralsızlık 4 madde, soyutlanmışlık 5 madde ve anlamsızlık boyutunda 5 madde olmak üzere dört alt boyuttan ve toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğe ilişkin iç tutarlılık katsayısı; birinci boyut için .79, ikinci boyut için .75, üçüncü boyut için .76, dördüncü boyut için .76, ölçeğin geneli için .86'dır. Ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan değerler ise şöyledir; $X^2 = 326.96$, $sd = 164$, $X^2 / sd = 1.99$, NNFI = .95, CFI = .95, RMSEA = .05, SRMR = .05, GFI = .91, AGFI = .89, CFI = .95. Ölçekteki 20 maddenin 13 maddesi yabancılaşmanın yaşandığına ilişkin, 7 maddesi ise yaşanmadığına ilişkin ifadeler içermektedir. Maddelerin yanıtlama biçimi "(1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle katılıyorum" şeklinde beş dereceli bir yapıda düzenlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 120, en düşük puan ise 20'dir. Puan aralıkları (1.00-1.79) oldukça düşük, (1.80-2.59) düşük, (2.60-3.40) orta düzeyde, (3.41-4.21) yüksek düzeyde (4.22- 5.00) oldukça yüksek düzeyde yabancılaşmanın yaşandığını ifade etmektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin uygulamaları 2015 öğretim yılının bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Nicel veriler SPSS 17.5 programıyla analiz edilmiştir. Toplanan veriler t-testi ve Pearson momentler çarpımı korelasyonu teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçların yorumlanmasında anlamlılık düzeyi .05 olarak ölçüt alınmıştır.

Bulgular

Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin tükenmişlik puanlarının frekans ve yüzde değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerine ilişkin değerleri

Tükenmişlik Düzeyi	f	%
Çok Düşük	54	25.8
Tehlike Var	75	35.9
Tükenmişlik Yaşıyor	56	26.8
Ciddi Tükenmişlik	22	10.5
Profesyonel Yardım Almalı	2	1.0
Toplam	209	100.0

Tablo 1 incelendiğinde, 209 öğrencinin 54’ünün (%25.8) tükenmişlik puanlarının çok düşük olduğu, 75’inin (%35.9) tükenmişlik tehlikesi yaşadığı, 56’sının (%26.8) tükenmişlik yaşadığı, 22’sinin (%10.5) ciddi düzeyde tükenmişlik yaşadığı ve 2’sinin (%1.0) profesyonel yardıma ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin cinsiyete göre tükenmişlik düzeyleri ve yabancılaşmanın alt boyutlarına ilişkin bulguları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Tükenmişlik ve Yabancılaşma Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Tükenmişlik	Kız	112	28.68	9.09	-5.81	p<.05
	Erkek	97	36.39	10.07		
Güçsüzlük	Kız	112	13.09	5.28	-5.82	p<.05
	Erkek	97	18.25	7.47		
Kuralsızlık	Kız	112	13.14	4.65	-5.71	p<.05
	Erkek	97	17.31	5.88		
Soyutlanma	Kız	112	11.39	4.41	-5.69	p<.05
	Erkek	97	15.63	6.30		
Anlamsızlık	Kız	112	10.99	4.04	-4.68	p<.05
	Erkek	97	13.87	4.78		

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değiştiği görülmektedir ($t(207)=-5.81, p<.05$). Ortalamalara bakıldığında erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yabancılaşmanın dört alt boyutu olan; güçsüzlük ($t(207)=-5.82, p<.05$), kuralsızlık ($t(207)=-5.71, p<.05$), soyutlanma ($t(207)=-5.69, p<.05$) ve anlamsızlık ($t(207)=-4.68, p<.05$) alt boyutlarında da erkek öğrenciler lehine anlamlı bir sonuç elde edilmiştir. Sonuçlar dikkate alındığında erkek öğrencilerin kızlara göre hem daha fazla tükendikleri, hem de daha fazla yabancılaşma yaşadıkları söylenebilir.

Öğrencilerin sınıfa göre tükenmişlik düzeyleri ve yabancılaşmanın alt boyutlarına ilişkin bulguları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Tükenmişlik ve Yabancılaşma Alt Boyutlarının Sınıf Değişkenine Göre Bağımsız Grup t-testi Sonuçları

Değişkenler	Sınıf	N	X	Ss	t	p
Tükenmişlik	Birinci	110	30,76	10,02	-2,24	p<.01
	Dördüncü	99	33,92	10,35		
Güçsüzlük	Birinci	110	14,42	5,81	-2,39	p<.01
	Dördüncü	99	16,67	7,71		
Kuralsızlık	Birinci	110	13,89	5,03	-3,30	p<.05
	Dördüncü	99	16,40	6,01		
Soyutlanma	Birinci	110	12,54	5,17	-2,17	p<.01
	Dördüncü	99	14,26	6,26		
Anlamsızlık	Birinci	110	11,60	4,25	-2,41	p<.05
	Dördüncü	99	13,13	4,94		

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin sınıfa göre anlamlı bir şekilde değiştiği görülmektedir ($t(207)=-2.24, p<.01$). Ortalamalara bakıldığında dördüncü sınıf öğrencilerinin, birinci sınıf öğrencilerine göre tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yabancılaşmanın dört alt boyutu olan; güçsüzlük ($t(207)=-2.39, p<.01$), kuralsızlık ($t(207)=-3.30, p<.05$), soyutlanma ($t(207)=-2.17, p<.01$) ve anlamsızlık ($t(207)=-2.41, p<.05$) alt boyutlarında da dördüncü sınıf öğrencileri lehine anlamlı bir sonuç elde edilmiştir. Sonuçlar dikkate alındığında dördüncü sınıf öğrencilerinin, birinci sınıf öğrencilerine göre tükenmişlik ve yabancılaşma düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin tükenmişlik düzeyleri ve yabancılaşmanın alt boyutlarına ilişkin korelasyon sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Tükenmişlik ve Yabancılaşmanın Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Sonuçları

Ölçekler	N	Güçsüzlük	Kuralsızlık	Soyutlanma	Anlamsızlık
Tükenmişlik	209	.57**	.45**	.53**	.46**

**p<0.01

Korelasyon değerleri incelendiğinde tükenmişlik ile yabancılaşmanın; güçsüzlük (r= .57), kuralsızlık (r= .45), soyutlanma (r= .53) ve anlamsızlık (r= .46) alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle tükenmişlik artarken yabancılaşmanın da arttığı söylenebilir.

Tartışma ve Yorum

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenliği öğrencilerinin 54’ünün tükenmişlik puanlarının çok düşük olduğu, 75’inin tükenmişlik tehlikesi yaşadığı, 56’sının tükenmişlik yaşadığı, 22’sinin ciddi düzeyde tükenmişlik yaşadığı ve 2’sinin profesyonel yardıma ihtiyacı olduğu bulunmuştur. Sonuçlardan öğrencilerin daha çok tükenmişlik tehlikesi yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunu tükenmişlik yaşayanlar izlemektedir. Bu bulgu öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin incelendiği diğer çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Tümkiye ve Çavuşoğlu’nun (2010) sınıf öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencilerinde tükenmişlik düzeylerini inceledikleri araştırmada da çoğunluğun tükenmişlik tehlikesi yaşadığı belirlenmiştir. Balkıs vd. (2011) araştırmasında öğretmen adaylarının çoğunlukla orta düzeyde tükenmişlik yaşadığını bildirmiştir. Sarıgöz ve Çermik (2012) meslek yüksek okulu öğrencilerinde tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer sonuçları dayanarak öğrencilerin birçok etkene bağlı olarak düzeyleri farklı olsa da tükenmişlik sendromunu yaşadıkları söylenebilir. Özellikle öğretmen adaylarının meslek yaşamına başlamadan önce tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi daha sonraki meslek yaşamında eklenecek olumsuz çalışma koşulları ve sorunlarla çok daha ciddi bir boyuta ulaşmasının önlenmesi açısından önem taşımaktadır. Tükenme süreci bireylerde sayısız olay ve olumsuzluğun göreceli bir birikimi sonucu oluşmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının hem kendi hem de toplumun ruh sağlığını korumak adına önlemlerin alınması gerekmektedir.

Öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinde cinsiyete göre erkekler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Genel olarak incelendiğinde cinsiyetin tükenmişliğin güçlü bir yordayıcısı olmadığı görülmektedir. Bazı araştırmalar; kadınların (Doğan ve Eser, 2015; Salmela-Aro vd., 2008), bazı araştırmalar ise; erkeklerin daha fazla tükenmişlik

yaşadıklarını (Aypay ve Sever, 2015; Uludağ ve Yaratın, 2010; Yang, 2004), bazı çalışmalar da her iki cinsiyetin tükenmişliklerinin eşit oranlarda olduğunu (Küçükşuleymanoğlu ve Onuray Eğilmez, 2013; Sarıgöz ve Çermik, 2012; Santen vd., 2010; Sepehrmanesh vd., 2010; Tümkiye ve Çavuşoğlu, 2010) belirtmektedir. Fakat genel olarak çalışmalar erkeklerin duyarsızlaşmasının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır (Balkıs vd., 2011; Büyükarıkan ve Büyükarıkan, 2015; Gündüz vd., 2012; Çapri ve Yedigöz Sönmez, 2013; Memiş, 2011). Erkek öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin kız öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinden yüksek olması cinsiyetten ziyade cinsiyet rolleri ile ilişkili olabilir. Cinsiyet farklılıkları ile ilgili çalışmalar her iki cinsiyetin farklı sosyalleşme süreçlerinden geçtiğini vurgulamaktadırlar. Erkek rolünün güç, bağımsızlık, ayrı olma, kolay incinmeye gibi vurgulara sahip olmasından ötürü duyarsızlaşmanın erkeklerin bastırılmış duygularını yansıtıyor olabileceği söylenmektedir. Ayrıca erkeklik rolü olan hedefe odaklı düşünme sistemidir. Erkekler yarışmacıdır ve erkeklik hisleri başarı odaklıdır, duyarsızlaşmaları rakiplere güvenmeme düşüncesinden de kaynaklanabilir. Bu özellikle tehdit ve stres altında kişiyi antisosyal ve saldırgan hislere götürebilir (Memiş, 2011)..

Araştırmada yabancılaşmanın tüm alt boyutlarında erkekler lehine anlamlı bir sonuç çıkmıştır. Ataş ve Ayık'ın (2013) öğretmen adaylarında yabancılaşma ile ilgili yaptıkları çalışmada erkek öğretmen adaylarının kız öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma yaşadıkları bildirilmiştir. Benzer şekilde Polat vd. (2015), öğretmen adaylarında okula yabancılaşma ve akademik öz-yeterlik ile ilgili yaptıkları çalışmada erkek öğretmen adaylarının okula yabancılaşma düzeylerinin kadın katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğunu saptamışlardır. Şimşek ve Akdemir (2015) üniversite öğrencilerinde okula yabancılaşma adlı çalışmalarında erkek öğrencilerin anlamsızlık, güçsüzlük ve sosyal uzaklık alt boyutlarında kız öğrencilere göre daha fazla yabancılaşma yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Ancak erkek ve kız öğretmen adaylarının sosyal uzaklık puanları arasında anlamlı farklılaşma gözlememiştir. Bu bulgulara karşın, Bayhan (1995), üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada, kızlarda sosyal anomi ve yabancılaşma davranışının, erkeklere oranla daha fazla görüldüğünü bulmuştur. Farklı yaş gruplarındaki öğrencilerle yürütülen çalışmalarda da çoğunlukla erkek öğrencilerin, toplam yabancılaşma ile güçsüzlük, kuralsızlık ve soyutlanma alt boyutlarına ilişkin puanlarının kız öğrencilerden daha yüksek olduğunu bildirdiği saptanmıştır (Lane ve Daugherty 1999; Arastaman 2006; Uzun Yüksek, 2006; Yiğit, 2010; Sarı, 2015). Bu sonuçlara göre, tükenmişlik ve yabancılaşma açısından erkek öğrencilerin daha riskli bir grubu oluşturduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmada son sınıf öğrencilerinin tükenmişlik düzeyleri birinci sınıf öğrencilerinden daha yüksek bulunmuştur. Değişik bölüm ve öğretim kademelerindeki öğrencilerle yapılan tükenmişlik çalışmalarının büyük bir kısmında sınıf düzeyi arttıkça tükenmişlik düzeyinin de arttığı saptanmıştır (Aypay ve Sever, 2015; Küçüksüleymanoğlu ve Onuray Eğilmez, 2013; Kutsal, 2009; Balkıs vd., 2011; Gündüz vd., 2012; Çapri ve Yedigöz Sönmez, 2013; Memiş, 2011). Benzer bir sonuç yabancılaşmanın alt boyutları için de elde edilmiştir. Tüm alt boyutlarda son sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine oranla daha fazla okula yabancılaşma yaşadıkları anlaşılmıştır. Aynı şekilde Ataş ve Ayık (2013) da son sınıf öğrencilerinin diğer öğrencilere göre daha fazla yabancılaştıklarını bildirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında üst sınıflardaki öğrencilerin alt sınıflardakilere göre tükenme ve yabancılaşmaya daha yatkın oldukları söylenebilir. Birçok üniversite öğrencisi gibi eğitimini tamamlayarak iş yaşamına adım atacak olan sınıf öğretmenliği öğrencileri mezun olduktan sonra girecekleri KPSS nedeniyle psikolojik sorunlar yaşamakta ve zorlanmaktadırlar. Bu zorlanmalar depresyon, kaygı ve umutsuzluk düzeyini büyük oranda arttırmaktadır (Tümekaya vd., 2007). Tükenmişlik kavramının strese dayalı bir kavram olduğu düşünülürse, öğretmen adaylarının tükenmişlik yaşaması da kaçınılmaz olmaktadır. İşsiz kalma kaygısı nedeniyle, son sınıfta dersler yerine sınava odaklanan öğrencilerin okulla bağları zayıflamakta, tükenmişlik ve yabancılaşma düzeyleri artmaktadır.

Bu çalışma tükenmişlik ve yabancılaşma arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Her iki konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalar öğrenci tükenmişliği ve eğitimde yabancılaşmanın ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin ortak olduğu gözlenmiştir. Bu ortak nedenler; eğitimde öğrenci katılımının düşüklüğü, fiziksel düzenlemelerin yetersizliği, merkezi yönetim anlayışı, öğrencinin eğitime ve sonucuna ilişkin inancı, öğretmenlerin tutumu, aile, sosyal destek yetersizliği stres ve başarı kaygısı gibi çok geniş bir şekilde ifade edilmektedir (Çam, vd., 2014; Yılmaz ve Sarpkaya, 2009). Bu nedenle okullarda alınacak önlemler hem tükenmişliğin hem de yabancılaşmanın birlikte azalmasına katkı sağlayacaktır. Elde edilen bulgulardan yola çıkıldığında erkek ve dördüncü sınıf öğrencilerine tükenmişlik ve yabancılaşma ile başa çıkabilmeleri için psikolojik danışma hizmetlerinin verilmesi önerilebilir. Ancak amaç öğrencilerin bunları yaşamadan ilk yıllardan itibaren gerekli önlemlerin alınması olmalıdır. Bu çerçevede rehberlik hizmetlerinin daha etkin bir hale getirilerek, tüm öğrencilere, okullarını daha fazla sevmeleri, kendilerini değerli hissetmeleri ve kaygılarını azaltabilmeleri konusundaki çalışmaların yapılması önerilebilir. Öğretmen yetiştiren tüm kurumlarda tükenmişlik ve yabancılaşmanın nedenleri öğretmen adaylarına tanıtılmalı, süreçleri

hakkında bilgi verilmeli, sonuçlarından haberdar edilmeli ve belirtilerine karşı duyarlı olup tedbirli olmaları sağlanarak, başa çıkabilme becerileri öğretilmelidir.

Kaynakça

- Arastaman, G. (2006). Ankara ili lise birinci sınıf öğrencilerinin okula bağlılık durumlarına ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerine bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Ataş, Ö. ve Ayık, A. (2013). Öğretmen adaylarında okula yabancılaşma. *Turkish Studies*, 8(8), 103-122.
- Atli, A., Keldal, G. ve Sonar, O. (2015). Üniversite öğrencilerinin yabancılaşma ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 149-160.
- Aydın, S. ve Akar, H. (2015). Öğretmen adaylarının yabancılaşma düzeylerine fakülte yaşam niteliğinin etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 161-172.
- Ayık, A. ve Atas-Akdemir, Ö. (2015). Öğretmen adaylarının okul yaşam kalitesi ve okula yabancılaşma algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 21(4), 429-452.
- Aypay, A. ve Eryılmaz, A. (2011a). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 26-44.
- Aypay, A. ve Sever, M. (2015). School as if a workplace: exploring burnout among high school students. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(2), 460-472.
- Balkıs, M., Duru, E., Buluş, M. ve Duru, S. (2011). Tükenmişliğin öğretmen adayları arasındaki yaygınlığı, demografik değişkenler ve akademik başarı ile ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2011(I), 151-165.
- Bask, M. ve Salmelo-Aro, K. (2012). Burned out to dropout: Exploration the relationship between school burnout and school dropout. *European Journal of Psychology of Education*, 28, 511-528. doi: 10.1007/s10212-012-0126-5
- Bayhan, V. (1995). *Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Bekhet, A. K., Elguenidi, M. ve Zauszniewski, J. A. (2011). The effects of positive cognitions on the relationship between

- alienation and resourcefulness in nursing students in Egypt. *Journal of Issues in Mental Health Nursing*, 32, 35-41.
- Bilge, F., Tuzgöl, Dost, M. ve Çetin (2014). Lise öğrencilerinde tükenmişliği ve okul bağlılığını etkileyen faktörler: çalışma alışkanlıkları, yetkinlik inancı ve akademik başarı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(5), 1709-1727.
- Büyükarıkan, B. ve Büyükarıkan, U. (2015). Fen bilimleri enstitülerinde lisansüstü eğitimi alan öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 459-478.
- Case, J. M. (2008). Alienation and engagement: Development of an alternative theoretical framework for understanding student learning. *Higher Education*, 55, 321-332.
- Çağlar, Ç. (2012). Öğrenci yabancılaşma ölçeğinin (ÖYÖ) geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(166), 195-205.
- Çam, Z., Deniz, K. Z. ve Kurnaz, A. (2014). Okul tükenmişliği: algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres değişkenlerine dayalı bir yapısal eşitlik modeli sınaması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(173), 313-327.

- Çapri, B. ve Yedigöz Sönmez, G. (2013). Lise öğrencilerinin tükenmişlik puanlarının sosyo-demografik değişkenler, psikolojik belirtiler ve bağlanma stilleri açısından incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 195-218.
- Çapri, B. ve Yedigöz Sönmez, G. (2013). Lise öğrencilerinin tükenmişlik puanlarının sosyo-demografik değişkenler, psikolojik belirtiler ve bağlanma stilleri açısından incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 195- 218.
- Çapulcuoğlu, U. ve Gündüz, B. (2013). Öğrenci tükenmişliğini yordamada stresle başa çıkma, sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(1), 201-218.
- Çapulcuoğlu, U. ve Gündüz, B. (2013b). Lise öğrencilerinde tükenmişliğin cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü ve algılanan akademik başarı değişkenlerine göre incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 12-24.
- Dahlin, M., Joneborg, N. ve Runeson, B.(2007). Performance- based self esteem and burnout in a cross sectional study of medical students. *Medical Teacher*, 29(1), 43-48.
- Doğan, H. ve Eser, M. (2015). Meslek yüksekokulu bankacılık ve sigortacılık öğrencilerinin tükenmişlik düzeyinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (E-JOIR)*, 3 ,Özel Sayı ,125-132 .
- Erimez, C. (2012). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında fakültelerine yabancılaşmalarının rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Erimez, C. ve Gizir, S.(2013). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında fakültelerine yabancılaşmalarının rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(3), 13-26.
- Erjem, Y. (2005). Eğitimde yabancılaşma olgusu ve öğretmen: Lise öğretmenleri üzerine sosyolojik bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 395-415.
- Eryılmaz, A. ve Burgaz, B. (2011). Özel ve resmi lise öğretmenlerinin örgütsel yabancılaşma düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 36(161), 271-286.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30, 159-165.
- Frydenberg, E. ve Lewis, R. (2004). Adolescents least able to cope: How do they respond to their stresses? *British Journal of Guidance & Counselling*, 32, 25-37.
- Gedik, A. (2014). Ortaöğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi bağlamında okula yabancılaşma. Yayınlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Gündüz, B., Çapri, B. ve Gökçakan, Z. (2012). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeyinin incelenmesi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 38-55.
- Hascher, T. ve Hagenauer, G. (2010). Alienation from school. *International Journal of Educational Research*, 49(6), 220-232.
- Jacobs, S. ve Dodd, D. (2003). Student burnout as a function of personality, social support and workload. *Journal of College Student Development*, 44, 291-303.
- James, R. (1998). The perceived effects of social alienation on Black college students enrolled at a Caucasian southern university. *College Student Journal*, 32(2), 228-239.
- Katıtaş, S. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde okula yabancılaşma ve okulu bırakma eğilimi: Şanlıurfa ili örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Kocayörük, E. (2006). Lise öğrencilerinin yabancılaşmaları ile anne-baba ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 5(17),92-111.
- Kutsal, D. (2009). *Lise öğrencilerinin tükenmişliklerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükşüleymanoğlu, R. ve Onuray Eğilmez, H. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının tükenmişlik düzeyleri: Uludağ üniversitesi örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), 905-923.
- Lane, E. J. ve Daugherty, T. K. (1999). Correlates of social alienation among college students. *College Student Journal*, 33(1), 7-9.
- Levin, W. L. (1994). *Sociological ideas: Concepts and applications*. California: Wadsworth Publishing Company.
- Lewis, J. (2009). *Social alienation, self efficacy, and career goals as related to the academic performance of college sophomores*. Unpublished doctoral dissertation, Marywood University.
- Mann, S. J. (2001). Alternative perspectives on the student experience: Alienation and engagement. *Studies in Higher Education*, 26(1), 7-19.
- Maslach, C. (1976). Burnout. *Human Behavior*, 5, 16-22.
- Memiş, Ç.Ö. (2011).Trakya üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinde sosyal anksiyete bozukluğu ve belirtileri ile tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Özdemir, Y. ve Özdemir, M. (2015). Eğitim stresi ve benlik saygısının ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliği üzerindeki doğrudan

- ve dolaylı etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 6(2), 1-10.
- Özsarı, M. P. (2015). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Pines, A. M. (2005). The burnout measure short version (BMS). *International Journal of Stress Management*, 12(1), 78-88.
- Pisarik, C. T. (2009). Motivational orientation and burnout among undergraduate college students. *College Student Journal*, 43(4), 1238-1252.
- Polat, M., Dilekmen, M. ve Yasul, A. F. (2015). Öğretmen adaylarında okula yabancılaşma ve akademik öz-yeterlik: Bir chaid analizi incelemesi *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, (4), 214-232.
- Salmela-Aro, K., Savolainen, H. ve Holopainen, L. (2009). Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 1316-1327.
- Salmelo-Aro, K., Kiuru, N.ve Nurmi, J. E. (2008). The role of educational track of adolescents' school burnout: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, 78, 663-689.
- Santen, S. A., Holt, D. B., Kemp, J. D. ve Hemphill, R. R. (2010). Burnout (in Salmelo-Aro, K. & Tolvanen, A. & Erik-Nuirm, J. (2009). Medical students: Examining the prevalence and associated factors. *Southern Medical Journal*, 103(8), 758-763
- Sarı, M. P. (2015). İlköğretim 4. Ve 5. Sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Sarıgöz, O. ve Çermik, Y. (2012). Maslow'un tükenmişlik ölçeği ile myo öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin belirlenerek değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 116-122.
- Schaufeli, W. B. ve Salanova M. (2007). Efficacy or inefficacy, that's the question: Burnout and work engagement, and their relationships with efficacy beliefs. *Anxiety, Stress, and Coping*, 20 (2), 177-196.
- Schaufeli, W. B. ve Taris, T. W. (2005). The conceptualization and measurement of burnout: Common ground and words apart. *Work & Stress*, 19(3), 256-262.
- Schaufeli, W. B., Martínez, I. M., Marqués-Pinto, A., Salanova, M.ve Bakker, A. B. (2002a). Burnout and engagement in university students: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481.

- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V.ve Bakker, A. (2002b). The measurement of burnout and engagement: A confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schrami, K., Peski, A., Grossi, G.ve Simonsson-Sarnecki, M. (2011). Stress symptoms among adolescents: the role of subjective psychosocial conditions, life style and self-esteem. *Journal of Adolescence*, 34(5), 987-996.
- Sepehrmanesh, Z., Ahmadvand, A., Akasheh, G., ve Saei, R. (2010). Prevalence of burnout in senior medical students. *European Psychiatry*, 25, Supplement 1, 723
- Shirom, A.ve Ezrach, Y. (2003). On the discriminant validity of burnout, depression and anxiety: Are-examination of the burnoutmeasure. *Anxiety, Stress, and Coping*, 16, 83-97.
- Simmons, B. L., Gooty, J., Nelson, D. L. ve Little, L. M. (2009). Secure attachment: Implications for hope, trust, burnout, and performance. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 233-247.
- Soncu, E. (2010). *Psychiatric symptomatology, attachment style, and burnout among mental health professionals in Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sungur, A. (2013). Ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin okul yurtlarındaki yaşamı ve yabancılaşma. Sosyoloji Alanı Ortaöğretim Öğrencileri Arası Proje Yarışması, Tübitak.
- Şimşek, H. ve Ataş-Akdemir, Ö. (2015). Üniversite öğrencilerinde okula yabancılaşma. *Curr Res Educ*, 1(1), 1-12.
- Tolan, B. (1980). *Çağdaş toplumun bunalımı anomi ve yabancılaşma*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Tümkaya, S. Aybek, B. ve Çelik, M.(2007). KPSS'ye girecek öğretmen adaylarındaki umutsuzluk ve durumluk-sürekli kaygı düzeylerini yordayıcı değişkenlerin incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi(KUYEB)*, 7(2), 953-974.
- Tümkaya, S. ve Çavuşoğlu, İ. (2010). Sınıf öğretmenliği son sınıf öğretmen adaylarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2),468-481.
- Tümkaya, S.,** Çam, S. ve Çavuşoğlu, İ. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonu'nun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 387-398.
- Türk, F. (2010). *Lise Öğrencilerinin Eğitimde Yabancılaşma Sorunu: Ankara İli Yenimahalle İlçesi İki Genel Lise Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uludağ, O. ve Yaratan, H. (2010). The Effect of burnout on engagement: An empirical study on tourism students. *Journal*

- of Hospitality, Leisure, Sport, & Tourism Education*, 9 (1), 13-23.
- Uzun Yüksek, Ö. (2006). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerine etki eden sosyo-demografik değişkenlerin belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yang, H-J. (2004). Factors affecting student burnout and academic achievement in multiple enrollment programs in Taiwan's technical-vocational colleges. *International Journal of Educational Development*, 24(3), 283-301.
- Yang, H-J.ve Farn, C. K. (2005). An investigation the factors affecting MIS students burnout in technical-vocational college. *Computers in Human Behavior*, 21(6), 917-932.
- Yılmaz, S. ve Sarpkaya, P. (2009). Eğitim örgütlerinde yabancılaşma ve yönetimi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 314-333.
- Yiğit, S. (2010). *İlköğretim 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Zhang, Y., Gan, Y.ve Cham, H. (2007). Perfectionism, academic burnout and engagement among Chinese college students: A structural equation modeling analysis. *Personality and Individual Differences*, 43, 1529-1540.

TÜRKİYE'DEKİ DEFİNE VE DEFİNECİLİKLE İLGİLİ İNANIŞLAR VE BU İNANIŞLARIN MOTİF İNDEKSİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İsmail ŞENESEN*

ÖZET

Define ve definecilik ile ilgili inanışlar ve bu inanışlar çevresinde şekillenen, motifler, ritüeller tüm dünyada oldukça yaygındır. Türkiye'de de define ve definecilik ile ilgili inanışların hayli yaygın olduğunu görüyoruz. Türkiye'de define ve definecilikle ilgili inanışlar ve uygulamalar üç aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşama, defineyi gömerken yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardır. İkinci aşama defineyi bulmak için, üçüncü aşama ise define bulunduktan sonra yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardır. Bu çalışmada, Türk halk kültüründeki Define ve Definecilikle ilgili inanışlar, Motif Index of Folk Literature'da yer alan konuyla ilgili evrensel kültür motifleri ve Türk kültüründeki mitolojik motiflerle karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: define, definecilik, inanç, motif, Motif İndex

ABSTRACT

Beliefs related with treasure and treasure hunting and motifs and rituals shaped around these beliefs are very common all over the world. We see that beliefs about the treasure and treasure hunting in Turkey are also quite common. The beliefs and practices related with treasure and treasure hunting in Turkey consists of three stages. The first stage involves in the applications that are made when burying the treasure and beliefs about them. The second stage relates to the applications that are made for finding the treasure since the third stage includes the applications that are made after the treasure is found and the beliefs related with them. In this study, the beliefs about treasure and treasure hunting in the Turkish folk culture are evaluated by comparing the global cultural motifs on the subject presented in Motif Index of Folk Literature and the mythological motifs in Turkish culture.

Key Words: treasure, treasure hunting, belief, motif, Motif Index

I. Giriş

İnanç; Tanrı'ya, bir dine, bir mezhebe, bir insana, bir peygambere, bir imama, insanüstü bir güce, tabiat olaylarına, bir düşünceye, bir kanıya, bir görüşe, bir iletiye, bir öğretiye, bir öneriye, bir saniya, bir olguya, bir iddiaya, bir varlığa, ister taş, kaya, ağaç, mezar, su, ateş, toprak, güneş, ay, yıldız, hayvan, figür, gibi somut, ister din, mezhep, fikir, ruh, gibi soyut bir nesneye, bir şeye gönülden, kalpten, içten inanmak, güvenmek, iman etmek, tasdik etmek, itimat etmek, kanaat getirmek, bağlı bulunmak, onu uygulamaya çalışmak, onu savunmak olgusudur (Bayatlı, 2012, s. 39).

Define, bir şeyi örtmek, gizlemek; ölüyü gömmek anlamındaki defn kökünden türeyen define, "gizlenen şey" manasına gelir. Bu anlamda rikâz, kenz ve hazîne kelimeleri de kullanılmaktadır. Define terim olarak toprağın altında gizlenmiş, sahibi

* Dr., Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, isenesen@cu.edu.tr

bilinmeyen parayı ve her türlü kıymetli eşyayı ifade eder (İslam Ansiklopedisi, 1994, s. 87). Gömü bulmak amacıyla kazı yapan ya da yaptıran kimseye ise defineci denir (TDK T. S., 1998, s. 537).

Sözlüklerde define ve definecilik ile ilgili birbirini tamamlayan çeşitli tanımlara rastlanmaktadır: (Devellioğlu, 1993, s. 171), (Püsküllü, 2004, s. 552), Ana Britanica, 1990, s. 57), (Tuğlacı, 1972, s. 520). İnanç konusunda ise çalışmamızda olduğu gibi tek bir motiften hareketle yapılan yayınlara rastlanmaktadır (Şenesen, 2011a, s. 209-228), (Şenesen, 2011b, s. 64-79), (Şenesen, 2013, s. 745-758).

Araştırmanın konusunu, Türkiye'deki define ve definecilik ile ilgili halk inanışlarının tespit edilmesi, sınıflandırılması ve incelenmesi oluşturmaktadır. Alan yazını ile ilgili olarak yaptığımız taramalardan daha önce konuyla ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmadığını belirledik. Alan araştırması tekniklerinden görüşme ve soru kâğıdı yöntemleriyle 2010-2014 tarihleri arasında derlenen malzemenin evrenini 150 kaynak kişi oluşturmuş, çalışmaya ise 40 kişi örneklem olarak alınmıştır.

Çalışma, Tarihi-Coğrafi Fin Metodu'nun temel araştırma alanlarından birisi olan motif analizi esas alınarak yapılmış; kuramın önemli araştırmacısı Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" adlı eseri incelenerek, define ve definecilik ile ilgili inanışlar tespit edilmiştir. Eldeki veriler, İslamiyet öncesi Türk kültüründeki inanış unsurları ve Türk Mitolojisinin ana hatları açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu vesileyle Türk kültüründeki define ve definecilik ile ilgili inanışların evrensel ve ulusal köklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

II. Türkiye'deki Define ve Definecilikle İlgili İnanışlarla Uygulamaların Motif İncelemesi

Define, geçmiş zamanlarda kayalar, mağaralar ya da yerin altına saklanmış olan altın, gümüş, mücevher gibi değerli eşyanın geneline verilen isimdir. Bir tehlike anında, savaşta, istilada, eşkıya baskınlarında, değerli eşyalarını korumak isteyen halk ya da devlet görevlileri, tehlike geçtiğinde gelip almak ya da sonraki kuşaklara aktarmak için çeşitli işaretler ve izler bırakarak bu değerli eşyaları saklamışlardır.

Kuşaktan kuşağa aktarılan define hikâyeleri, bu defineleri bulmak isteyenlerin maceraları ve bu inanış çevresinde şekillenen, motifler, ritüeller tüm dünyada oldukça yaygındır. Türkiye'de de define ve definecilik ile ilgili inanışların hayli yaygın olduğunu görüyoruz. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre define ve definecilik ile ilgili inanışları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Defineyi Gömerken Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili İnanışlar

1.1. Sihir, Büyü ve Tılsımla İlgili İnanışlar

1.2. Definenin Gizli Güçlere Emanet Edilmesi

1.2.1. Defineyi Kötü Ruhlara (Cinlere) Emanet Etmeyle İlgili İnanışlar

1.2.2. Defineyi İyi Ruhlara (Meleklerle) Emanet Etmeyle İlgili İnanışlar

2. Defineyi Bulmak İçin Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili İnanışlar

2.1. Definelerin Bulunabileceği Yerlerle İlgili İnanışlar

2.2. Rüyada Define Bulmayla İlgili İnanışlar

2.3. Define Olduğu Düşünülen Yerde Hayvan Gezdirmeye İlgili İnanışlar

2.4. Define Olduğu Düşünülen Yere Kül Dökmeye İlgili İnanışlar

3. Define Bulunduktan Sonra Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili

İnanışlar

3.1. Defineyi Koruduğuna İnanılan Gizli Güçleri Etkisiz Kılmaya İlgili İnanışlar

3.1.1. Cinlere Hükmeden Bir Hoca Bulma

3.1.2. Yılan

3.1.3. Dua

3.1.4. Kurban

3.2. Bulunan Defineyi Uğurlu/Uğursuz Kabul Etme

3.3. Bulunan Definedeki Uğursuzluğu Etkisiz Kılma

1. Defineyi Gömerken Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili İnanışlar

Türkiye’de define ve definecilikle ilgili inanışlar ve bu inanışlarla ilgili uygulamaların ilki defineyi gömerken yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardır. Hazine gömülürken büyü yapılır ve birtakım gizli güçlere emanet edilir. Bu gizli güçlerin bazıları cinlerden, perilerden oluşan kötü ruhlar; bazıları da bu kötü ruhların yılan biçimine bürünmüş silüetleridir. Bu kötü ruhların bazıları hazineyi gömenler tarafından görevlendirilir; bazıları da kendiliklerinden görev alırlar. İyi güçlere emanet edilen hazineler de vardır. İyi olsun kötü olsun bu güçlerin her ikisi de sihir, büyü ve tılsımlardan yararlanır. Defineyi gömerken yapılan uygulamaları ve bunlarla ilgili inanışları şöyle sınıflandırabiliriz:

1.1. Sihir, Büyü ve Tılsımla İlgili İnanışlar

Türkiye’de defineyi gömerken yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardan sihir, büyü ve tılsım ile ilgili şu inanç ve uygulamalara rastlanmaktadır:

- Eskiden insanlar definelere urasa yapıp (urasa yapmak: sihirlemek, okuyup üfleme) gömdükleri için defineye yaklaşıldığında definenin şekil değiştirip bulunamayacağına inanılır (K.21, K.22, K.23, K.24).

- Definelerin yürüyüp yer değiştirdiğine inanılır. Örneğin beş altı arkadaş bir define için yola çıktığında aralarından biri “Keşke harita yalnız benim olsaydı ya da defineyi kimseyle paylaşmak zorunda kalmasaydım.” diyerek kalbini bozarsa o definenin olduğu yerden kaybolacağına inanılır (K.24, K.25, K.26, K.27, K.33, K.34).

- Defineler, sihirli oldukları için bulan kişiyi cinlerin ve şeytanların rahatsız edeceğine inanılır (K.1, K.2, K.3, K.4, K.36, K.37, K.38, K.39).

Türkiye’de define gömülürken üzerinde yapıldığına inanılan sihirleme, büyüleme, tılsımlama, definenin biçim değiştirmesi ve kaybolması gibi motiflere Motif Index’te yer alan “D848. Yer altından kazılarak çıkartılan büyüülü nesne”, “D1361.19. Büyüülü hazinenin görünmez olması”, “D1825.4.1. Büyünün yer altındaki nesnelere görme gücü”, “D2101. Büyü ile bulunan hazine” “D1016. Hayvanın büyüülü kanı” gibi motiflerde de rastlamaktayız.

Bugün büyü denince usdışı, gerçekte, yaşamla bağlantısı olmayan, gerçeklere uymayan boş işler anlaşılır. Oysa bundan binlerce yıl önce durum böyle değildi. Büyü, insan yaşamının özünde bulunan bir olay, bir gerçektir. Eskiçağ insanının çevresi gizli

güçlerle, insanüstü varlıklarla kuşatılmış, çevrilmişti. Eskiçağ insanının düşüncesinde “gizli” diye bir kavram yoktu (Eyuboğlu, 1998, s. 265).

Günümüzde büyü, sihir, tılsım gibi mitolojik kavramlar define ve defnecilik ile ilgili inanışlarda görülür. Eski çağlar yaşayan insanlar, değerli varlıklarını veya hazinelerini gömerken onları tılsımlayıp büyüledikleri için bu defneler biçim ya da yer değiştirirler. Defneci grup içerisinde bulunan herhangi biri niyetini bozup tek başına hazineye sahip olmayı aklından geçirdiğinde defneler kaybolabilir. Yine sihirli oldukları için defneleri koruyan cinler defnecileri rahatsız edip engellerler.

1.2. Definenin Gizli Güçlere Emanet Edilmesi

Eski insanlar (hangi inançtan veya dinden olurlarsa olsunlar) gömdükleri hazinelerini ruhlara, bekçilere emanet ederler. Bu ruhlar ve bekçiler, emanetleri asırlar boyunca koruyup kimsenin eline geçmesine izin vermezler. Hazinenin bekçisi motifine Motif Index’te “N570. Hazinenin bekçisi” motifinde de rastlanır.

Radloff “ruh” sözcüğünün Türk dillerinde pek çok farklı nesneyi belirttiğini görmüştür: “görünüm, anlam, güzellik, onur, hayvanların ve insanların yaşam gücü, hayal, hayalet, put, kutsal resim, resim.” Yudahin bu sözcükte görkem ve büyüklük anlamlarını saptar. Böhtlingk; Yakutlarda, korkunç görünüm anlamına geldiğini görüyor. Kalmuk dilindeyse, canlı, heybetli görünüm, erkeklik, cesaret, yüreklilik, güçlü etki, etki anlamındadır. Eski Türkçede sık sık ruhu tanımlamak için öz kelimesi kullanılmaktadır (Roux, 1999, s. 114,115).

Ruh, cin, peri gerçek birer varlıktır. Ruhlar iyi, kötü diye ikiye ayrılıyordu. İyi ruhlar iyilik, kötü ruhlar kötülük etmek için uğraşan varlıklardı (Eyuboğlu, 1998, s. 265).

Mitolojik sistemlerde geniş yer tutan unsurlardan biri kötü ruh anlayışıdır. Tüm kültürlerin mitolojik görüşlerinde kötü ruhlarla ilgili çeşitli tasarımlar bulunmaktadır (Sarpkaya, 2014, s. 251).

Kötü ruh anlayışıyla ilgili olarak inanç sistemlerinde duyularla algılanamayan ve göze görünmeyen varlıklarla ilgili temel tasarımlardan biri cindir. Cin anlayışı hemen hemen tüm kültürlerde ve mitolojik sistemlerde görülmektedir (Hançerlioğlu, 2010, s. 100).

Şaman inancına göre de “Karanlık Âlem”, “Karanlık Dünya” adları da verilen yer altında kötü ruhlar yaşar (Şener, 2001, s. 57).

1.2.1. Defineyi Kötü Ruhlara (Cinlere) Emanet Etmeye İlgili İnanışlar

Türkiye’de defnelerin kötü ruhlara emanet edilmesi ile ilgili aşağıdaki inanışlar tespit edilmiştir:

- Defnelerin efsunlu, tılsımlı, sihirli olduğuna, onları sahiplerinin görevlendirdiği şeytani güçlerin koruduğuna inanılır (K. 8, K.9, K.10, K.14, K.15).
- Defnelerin cinler tarafından ele geçirildiğine, sahiplerinin cinler olduğuna ve sihirli olduklarına inanılır (K.5, K.6, K.7, K.16, K.17, K.18, K.19, K.27, K.28).
- Gömü ve define bulunduğu zaman bulanlar, yüzlerini bir müddet ondan çevirmezlerse felç olunacağına; çünkü her definenin başında koruyucu bir cin veya büyü olduğuna inanılır (K.23 K.24, K.25, K.26, K.27, K.28, K.29, K.30).

- Defineleri kötü ruhların, cinlerin koruduğuna inanılır. Bu nedenle define aramaya çıkan kimselerin başlarına kötü şeyler geleceğine, bazılarının aklını yitireceğine inanılır (K.2, K.3, K.4, K.25, K.26, K.27, K.38, K.39, K.39, K.40).

- Eski çağlarda, insanların altınlarını sihirle gömdüklerine ve gömdükleri malları üç harflilerin beklediğine, bekleyen üç harflileri sadece akli ermeyen kız çocuklarının görebileceğine, saklanan bu malları almaya çalışanların da ailelerinden birini kaybedeceğine inanılır (K.22, K.23, K.24, K.25, K.26, K.27, K.28, K.29, K.39, K.40).

- Rüyada altının yerini görüp de başkasına söylemenin sakıncalı olduğuna, söylenirse definenin sihrinin insanı sakat edeceğine; hatta öldürebileceğine inanılır (K.8 K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15).

Türkiye’de define ve definecilikle ilgili inanışlarda defineyi kötü ruhlara emanet etme ile ilgili tespit ettiğimiz kötü ruh, cin, şeytan, define bekçisi gibi motiflere Motif Index’te “F400. Ruhlar, cinler, şeytanlar”, “F450. Yer altı ruhları”, “N570. Hazinesin bekçisi” olarak kayıtlı olan motiflerde de rastlanır.

Yer altı dünyasının kötü ruhlarının hâkimi konumundaki “Erlik” ve yine onun kötülük sembolü çocukları ve adamlarının çeşitlenmelerine Türkiye Türklerinin ve Türk dünyasının başta halk inançları olmak üzere masallarında, mitlerinde, inançlarında, destanlarında, efsane ve memoratlarında oldukça sık rastlanılmaktadır. Türk mitolojisine ait bu ruhların zaman içinde İslamleşerek “cin” veya “şeytan”a dönüştükleri görülmektedir (Çobanoğlu, 2009, s. 280).

Türk mitolojisinde, yer altına mensup kötü ilah ya da ruhlar insanlara her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getirir. Bunlar daha ziyade korkunç şekilli yaratıklar ya da cinlerden meydana gelir (Çoruhlu, 2011, s. 55, 57).

Mitolojik sistemlerde kötü ruh olarak algılanan ve gözle görülmeyen varlıklar tüm kültürlerde olduğu gibi Türk halk kültüründe de “Cin” veya “Şeytan” olarak adlandırılır. Efsunlu, tılsımlı, sihirli olduklarına inanılan defineleri de aynı şeytani güçlerin koruduğu söylenebilir. Hazinesi gömenler, birtakım büyüsel işlemler yaparak bazı görünmeyen güçleri hazinelerin gömüldüğü alanları korumak üzere görevlendirirler. Yer altında yaşayan kötü ruhların bazıları ise gömülen hazineler büyülü ve tılsımlı oldukları için onları koruma görevini kendiliklerinden üzerlerine alırlar. Defineyi koruma görevi verilen veya bu görevi kendiliğinden üstlenen kötü ruhlar, istedikleri yapılmazsa musallat oldukları definecilere felaket, hastalık; hatta ölüm getirebilirler. Rüyada görülen definenin yerinin başkalarına söylenmesinde bile aynı felaketlerle karşılaşılabilir.

1.2.2. Defineyi İyi Ruhlara (Meleklerle) Emanet Etmeyle İlgili İnanışlar

Gömülerin iyi ruhlara emanet edilmesi ile ilgili inanışlara az da olsa rastlanır.

- Değerli bir eşyayı toprağa gömenin o şeyi meleklerle emanet ettiğine; gömüldüğü yerden çıkaran kişiye ise haram olacağına ve Allah’ın o nesneyi bulana yedirmeyeceğine inanılır (K.24, K.25, K.26, K.27, K.28).

İyi ruhlara emanet edilen defineler artık o ruhlara aittir. O define kendisini bulan definecilere hayır değil uğursuzluk getirir. Definelerin iyi ruhlar, melekler tarafından korunduğu inancına pek rastlanmaz.

2. Defineyi Bulmak İçin Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili İnanışlar

Define ve definecilikle ilgili inanışların ve uygulamaların ikinci aşaması defineyi bulmak için yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardır. Türkiye’de definelerin bulunması ile ilgili motifler Motif Index’teki “N530. Hazinesin keşfedilmesi” motifi ile benzerlik gösterir. Bu inanışlar ve uygulamalar, definelerin bulunabileceği yerleri tespit etmek, defineyi rüyada görmek, define olduğu düşünülen yerde hayvan gezdirmek ve yere kül dökmekten oluşur.

2.1. Definelerin Bulunabileceği Yerlerle İlgili İnanışlar

Eski zamanlarda gömülen defineler vardır. Bu defineleri bulabilmek için çeşitli inanışları ve bu inanışlardan kaynaklanan uygulamaları şöyle sıralayabiliriz:

- Bir gün bir kadın bir taşın üstünde cütküklü tavuk resmi görmüş. Taşın yanında bir mağara varmış, merak edip o mağaraya girmiş. Mağara altın kap kaçak takı doluymuş. Kadın içlerindeki altın kemeri alıp evine gitmiş. Geri geldiğinde mağaradaki altınların yerinde olmadığını görmüş. Bunun üzerine mağaranın sihirli olduğuyla ilgili söylentiler yayılmış. Kadın mağaraya bir kıyafetini bıraksaymış, döndüğünde o defineyi yerinde bulabileceğine inanılır (K.34).
- Bütün gömü ve hazinelerin yerlerini gösteren birer harita olduğuna inanılır (K.15, K.40).
- Definenin genellikle eski yerleşim yıkıntılarında, eski yapılarda, mağaralarda, mezar kenarlarında olduğuna inanılır (K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11).
- Höyüklerde define olduğuna inanılır (K.21, K.22, K.23, K.24, K.25, K.31, K.32, K.33).
- Kadiri yolunda Anavarza kalesinde hazine olduğuna inanılır (K.14, K.15, K.16, K.17, K.18, K.19, K.20, K.21, K.22).
- Adana’da Taşköprü’nün ayaklarından birinin altında köprüyü yeniden yaptıracak kadar altın olduğuna inanılır (K.11, K.12, K.13, K.33, K.34, K.35, K.36, K.37, K.38).
- Eskilerin, definelerini zeytin ağacının dibine gömdüklerine inanılır (K.2, K.8, K.11, K.12, K.23, K.34, K.35, K.39, K.40).
- Gökkuşağının başlangıcında bir küp altın olduğuna inanılır (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.7, K.8).
- Yağmur yağdığı zaman topraktan ışık çıkarsa ışığın çıktığı yerde define olduğuna inanılır (K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12).
- Definecilikte, başka bir inanışa göre de define arayıcıları, önceden ceplerinde getirdikleri madeni bir parayı kazı yapacakları bölgede rastgele atarlar ve para nereye düşerse orayı kazmaya başlarlar. Yani paranın parayı çekeceğine inanılır (K.23, K.24, K.25, K.26, K.27, K.28).
- Definecilerin dua edip üfleyerek ellerinde gezdirdikleri çatal biçimindeki yaş dut dalının eğildiği yerde, define olduğuna inanılır (K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15).
- Definenin yerinin kaybolması için kimseye söylenmemesi gerektiğine inanılır (K.33, K.34, K.35, K.36, K.37, K.38, K.39, K.40).

Definelerin bulunabileceği yerlerle ilgili, mezar, kale gibi motiflere; Motif Index’teki “D842. Mezarda bulunan büyümlü nesne”, “D846. Büyümlü kalede bulunan

büyülü nesne”, “D1457.1. Hazine bulunduran büyüülü kaleler”, “N510. Hazinenin bulunduğu yer” motiflerinde rastlanır.

Defineciler, definelerin gömülü olduğuna inandıkları yerleri mağara, mezar, höyük, kale, köprü ayağı, zeytin ağacının altı vb. olarak sıralarlar. Gökkuşağının başlangıcında, yağmurdan sonra güneş ışığının vurduğu, atılan madeni paranın düştüğü, çatal biçimindeki dut dalının büküldüğü yerlerde de define bulunduğu dair inanışlar vardır. Definecilikte mezarlar, mağaralar, köprü ayakları, belli ağaçların dipleri, kale burçları gibi mekânlar dikkati çeker. Defineler sıradan yerlere gömülmez. Gömülürken mutlaka bir işaret, iz, emare veya harita olması gerekir.

2.2. Rüyada Define Bulmayla İlgili İnanışlar

Definelerin bulunduğu yerleri bulabilmek için bilgi alınabileceğine inanılan yöntemlerden birisi de rüyadır. Rüyada define bulma ile ilgili inanışlar ve uygulamalar şöyledir:

- Define arayan insanların kalbi temizse gömünün yerini ya rüyalarında göreceklerine ya da hissedeceklerine inanılır (K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.32, K.39).
- Rüyada üç defa aynı yerde define görülürse orada mutlaka hazine olduğuna inanılır (K.22, K.23, K.24, K.25, K.26, K.27, K.28, K.29, K.30, K.31).
- Rüyada asker kıyafetli şehit görmenin define bulmaya işaret olduğuna inanılır (K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11).
- Rüyada define görmenin zenginliğe işaret olduğuna inanılır (K.18, K.19, K.20, K.21, K.22, K.23, K.24, K.30, K.31, K.32, K.33).
- Rüyada define yeri görüldüğünde o define kimseye söylemeden gidilip alınırsa o definenin bulan kişiye ait olacağına inanılır (K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15, K.16).

Hazine arayan kişilerin aradıkları definenin yerini rüyalarında görme motifine Motif Index’te “D18110.0.2. Rüyalardan alınan bilgi” motifinde rastlanır.

Rüyalar, uyurken insan vücudundan çıkabilen ruhun deneyimleri olarak kabul edilir. Ölümsüzler, istekleri olmadığından rüya görmezler. Rüyalar talih (ayna) veya uğursuzluk habercisi olabilirler ve kehanetler gibi yorumlanabilirler (Eberhard, 2000, s. 258).

“Bir düşü üç defa görmek”, o düşün gerçekliği üzerinde hiçbir kuşku bırakmamaktadır. Bunun için destanlarda, “bir düşü üç kez görme” dileği yer almaktadır (Ögel, 2014, s. 736).

Halkın inancına göre, definelerle rüyaların ilgisi ve görülen rüyaların kendilerine özgü anlamları vardır. Define bulmayla ilgili görülen rüyalar, definecilikle ilgili inanışlarda önemli bir işleve sahiptir. İyi niyetli, kalbi temiz kimselerin hazinelerin yerini rüyalarında görebileceği inancı vardır. Rüyada, aynı yerde üç kez art arda define görülmesinin definenin yeri ile ilgili bir işaret olduğuna inanılması üçleme inancıyla bağlantılıdır. Rüyada şehit görmenin definenin nerede olduğunun bir işareti olduğu inancı da vardır. Rüyada define görmek zenginliğe işarettir. Yeri rüyada görülen definenin kimseye söylenmeden alınması halinde bulana ait olacağı inancı vardır.

2.3. Define Olduğu Düşünülen Yerde Hayvan Gezdirmeye İlgili İnanışlar

Defineciler, define olduğu düşünülen yerde hayvan gezdirerek de definelerin yerlerini saptayabilirler. Definelerin yerini hayvan gezdirerek bulma ile ilgili inanış ve uygulamalar şöyledir:

- Define arayanlar horozu araziye bırakırlar. Horoz, nerede öterse definenin orada olduğuna inanılır (K.3, K.11, K.26, K.29, K.33, K.34, K.35, K.36).

Define olduğu düşünülen yerde hayvan gezdirme motifine Motif Index'te "D1812.5.0.8.1. Hayvanların hareketinden işaret alma" motifinde rastlanır.

Proto-Türk ya da Hun devrine ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler arasında, deriden kesilmiş ya da lahitler üzerine oyulmuş ya da elbiselerde yer almış bir şekilde karşımıza çıkan horoz-tavuk figürleri büyük olasılıkla kötü ruhları kovan, koruyucu bir simgeydi. Özellikle horoz günün ağarışını haber vermesiyle bu anlamı ifade ediyordu (Çoruhlu, 2011, s. 171).

Türk ve dünya mitolojilerinde hayvanlara çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Hayvan motifleri, define ile ilgili inanışlarda da yer alır. Türk mitolojisinde kötü ruhları kovduğuna inanılan horozun, bırakıldığı arazide ötmeye başladığı noktada define olduğuna inanılması horozun bu mitolojik işleviyle doğrudan bağlantılıdır.

2.4 Define Olduğu Düşünülen Yere Kül Dökmeye İlgili İnanışlar

Türkiye'de definenin bulunmasına yönelik inanışlar ve bu inanışlardan doğan uygulamalar içerisindeki kül ile ilgili inanış ve uygulamalar şöyledir:

- Defineci define olduğunu düşündüğü yere kül döker. Külün üzerinde bir çocuk ayağı resmi çıkarsa bir insanın kurban olacağına ve kazıdan vazgeçilmesi gerektiğine; bir hayvan başı resmi çıkarsa bir hayvanı kurban edip kazının yapılabileceğine inanılır (K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15).

- Definenin olduğu varsayılan yere akşamdan kül dökülür. Sabah, yerde koyun ya da keçinin ayak izi varsa kan akıtılıp define kazılır. İnsan ayak izi varsa kazılmaması gerektiğine inanılır (K.21, K.25, K.26, K.30, K.32, K.33, K.38, K.39, K.40).

Define ve definecilik ile ilgili inanışların, define yerinin bulunması aşamasında definenin yerini bulmak için yere dökülen kül motifine Motif Index'teki "D931.1.2. Büyü külü" motifinde, koyun ve keçi motiflerine ise "V12.4.5. Kurbanlık keçi", "V12.4.6. Kurbanlık koyun" motiflerinde rastlanır.

Dünya ve Türk mitolojilerinde "kül" ün bir zenginlik simgesi olmasıyla birlikte, kötü ruhları uzaklaştırmak gibi bir işlevi de vardır. Külün bu işlevi definecilik ile ilgili inanışlarda da görülmektedir.

Çin kültüründe kül, "karga altını" (bir altın ve bakır karışımı) gibi griyle siyah arası bir renkte olduğundan zenginlik simgesidir. Küller, ruh ve hayaletleri; özellikle de ölülerin ruhlarını uzak tutmak için kullanılır (Eberhard, 2000, s. 195).

Koyun on iki hayvanlı Türk takviminin yıl simgelerinden biriydi. Koyun İslamiyet'ten sonra da sükûnet, huzur ve barışın simgesidir. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır (Çoruhlu, 2011, s. 174, 175).

İnanışa göre, define olduğu tahmin edilen yere dökülen külün üzerinde insan ayak izi varsa o definenin felaket getireceğine inanılması ve kazıdan vazgeçilmesi; koyun ya da keçi ayak izi varsa kan akıtıldıktan sonra kazıya başlanması gerekir.

3. Define Bulunduktan Sonra Yapılan Uygulamalar ve Bunlarla İlgili İnanışlar

Türkiye’de define ve definecilikle ilgili inanış uygulamaların üçüncü aşaması da define bulunduktan sonra yapılan uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlardır. Defineciler, defineyi bulduktan sonra defineyi koruduğuna inanılan, görünen görünmeyen kötü ruhları, cinleri, yılanları etkisiz kılmak isterler.

3.1. Defineyi Koruduğuna İnanılan Gizli Güçleri Etkisiz Kılmayla İlgili İnanışlar

Defineleri ortaya çıkardıktan sonra defineleri koruduğuna inanılan gizli güçlerden gelecek fenalıklardan korunmak ve bu güçleri etkisiz kılmak için birtakım uygulamalara gerek vardır. Bu yüzden cinlere hükmeden bir hoca bulunur, defineyi koruduğuna inanılan yılan öldürülerek yok edilir, dua edilir veya kurban kesilir. Bu motife, Motif Index’te “D700. Büyüyü çözme” motifi olarak rastlanır.

3.1.1. Cinlere Hükmeden Bir Hoca (cindar) Bulma

Define bulunduktan sonra defineyi koruduğuna inanılan gizli güçleri etkisiz kılmak için cinci hoca bulma ile ilgili inanış ve uygulamalar şöyledir:

- Defineyi alamadan önce, değerli eşyayı gömenin başka insanlar almasını diye yapmış veya yaptırmış olabileceği sihri bozmak gerektiğine, bu sihri ancak cinlerle konuşabilen cindar hocaların çözebileceğine inanılır (K.11, K.12, K.13, K.14, K.15, K.16, K.17, K.18, K.19).
- Definelerin başında cinlerin nöbet tutuklarına; bu yüzden de bir hocanın define çıkarılmadan önce dua etmesi ve o cinleri kovması gerektiğine inanılır (K.4, K.5, K.6, K.30, K.31, K.32).

Defineleri buldukları yerlerden alabilmek için cinlerle temas kurabilen insan; yani cinci motifine Motif Index’teki “D18110.0.2. Büyücülerin büyü bilgisi” motifinde rastlanır.

Azâim Arapça azîmet kelimesinin çoğuludur. Kişinin kalbini bir şeye bağlayarak bütün manevi ve ruhî gücüyle ona yönelmesine azîmet denir. Azâim ilmini bilenler bu yolla bazı cinlere ve şeytanlara tesir ederek onları itaatları altına aldıklarına, kendi hizmetlerine soktuklarına ve bunlar sayesinde birtakım hastalıkları tedavi ettiklerine inanırlar (İslam Ansiklopedisi, 1991, s. 299).

Define üzerinde bulunduğu inanılan büyüleri bozmak için büyü bozabilme bilgi ve yeteneğine sahip kişilere ihtiyaç vardır. Bunlar, “azâim” bilimiyle uğraşan; yani cinlere hükmedebilen insanlardır. Bu inanç motifinin Türkiye’deki definelerde bulunan büyüü bozma ile ilgili inanışlarda da olduğu söylenebilir. Define üzerindeki tılsımı ancak bu kişiler bozabilirler.

3.1.2. Yılan

Definenin bekçiliğini yaptığına inanılan yılan ile ilgili inanış ve uygulamalar şöyledir:

- Definenin başında bazen manevi bir varlığın bazen de bir yılanın bekçilik yaptığına inanılır (K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13).
- Hazinelerin bulunduğu yerlerin tılsımlı olduğu için hazineyi kara bir yılanın koruduğuna, bu tılsımı bozmak için de hazinenin başında siyah bir tavuğun kesilmesi gerektiğine inanılır (K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13).
- Bulduğunda kara bir yılan olarak görünen definenin duası okunup büyü bozulunca altına dönüşeceğine inanılır (K.15, K.16, K.17, K.18, K.19, K.20, K.21).
- Define birbirine dolaşık iki yılan şeklinde görünürse üzerinin derhal kapatılması gerektiğine; aksi takdirde hazinenin kaybolacağına inanılır (K.11, K.14, K.19, K.25, K.26, K.33, K.34, K.35).

Yılan motifi, define ve definecilik ile ilgili inanışlar ve uygulamalar içerisinde görülür. Bu motife Motif-Index'te "B291.4.2. Haberci yılan", "D712.1.1. Büyüğü hayvan keserek çözme" ve "G303.3.3.1. Yılan kılığına girmiş şeytan" motiflerinde rastlanır.

Yılan, Çin Burçlar Kuşağı'nın beşinci hayvanıdır. Beş zararlı yaratıktan biridir ve akıllı, kötü ve aldatıcı bir hayvan olarak kabul edilir (Eberhard, 2000, s. 332).

Eyuboğlu, yılanla ilgili bütün inançların kaynağını eskiçağ Anadolu dinlerine bağlar. Yılanların kimi uğurlu, kimi uğursuz sayılır. Karayılan, engerek yılanı, san yılan, alacalı yılan, boz yılan gibi değişik türde yılanlar uğursuz, korkulu sayılır (Eyuboğlu, 1998, s. 77).

Türk halk kültüründe de şeytanın yılan ve kurbağa kılığına bürünebileceğine dair inanç oldukça yaygındır (Çobanoğlu, 2009, s. 279).

Yılan motifine Türkiye'deki define ve definecilikle ilgili inanış ve uygulamalarda da rastlanmaktadır. Bu yilandan mutlaka kurtulmak gerekir. Defineyi koruduğuna inanılan karayılanın veya yılan biçiminde görünen definenin tılsımı dua okunup kan akıtılarak bozulur. Yılanın dolaşık halde görünmesi durumunda da definenin derhal kapatılması gerekir. Aksi takdirde sonuç felaket olacaktır.

3.1.3. Dua

Define bulunduktan sonra defineyi koruduğuna inanılan gizli güçleri etkisiz kılmak için yapılması gerektiğine inanılan uygulamalardan biri de dua'dır. Dua ile ilgili inanışlar şöyledir:

- Eskiden defineyi gömerken üzerine büyü yapılmış. Büyünün bir dua ile çözüleceğine inanılır (K.15, K.16, K.17, K.18, K.19, K.20).
- Define ararken bulunan cere ve küplerin bir bekçisi olduğuna; eğer bu define duasız açılırsa definenin bekçisinin o kişiyi çarpacağına inanılır (K.5, K.6, K.7, K.8).
- Definecilikte aranan şeyin gerçek haliyle görünmediği durumlarda duası okunduktan sonra gerçek şekliyle görülebileceğine inanılır (K.32, K.33, K.38, K.39).

Duaların yapılanmalarında da şüphesiz dini katmanlaşmanın izleri vardır. Türk toplumlarındaki dualar ise şüphesiz Tengricilik inanç döneminin izlerini taşımaktadır. Dua Türk kültür tarihinde destanlar ve diğer metinlerde de yer almıştır. Duanın

psikolojisinde talepte bulunulana karşı saygı, sevgi ve korku içeren hava vardır (Kalafat, 2011, s. 8, 9, 28).

Alkışlar, defneciler için önemli inanç ve ritüellerdendir. İslamiyet'in etkisiyle Kuran'dan ayetler veya dualar okunması definenin üzerindeki büyüü def etmeye yarayacaktır.

3.1.4. Kurban

Define bulunduktan sonra defineyi koruduğuna inanılan gizli güçleri etkisiz kılmak için yapılması gerektiğine inanılan uygulamalardan biri de kurban kanı akıtmaktır. Bu uygulama ile ilgili inanışlar da şöyledir:

- Önceki dönemlerde yaşayan insanların değerli mallarını gömerken sihirle gömdükleri için bu gömülerin yılın belli zamanlarında yer değiştirdiğine, bu sihri bozmak için definenin ilk konulduğu yerde kan akıtmak gerektiğine inanılır (K.10, K.11, K.22, K.23, K.27, K.28, K.29, K.33, K.34, K.35, K.36).

- Çok uzun zaman önce gömülen hazinenin bu zaman zarfında cinler tarafından benimsendiğine, bu cinlerin hazineye tılsım yaptığına ve defineyi bulan kişinin bundan etkilenmemesi için bulunduğu hazinenin üzerine kendi kanını akıtması gerektiğine inanılır (K.2, K.16, K.21, K.22, K.30, K.31, K.32, K.33, K.34, K.35).

- Bazı definelerin sihirli olduğu için küpün kan damlatılmadan kırılması durumunda altınların arı olup uçacağına inanılır (K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15).

- Defnecinin defineyi bulunduğu arazi kendisine aitse defineyi kazmanın günah olmadığına; ancak kan akıtılması gerektiğine inanılır (K.8, K.9, K.10, K.26, K.27).

- Define bulunduğu zaman definenin tılsımlı olduğuna ve hemen kan akıtılması gerektiğine inanılır (K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.7, K.8, K.9).

- Define görüldüğü zaman sihir olup kaybolmaması için o definenin üzerine bir iki damla kan akıtılması gerektiğine inanılır (K.22, K.23, K.24, K.25, K.34, K.35).

Bulunan definenin üzerindeki büyüü, tılsımı, sihri çözmek ve yılanlardan, cinlerden oluşan bekçileri etkisiz kılmak için kurban kesme motifine Motif Index'te "D712.4. Büyüyü kan akıtarak çözme" motifinde rastlanır.

Kurban, insanlık tarihinin başından beri var olan bir inanç uygulamasıdır. Dinsel yaşamın en önemli; hatta bazılarında göre temel faaliyeti kurban adamaktır. Bütün olarak bakılırsa kurban etme, kurban edilen aracılığıyla kutsal olanla iletişim kurma yoludur. Amaç; sahip olunanın bir kısmını, geri kalanı korumak amacıyla sunmak ya da yükümlü olduğumuzu hissettiğimiz kişilere karşılık bir şeyler sunmanın yanı sıra elindekinin birazını gözden çıkartarak daha fazlasını almaktır. Kurbanlar beklenmedik güçlere, canlılara ya da nesnelere yönelik olabilir (Roux, 2005, s.186,187, 189, 200).

Kutsal olanla iletişim kurmanın en eski yolu olarak bilinen kurban kanı, define gömülürken gömenler tarafından yapılan büyüü etkisiz kılmanın en önemli ve etkili yollarından biridir. Akıtılan kan bir hayvanın kanı olabileceği gibi defnecinin kanı da olabilir. Bu kan define üzerine olumlu etkiler yaratır. Defineyi uçup gitmekten, haram olmaktan kurtarır.

3.2. Bulunan Defineyi Uğurlu/Uğursuz Kabul Etme

Bulunan definenin defineciler tarafından uğurlu veya uğursuz kabul edilmesiyle ilgili uygulamalar ve bunlarla ilgili inanışlar şöyledir:

- Definelerin sihirli olduğuna ve onları yeraltından çıkarmanın uğursuzluk getireceğine inanılır (K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13).
- Defineler genellikle cin, peri gibi varlıklar tarafından korunduğundan define aramak için mağara, dağ oyuğu gibi yerlere girenlerin geri dönemeyeceğine, bu nedenle definelerin uğursuz olduğuna inanılır (K.5, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.33).
- Definelerin lanetli olduğuna, definecilikle uğraşanların başına değişik kazalar ve musibetler geleceğine inanılır (K.21, K.22, K.23, K.31, K.32, K.33, K.34).
- Geçmişte insanların vefat ettikleri zaman elbiseleri ve ziynet eşyalarıyla gömüldüklerine, halk arasında bu mezarların son derece tehlikeli olduğuna, bu mezarlarla uğraşanların başlarına türlü belaların geleceğine inanılır (K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15, K.16).
- Altın (K.23), hazine (K.33) ve definelerin işaretlerinin kuyular olduğuna, bu definelerin kuyuların derinliklerinde bulunduğu (K.27); ancak bu hazineleri kötü ruhların (K.6) yaşadığı yer altından çıkarmanın uğursuzluk getireceğine (K.38) inanılır.
- Hazine olan toprağın üzerinde yatılırsa sedef hastalığı olacağına inanılır (K.26, K.34, K.35, K.37, K.38, K.39).
- Hazine olan toprağın üzerinde yatılırsa vücudunda lekeler oluşacağına inanılır (K.3, K.4, K.5, K.18, K.19, K.20, K.33, K.34).
- Define bulan kişinin ya delirdiğine ya da azıttıp dinden, imandan çıkacağına inanılır (K.16, K.17, K.28, K.30, K.31, K.35, K.36, K.37, K.38).
- Definenin sihirli olduğuna, define bulan kişinin iflas edeceğine inanılır (K.11, K.12, K.24, K.25, K.32, K.33, K.34).
- Define olan yerin yanına gözyaşı büyüsü yapılır. Define açıldığında açan insanların öleceğine inanılır (K.1, K.13, K.17, K.28, K.33, K.34, K.40).

Anadolu'da uğur inancı oldukça yaygındır. Sonu yıkımla biten bir eylem, bir davranış uğursuz; çıkarla, mutlulukla biten ise uğurlu sayılır. Anadolu'da uğur kavramı altında toplanan, uğurlu ya da uğursuz olarak nitelenen olaylar birer inanç biçimine girmiştir (Eyuboğlu, 1998, s. 154,155, 159).

Definelerin definecilere çoğunlukla uğursuzluk getireceğine inanılır. Bunun nedeni olarak da kötü ruhların yaşadığı yer altında bulunmaları gösterilir. Bu gömülerin bulana mutluluk getirmeyeceği, hastalık, bereketsizlik, bela; hatta ölüm getireceği fikri hâkimdir.

3.3. Bulunan Definedeki Uğursuzluğu Etkisiz Kılma

Bulunan defineyi uğurlu/uğursuz kabul etme ve bulunan definedeki uğursuzluğu etkisiz kılmak için sadaka verme, kurban kesme, dua etme gibi inanış ve uygulamalar vardır:

- Define arayanlar, defineyi daha kolay bulmak için kazma ve küreklerini önce sert bir taşa vururlar. Daha sonra toprağı kazmaya başlarlar. Böyle bir hareketle zorluğun baştan atlatıldığına, bundan sonra arama işlerinin daha da kolaylaşacağına inanılır (K.2, K.3, K.4, K.23, K.24, K.25, K.26).

- Bulunan altının üzerine ekmek konup horoz kanı akıtıldıktan sonra duası okunursa üzerindeki uğursuzluğun kırılacağına ve daha sonra ele alınabileceğine inanılır (K.5, K.16, K.17, K.22, K.23, K.31, K.32, K.33).
- Definecilik yapan kişinin bulduğu defineyi bağışlaması gerektiğine inanılır (K.22, K.23, K.24, K.30, K.31, K.32, K.33, K.34, K.35).
- Define bulan birinin o hazineden mutluluk görmek istiyorsa bir kısmını fakirlere bağışlaması, zekâtını vermesi gerektiğine; yoksa başına kötü olaylar geleceğine inanılır (K.7, K.8, K.12, K.13, K.20, K.21, K.27, K.28, K.33).

Uğursuz sayılan definenin kazılarak ortaya çıkarılması motifine Motif Index'te "N550. Saklı hazineyi kazarak ortaya çıkarmak" motifinde; bulunan definenin üzerindeki uğursuzluğu etkisiz kılmak için definenin üzerine horoz kanı akıtılıp dua edilmesi motifine de Motif Index'teki "D2101.1. Beyaz horozun kanını toprağa serpmek suretiyle bulunan hazine" motifinde rastlanır.

Definecilerin büyük çoğunluğu definelerin uğursuzluğuna inanır. Bolluk ve bereket getireceği fikri neredeyse yok gibidir. Bu durumda defineciler uğursuzluğu etkisiz kılmak için çeşitli inanç ve uygulamalara başvururlar. Definelerde uğursuz sayılan, bela getireceğine inanılan kötü ruhları bertaraf etmek için kullanılacak aletlerin taş vurulması, karşılaşılabilecek zorlukların ve engellerin baştan atılması demektir. Bundan sonra kazmaya başlanılabilir. Sadaka, bir tür saçıdır. Elde edilen hazinenin bir kısmının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması uğursuzluğu giderir, olumlu sonuçlar doğurur.

SONUÇ

Sonuç olarak, Türkiye'de define ve definecilik ile ilgili inanış ve uygulamalarda öne çıkan motifler, "Motif Index of Folk Literature" adlı eserdeki motiflerle karşılaştırıldığında, pek çok ortak motifin varlığı görülmüştür. Yapılan incelemede tespit edilen, "İnanç, hazine, define; rüyalardan, hayvanların hareketinden işaret alma; hazinenin bulunduğu yerin keşfedilmesi ve kazılarak ortaya çıkarılması; hazinenin bekçisi, ruhlar, cinler, şeytanlar, yer altı ruhları, yılan; büyü, büyü ile yer altındaki şeyleri görme gücü ve hazine bulma; büyücülerin, cincilerin büyü bilgileri ve büyüü hayvan keserek kan akıtarak çözmeye; mezardan kaleden yer altından kazılarak çıkarılan büyüü nesne; kül; hazinenin görünmez olması; kurbanlık keçi, koyun ve horozun kanını akıtma" gibi çeşitli motiflerin Türkiye'deki define ve definecilikle ilgili inanış ve uygulamalardaki motiflerle örtüştüğü gözlemlenmiştir.

Türk ve dünya mitolojileri incelendiğinde, yer altı dünyası, yılan, ruh, yer altı ruhu, cin, şeytan, hazine, define, hazinenin bulunduğu yer, hazinenin keşfedilmesi, saklı hazineyi kazarak ortaya çıkarmak, hazinenin bekçisi, sahibi bilinmeyen hazine gibi motiflerde de ortaklıklara rastlanmaktadır.

Bu benzerlikleri; çeşitli yayılma ve taşınma yollarının etkisiyle açıklayabileceğimiz gibi, aynı akli kapasiteye sahip milletlerin birbirinden uzakta da olsalar benzer ürünler ortaya koyabileceğini ifade eden gelişme teorisine açıklamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica, (1990) Ana Yayıncılık, İstanbul: C. 7, s.57, 58
- Bayatlı, N. Y. (2012) Irak Türkmen Folklorunda Halk İnançları, Atatürk Kül. Merkezi Yayını, Ankara:
- Çobanoğlu, Ö. (2009) Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler, Motif 2009 (1-2), İstanbul: s.269-281
- Çoruhlu, Y. (2011) Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalıcı Yay., İstanbul:
- Devellioglu, F. (1993) Osmanlıca Türkçe Sözlük, Aydın Kitabevi, Ankara:
- Eberhard, W. (2000) Çin Simgeleri Sözlüğü, Kabalıcı Yayınları, İstanbul:
- Eyuboğlu, İ. Z. (1998) Anadolu İnançları, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul:
- Hançerlioğlu, O. (2010) Dünya İnançları Sözlüğü, Phoenix Yay., İstanbul:
- İslam Ansiklopedisi (1994) Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: C. 9, s. 87
- Kalafat, Y. Bayatlı, N.Y. (2011) Alkışlar-Kargışlar, Berikan Yay., İstanbul:
- Thompson, S. (1955-1958) Motif Index of Folk Literature, Revised and Enlarged Edition, Indiana University Press, Bloomington:
- Ögel, B. (2014) Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara: C.II, s. 736
- Püsküllü, A. (2004) Türkçe Sözlük, Arkadaş Yayınevi, Ankara:
- Roux, J. P. (1999) Altay Türklerinde Ölüm, Kabalıcı Yayınları, İstanbul:
- Roux, J. P. (2005) Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Kabalıcı Yay., İstanbul:
- Sarpkaya, S. (2014) "Türkiye Sahası Efsanelerinde Özel Adlı Kötü Ruhlar", Korku Kitabı, Kitabevi, İstanbul:
- Şener, C. (2001) Şamanizm, Etik Yayınları, İstanbul:
- Şenesen, R. (2011/a) Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri, Folklor/Edebiyat, C. 17, S. 66, s. 209-228.
- Şenesen, R. (2011/b) Çukurova Halk Kültüründe Süpürge İle İlgili İnanışlar ve Uygulamalar, Karadeniz-Black Sea Uluslararası Sos. Bil. Der., S. 9, s. 64-79.
- Şenesen R. (2013) Türk Halk Kültüründe Ayna ile İlgili İnançlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Bu İnançların Eski Türk Kültüründeki İzleri, 8. Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul Üni. Yay. İstanbul: s.745-758.
- TDK Türkçe Sözlük (1998) TDK Yayınları, Ankara:
- Tuğlacı, P. (1972) Okyanus Ansiklopedik Sözlük, Pars Yayınları, İstanbul:

SÖZLÜ BİLGİ KAYNAKLARI

- K.1: Ahmet Gündoğan, Adana 1940, ilkokul, emekli, Adana 25.11.2014, bu bilgileri çevresinden ve ailesinden öğrenmiştir.
- K.2: İbrahim Dumanoğlu, Antakya 1937, ilkokul, emekli, Adana 27.11.2014, bu bilgileri tecrübe ve çevresinden öğrenmiştir.
- K.3: Salim Hilal, İstanbul 1949, Üniversite, Mühendis, İstanbul 21.12.2014, bu bilgileri kendi deneyimleriyle öğrenmiştir.
- K.4: Abdurrahman Kurt, Kozan 1958, ilkokul, şoför, Adana 27.11.2014, bu bilgileri çevresinden ve ailesinden öğrenmiştir.
- K.5: Hüseyin Güler, Pınarbaşı/Adıyaman 1964, ilkokul, çiftçi, Adıyaman 21.2.2015, bu bilgileri ailesinden ve kendinden büyük olanlardan öğrenmiştir.
- K.6: Ömer Faruk Alpdoğan, Kırıkkale 1957, üniversite, gazeteci, evli, Adana 29.12.2014, bu bilgileri kendi deneyimleriyle öğrenmiştir.
- K.7: Tuncer Polat, Ardahan 1958, lise, esnaf, evli, Ardahan 24.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.8: Ersan Koç, Kırşehir 1976, üniversite, polis, evli, Kırşehir 23.2.2015, bu bilgiyi ailesinden öğrenmiştir.
- K.9: Esat Oğuz, İstanbul 1970, üniversite, veteriner, İstanbul 21.2.2015, bu bilgileri arkadaşlarından öğrenmiştir.
- K.10: Raşit Akıncı, Edirne 1946, ortaokul, çiftçi, Edirne 20.02.2015, bu bilgileri abisinden öğrenmiştir.
- K.11: Mehmet Canavar, Diyarbakır 1955, ilkokul, esnaf, Diyarbakır/Çermik 19.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.12: Ali Şen, Rize 1939, ilkokul, emekli, Trabzon 21.01.2015, bu bilgileri kendi deneyimleriyle öğrenmiştir.
- K.13: Muzaffer Yakar, Erzurum 1946, ilkokul, emekli, Trabzon 21.01.2015, bu bilgileri kendi deneyimleriyle öğrenmiştir.
- K.14: Hasan Doğan, Gaziantep 1935, okumamış, emekli, Şehitkâmil/Gaziantep 20.2.2014, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.15: Ali Polat, Antakya 1959, ilkokul, tuhafiyeci, Hatay 22.2.2015, bu bilgileri aile büyüklerinden ve çevresinden öğrenmiştir.
- K.16: Bayram Kılıç, Elbistan 1963, lise, operatör, K.Maraş 21.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.17: Mehmet Çaylı, Andırın 1951, ilkokul, çiftçi, Andırın/K.Maraş, 22.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.18: Memduh Kaya, Konya/Ereğli 1938, ilkokul, emekli, Ereğli 20.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.19: Murat Kılıçkaya, Doğanşehir/Malatya 1948, ilkokul mezunu, çiftçi, Mersin 18.2.2015, bu bilgileri ailesinden öğrenmiştir.
- K.20: Bilal Kanbur, Tarsus 1958, üniversite, Kimya mühendisi, Tarsus 18.2.2015, bu bilgileri ailesinden ve çevresinden öğrenmiştir.
- K.21: Doğan Yonca, Silifke 1952, ilkokul, serbest meslek, Silifke 15.2.2015, bu bilgileri Emine Yonca(Annesi), Yahya Sadık Yonca(Babası) dan öğrenmiştir.

- K.22: Yaşar Aydın, Ürgüp 1949, ilkokul, çiftçi, Ürgüp/Nevşehir 10.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.23: Ramazan Şener, Saimbeyli 1952, ilkokul terk, çiftçi, Saimbeyli 19.2.2015, bu bilgileri çevresinden ve büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.24: Mahmut Sekni, Osmaniye 1931, ortaokul, emekli imam, Osmaniye 09.2.2015, bu bilgileri yaşadığı çevreden öğrenmiştir.
- K.25: Nuh Yıldız, Adana 1960, lise, Adana ili turizm eski müdürü, Adana 26.12.2014, bu bilgileri dedesinden, babasından öğrenmiştir.
- K.26: Hamise Usta, Çorlu/Tekirdağ 1945, öğrenimi yok, ev hanımı, Çorlu 18.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.27: Ali Atik, Kayseri 1945, ilkokul, emekli, Kayseri 02.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.28: Saim Bor, Bingöl 1936, öğrenimi yok, emekli, Bingöl 02.2.2015, bu bilgileri atalarından, gelenek ve göreneklerinden öğrenmiştir.
- K.29: Hilmi Akır, Ankara 1965, lise, esnaf, Ankara 16.2.2015, bu bilgileri babasından öğrenmiştir.
- K.30: Abdurrahman Öztürk, Karaman 1933, öğrenimi yok, çiftçi, Karaman 13.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.31: Murat Yavuz, Gediz/Kütahya 1931, ilkokul, marangoz, Kütahya 04.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.32: Mehmet Özyiğit, Şırnak 1955, lise, esnaf, Şırnak 10.2.2015, babadan öğrenmiştir.
- K.33: Fethi Dinçer, Niğde 1954, ortaokul, kepçe operatörü, Niğde 12.2.2015, bu bilgileri çevresinden öğrenmiştir.
- K.34: Hüseyin Çoban, Bitlis 1941, öğrenimi yok, çalışmıyor, Bitlis 11.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden ve çevresinden öğrenmiştir.
- K.35: Şükrü Katırcı, Sinop 1950, ilkokul, emekli, Sinop 22.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.36: Yedigâr İnce, Artvin 1938, öğrenimi yok, ev hanımı, Artvin 20.2.2015, bu bilgileri aile büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.37: Halil Alıcı, Sivas 1968, üniversite, öğretmen, Sivas 09.2.2015, aileden öğrenmiş.
- K.38: Süleyman Kopat, Viranşehir/Şanlıurfa 1945, ilkokul, emekli, Şanlıurfa 07.2.2015, bu bilgileri annesinden öğrenmiştir.
- K.39: Muhittin Latif, Tokat 1949, emekli işçi, Tokat 26.2.2015, bu bilgileri büyüklerinden öğrenmiştir.
- K.40: Halil Aydın, Zonguldak 1963, lise, işçi, evli, Zonguldak 28.2.2015, bu bilgileri büyüklerden öğrenmiştir.